C. IVLII

CAESARIS COMMENTARII;

Novis emendationibus, & aliquot ad marginem adiectis *lectionum varietatibus* illustrati.

Reliqua sequens pagella indicabit.

LONDINI
Excudebat Arnoldus *Hatfildus*.

1601.

De bello Gallico, libri VIII.
De bello ciuili Pompeiano, libri III.
De bello Alexandrino, liber I.
De bello Africano, liber I.
De bello Hiſpanienſi, liber I.

GALLIAE, Hiſpaniæ, locorúmque inſignium pictura.

NOMINA, tum vetera, tum recentia explanata.

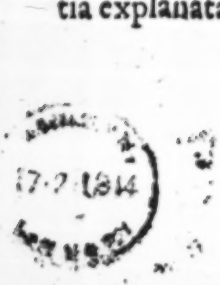

NOMINA LOCORVM, VRBIVM, POPVLORVM GALLIAE, QVAE HIS IN Commentarijs habentur, quo nomine, & olim Latinè, & nunc dicuntur Gallicè, per ordinem literarum.

A Duatici, *Bosleduc*
Agendicum, *prouins*
Alexia, *Laussys en Bourgoingne*
Alduasiubis, *Le Doux*
Allobroges, *Dauphinoys & Sauoye*
Ambarri, *Semur & Monthar*
Ambiariti pars Brabantiæ
Andes, *Angers*
Aquitania, *Guienne*
Arar, *Sone*
Arduenna silua, *Forest d' Ardenne*
Armoricæ ciuitates, *Bretagne toute.*
Ambiani, *Amiens*
Artomici, *Armignac*
Atrebates, *Arras*
Auaricum, *Viarron en Berry*
Auerni, *Auuergne*
Aulerci, *Roan*
Axona, *Desne*
Bacenis silua, *Forest noyre*
Batani, *Hollande*
Bellocassij, *Bayeux*
Bellouaci, *Beauuois*
Betere, *Beciers on Guienne*
Bibracte, *Beuray d' Autem*
Bibrax, *Bray en la conté de Rhetel*
Bituriges, *Bourges*
Boi, *Bourbonnoys, & Bauiere en Alnaigne*
Brannouices, *La val de Moriana*
Cabillunum, *Challon sur la Sone*
Caduci, *Caors*
Cadetes, *Hipercorentin en Bretaigne*
Calete, *Cales*
Carnutes, *Chartres*
Cenomani, *Semans*
Centrones, *Sainstron au païs de Liege*
Centrones, *de Tarentasij, en Sauoye*
Curiosolites, *Cornouaille*
Diablitres, *Leoudoul el Bretaigne*
Ebrodunum, *Ambrun*
Eburones, *Liege*
Eburonices, *Eureux*
Elauer, *Aliez*
Essui, *Reteolis, oultre Tournay*
Gabelli, *Lodue Nauers,*
Garumna, *Garonne*
Genebum, *Orleans*
Geneua, *Geneue*
Gergobia, *Clarmont en Auergne*
Gorduni, *Gantois*
Gurdij, *Louain.*

Harudes, *Conſtance*
Hedui, *Autun*
Heluetij, *Suiſſes*
Helui, *Albin*
Heſara, *Liſera.*
Itius portus, *Calais*
Iura mons, *S. Claude.*
Lacus Lemanus, *Lozanne*
Lemouices, *Limoſins*
Lexouij, *Loyre*
Leugones, *Longres*
Lutetia, *Pariſij.*
Matrona, *Marne*
Matiſcon, *Maton*
Mediomatrices, *Metz*
Melodunum, *Mellon*
Menapij, *Geldre, & Cleues*
Morini, *Terouanne*
Moſa, *Meuze*
Narbona, *Narbone*
Nannetes, *Nantes*
Neruij, *Tournay*
Niciobriges, *Vzes Montpelier*
Noniodunum, *Noyon*
Oſiſini, *Landriger en Bretagne*
Petragorij, *Pirregort*
Pleumoſij, *Flandroi*
Pictones, *Poitiers*
Rauraci, *Baſilea*
Rhemi, *Raims*
Redones, *Renes*
Rhenus, *Rin*
Rodanus, *Reſne*
Rhuteni, *Rhodez*
Sabis, *Sambre*
Santones, *Saintonge,*
Seduni, *Seon*
Seguſiani, *Breſſe*
Senones, *Sens*
Sequana, *Seine*
Seqnani, *Bourgongnons.*
Sicambri, *Nauſſo de Heſſen*
Sueſſiones, *Soiſſons.*
Tarbelli, *Tarbe*
Taruſatij, *Turſe*
Tigurinus pagus, *Zurich de Suiſſe*
Treuiri, *Treues*
Tribotes, *Strasbourg*
Turones, *Tours.*
Vellaunodunum, *Villeneue ex Loraine*
Vellaunij, *San Flor*
Veneti, *Vanes*
Veragri, *Sainct Maurice*
Verodunum, *Verdon in Leraine*
Veromandui, *Vermandois*
Veſontio, *Beſanſon*
Virodunum, *Verdon ſur la Sone*
Vnelli, *Percherons*
Volci, *Augnon*
Vſipites, *Francfort.*

NOMI-

NOMINA QVARVNDAM VRBIVM, ET LOcorum Hiſpaniæ.

Anas fl.
Aſtures
Batica
Batis fl.
Baleares
Barcinon
Ceſarea Auguſta
Cactulon
Calpe Cinga fl.
Guadiana
Aſturia
Il regno de Granata
Barcellona
Guadatchibir
Maior & minor
Saragoſa
Caſtiglia
Gibraltterra
Ringa Cartheia
Corduba
Carpentani montes
Calleci
Derthoſa
Dirias fl.
Emporia
Ebuſus
Girunda
Hiberus fl.
Hiſpalis
Ilerda
Malaca
Numantia
Nerium promontorium.
Oſcenſes
Olyſippo
Ophiuſa
Pompeiopolis
Rhoda
Saguntum
Sicoris fl.
Setabim
Sacrum promontorium.
Tarraco
Tagus fl.
Turdetani
Valentia
Tariffa Cordoua
Il monti de Sigouia
Gallicia
Tortoſa
Il duero
Empurias
Euiza Girona
Hibero
Seuilla
Lerida
Malaca
Sora
S. Maria de finibus terræ
Oſca
Lubona
Frumentara
Pampalona in Nauarra
Roſet
Non vedro
El ſegro
Sativa
Capo S. Vincentio
Aragon
Il Tago
Andaluſia
Valanza

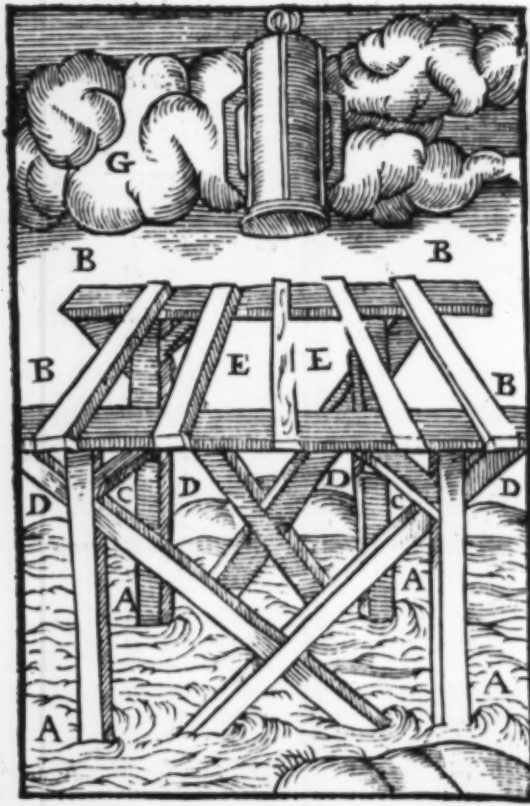
G
B
B
B
E
E
B
D
C
D
D
C
D
A
A
A
A

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO QVARTO

PONTEM, eadem forma & ratione, bis fecit Cæſar ſupra Rhenum flumen latiſſimum, rapidiſſimum, & altiſſimum, primum in Menapijs contra Sicambros: deinde paululũ ſupra eum locum finibus Treuirorum, ex quo tranſitus erat ad Vbios Cæſaris amicos.

a Tigna bina ſeſquipedalia paulum ab imo præacuta dimenſa ad altitudinem fluminis, &c.

b Trabes bipedales immiſſæ ſuper vtraque tigna, quæ binis vtrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur.

c Fibulæ, quæ diſcluſæ diſtinent bipedales trabes.

d Vbi fibulæ diſcluſæ in contrariam partem reuinciuntur.

e Materia directa, quæ iniecta ſupra bipedales trabes totum opus contexebat.

f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete ſubiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent.

g Fiſtuca, qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc vtraque, inſuper bipedalibus trabibus immiſſis hunc locum ſic corrigendum puto: Hæc vtraque inſuper, bipedales trabes immiſſæ, hac ratione, vt Inſuper ſit præpoſitio, & hæc Vtraque, ſit accuſandi caſus, quod ſi durauſculum hoc quiſquam exiſtimãrit, ſciat Cæſarem ipſum ſimili vſum conſtructione in ſecundo de bello Ciuili in expugnatione Maſſiliæ his verbis: Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum paſſum eſt, laterculo adſtruxerunt. ſciat & Vitruuium in quincto, vbi agit de portubus & ſtructuris in aqua faciendis, ſimilem feciſſe conſtructionem. Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exæquetur cum margine, & planicia puluini, deinde inſuper eam

exequationem, pila quàm magna constituta fuerit, ibi struatur. quare si sic, vt puto, perseuerar corruptus librariorum vitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis, sed, vt vtraque constent, sensus scilicet. & constructio tam ingeniosis, quam grammaticis, & operi verba sint conformia, & opus verbis animaduertendum est, quòd postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pontis latitudinem peficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet, dicens, quòd supra hæc vtraque, id est, super bina tigna, quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissa, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. in hanc eandem sententiam mecum venire videtur Leo Baptista Albertus, vir & ingenio, & literis clarus, in suo de Architectura, qui eiusdem Cæsariani pontis descriptionem repetens non aliter ei visum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis: Huiusmodi autem immissæ trabes binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, & cætera. quid autem sit Fibula, & quo modo discludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus vsus. Vtuntur autem ea viri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant vestes, traiecto per annulum, altero cinguli capite, fibulaq; reuincto, vt, quanto plus trahitur, tanto fortiùs firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ vrbibus communes. quæ clausæ seruantur, & ad sedendi vsum, cùm discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur- eo fortiùs compressæ firmantur. hoc etiam ita esse, ex Vitruuio clarissimè apparet in decimo, his verbis: Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata exiguntur. Et infrà: Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ amplioribus tignorum longitudinibus,

dinibus, & craſſitudinibus erit vtendum, & eadem ratione in ſummo fibulationibus, in imo ſuccularum verſationibus expediendum. Et libro primo, vbi de mœnibus diſſerit: Craſſitudinem autem muri ita faciendam cenſeo, vti armati homines ſupra obuiam venientes, alius alium ſine impeditione prætenire poſſint, dum in craſſitudine perpetuæ taleæ oleagineæ, vſtulatæ quàm creberrimæ inſtruantur, vti vtræque muri frontes inter ſe (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem huiuſmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum vallis vtebantur, hodiè quoque & nos vtimur tranſuerſis in latum longurijs fibulatim diſpoſitis, vt ictibus glandium, non vno loco tantùm, ſed tota vallis mole reſiſtamus iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis ſatis conſtare poterit & ſenſus, & conſtructio verborum Cæſaris, & pontis forma, ſecundùm figuram à nobis traditam.

Aui-

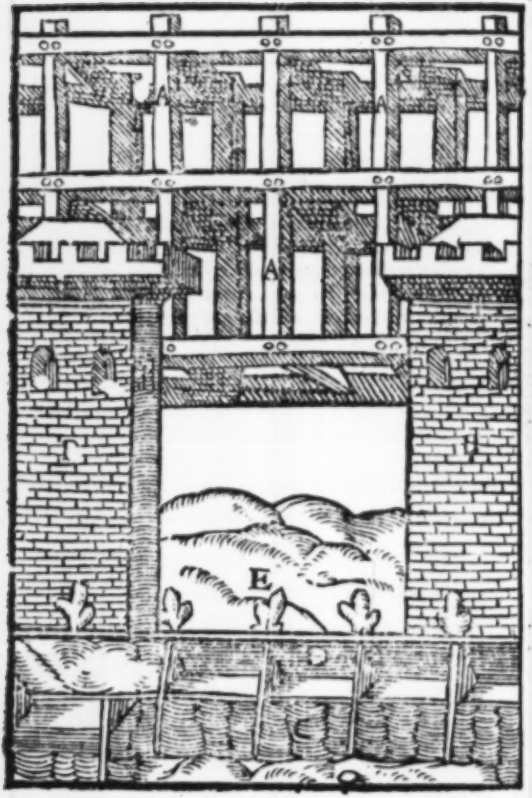

A

a

b

Auaricum

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO

AVARICVM, vrbs Biturigum munitiſſima, quæ prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum tantum & peranguſtum habebat aditum, quod Auaricum à Cæſare turribus & aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt, vt ipſo potiretur.

a Auarici vrbis Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia; qui & ita deſcribuntur à Cæſare, vt à mediocri quoque ingenio intelligi poſſint; nos duntaxat texturam trabium effinximus, fracturis dimiſſis, vt, ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci, & aggeris viſæ ſunt.

Cerni dicuntur à Cæſare illæ pinnæ, quibus ceruinorum cornuum imaginem aſſimilatam vides, deinde plutei ſunt, poſtremo loco vallum.

Alexia.

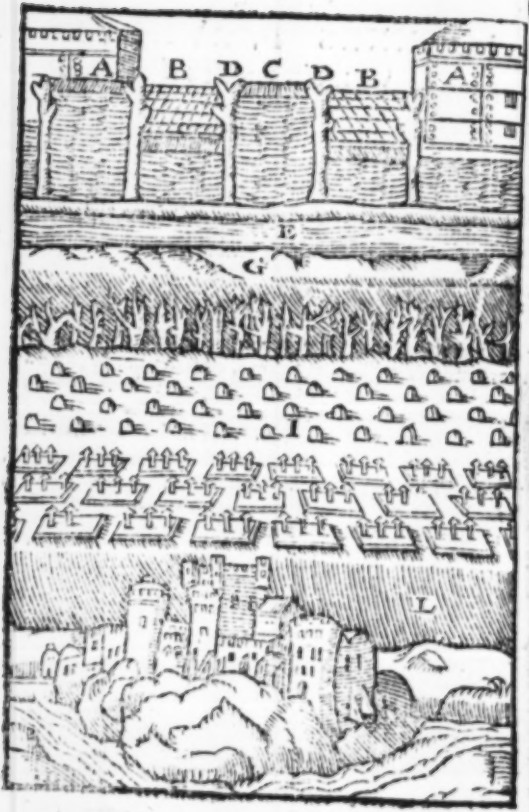
A
B
D
C
D
B
A
E
G
I
L

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS LIBRO SEPTIMO.

ALEXIA oppidum Mandubiorum in ſummo colle poſitum edito loco, quod niſi obſidione expugnari non poſſe videbatur. huius collis radices ſubleuabantur duobus flu. duabus ex partibus. cætera ex deſcriptione Cæſaris, & ex oppoſita figura patent.

a Turres coniunctæ aggeri, & vallo, quæ inter ſe diſtabant pedes lxxx.

b Plutei qui tegebant interuallum, quod erat inter pinnas. Pinnæ interſtructæ erant inter pluteos. erant & cerui grandes poſiti inter pinnas aggeris ad commiſſuras pluteorum; & aggeris ipſius, in quibus erant ſuſpenſi plutei, ſub quibus tecti milites adſcenſum hoſtium, & conatum omnem repellebant.

c Vallum cum lorica. lorica enim ex eratibus, vel floribus apponebatur vallo, & aggeri, ne facilè harpagonibus, vel alijs inſtrumentis demoliri poſſet ab hoſtibus. Foſſæ duæ erant, pedum xv. latæ, & profundæ, in quibus per campeſtria loca, & demiſſa, aqua ex flumine deriuabatur.

h Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis; præacutis caeminibus, in perpetuam foſſam demiſſi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant; quò qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant. hos Cippos appellabant.

i Stipites teretes feminis craſſitudine ab ſummo præacuti, & præuſti, demiſſique in ſcrobibus obliquè in quincuncem diſpoſitis. hos ex ſimilitudine floris Lilium appellabant.

k Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terrámque in foſſæ mediocribus ſpatijs intermiſſis, omnibus locis diſſerebantur. hos hamos Stimulos appellabant.

l Foſſa pedum xx. lata, & profunda directis ad perpendiculum lateribus, à qua reliquæ munitiones diſtabant pedes xl.

m Alexia oppidum, ſuperiùs deſcriptum.

Maſſi-

F
A
I
K
H
G

Massilia.

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS

LIBRO SECVNDO DE BELLO CIVILI.

MASSILIAE descriptio, quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

Stoiæ, quæ a Cæsare nominantur, erant ex finibus anchorarijs contextæ, præpendentes contra hostium tela, atq; tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.

Musculus autem à turri latericia, ad suffodiendum, & disijciendum hostium turrem & murum.

Vxellodunum.

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS

LIBRO OCTAVO.

VXELLODVNVM oppidum egregiè natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à provincia Romanorum.

A
C
B
C
F
E
G
D

C. IVLII. CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS I.

GALLIA est omnis diuisa in partes tres: quarum vnam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellãtur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumẽ, à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quòd à cultu, atq; humanitate prouinciæ longissimè absunt, minimèq; ad eos mercatores sæpe commeant, atq; ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, important; [a] proximiq; sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscũ continenter bellum gerunt, qua de causa Heluetij quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd fere cotidianis [b] prælijs cum Germanis contendunt, cùm aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictũ est, initium capit à flumine Rhodano, cõtinetúrq; Garumna flumine [c] Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum: vergit ad septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad interiorem partem fluminis Rheni: spectant in [d] septemtriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, [e] & eam partem Oceani, [f] quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & [f] septẽtriones

a proximi sunt

b bellis prælijs

c Oceanũ finibus Belgarum attingit etiam

d v. nem,

e ad eam

f v. quæ est ad Hisp. pertinens

Apud Helvetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit
[a] *M. Pupio Pisone, M. Valerio Messalla cos. anno urbis DCXCII.* *Orgetorix. is M. Messalla, & [a] M. Pisone cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum omnibus copijs [b] exirent: perfacile esse; cum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura tuti Helvetij [c] continentur, vna ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Helvetios; tertia lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciã nostram ab Helvetijs* [d] *vt minus* *diuidit. His rebus fiebat, [d] vt & minùs latè vagarentur, & minùs facilè finitimis bellum inferre possent. quā de caussa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. pro multitudine autem hominum & pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur. qui in longitudine [e] millia passuum* [e] *mille* *CCXL. in latitudinem CLXXX. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; iumentorum, & carrorum quàm maximam numerum coëmere, sementes quàm maximas facere, vt in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare, ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant, ad eas res* [f] *ù igitur vbi legationem* *conficiendas, Orgetorix deligitur. [f] is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano (cuius pater regnum in*

Sequa-

Sequanis multos annos obtinuerat, & à S.P.Q.R. amicus appellatus erat) vt regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater antè habuerat: itémque Dumnorigi Hiduo, fratri Diuitiaci (qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat) vt idem conaretur, persuadet: eíque filiam in matrimonium dat. per facile factu esse, illis probat, coepta perficere; propterea quòd ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent. se suis copijs suóque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & iusiurandum dant, & regno occupato, per tres potentissimos, ac [a] firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. [b] Ea res vt est Heluetijs per indicium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex [c] vinculis causam dicere coegerunt, damnatum poenam sequi oportebat, vt igni cremaretur. die [d] constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, vndique coëgit; & omnes clientes, obæratósq; suos, quorum magnum numerum habebat, eódem conduxit: per eos, ne causam diceret se eripuit. cum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exequi conaretur, multitudinémque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, vt Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id, quod constituerant, facere conantur, vt è finibus suis exeant. vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad

a fortissimos.
b v. Post quam ea res est Heluet.
c vinclis.
d v. constituta.

quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt; frumentũ omne, præter [a] quod secum portaturi erant, comburunt; vt domum reditionis spe sublata parati-ores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensi-um molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent: persuadent Rauracis, & Tulingis, & [b] Lacobricis fi-nitimis, vt, eodem vsi consilio, oppidis suis vicisque exustis, vnà cum his proficiscantur: Boiosq; qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transie-rant, [c] Noricamq; oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus iti-neribus domo exire possent; vnum per Sequanos, an-gustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons au-tem altissimus impendebat, vt facilè perpauci prohibe-re possent: alterum per prouinciam nostram, multo faci-lius, atque expeditius: propterea quòd inter fines Hel-uetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis vado transi-tur. extremum oppidum Allobrogum est, [d] proximúm-que Heluetiorum finibus [e] Geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasu-ros quòd nondum bono animo in P. R. viderentur, ex-istimabant; vel vi coacturos, vt per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes con-ueniant: is dies erat, ad v. cal. Apr. [f] L. Pisone, A. Gabinio cos. Cæsari cum id nuntiatũ esset, eos per prouin-ciam nostram iter facere conari, maturat ab vrbe pro-ficisci; &, quàm maximis potest itineribus, in Galli-

[a] præter quam quod

[b] Latobri-tũ, Oros. Larobro-gũs, al. La-tobicu.

[c] v. Nor-iámque.

[d] proxi-, múmque

[e] v. Ge-bennа, al. Geẽna.

[f] L. Cal-purnius Piso Cæ-sonius, A. Gabinius cos. anno vrbis cõd. 693. CXCV.

am

am vlteriorem contendit, & ad [a] Geneuam peruenit: prouinciæ toti quàm maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia vlteriore legio vna. pontem, qui erat ad [b] Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis [c] Numeius, & [d] Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine vllo maleficio iter per prouinciã facere, propterea quòd iter haberent nullum aliud: rogare, vt eius voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quòd memoria tenebat, L. Cassium consulẽ occisum, exercitumq; eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat; neq; homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris [e] faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen, vt spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit; diem se ad deliberandum sumturum; si quid vellent [f] ad idus Apr. reuerterentur. [g] interea ea legione, quam secum habebat, militibúsque, qui ex prouincia cõuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia passuum [h] XIX. murum in altitudinem pedum XVI. fossámque perducit. eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quò faciliùs, si se inuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reuerterunt, negat se more, & exemplo populi R. posse iter vlli per prouinciam dare; &, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Hel-

a Genuã
b Geÿnã
c Nammeius Numenius & Verodoctius
d Verudocius principum
e faciendi
f in Idus
g interea legione.
h XXIX

netij, ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibúsque compluribus factis, alij vadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur vna per Sequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter angustias, ire non poterant. his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Heduum mittunt; vt eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetijs erat amicus: quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quã plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat: itaq; rem suscipit; & à Sequanis impetrat, vt per fines suos Heluetios ire patiantur, obsidésque vti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetij, vt sine maleficio, & iniuria transeant, Cæsari [a] renuntiatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum, iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, vt homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximeq; frumentarijs finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duásq; ibi legiones, [b] conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, &, [c] quà proximum erat iter,

annun-
iatur,

non
cripsit,
& quà
roximum
ter in vl-
eriorem
Galliam
er alpes
ras, cum

iter, per alpes in vlteriorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, [a] itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Seluſianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetii iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant eorúmq; agros populabantur. Hedui cum se, suáque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatũ auxilium. ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, vt, pæne in conspectu exercitus noſtri, agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore [b] quo Hedui, Ambarri quoq; necessarii & consanguinei Heduorum Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos, possessiones q; habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandũ sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumtis, in Xantones Heluetii peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iudicari non possit. id Heluetii ratibus, ac lintribus [c] iunctis transibant. vbi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Helueticas id flumen traduxisse,

[a] ab itinere

[b] Hedui Ambarriquæ

[c] vinctis

duxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondũ flumen trãsierat. eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atq; in proximas siluas abdiderunt: [a] is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic pagus vnus cum domo exisset, patrum nostrorũ memoria, [b] L. Cassium consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit, qua in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam priuatas iniurias vltus est: quòd eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonẽ, legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum [c] curauit, vt consequi posset, pontẽ in Arare faciendum [c] curat; atque ita exercitum traducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX. egerrimè confecerant, vt flumen transirent, [d] illum vno die fecisse intelligerẽt, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorũ fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacẽ populus R. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros at q; ibi futuros Heluetios, [e] vbi eos Cæsar cõstituisset, atq; esse voluisset: sin bello persequi perseueraret, reminisceretur & veteris incõmodi populi R. & pristinæ virtutis Heluetiorum: quòd improuiso vnum pagum adortus esset, cum ij, qui flumen transissent, suis auxilium ferre

[a] hic

[b] Anno v.c. L. Cassio Longino, C. Mario cos.

[c] curauit;

[d] Cæsarem

[e] vbi Cæsar

non

non posſent, ne, ob eam rem, aut ſuæ magnopere virtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret: ſe ita à patribus, maioribuſq; ſuis didiciſſe, vt magis virtute, quàm dolo, contenderent, aut [a] inſidijs niterentur: quare ne committeret, vt is locus, vbi conſtitiſſent, [b] ex calamitate populi R. & interne cione exercitus nomẽ caperet, aut memoriam proderet. His Cæſar ita reſpondit: Eo ſibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Heluetij cõmemoraſſent, memoria teneret: [c] atq; eo grauiùs ferre quo minùs merito populi R. accidiſſet: qui ſi alicuius iniuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cauere: ſed eo deceptum, quòd neq; commiſſum à ſe intelligeret, quare timeret; neq; ſine cauſa [d] timendum, putaret: quòd ſi veteris contumeliæ obliuiſci vellet, num etiam recentium iniuriarum (quòd, eo inuito, iter per prouinciam per vim tentaſſent, quòd Heduos, quòd Ambaros, quòd Allobroges vexaſſent) memoriam deponere poſſet? quòd ſua victoria tam inſolenter gloriarentur, quòd q; ſe tam diu impunè tuliſſe iniurias [e] admirarentur, eõdem pertinere: cõſueſſe enim deos immortales, quò grauiùs homines ex [f] cõmutatione rerum doleant, quos pro [g] ſcelere eorum vlciſci velint, his ſecundiores interdum res & diuturniorẽ impunitatem concedere: cum ea ita ſint, tamen, ſi obſides ab ijs ſibi dentur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, & ſi Heduis de iniurijs, quas ipſis, ſociiſque eorum intulerint, item ſi Allobrogibus ſatisfaciant, ſeſe cum [h] ijs pacem eſſe facturum. Dinico reſpondit: Ita Heluetios à maioribus ſuis inſtitutos eſſe, vti obſides accipere, non dare conſueuerint: eius rei populum R. eſſe teſtem. Hoc reſponſo dato, diſceſſit.

a innitererentur.
b & calamitate
c aut eo grauiùs
d timendũ putarat.
e miraretur.
f immutatione
g ſcelere vlciſci
h hũ

discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. idem Cæsar facit; equitatúmque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia, & Heduis, atque eorum socijs coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt; & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublati Helueti, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant audaciùs subsistere, nonnunquam ex nouissimo agmine, prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat; ac satis habebat in præsentia, hostem rapinis, [a] populationibusq; prohibere. ita dies circiter [b] XV. iter fecerunt, vti inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primum non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset. interim quotidie Cæsar Heduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quòd Gallia sub septentrionibus, vt antè dictum est, posita est, non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minùs vti poterat, quòd iter ab Arare Helueti auerterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui; conferri, [c] comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci [d] intellexit Cæsar, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerant, (quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus,

a pabulationibusq; b XII.

c Portari d intellexerat, & diem.

nuus, & vitæ necisq; in suos habet potestatem) grauiter eos accusat; quòd cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab ijs non subleuetur, præsertim cũ magna ex parte, eorum precibus adductus, bellũ susceperit: multo etiam grauius, quòd sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui [a] priuati plus [b] possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa, atq; improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; [c] quòd præstare dicant, si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum, quam Romanorum, imperia [d] perferre; neq; dubitare debeant, quin, si Heluetios superauerint Romani, vnà cũ reliqua Gallia Heduis libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enunciari: hos à se coerceri non posse: [e] quin etiam, quòd necessariam rem coactus Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit: & ob eam causam, quã diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet; quærit ex solo ea quæ in conuentu dixerat. dicit liberius, atq; audacius. eadem secretò ab alijs quærit: reperit [f] esse vera. ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complures annos portoria, reliquaque omnia Heduorum vectigalia paruo pretio redempta habere:

[a] priuatim
[b] possent,
[c] quod præstare debuerãt.
[d] Si præferre.
[e] quin & quod necessariò
[f] ab alijs esse

habere: propterea quòd, illo licente, cõtra liceri audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnũ numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neq; solùm domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atq; huius potentiæ causa matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Heluetijs vxorẽ habere sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere, & cupere Heluetijs, propter
a illam [a] eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos; quòd eorum aduentu potentia eius deminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atque honoris sit restitutus: si quid accidat Romanis, summam insperm regni obtinendi per Heluetios venire; imperio populi Rom non modò de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat q; inquirendo Cæsar, initium fugæ prælij equestris aduersi
b v. paucis ante diebus. [b] à Dumnorige, atq; eius equitibus factum esse (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Hedui miserant, Dumnorix præerat) eorúmque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimæ res accederent, quòd per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quòd obsides inter eos dandos curasset, quòd ea omnia, non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quòd à magistratu Heduorum accusaretur; satis esse causæ arbitratur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His
c omnibus vnum [c] omnibus rebus vnum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris

summum

summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. nam eius supplicio Diuitiaci animum ne offenderet, [a] verebatur. itaque, priusquàm quidquam conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet; & cotidianis interpretibus remotis, per M. Valerium Procillum, principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorũ de Dumnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, vt, sine eius offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus, multis cum lacrumis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, quàm se, doloris capere: propterea quòd, cum ipse gratia plurimùm domi, atq; in reliqua Gallia, ille minimùm propter adolescentiam posset, per se creuisset; quibus opibus, ac neruis non solùm ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam vteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoueri: quòd si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum, qua ex re futurum, vti totius Galliæ animi à se auerterentur. Hæc cum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit: consolatus, rogat finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vti & reip. iniuriam, & suum dolorem eius voluntati

[a] verebatur, & scire se illa esse vera.

ac

ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, vt in reliquum tempus omnes suspiciones [a] vitet: præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit; vt, quæ agat, cui loquatur scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit, renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum [b] propere cum duabus legionibus, & [c] ijsdem ducibus, quos iter cognouerant summum iugum montis adscendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes erant, ad eos contendit, equitatumq; omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, cum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neq;, vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset; Considius equo admisso, ad eum [d] accurrit; dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri. id se à Gallicis armis, atque insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, vt erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, vt vndiq; vno tempore in hostes impetus

[a] cultet.
[b] properatorem
[c] His
[d] cucurrit;

petus fieret; monte occupato, nostros expectabat, prælióque abstinebat. Multo demùm die per exploratores Cæsar cognouit, & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse & Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasse. eo die, quo cõsueuerat [a] interuallo hostes sequitur, & millia passuũ tria ab eorum castris castra ponit. postridie eius diei, quòd omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret; & quòd à Bibracte, oppido Heduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimauit; [b] iter ab Heluetiis auertit; ac Bibracte ire contendit, ea res per fugitiuos L. Aemilij, decurionis equitũ Gallorum hostilius nuntiatur. Heluetij, seu quòd [c] timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, [d] eo magis quòd pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent, siue eo quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatúmque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, vti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia [e] collocarit, ac totum montem hominibus [f] complerit. interea, sarcinas in vnũ locum conferri, & eum ab his, qui in [g] superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta

[a] ex interuallo.
[b] & iter
[c] terrore
[d] cõque
[e] collocari
[f] complere,
[g] superiori constiterant,

menta in vnum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primâ nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. [a] milites, è loco superiore pilis missis, facilè hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neq; sinistra impedita, satis commodè pugnare poterant, multi vt, diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, & quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, [b] circumuenire. conspicati Heluetij, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium reintegrare cœperunt. [c] Romani conuersa signa bipartitò intulerunt, prima, ac secunda acies, vt victis, ac submotis resisteret; tertia, vt venientes [d] sustineret. ita, ancipiti prælio, diu, atque acriter pugnatum est. diutiùs cum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, vt cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt. nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit; ad mul-

[a] milites superiore loco

[b] circumuenire & ad conspicati,

[c] Romani signa partita

[d] excipe-res

tam

noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: a noctem
reâ quòd pro vallo carros obiecerant, b & è loco & ad
re in nostros venientes tela conijciebant, & non- b vt loco
nter carros rotasq;, materas ac tragulas subijcie-
nostrosq; vulnerabant, diu cum esset pugnatum,
mentis castrisque nostri potiti sunt; ibi Orgeto-
ia, atq; vnus è filijs captus est. ex eo prælio cir-
lia hominum CXXX. superfuerunt: eaq; tota
ntinenter ierunt, nullam partem noctis itinere
sso, in fines Lingonum die quarto peruenerunt;
propter vulnera militũ, & propter sepulturam
m, nostri, triduum morati, eos sequi non potuis-
æsar ad Lingones literas, nuncioq; misit, ne eos
o, néue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodẽ
os, quo Heluetios, habiturum. ipse triduo inter- c loco, qua
m omnib. copijs eos sequi cœpit. Heluetij, omni-
m inopia adducti, legatos de deditione ad eum
t: qui cum eum in itinere conuenissent; seq; ad
oecissent; suppliciterq; locuti, flentes pacẽ pe-
atq; eos in eo loco, quo tum essent, suum aduen-
ctare iussisset; paruerunt. eò postquam Cæsar
, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent,
dum ea conquiruntur, & conseruntur, nocte
sa, circiter hominum millia sex, eius pagi, qui
igenus appellatur, siue timore perterriti, ne, ar- d Verbige-
mis traditis, supplicio adficerentur, siue spe salutis in- nus
ducti, quòd, in tanta multitudine deditit iorum, suam
fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existi-
marent, e prima nocte, ex castris Helueti orum egressi, e prima
ad Rhenum, finesq; Germanorum contenderunt. quod noctis vi-
gilia,

menta in vnum locum contulerunt; ipsi conf
acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, s
nostram aciem successerunt. Cæsar, primun
inde omnium è conspectu remotis equis, v.
omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohort
prælium commisit. [a] milites, è loco superiore
sis, facilè hostium phalangem perfregerunt. ea
gladijs districtis in eos impetum fecerunt. G.
no ad pugnam erat impedimento, quòd pluri
scutis vno ictu pilorum transfixis, & colliga
ferrum se inflexisset, neque euellere, neq; simi
dita, satis commodè pugnare poterant, mult
iactato brachio, præoptarent scutum manu
& nudo corpore pugnare, tandem, vulneribu
& pedem referre, & quòd mons suberat circ
passuum, eò se recipere cœperunt. capto monti
cedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hemi
libus circiter XV agmen hostium claudeban
uissimis præsidio erant, ex itinere nostros lat
to aggressi, [b] circumuenire. conspicati Helue
montem sese receperant, rursus instare, &
reintegrare cœperunt. [c] Romani conuersa sig
tito intulerunt, prima, ac secunda acies, vt
submotis resisteret; tertia, vt venientes [d] su
ita, ancipiti prælio, diu, atque acriter pugnatu
diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent;
alteri se, vt cœperant, in montem receperunt; alteri ad
impedimenta, & carros suos se contulerunt. nam hoc
toto prælio, cum ab hora septima ad vesperum pugna-
tum sit, auersum hostem videre nemo potuit; ad mul-

[a] milites superiore loco

[b] circumuenire & conspicati,

[c] Romani signa partita

[d] excipe-res

tam

tam [a] noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quòd pro vallo carros obiecerant, [b] & è loco superiore in nostros venientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros rotasq; materas ac tragulas subijciebant, nostrosq; vulnerabant, diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt; ibi Orgetorigis filia, atq; vnus è filijs captus est. ex eo prælio circiter millia hominum CXXX. superfuerunt: eaq; tota nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto peruenerunt; cum, & propter vulnera militũ, & propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas, nuncioq; misit, ne eos frumento, néue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodẽ [c] loco illos, quo Heluetios, habituros. ipse triduo intermisso, cum omnib. copijs eos sequi cœpit. Heluetij, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui cum eum in itinere conuenissent; seq; ad pedes proiecissent; suppliciterq; locuti, flentes pacẽ petissent; atq; eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum expectare iussisset; paruerunt. eò postquam Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia sex, eius pagi, qui [d] Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio adficerentur, siue spe salutis inducti, quòd, in tanta multitudine deditit iorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, [e] prima nocte, ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum, finesq; Germanorum contenderunt. quod

a noctem
b è loco & ad
c loco, quo
d Verbigenus
e prima noctis vigilia,

vbi Cæsar resciuit; quorum per fines ierant, his, vti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperauit; reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, vnde erant profecti, reuerti iussit; & quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, vt his frumenti copiam facerent: ipsos oppida, vicosque, quos incenderant, restituere iussit: id ea maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, vnde Heluetij discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibúsque essent. Boios, petentibus Heduis, quòd egregia virtute erant cogniti, vt in finibus suis collocarent, concessit. quibus illi agros dederunt, [a] eósque postea in parem iuris, libertatísque conditionem, atq; ipsi erant, acceperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt, literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulierésque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIIII. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. ex his, qui arma ferre possent, ad millia [b] CXCII. summa omnium fuerunt ad millia [c] CCCLXVIII. eorum, qui domum redierunt, censu habito, vt Cæsar imperauerat, repertus [d] est nu-

[a] quósque

[b] Plut. CXC. Orosius CLVII.

[c] Plu. CCC. [d] Oros. eorum numerum ait esse XXXVII. millium.

merus millium C & X. Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorum iniurijs populus R. ab ijs pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quàm populi R. accidisse: propterea quòd eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent, vt toti Galliæ bellum inferrent imperióque potirentur, locúmque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq; ciuitates stipendiarias haberent: petierunt, vti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idq; Cæsaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res quas è cõmuni consensu ab eo petere vellent, ea re permissa diem concilio constituerunt; & iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum, qui antè fuerant, ad Cæsarem reuerterunt; petierunt q;, vti sibi secretò, in occulto de sua, omniúmque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent enuntiarentur, quàm, vti ea, quæ vellent, impetrarent; propterea quòd, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, vti ab Arernis, Sequanisque

Germani mercede arcesserentur, horum primò circiter
a XII. millia aXV, Rhenum transisse: postea quàm agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C. & XX. millium numerum: cum his Heduos, eorúmque b clientes semel, atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem nobilitatem, omnem senatum, amisisse: quibus prœlijs, calamitatibúsque fractos, qui & sua virtute, & populi Rom. hospitio, atque amicitia plurimum antè in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neq; obsides repetituros, neq; auxilium à populo R. imploraturos, neque recusaturos, quò minùs perpetuo sub illorum ditione, atque imperio essent. vnum se esse, ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur: sed peius victoribus Sequanis, quàm Heduis victis, accidisse: propterea quod Arioniſtus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiámque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupauisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet; propterea quòd, paucis mensibus antè, Harudum millia hominum viginti quatuor ad eum venissent; quibus locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, vt omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: c neque enim conferendum

b ditioni homines

c neque conferendum

ferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neq; hanc consuetudinem victus cum illa comparandam: Arioistum autem, vt semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit Amagetobriæ, superbè, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusq; liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere: si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi si quid in Cæsare, populoq; R. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, vt domo [a] emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant, fortunámque, quæcunque accidat, experiantur: hæc si enunciata Arioisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamq; omnem ab Arioistj iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderãt, magno fletu auxilium à Cæsare petere cæperunt, animaduertit Cæsar, vnos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri, eius rei quæ caussa esset miratus ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem [b] tristitia taciti permanere. cum ab ijs sæpius quereret, neque vllam omnino vocem exprimere posset; idem Diuitiacus Hedtus respondit; hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunam Sequanorum, quàm reliquorũ, quòd soli [c] ne in

[a] emigrarant,

[b] tristitia permanere.

[c] nec in

in occulto quidem queri neq; auxilium implorare auderent; absentisque Arionisti crudelitatem, veluti si coràm adesset, horrerent: propterea quòd reliquis [a] tuta fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui [b] intra fines suos Arionistum [c] recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmauit; pollicitusq; est, sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem & beneficio suo, & auctoritate adductum Arionistum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita, conciliũ dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eã rem cogitandam, & suscipiendam putaret, imprimis, quòd Heduos, fratres consanguineosq; sæpenumerò ab Senatu appellatos, in seruitute atq; in ditione videbat Germanorum teneri, [d] eorumq; obsides esse apud Arionistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi R. turpissimum sibi, & reip. esse arbitrabatur. paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinẽ venire populũ Ro. periculosum videbat: neq;, sibi homines feros, ac barbaros temperaturos, existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, vt antè Cimbri, Teutonique fecissent, in prouinciam exirent, atq; inde in Italiam cõtenderent; præsertim cum Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. ipse autem Arionistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumserat, vt ferendus non videretur. quamobrem placuit ei, vt ad Arionistum legatos mitteret, qui ab eo postularent,

tamen, ontum vltra recepe-ant

horumq;

rent, vti aliquem locum medium vtriusque colloquio deligeret: velle sese de rep. & summis vtriusque rebus cum eo agere, Ei legationi Arionistus respondit: si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille à se velit, illum ad se venire oportere: præterea, se neq; sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in vnum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. [a] negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populiq; R. beneficio affectus cum in consulatu suo [b] rex, atque amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi populoque R. gratiam referret [c] vt in colloquium venire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognosendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primùm, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides, quos haberet ab Heduis, redderet; Sequanísque permitteret, vt quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; néue Heduos iniuria lacesseret, neue his, sociísque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoq; R. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non [d] impetraret, quoniam M. Messalla, L. Pisone cos. senatus censuisset, vti, quicunque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reip. faceret posset, Heduos, ceterosq; amicos populi R. defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. [e] Ad hæc Arionistus respondit: ius

a negotij

b rex atq; amicus R. P. à senatu appell.

c quando in

d impetrasset,

e Ad hoc Arionistus

esse belli, vt qui vicissent, hi, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: [a] item populum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare [b] consuesse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure vteretur, non oportere se a populo R. in suo [c] impediri: Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret: Heduis se obsides redditurum non esse: neque his, neque eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendium q; quotannis penderent: si id non fecissent, longè ab his fraternum nomen populi R. abfuturum: quod sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturum; neminẽ secum sine sua pernicie contendisse: cum vellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIIII. tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur: & legati ab Heduis, & Treuiris veniebant; Hedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidẽ datis pacem Arioniſti redimere potuisse; Treuiri autem, pagos centum Suenorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum transire [d] conarentur: his præesse Nasuam, & Cimberium fratres. quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimauit; ne, si noua manus Suenorum cum veteribus copijs Arioniſti sese coniunxisset, minùs facilè resisti posset, itaque, re frumentaria, quàm

[a] idem
[b] consuesse: [c] iure
[d] conarentur

quàm celerrimè potuit, comparata, magnis itineribus ad Arioui∫tum contendit. cum tridui viam proce∫∫i∫∫et, nunciatum e∫t ei, Arioui∫tum cum ſuis omnibus copijs ad occupandum Ve∫ontionem, quod e∫t oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduíq; viam [a] à ſuis finibus proceſſiſſe, id ne accideret, magnopere præcauendum ſibi Cæſar exiſtimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum vſui erant, ſumma erat in eo oppido difficultas: idq; natura loci ſic muniebatur, vt magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quòd flumen [b] Alduabis, vt circino circumdictum, pæne totum oppidum cingit: reliquum ſpatium, quod non [c] e∫t amplius pedum ſexcentorum, [c] quà flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, vt radices eius montis ex vtraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circundatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. huc Cæſar magnis diurnis, nocturníſque itineribus contendit; occupatóque oppido ibi [d] præſidium collocat. dum paucos dies ad Ve∫ontionem, rei frumentariæ commeatúſque cauſa, moratur, ex percunctatione noſtrorũ, vocibuſq; Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atq; exercitatione in armis, eſſe prædicabant, ſæpenumerò ſeſe cum ijs cõgreſſos ne vultum quidem, atq; aciem oculorum dicebant ferre potuiſſe; tantus ſubitò timor omnem exercitum occupauit, vt non mediocriter omnium mentes, animoſq; perturbaret. hic primũ ortus [e] e∫t à tribunis militum, ac præfectis, reliquiſque, qui, ex vrbe, amicitiæ cauſa, Cæſarem ſecuti, non magnum periculum miſerabantur,

[a] à ſuis finibus

[b] Alduabis

[c] quia

[d] præſidia

[e] e∫t timor à

quòd

quod non magnum in re militari vsum habebant: quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum [a] necessariam esse diceret, petebat, vt eius voluntate discedere liceret: nonnulli pudore adducti, vt timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neq; vultum fingere, neq; interdum lacrumas tenere poterant: [b] abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: vulgò totis castris testamenta [c] obsignabantur. horum vocibus, ac timore paulatim [d] etiam, hi, qui magnum in castris vsum habebant, milites, centurionesque, quiq; equitatui præerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias [e] itineris, & magnitudinem siluarum, quæ inter eos, atque Arioniſtum intercederent, aut rem frumentariam, vt satis commodè supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumq; ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusauit: primum, quòd aut, quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent: Arioniſtum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis [f] æquitate suis postulatis, atq; [f] æquitate conditionum perfecta, eum neq; suam, neq; populi Romani gratiam repudiaturum, quòd si furore, atque amentia impulsus, bellum intu-

[a] necessariam esse duceret

[b] abducti

[c] designabantur.

[d] & hi, qui

[e] itinerũ, locorũ, &

[f] æquitate & conditione

lisset,

lisset, quid tandem verentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligẽtia desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse imperator, [a] meritus esse videbatur: factu etiam nuper in Italia seruili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, [b] sublenaret: ex quo [c] indicari posset, quantum haberet in se boni cõstantia: propterea quòd, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: deniq; [d] hos esse eosdem Germanos, quibuscum sæpenumero Helueti congressi non solùm [e] in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, plerumq; superassent; qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint: si quos aduersum prælium, & fuga Gallorum commoueret, hoc si quærerent, [f] reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Arioistum, cum multos menses castris, ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos subitò adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse: cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse: qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq; [g] itineris conferrent, facere arroganter; cum aut de officio imperatoris desperare, [h] aut ei præscribere auderent: [i] hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; iámque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicaturos: quòd non fore dicto audientes, [k] neque signa laturi

a meritus videbatur propter factum: & nuper
b sublenaret:
c indicari
d eosdem esse Germanos scirent cum quibus
e in suis, sed
f posse reperiri
g itinera conferret,
h aut præscribere videretur.
i hoc sibi curæ esse;
k nec signa

turi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim quibuscunq; exercitus dicto audiens non fuerit, aut malè re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse conuictam, suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam: itaque se quod in longiorem diem collaturus

a fuisset, a esset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia, castra moturum; vt quamprimum intelligere posset vtrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus valeret: quòd si præterea nemo se moueret, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: principesque decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quòd de se optimum iudicium fecisset; seque esse ad

b in de re- b bellum gerendum paratissimam confirmauit. deinde, l quæ reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, vti Cæsari satisfacerent: se neque vnquam dubitasse, neq; timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta, &, itinere exquisito per Diuitiacum, quòd ex

c alijs maximam d XL. c alijs Gallis ei maximam fidem habebat, vt millium amplius d L. circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Arioniſti copias à nostris millibus passuum quatuor & XX. abesse.

Cognito

Cognito Cæsaris aduentu, Arioniſtus legatos ad eum mittit: quod ante a de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius acceſſiſſet; ſeq; id ſine periculo facere poſſe [a] exiſtimaret. non reſpuit conditionem Cæsar: iamq; eum ad ſanitatem reuerti arbitrabatur; cum id, quod antea petenti denegaſſet, vltro pollicęretur: magnamq; in ſpem veniebat, pro ſuis [b] tantis populiq; R. in eum beneficijs, cognitis ſuis poſtulatis, fore, vti pertinacia deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. [c] Interim, cum ſæpe vltro citroq; legati inter eos mitterentur, Arioniſtus poſtulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri ſe, ne per inſidias ab eo circumueniretur: vterq; cum equitatu veniret: alia ratione ſe non eſſe venturum. Cæsar, quòd nec colloquium, interpoſita cauſa, tolli volebat, neque ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat, commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui quàm maximè confidebat, imponere; vt præſidium quàm amiciſſimum, ſi quid opus facto eſſet, haberet. quod cum fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; plus quàm pollicitus eſſet Cæsarem facere; pollicitum eſſe in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, [d] nunc ad equũ reſcribere. Planities erat magna, & in ea tumulus [e] terreus ſatis grandis. hic locus æquo fere ſpatio ab caſtris vtriuſque aberat. eò, vt erat [f] dictum, ad colloquium venerunt. legionem Cæsar, quam equis deuexerat, paſſibus ducentis ab eo tumulo conſtituit. item equites Arioniſti parì interuallo conſtiterunt.

Arioniſtus,

[a] exiſtimare.
[b] tantùm
[c] interim ſæpe
[d] & non ad equum,
[e] v. terrenus
[f] ventum, legionem

Arioniſtus, vt ex equis colloqueretur, & præter ſe, denos vt ad colloquium adducerent, poſtulauit. vbi eò ventum eſt, Cæſar, initio orationis, ſua, ſenatúſque in eum beneficia commemorauit, quòd rex appellatus eſſet à ſenatu, quòd amicus, [a] quòd munera ampliſſimè miſſa. quam rem & paucis contigiſſe, & à Romanis pro maximis hominum officijs conſueuiſſe tribui docebat: illum, cum neque aditum, neque cauſam poſtulandi iuſtam haberet, beneficio, ac liberalitate ſua, ac ſenatus, ea præmia conſecutum. docebat etiam, quàm veteres, quámque iuſtæ cauſæ neceſſitudinis ipſis cum Heduis intercederent; quæ ſenatuſconſulta, quoties, quámque honorifica in eos facta eſſent; vt omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuiſſent, priùs etiam, quàm noſtram amicitiam appetiſſent: populi R. hanc eſſe conſuetudinem, vt ſocios, atque amicos non modò ſui nihil deperdere, ſed gratia, dignitate, honore auctiores veliẽeſſe: quod verò ad amicitiam populi R. attuliſſent, id his eripi, quis pati poſſet? poſtulauit deinde eadem, quæ legati in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum ſocijs bellum inferret; obſides redderet: ſi nullam partem Germanorum demum remittere poſſet; at ne quos amplius Rhenum tranſire pateretur. Arioniſtus ad poſtulata Cæſaris pauca reſpondit; de ſuis virtutibus multa prædicauit: tranſiſſe Rhenum ſeſe, non ſua ſponte, ſed rogatum, & arceſſitum à Gallis; non ſine magna ſpe, magniſque [b] præmijs domum, propinquoſque reliquiſſe; ſedes habere in Gallia ab ipſis conceſſas: obſides ipſorum voluntate datos; ſtipendium capere iure belli, quod

[a] & munera

[b] præmijs prædicauit domum,

victores victis imponere consuevierint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse; ac contra se castra habuisse; eas omnes copias uno ab se prælio [a] fusas, ac superatas esse; si iterum experiri velint, [b] paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus [c] dependerint: amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere, idq; se ea spe petisse, si per populum R. stipendium remittatur, & dedititij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quàm appetierit: quòd multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ, causa facere; eius rei testimonium esse, quòd, nisi rogatus non venerit, & quòd bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliã venisse, quàm populum R. unquam, ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ provinciæ [d] finibus egressum. quid sibi vellet, [e] cur in suas possessiones veniret. provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. vt [f] ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; [g] sic item, nos esse iniquos, qui in suo [h] iure se interpellaremus. Quod ex S. C. Heduos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum, neq; tam imperitum esse rerum, vt non sciret, neq; bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos, in his contentionibus, quas Hedui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. vsos esse debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. quòd nisi decedat,

a fusas,
b paratũ decertare: si pace vti lint,
c propenderint,
d fines
e cum in
f sibi
g sic iterũ nos
h iure interpellaremus, quod fratres à se & amicos Heduos appellatos diceret.

dat, aut exercitum deducat ex his regionibus; seseq; illũ non pro amico, sed pro hoste habiturum: quòd si eum interfecerit, multis sesc nobilibus, principibúsque populi R. gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atq; amicitiam eius morte redimere posset. quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionẽ Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, & quæcunq; bella geri vellet, sine vllo eius labore, & periculo confecturum. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non [a] posset, & neq; suam, neq; populi R. consuetudinem pati, vti optimè [b] meritos socios desereret, neq; se iudicare Galliam potius esse Arioniſti, quàm populi R. bello superatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouisset: neq; in prouinciam redegisset: neq; stipendium imposuisset. quòd si antiquissimum quodq; tempus spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia imperium. si iudicium senatus seruari oporteret, liberã debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus vti voluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Arioniſti propius tumulum accedere, & ad nostros adequitare, lapides, teláque in nostros conijcere: Cæsar loquendi finem fecit, seq; ad suos recepit; suísque imperauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. nam & si sine vllo periculo legionis delectæ commissum cum equitatu prælium fore videbat: tamen committendum non putabat, vt pulsis hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in vulgus militum relatum est.

[a] posset neque
[b] merentes.

qua

qua [a] arrogantia in colloquio Arioniſtus vſus, omni Gallia Romanis interdixiſſet; impetúmque in noſtros eius equites feciſſent; eáque res [b] colloquium vt diremiſſet: multo maior alacritas, ſtudiúmque pugnandi maius exercitui iniectum eſt. Biduo pòſt Arioniſtius legatos ad Cæſarem mittit, velle ſe de his rebus, quæ inter eos agi cæptæ, neque perfectæ eſſent, agere cum eo, vti iterum colloquio diem conſtitueret; aut, ſi id minùs vellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret. Colloquendi Cæſari cauſa viſa non eſt, & eo magis, quòd pridie eius diei Germani retineri non [c] poterant quin in noſtros tela conijcerent. Legatum ex ſuis, ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, & hominibus feris obiecturum, exiſtimabat. commodiſſimum viſum eſt, M. Valerium [d] Procillum, C. Valerij Caburÿ, ſumma virtute & humanitate adoleſcentem (cuius pater à C. Valerio Flacco, ciuitate donatus erat) & propter fidē, & propter linguæ Gallicæ ſcientiam, qua multa iam Arioniſtius longinqua conſuetudine vtebatur, & quòd in eo peccandi Germanis cauſa non eſſet, ad eum mittere; & [e] M. Titium, qui hoſpitio Arioniſti vſus erat. his mandauit, vt quæ diceret Arioniſtus, cognoſcerent, & ad ſe referrent. quos cùm apud ſe in caſtris Arioniſtus conſpexiſſet, exercitu ſuo præſente, [f] conclamauit, quid ad ſe venirent? an ſpeculandi cauſa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. eodem die caſtra promouit, & millib. paſſuũ ſex à Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. poſtridie eius diei, præter caſtra Cæſaris ſuas copias traduxit, & millibus paſſuum duobus vltra eum caſtra fecit; eo conſilio, vti frumento, commeatúq;, qui

[a] arrogantia omnem Galliam Romanis interdixiſſet,
[b] colloquium diremiſſet
[c] potuerint,
[d] Procillum
[e] Marcum Metium,
[f] clamauit.

ex Sequanis & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos quinque Cæsar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit; vt, si vellet Arioüistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Arioüistus his omnibus dielus exercitum castris continuit. equestri prælio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex, totidem [a] numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causa, delegerant. cum his in prælijs versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto, equo decciderant, circumsistebant: si quò erat longius prodeundũ, aut celeriùs recipiendum, tanta erat horũ exercitatione celeritas, vt iubis equorum subleuati, cursum adæquarent. Vbi eum, castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vltra eum locum, quo in loco Germani consederãt, circiter passus sexcentos ab his castris idoneum locũ delegit; acieq; triplici instructa, ad eum locum venit. primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcẽtos vti dictum est, aberat. eò circiter hominũ numero XVI millia expedita cum omni equitatu Arioüistus misit; quæ copiæ nostros proterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, vt antè constituerat, duas acies, hostem propulsare, tertiam, opus perficere iussit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum; quatuor [b] reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris vtrisque copias

[a] vtrò

[b] reliquas legiones

copias suas eduxit: paululúmque à maioribus castris progressus, [a] aciem instruxit: hostibúsq; pugnandi potestatem fecit. vbi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit, tum demum Arioniſtus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter vtrinque vsq; ad vesperum pugnatum est. solis occasu suas copias Arioniſtus multis, & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. cùm ex captiuis quæreret Cæsar quamobrem Arioniſtus, prælio non decertaret, hanc reperiebat causam: quòd apud Germanos ea consuetudo esset, vt matres familias eorum sortibus, & vaticinationibus declararent, vtrùm prælium committi ex vsu esset, necne: eas [b] ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium vtrisq; castris, quod satis esse visum est, reliquit: omnes alarios [c] in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: [d] quòd minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, vt ad speciem alarijs vteretur. ipse triplici instructa acie vsque ad castra hostium accessit. tum demum necessariò Germani suas [e] copias è castris eduxerunt, generatímq; constiterunt, paribúsq; intervallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Suevos, omnémq; aciem suã rhedis, & carris circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eò mulieres impoſuerũt, quæ, in prælium proficiſcentes milites passis manibus, flentes implorabant, ne se in seruitutẽ R. traderẽt. Cæsar singulis legionibus, singulos legates, & quæstorẽ præfecit; vbi eos testes suæ quisq; virtutis

a aciẽ

b itaque

c in conſpectu

d quo minus

e copias castris

haberet. ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animaduerterat, prælium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repentè, celeriter q; procurrerunt, vt spatium pila in hostes conijciendi non daretur. reiectis pilis comminus gladijs pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent: & scuta manibus reuellerent: & desuper vulnerarent. cùm hostium acies à sinistro cornu pulsa, atq; in fugam conuersa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum, nostram aciem premebant. id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat, quàm ij, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prælium restitutum est, atq; omnes hostes terga verterunt, neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinque peruenerunt. ibi perpauci, aut viribus confisi, tranare contenderunt, aut lintribus inuentis salutem sibi petierunt. in his fuit Arioniſtus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea [b] profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioniſti vxores, vna Sueua natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in [c] Gallia duxerat à fratre missam. vtraq; [d] in ea fuga periit. duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procillus, cum à custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum [e] persequentem

[a] nec priùs

[b] perfugit,

[c] Galliam

[d] in fuga

[e] prosequentem

sequentem incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi [a] restitutum videbat: neque eius calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsente, de se, ter sortibus consultum dicebat; vtrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerti cœperunt; quos [b] vbi qui proximè Rhenum incolunt, perterritos senserunt insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar vna æstate, duobus maximis bellis confectis, maturiùs paulò quàm tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit. hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos profectus est.

[a] restitutũ videret.

[b] vbi cuncti qui proximi

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS II.

CVM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti suprà demonstrauimus, crebri ad eum rumores adferebantur, literísque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum

Romanum coniurare; obsidésque inter se dare: coniurandi has esse causas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui vt Germanos diutius in Gallia versari voluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inueterascere in Gallia molestè ferebãt: partim, qui mobilitate & leuitate animi nouis imperijs studebant; ab nonnullis etiam, quòd in Gallia à potentioribus, atque ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur, qui minùs facilè eam rem in imperio nostro consequi poterant. His nuntijs literísque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & ineunte æstate in [a] vlteriorem Galliam, qui deduceret Q. Pedium legatum misit. ipse, cùm primùm pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, vti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: séque de his rebus certiorem faciant. hi, constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitúsque in vnum locum conduci: tum verò dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusque circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. eò cùm de improuiso, celeriúsque [b] omnium opinione venisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos [c] Iccium & [d] Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt: qui dicerent se suáque omnia in fidem atque potestatem populo Romano permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum

[a] interiorẽ

[b] omni

[c] P. Siccium, & Andocuborium.

[d] Andocum Boium.

[e] Romanum

[a] Romanum omnino coniurasse; paratósque esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, ceterísque rebus iuuare, reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanósque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his coniunxisse, tantúmque esse eorum omnium furorem, vt, ne Suessones quidem fratres, consanguineósque suos, qui eodem iure, [b] eisdem legibus vtantur, vnum imperium, vnúmque magistratum cum ipsis [c] habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. cùm ab his [d] quæreret, quæ ciuitates, quantæq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat: pleróſq; Belgas esse ortos à Germanis, Rhenúmq; antiquitus traiductos propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallos, qui ea loca incolerent, expulisse: solósq; esse qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutones, Cimbrósque intra fines suos ingredi [e] prohibuissent. qua ex re fieri, vti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnósque spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia habere explorata Rhemi dicebant, propterea quòd propinquitatibus, affinitatibúsque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio [f] ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plurimum inter eos Bellouacos, & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere. hos posse conficere armata millia C. pollicitos ex eo numero [g] lecta millia LX. totiusque belli imperium sibi postulare. Suessones suos esse finitimos [h] latissimos feracissimósq; agros possidere. apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potentissimum,

[a] Romanum omnino coniurasse.
[b] vtuntur, & vnum.
[c] habeant
[d] quæreretur.
[e] prohibuerunt.
[f] & ad id
[g] electa
[h] fines latissimos.

mum, qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit. nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam, prudentiamq; suam, totius belli summam omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata L. totidem Neruios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissiméque [a] absint: [b] XV millia Atrebates: Ambianos X millia: Morinos [c] XV millia: Menapios [d] VII millia: Caletos X millia: Verocassos & Veromanduos totidem: Atuaticos [e] XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæresos, [f] Pæmanos, qui vno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principúmque liberos obsides ad se adduci iussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Diuitiacum Heduum magnopere [g] cohortatus, docet quantopere reip. communisq; salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine vno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint: & eorum agros populari cœperint. his mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad se venire vidit, neq; iam longè abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit: flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit; atque ibi castra posuit, quæ res, & latus vnum [h] castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum, quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquísque ciuitatibus,

[a] absunt.
[b] Oros. x.
[c] Oros. xxv.
[d] Oros. viij.
[e] xviij. Oros.
[f] Gamanos.
[g] adhortatus,
[h] castrorũ muniebat.

vt

vt sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit; & in altera parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatum sex cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum duodecim vallo, fossáq; duodeuiginti pedum muniri iubet. ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax aberat millia passuũ octo. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est. [a] hi vbi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vndique in murum lapides iaci cœpti sunt murúsq; defensoribus nudatus est, testudine facta [b] portis succedunt, murumq; subruunt. quod tum facilè fiebat. [c] nam tanta multitudo lapides, ac tela [d] conijciebant, vt in muro consistendi potestas, [e] esset nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset, [f] Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, vnus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, [g] nuncios ad eum mittit, nisi subsidium [h] sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. eò de media nocte Cæsar ijsdem ducibus vsus, qui nuncij ab Iccio venerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. quorũ aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit: & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrósq; Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificijsq; [i] quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: & à millibus passuum minùs duobus castra posuerunt. quæ, vt fumo, atq; ignibus significabatur,

a at vbi
b portas succenderunt.
c nam est
d conijcerent in muro.
e erat
f Siccius.
g nuncius
h subministratur.
i quot

ficabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinem patebat. Cæsar primo & propter multitudinem hostium & propter eximiam opinionem virtutis prælio supersedere statuit. [a] cotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atq; idoneo, quod is collis, ubi castra posita erat, paululum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraq; parte lateris deiectus habebat: & in frontem leniter fastigiatus, paulatim ad planitiem redibat: ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum: & ad extremas fossas castella [b] constituit; ibiq; tormenta collocauit, ne cum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat in castris relictis, ut, si quo opus esset subsidio, duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias e castris eductas instruxerunt. palus erat non magna inter nostrum, atq; hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur parati in armis erant. interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. [c] ubi neutri transeundi initium faciunt: secundiore equitum nostrorum [d] prælio Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco, ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est.

[a] cotidie equestribus.

[b] instituit

[c] ob id neutri

[d] [illegible]dio

ibi

ibi vadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo cõsilio, vt si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, põtémque interscinderent; [a] sin minùs possent, agros Rhemorum popularẽtur, qui magno nobis vsui ad bellum gerendum erant, [b] commeatuſq; nostros sustinebãt. Cæsar certior factus à Titurio, omnẽ equitatum & leuis armaturæ Numidas, sunditores, sagittariósq; pontẽ traducit atq; ad eos cõtendit. acriter in eo loco pugnatum est, hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audacissimè trãsire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes, vbi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spẽ se fefellisse intellexerunt, neq; nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt; atq; [c] eos res frumentaria deficere cœpit; cõcilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quẽque reuerti, & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos vndiq; conuenire; vt potius in suis [d] quàm in alienis finibus decertarent; & domestricis copijs rei frumentariæ vterentur. ad eam sententiam cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit, quòd Diuitiacum atq; Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, vt diutius morarentur, ne suis auxilium ferrẽt, non poterat. Ea re constituta, [e] II. vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neq; imperio, cùm sibi quisq; [f] I itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt. vt consimilis fugæ pro-

[a] si minùs
[b] cõmeatúque nostros prohiberent,
[c] ipsis
[d] quàm alienis
[e] secunda
[f] p

fectio videretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognita, inſidias veritus: quòd, qua de cauſa diſcederẽt, nondum [a] perſpexerat: exercitum, equitatúmq; caſtris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouiſſimum agmen moraretur, præmiſit; eíq; Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus ſubſequi iuſſit. hi nouiſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinẽ eorum fugientium [b] conciderunt. cùm ab extremo [c] agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent, fortitérque [d] impetum noſtrorum militum ſuſtinerent: [e] priores, quòd abeſſe à periculo viderentur, neq; vlla neceſſitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus, omnes in fuga ſibi [f] ſubſidium poſuerunt. ita ſine vllo periculo tantam eorum multitudinẽ noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium. ſub occaſum ſolis ſequi deſtiterunt; ſéque in caſtra, vti erat imperatum, receperunt. Poſtridie eius diei Cæſar, priuſquam ſe hoſtes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Sueſſonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foſſæ, murique altitudinem, paucis defendentibus expugnare non potuit. caſtris munitis vineas agere, quæque ad oppugnandum vſui erant, comparare cœpit. interim omnis ex fuga Sueſſonum multitudo in oppidũ proxima nocte conuenit: [g] celeriterque vineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribuſq; conſtitutis, magnitudine operum,

[a] proſpexerat.
[b] occiderunt
[c] ordine
[d] noſtrorum impetum
[e] priores
[f] præſidium ponerent.
[g] celeriterque.

operum, quæ neque viderant antè Galli, neq; audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; & petentibus Rhemis, vt conseruarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem [a] Sueſſones accepit; exercitumq; in Bellouacos duxit: qui cum se, suaq; omnia in oppidum Bratuſpantium contulisſent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinq; abesſet, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, seſe in eius fidem ac poteſtatem venire; neq; contra populum R. armis contendere. item cum ad oppidum accessisſet, castraq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo more, pacem à Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam poſt discessum Belgarum dimissis Heduorum copijs ad eum reuerterat) facit verba. Bellouacos, omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuisſe. impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem redactos, omnes indignitates contumeliasq; perferre; & ab Heduis defeciſſe, & populo R. bellum intuliſſe. qui [b] huius consilij principes fuissent, quòd intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intuliſſent, in Britanniam profugiſſe. petere non solùm Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, vt, sua clementia ac manſuetudine in eos vtatur. quod si fecerit, Heduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxilijs atque opibus, si qua bella inciderint, ſuſtentare consueuerint. Cæsar, honoris Diuitiaci, atque Heduorum causa, ſeſe

[a] Sueſſiones accipit.

[b] huiuſmodi.

eos

eos in fidem recepturum & conseruaturum dixit: sed, quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. his traditis, omnibúsque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. qui se suáque omnia sine mora dediderunt. eorum fines Neruiũ attingebant: quorum de natura moribúsque Cæsar cum quæreret, sic reperiebat, Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarúmque rerum ad luxuriã pertinentium inferri, quòd, his rebus relanguescere animos, eorúmque remitti uirtutem existimarent. esse homines feros, magnæque uirtutis. increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent: & patriam uirtutem proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. cum per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex [a] captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non amplius millia passuum decem abesse. trans id flumen omnes Neruios consedisse; aduentúmque ibi Romanorum expectare: quã cum Atrebatibus, & Veromanduis finitimis suis. nam his utrísque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atq; esse in itinere mulieres, quíq; per ætatem ad pugnam [b] inutiles uiderentur, in eum locum conuenisse, quò propter paludes exercitui aditus non [c] esset. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centuriónesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. [d] cum ex deditiis Belgis, reliquísq; Gallis complures Cæsarẽ secuti uno iter facerent: quidã ex his, ut postea ex captiuis cognitum est,

[a] captiuis eorum,

[b] inutiles esse

[c] esse Cæsar Hu

[d] cúmque

est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorũ magnum numerum intercedere; neq; esse quidquã negocij, cùm prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisq; direptis, futurum, vt reliquæ cõtrà [a] consistere non auderent. adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quòd Neruij antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed quidquid possunt, pedestribus valent copijs) quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinẽ ramis enatis, & rubis sentibúsque interiectis effecerant, vt, instar muri hæ sepes munimenta præberent; quò non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. ijs rebus cùm iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. loci natura erat hæc, [b] quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, quod suprà nominauimus, vergebat. ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius, passus circiter ducentos, insimus apertus, ab superiore parte siluestris; vt non facilè introrsus perspici posset. intra eas siluas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum videbantur. fluminis erat altitudo circiter pedũ trium. Cæsar, equitatu præmisso, subsequabatur omnibus copijs: sed ratio ordóque agminis aliter se habebat

[a] sistere

[b] quem castris nostri deleg.

ac Belgæ ad Neruios detulerant. nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant præsidioq; impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumen transgressi, cum hostium equitatu prœliũ [a] commiserunt. cum se illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus è silua in nostros impetum facerent, neq; nostri longiùs, quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso castra munire cœperunt. vbi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in siluis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prœlij conuenerat, ita, vt intrà siluam, aciem, ordinesq; constituerant, atq; ipsi sese confirmauerant: subitò omnibus copijs [b] prouolarunt: impetumq; in nostros equites fecerunt. His facilè pulsis ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, vt, pæne vno tempore, & ad siluas, & in flumine [c] etiã in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia vno tempore erant agenda. [d] vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret, signum tuba dandum. ab opere reuocandi milites. qui paulò longiùs aggeris petendi causa processerant, arcessendi. acies instruenda. milites cohortandi. signum dandum. quarum rerum magnã partem temporis breuitas [e] & incursus hostium impediebat.

[a] committunt

[b] peruolauerunt.

[c] & iam in manibus erat.

[d] vexillũ quidem erat proponendũ. insigne, cùm ad arma concurri oportebat

[e] & successus & incursus

impediebat. [a] his difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia, atq; vsus militum: quòd superioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant; & quòd ab opere, singulísque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris vetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium expectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit: & ad legionem decimam deuenit. milites non longiore oratione est [b] cohortatus, quàm vti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostium q; impetum fortiter sustinerent. [c] & quia non longius hostes aberant, quàm quò telum adyci posset, [d] prælij committendi signum dedit, [e] atque item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnantibus decurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiúmque tam paratus ad dimicandum animus, vt, non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas inducendas, scutíque [f] tegumenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu magis, vt loci natura, decliuísque collis, & necessitas temporis, quàm, vt rei militaris ratio atque ordo postulabat, cùm [g] diuersis locis legiones aliæ, aliæ in parte hostibus resisterent, sepibus q; densissimis, vt antè demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, [h] neq; certa subsidia collocari:

[a] in his
[b] hortatus
[c] quòd non
[d] prælium
[e] Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus.
Pugnantibus tanta fuit temporis exiguitas.
[f] tegumenta detrahenda.
[g] diuersis legionibus aliæ alia.
[h] neq; ita.

[a] quid quæ in parte.

cari: neque [a] quid in quaque parte opus esset, prouideri: neque ab vno omnia imperia administrari poterant. itaque in tanta rerum iniquitate, fortuna quoque euentus varij [b] sequebantur. Legionis nonæ & decimæ milites, vt in sinistra parte [c] aciei constiterãt, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, vulneribúsque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt, & in locum iniquum progressi rursus regressos, ac resistentes hostes, reintegrato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones vndecima & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. [d] ac totis fere castris a fronte, & a sinistra parte nudatis, quòd in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere cæpit. eodem tempore equites nostri, leuisque armatura pedites, [e] qui cum his vna fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui ab Decumana porta, ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, & hostes in nostris castris

[b] subsequebantur

[c] acie

[d] Attonito & ab sinistra parte nudatis castris, cum dextro cornu.

[e] quique eum.

stris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitúsque exaudiebatur. Alíque aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate missi ad Cæsarem venerant, cum multitudine hostiũ castra [a] nostra compleri, legiones premi, & pæne circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, [b] diuersos, dissipatósque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt. Romanos pulsos superatósque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerint. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrũ cornu profectus; vbi suos vrgeri, signisque in vnum locũ collatis duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse [c] impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferóque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis graubúsque vulneribus confecto: vt iam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores: & nonnullos à nouissimis desertos, prælio excedere, ac tela vitare; hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab vtroque latere instare: & rem esse in angusto vidit, neque vllum esse subsidium, quod submitti posset, scuto ab nouissimis vni militi detracto (quod ipse eò sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibúsque nominatim appellatis, reliques cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare

[a] nostras legiones.
[b] diuisos, dissipatos,
[c] impedimento vidit;

cuius iussit, quò faciliùs gladijs vti possent. [a] huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cùm pro se quisq; in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulùm hostium impetus tardatus est. Cæsar, cum septimam legionem, quæ iuxtà constiterat, item vrgeri ab hoste vidisset, trib. mil. monuit, vt paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes [b] inferrent, quo facto, cùm alijs alij subsidium ferrent, neq; timerent, [c] ne auersi ab hoste circumuenirẽtur, audaciùs resistere, ac fortiùs pugnare cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, cùm ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantóq; in periculo, & castra, & legiones, & imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, vt nostri etiam, qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi prælium redintegrarent. tum calones perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. equites verò, vt turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò se legionarijs militibus præferrẽt. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, vt, cùm primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaueribus,

qui

[b] conferrent
[c] neque

qui superessent, vt ex tumulo tela in nostros conijcerent, [a] piláque intercepta remitterent (vt non nequicquam tantæ virtutis homines [b] iudicari deberet) ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas [c] ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. hoc prœlio facto, & propè ad internicionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vnà cum pueris, mulieribúsque in æstuaria, ac paludes collectos [d] dixeramus, hac pugna nuntiata, cùm victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, séque ei dediderunt. & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex [e] sexcentis ad tres senatores, ex hominum millibus sexaginta, vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, vt in miseros, ac supplices vsus misericordia videretur, diligentissimè conseruauit, suísq; finibus atq; oppidis vti iussit; & finitimis imperauit, vt ab iniuria & maleficio se, suósq; prohiberent. Aduatici (de quibus suprà scripsimus) cum omnibus [f] copijs auxilio Neruijs venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt: cunctis oppidis, castellísque desertis, sua omnia in vnum oppidum egregiè natura munitum contulerunt. quod, cùm ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectúsque haberet, vna ex parte [g] leniter accliuis aditus, in [h] latitudinem non ampliùs C C. pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro [i] munierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro [k] collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisq;

[a] & pila
[b] iudicari deberent.
[c] ripas, & subire
[d] dixeram,
[e] v. non ginta quinque.
[f] suis copijs.
[g] leniter
[h] altitudinem.
[i] muniebant.
[k] collocabant.

tonísque [a] procreati; qui cùm iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum [b] agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, [c] custodiæ ex suis, ac [d] præsidio sex millia hominum vnà reliquerunt. hi post eorum [e] obitum multos annos à finitimis exagitati, cum aliàs bellum inferrent; aliàs illatum defenderent; [f] consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. ac, primo aduentu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisque prælijs cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII. in circuitu XV. millium, crebrísque castellis circummuniti, oppido sese continebant. vbi, vineis actis, aggere extructo, turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quòd tanta machinatio ab tanto spatio [g] instrueretur, quibusnam manibus aut quibus viribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerumque [h] omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemtui est) tanti oneris turrim in muro sese collocare confiderent. vbi verò moueri & [i] appropinquare mœnibus viderunt, noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: non se existimare Romanos sine ope [k] deorum bellũ gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tãta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent. se, suáq; omnia eorum potestati permittere dixerunt. vnum petere ac deprecari, si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quã ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse conseruandos, ne se armis despo-

progua-
ἄλεσε καὶ
ἐφεν.
custodi-
m.
præsidi-
um
abitum.
consensu
omnium.
institu-
eretur
homini-
bus
appro-
pinquari
diuina

despoliaret. sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti inuidere, à quibus se defendere traditis armis non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. [a] ad hæc Cæsar respõdit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruaturum: si priùs, quàm murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem nisi armis traditis: se id, quod in Neruios fecisset, facturum: finitimisq; imperaturum, nequam dedititijs populi R. iniuriam inferrent: re nuntiata ad [b] suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic vt propè summam muri, [c] aggerisq; altitudinem acerui armorum adæquarent: Et tamen circiter, parte tertia (vt postea compertum est) celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt vsi. sub vesperum Cæsar portas claudi, militésque ex oppido [d] exire iussit, ne quam noctu oppidani à militibus iniuriã [e] acciperent. illi antè inito (vt intellectum est) consilio quòd, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentiùs seruaturos crediderant, partim cũ his quæ retinuerant, & celauerant armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò (vt temporis exiguitas postulabat) pellibus [f] induxerãt: tertia vigilia, qua minimè arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copijs [g] repente ex oppido eruptionem fecerunt. celeriter (vt antè Cæsar imperauerat) ignib. significatione facta, ex proximis castellis eò [h] concursum est;

[a] Quibus ad hæc.

[b] nos, quæ imp.

[c] aggerisque acerui arm.

[d] iussit exire.

[e] reciperent.

[f] inclusorant:

[g] repente nò

[h] concursum pugnatúmque ab hostibus ita acrius est.

pugnatúmque ab hostibus ita acriter, vt à viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribúsque tela iacerent, pugnari debuit: cùm vna in virtute omnes spes salutis consisteret. occisis ad [a] hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei, refractis portis, cùm iam defenderet nemo, [b] atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi vniuersam Cæsar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione vna miserat ad Venetos, Vnellos, Osissinos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanúmque attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem, potestatémque populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, vti ab nationibus quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. quas legationes Cæsar, quòd in Italiam, Illyricúmque properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit. ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, vbi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis, in Italiam profectus est. [c] ob eásque res, ex literis Cæsaris, dies XV. supplicatio decreta est, quod ante id tempus [d] acciderat nulli.

a millia

b capeum oppidum, atque

c quas ob eas

d accidit

C. Iu-

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS III.

CVM in Italiam proficiſceretur Cæſar, Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus in Nantuates, Veragros, Sedunóſque miſit, qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad ſummas Alpes pertinent. cauſa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quò magno cum periculo, magníſque [a] portoriis mercatores ire conſueuerant, patefieri volebat. huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, vti in [b] his legionem hiemandi cauſa collocaret. Galba, ſecundis aliquot prœliis factis, caſtellíſq; compluribus eorum expugnatis, miſſis ad eum vndiq; legatis, obſidibúſque datis, & pace facta, conſtituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, & ipſe cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus poſitus in valle, non magna adiecta planitie, altiſſimis montibus vndique continetur. cùm hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hiemandũ conceſſit, alteram vacuam [c] ab his relictam cohortibus attribuit. eum locum vallo, foſſáque muniuit. cùm dies hibernorum cõplures tranſiſſent, frumentúmq; eò comportari iuſſiſſet, ſubitò per exploratores certior factus eſt, ex ea parte vici, quam Gallis cõceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, montéſq; qui impenderẽt, à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot de

[a] cum portoriis

[b] iis locis

[c] ab illis

de causis acciderat, vt subitò Galli belli renouandi, legionisque opprimendæ consilium caperent: primùm, quòd legionem, neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus, & compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam quòd propter iniquitatem loci, cùm ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conijcerent, ne primum quidem posse impetum suum sustinere existimabant. accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solùm [a] itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nuntijs acceptis, Galba, cùm neque opus hibernorum, munitionésq; plenè essent perfectæ, neque de frumento reliquóque commeatu satis esset prouisum, quòd deditione facta, obsidibúsq; acceptis, nihil de bello timendum existimauerat, consilio celeriter conuocato, sententias exquirere cœpit. quo in concilio cùm tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neq; commeatus supportari, interclusis itineribus, [b] posset; prope iam desperata salute, nonnulla huiusmodi sententiæ dicebantur, vt impedimentis relictis, eruptione facta, ijsdem in itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum cõsilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio interiecto, vix vt his rebus, quas constituissent, collocandis

[a] itinerũ. pa. præced.

[b] posset.

candis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides, [a] gæsáque in vallum conijcere. nostri primò integris viribus fortiter repugnare, neque vllum frustra telum ex loco superiore mittere, vt quæque pars castrorum [b] nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere, & auxiliũ ferre sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes [c] defessi, cũ prælio excedebant, alij integris viribus succedebant: Quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modò defesso ex pugna excedendi sed ne saucio quidem eius loci, vbi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur, cùm iam ampliùs horis sex continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atq; hostes acriùs instarent, languidioribúsq; nostris vallum scindere, & fossas complere cœpissent, résq; esset iam ad extremum [d] perducta casum, P. Sextius Baculus primipili centuturio (quem Neruico prælio cõpluribus confectum vulneribus diximus) & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilij magni, & virtutis, ad Galbã accurrunt, atque vnam esse spem salutis docent, si eruptione facta, extremum auxilium experirentur. itaq; conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodò tela missa exciperent, séq; ex labore reficerẽt: pòst signo dato è castris erumperẽt, atq; omnem spem salutis in vertute ponerẽt. quod iussi sunt, faciunt, ac subitò omnibus portis, eruptione facta, neq; cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostib. facultatẽ relinquunt. ita commutata fortuna, eos qui in spem potiendorum castrorum venerant,

vndique

[a] telàque

[b] denudata.

[c] defessi prælio.

[d] producta.

vndique circumuentos interficiunt, & ex hominũ millibus amplius XXX. quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt; ac ne in loco quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copijs fusis, armisq; exutis, se in castra munitionesq; suas recipiunt. quo prælio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, [a] atq; alio se in hibernaconsilio venisse meminerat, alijs occurrisse rebus viderat, maximè frumenti, commeatúsque inopia permotus, postero die omnibus eius vici ædificijs incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas perduxit: ibiq; hiemauit. Hu rebus gestis, cum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atq; ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quòd eas quoq; nationes adire, & regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est, eius belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens, cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat, is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos trib. q. mil. complures in finitimas ciuitates [b] frumenti commeatúsque petendi causa dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius missus in Vnellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas: Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: [c] quòd & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britaniam nauigare consueuerunt; & scientia, atq;

[a] neq; alio
[b] frumenti causa
[c] quod naues.

atq; vsu nauticarum rerum ceteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portubus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari vticonsuerunt, habent vectigales. ab his fuit initium retinendi Silij, atq; Velanij, quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (vt sunt Gallorum subita & repentina cõsilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiúmq; retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquásq; ciuitates sollicitant, vt in ea libertate, quam à maioribus acceperant, permanere, quàm Romanorum seruitutem perferre, mallent, omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, cõmunem legationem ad P. Crassum mittunt; si velit suos b recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quòd ille aberat longiùs, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatorésque comparari iubet. his rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebant legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq; semper fuisset, retentos c ab se, & in vincula conjectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea, quæ ad vsum nauium pertinerent, prouidere instituunt; hoc coniectos maiore spe, quòd multum natura loci confidebant; pe-

a fit

b recipere

c & in vincula ab se,

destria

destria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatémque portuum sciebant, neque nostros exercitus propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant: ac iam, vt omnia contra opinionem accidérent, tamen se plurimum nauibus posse, Romanos, neque vllam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, vbi bellum gesturi essent, vada, [a] portus insulae nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in vastissimo, [b] ac apertissimo Oceano perspiciebant. His initis consilijs, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naues in Venetiam, vbi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quamplurimas possunt, cogunt; socios sibi ad id bellum Osismos, Lexouios, Nanetes, Ambiuaritos, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. auxilia ex Britania, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt, erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retentorum [c] equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio inprimis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. itaq; cùm intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeritérque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & [d] conditionem seruitutis odisse: priùs, quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latiùs distribuendum exercitum putauit. itaq; T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit,

[a] portus, insulas
[b] atque amplissimo
[c] militum
[d] conditiones

tit. huic mandat Rhemos, reliquósq; Belgas adeat, atque in officio [a] contineat. Germanósq;, qui auxilio à Belgis ercessiti dicebantur, si per vim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs XII. & magno numero equitatus in Aquitaniã proficisci iubet: ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexouiósq; mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicísq; nauibus, quas ex Pictonibus & Santonis, reliquísq; pacatis regionibus conuenire iusserat, præfecit, & cùm primùm posset in Venetos proficisci iubet. ipse eò pedestribus copijs contendit. erant eiusmodi ferè situs oppidorum, vt posita in extremis lingulis, promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, cùm ex alto se æstus incitauisset, quod his semper accidit horarum duodecim spatio; neque nauibus, quòd rursus minuente æstu, naues in vadis afflictarentur. ita vtraque re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere, ac molibus, atque his fermè mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero nauiũ appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant; séq; in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus ijsdem opportunitatibus loci defendebant. [b] hæc eò faciliùs magnam partem æstatis faciebant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur; summaq; erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac prope nullis portibus difficultas nauigandi. namque ipsorum

[a] teneat

[b] hoc.

naues

naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant. carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum nauium, quò facilius vada ac [a] decessum æstus excipere possent. proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumq; accommodatæ. naues totæ factæ ex robore, [b] ad quamuis vim & contumeliam perferendam. [c] transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro velis, alutaq; temiter [d] confectæ, siue propter lini inopiam, atq; eius vsus [e] inscitiam, siue, quod est magis verisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantosq; impetus ventorum sustineri ac tanta onera nauium regi velis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ classi eiusmodi congressus erat, vt vna celeritate, & pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora. neq; enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitudinem facilè telum [f] adigebatur; & eadem de causa minùs [g] incommodè scopulis continebantur. accedebat, vt, cùm sæuire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent [h] facilius, & in vadis consisterent tutius: & ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes timerent. quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, vbi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis, reprimi, neque his noceri posse, statuit [i] expectandam classem. quæ vbi conuenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter CCXX.

naues

a discessum

b ad quãuis contumeliam.

c transtra pedalibus.

d confectæ, hæc siue

e inscientiam siue so quod

f adigebatur; adigebant;

g commodè copulæ

h facilius in vadis.

i expectauit

naues eorum [a] paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris aduersæ constiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibúsque, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat quid agerent, aut qua ratione pugnæ insisterent. [b] nostro enim noceri non posse cognouerant. turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat; vt, neque ex inferiore loco satis commodè tela adiici possent, & missa à Gallis grauius acciderent. vna erat magno vsui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ, affixæque longuriis, non absimili forma muralium. his cum funes, qui antemnas ad malos [c] distinebant, comprehensi, adducti que erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscissis, antemnæ necessariò cõcidebant; vt, cùm omnis Gallicis nauibus spes in velis, armamentísque consisteret, his ereptis omnis vsus nauium vno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positũ in virtute; qua nostra milites facilè superabant, atque eò magis, quòd in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; vt nullum paulò fortius factum latère posset. omnes enim colles, & loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. dissectis, vt diximus, antemnis, cum singulas binæ, [d] aut ternæ naues [e] circumsteterant milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. quod postquam barbari fieri animaduerterunt fugatis compluribus nauibus, cum & rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. ac iam conuersis in eam partem nauibus, quò

[a] potissima

[b] nostris

[c] detinebant,

[d] ac ternæ.

[e] circumsisterent,

ventus ferebat, tanta subitò malacia, ac tranquillitas extitit, vt [a] se loco mouere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna. nam singulas nostri consectati expugnauerunt; vt perpaucæ ex omni numero, nectis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora ferè quarta, vsq; ad solis occasum pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, totiúsq; oræ maritimæ confectum est. nam, cum omnis iuuentus, omnes etiã grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum nauigium, quod vbiq; fuerat, vnũ in locum cõgerant; quibus amissis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quemadmodum oppida defenderent, habebant. itaq; se, sáq; omnia Cæsari dediderunt, in quos eò grauiùs Cæsar vindicandum statuit, quò diligentiùs in reliquũ tempus à barbaris ius legatorum conseruaretur. itaq; omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant: ex quibus exercitum, magnásque copias cõgerat. atque his paucis diebus Aulerci, Eburonices; Lexouiique senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nolebant, portus clauserunt, séque cum Viridouice coniũxerunt; magnáque præterea multitudo vndiq; ex Gallia perditorum hominum, latrónúmque conuenerat quos spes prædandi, studiúmque bellandi ab agricultura, & cotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco, castris se tenebat: cum Viridouix

[a] se ex loco commouere

contra eum duûm millium [a] ſpatio conſedisſet, cotidiéque productis copijs pugnandi potestatem faceret, vt iam non solùm hostibus in [b] contemtum Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantámque opinionem timoris præbuit, vt iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id, ea causa faciebat, quòd cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum delegit, Gallum, ex ijs quos auxilij causa secum habebat. huic magnis præmijs, pollicitationibúsq; persuadet; vti ad hostes transeat, & quid fieri velit, edocet. qui vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum prosequit. quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur docet, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiscatur. quod vbi auditum est, conclamant omnes occasionem negotij benè gerendi amittendum non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur. superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parùm diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod ferè libenter homines id quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridouicem, reliquósq; duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma vti capiant, & ad castra contendant: qua re concessa, læti [c] velut explorata victoria,

[a] ſpatium

[b] v. contemtionem

[c] vt ex-

sarmentis, virgultisq; collectis, quibus fossas Romanorũ plerq;

compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo accliuis circiter passus mille. huc magno cursu contenderunt, vt quàm minimum spatij ad se colligendos, armandósque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus propter ea quæ ferebant onera, subitò duabus portis eruptionem fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostium [a] inscitia, ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, vt, ne vnum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos, equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic, vno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior [b] factus est: ciuitatésque omnes se statim Titurio dediderunt: nam vt ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus; sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum. Eodem ferè tempore P. Crassus cùm in Aquitaniam perueniisset (quæ pars, vt antè dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est existimanda) cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, vbi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atq; vnde L. Manlius procos. impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiã adhibendam intelligebat. itaq; re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatúque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates

[a] inscientia

[b] factus, ciuitates

Gallia

Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatúque, quo plurimum valebant, in itinere agmẽ nostrum adorti, primùm equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atq; insequentibus nostris, subitò pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, osi̇derunt. hi, nostros disiectos adorti, prælium renouarunt: pugnatum est diu, atq; acriter, cum Sontiates superioribus victorijs freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent: nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce efficere possent, perspici cuperent. [a] tandem confecti vulneribus hostes, terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatium oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus, vineas, turrésque egit. illi aliàs eruptione tentata, aliàs cuniculis ad aggerem, vineásque actis, cuius rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea, quòd multis locis apud eos æraria sectura sunt. vbi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seq; in deditionem vt recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt, atq; in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi [b] Adcantuannus, qui summam imperij tenebat, cum sexcentis deuotis, quos illi soldurios appellant; quorum hæc est conditio, vt omnibus in vita commodis vnà cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint; si quid ijs per vim accidat, aut eundem casum vnà ferant, aut sibi mortem con-

[a] tamen

[b] Aduan-

consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiæ devouisset, mori recusaret, cum ijs [a] Adcantuanus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cũ ad arma milites cõcurrissent, vehementérq; ibi pugnatũ esset, repulsus in oppidum est: vti tamẽ eadem deditionis cõditione uteretur, à Crasso impetrauit; armis, obsidibúsq; acceptis, Crassus in fines Vocontiorũ & Tarusatium profectus est. tum verò barbari commoti, quòd oppidum, & natura loci, & manu munitum paucis diebus, quibus, eò ventum erat, expugnatum cognouerant; legatos [b] quoquò versus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducésq; arcessuntur. quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. duces verò ij deliguntur, qui vnà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summámq; scientiam rei militaris habere existimabantur. ij consuetudine populi R. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod vbi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facilè diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, [d] ob eam causam minùs commode frumentum, cõmeatúmq; sibi supportari, in [e] dies hostium numerum augeri; [f] non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, vbi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. prima luce productis omnibus copijs, duplici

duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem [a] collocatis, quid hostes consilij caperent, expectabat. illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatémq; nostrorũ se tutò dimicáturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis vijs, commeatu intercluso, sine vllo vulnere victoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis [b] infirmiore animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebãt. hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atq; opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atq; omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; [c] cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. ibi, cum alij fossas complerent, alij, multis telis coniectis, defensores vallo, munitionibúsq; depellerent, auxiliarésq; quibus ad pugnam non multum Crassus cõfidebat, lapidibus, telísq; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium præberent; [d] cum item ab hostibus constanter, ac non timidè pugnaretur; teláque ex loco superiore missa non frustrà acciderent; equites circuitis hostium castris, Crasso [e] renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilémq; aditum habere. Crassus, equitum præfectos cohortatus, vt magnis præmijs pollicitationibúsq; suos excitarent, [f] quid fieri velit, ostẽdit. illi (vt erat imperatum) [g] eductis quatuor cohortibus quæ præsidio castris relictæ [h] integræ ab labore erant,

[a] collectis,
[b] infirmiorésque
[c] cohortatur
[d] cum ita
[e] renunciauerunt eadem
[f] quod fieri vellet.
[g] eductis cohortibus.
[h] interritæ

& longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent; omnium oculis, mentibúsque ad pugnã intentis, celeriter ad eas, quas diximus munitiones, perueneruntatq; his [a] perruptis, priùs in hostium castris constiterunt, quàm planè ab his videri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. tum verò clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerũque in spe victoriæ accidere consueuit, acrius [b] impugnare cœperunt. hostes vndiq; circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & fuga salutẽ petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis cõsectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrísq; venisse constabat, vix [c] quarta parte relicta, multa nocte se in castra [c] recepit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidésq; vltrò misit: quo in numero fuerunt Tarbelli [d] Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosatésq;. paucæ vltimæ nationes anni tẽpore confisæ quòd hiems suberat, id facere neglexerunt. eodem fere tẽpore Cæsar, etsi propè exacta iam æstas erat, tamen quòd omni Gallia pacata Morini, Menapiíque supererant, qui in armis essent, neq; ad eum vnquam [e] legatos de pace misissent, arbitratus id bellũ celeriter cõficí posse, eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui Galli bellũ gerere cœperunt. nam quòd intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas superatásq; esse, cõtinentésq; siluas, ac paludes habebant: eò se, suáq; omnia contulerunt. ad quarum initium siluarum cum peruenisset Cæsar, castráq; munire instí-

[a] prorupti.
[b] pugnare.
[c] accipiunt.
[d] Plin. Begerri.
[e] legatos misissent.

instituissẽt; neq; hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus siluæ euolauerunt; & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eósq; in siluas repulerunt: &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. reliquis deinceps diebus Cæsar siluas cædere instituit: [a] &, nequis inermibus, imprudentibúsq; militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro vallo ad vtrumque latus extruebat. incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, [b] cum iam pecus, atq; extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores siluas petierunt, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, vti opus necessariò intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaq; vastatis omnibus eorum agris, vicis, ædificiisque incensis, Cæsar exercitum [c] reduxit, & in Aulercis, Lexouiisque, reliquis item ciuitatibus, quæ [d] proximè bellum fecerant, in hibernis collocauit.

[a] vt, nequis
[b] cùm pecus,
[c] perduxit.
[d] maximè

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS IIII.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso cos. Vsipetes Germani, & item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierant non longè à mari, quò Rhenus influit, causa transeundi fuit,

fuit, quòd ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebãtur. Sueuorum gens est longè maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus, quotannis singula millia armatorum bellandi [a] causa ex finibus educunt. reliqui, qui domi remanserint, se, atq; illos alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. sic neq; agricultura, nec ratio, atque vsus belli intermittitur. sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. neque longius anno remanere vno in loco incolendi causa licet. neque multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore viuunt, multúmque sunt in venationibus; quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione & libertate vitæ (quòd à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) [b] vires alit, & immani corporum magnitudine [b] homines efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, vt locis frigidissimis, neque vestitus, præter [c] pelles habeant, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, [d] & lauentur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus magis eò, vt quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quò vllam rem ad se importari desiderent. quin etiam immentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis his non vtuntur, sed quæ sunt apud eos nata prauа, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi vt sint laboris, efficiunt. equestribus prælijs sæpè ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equósque eodem

[a] causa ex finibus

[b] in exẽp. M. Bruti verbum homines legebatur inductum

[c] pelles quicquam haberent,

[d] ac lauãtur

eodem remanere veſtigio aſſuefaciunt: ad quos ſe celeriter, cùm vſus poſcit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippijs vti. itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci [a] adire audent. vinum ad ſe omninò importari non ſinunt, quòd ea re ad laborem ferendum remolleſcere homines, atque effœminari arbitrantur. publicè maximam putant eſſe laudem, quàm latiſſimè à ſuis finibus vacare agros: hac re ſignificari, magnum numerum ciuitatum ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe. itaque vna ex parte à Sueuis circiter millia paſſuum ſexcenta agri vacare dicuntur. Ad alteram partem ſuccedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, vt eſt captus Germanorum, [b] & paulò, qui ſunt eiuſdem generis, [c] etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multíque ad eos mercatores ventitant. & ipſi propter propinquitatem, Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. hos cum Sueui multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatémque ciuitatis finibus expellere non potuiſſent, tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioréſque redegerunt. in eadem cauſa fuerunt Vſipetes, & Tenchtheri, quos ſuprà diximus; [d] qui, cum plures annos Sueuorum vim [e] ſuſtinuerint, ad extremum tamen agris expulſi & multis locis Germaniæ, trienniũm vagati, ad Rhenum peruenerunt. quas regiones Menapij incolebant, & ad vtranque ripam fluminis agros, ædificia, vicóſque habebant. ſed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans flumen

a redire audeant.

b qui paulò ſunt

c & cæteris

d complures

e ſuſtinuerunt,

flumen habuerant [a] demigrauerunt: & eis Rhenum dispositis præsidijs, Germanos transire prohibebant, illis omnia experti, cum neque vi contendere propter inopiam nauium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedes, regionésque simulauerunt, & tridui viam progressi, rursus reuerterunt, atque omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, inscios, inopinantésque Menapios oppressérunt: qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigrauerant. his interfectis, nauibúsq; eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificijs occupatis, [b] reliquam partem hiemis se eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quòd sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerunque rebus studet, nihil his committendum existimauit. est autem hoc Gallicæ consuetudinis, vt & viatores etiam inuitos consistere cogant, &, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quærant; & mercatores in oppidis vulgus circunsistat; quibus ex regionibus veniant, quásque res ibi cognouerint, pronuntiare cogant: [c] & his rumoribus, atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos [d] vestigio pœnitere necesse est: cum incertis rumoribus seruiant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita; Cæsar [e] ne grauiori bello occurreret, maturius, quam consueuerat, ad exercitum proficiscitur. eò cum venisset, ea qua

[a] migrauerant:
[b] reliqua parte
[c] his rebus,
[d] vt
[e] ne

fore

fore ſuſpicatus erat, facta cognouit: miſſas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos; inuitatóſq; eos, vti ab Rheno [a] diſcederent: omniáque, quæ poſtulaſſent, ab ſe fore parata. qua ſpe adducti Germani [b] latiùs iam vagabantur: & in fines Eburonum, & Condruſorum, qui ſunt Treuirorum clientes, peruenerant. principibus Galliæ euocatis, Cæſar ea, quæ cognouerat, diſſimulanda ſibi exiſtimauit: eorúmque animis permulſis, & confirmatis, equitatúq; imperato, bellum cum Germanis gerere conſtituit. re frumentaria comparata, equitibúſq; delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat. à quibus cùm paucorum dierum iter abeſſet, legati ab ijs venerunt; quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo Rom. bellum inferre; neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant: quòd Germanorum conſuetudo hæc ſit à maioribus tradita, [c] quicunque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: hoc tamen dicere, veniſſe inuitos, eiectos domo: ſi ſuam gratiam Romani velint, poſſe eis vtiles eſſe amicos; vel ſibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis [d] poſſederint: ſeſe vnis Sueuis concedere; quibus ne dij quidem immortales pares eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint. Ad hæc Cæſar, [e] quæ viſum eſt reſpondit. ſed exitus fuit orationis: ſibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe, ſi in Gallia remanerent: neque verum eſſe, qui ſuos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tantæ præſertim multitudini, ſine iniuria poſſint: ſed licere, ſi velint,

a deſcenderent:
b latiùs vagabantur,
c qui ſit bellum
d poſſiderent:
e quod

lint, in Vbiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Suevorum iniurijs querantur, & à se auxilium petant: [a] hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros: interea, [b] ne propius se castra moueret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. cognouerat enim, magnam partem equitatus ab ijs aliquot diebus auti, prædandi, frumentandique causa, ad Ambiuaritos trans Mosam missam. hos expectari equites, atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, &, parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vahalis, insulam efficit Batauorum, neque longius ab eo millibus passuum LXXX. in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum Treuirorum citatus fertur: & vbi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt qui piscibus, atque ouium uiuere existimantur; multisque capitibus in Oceanum influit. Cæsar cum ab hoste non amplius passuum XII. millibus abesset, vt erat constitutum, ad eum legati reuertuntur; qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. cum id non impetrassent, petebant vt ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eósque pugna prohiberet; sibique vti potestatem faceret, in Vbios legatos

[a] hoc Suevis impetraturum. al. Hoc se eis impetraturum.

[b] neque

legatos mittendi, quorũ si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent; ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se vsuros ostendebant. ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hæc omnia Cæsar eòdem illò pertinere arbitrabatur, vt, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reuerterentur: tamen, sese non longiùs millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die, dixit: huc postero die quàm frequentissimi conuenirent, vt de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes prælio lacesserent, & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, vbi primùm nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quòd ij, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paulò antè à Cæsare discesserant, atque is dies inducijs erat ab ijs petitus, impetu facto celeriter nostros perturbauerunt; rursus, resistentibus nostris consuetudine sua ad pedes desilierunt, suffossis equis, complurib{ú}sque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, vt non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor & LXX, in his, vir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret,

illum

illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, deiectus, quoad potuit, fortissimè restitit. cum circumuentus multis vulneribus accepis, cecidisset, atque id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atq; interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neque iam sibi legatos audiendos, neq; conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum, atque insidias, petita pace, vltrò bellum intulissent. expectare verò, dum hostium copiæ augerentur, equitatúsque reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quãtum iam apud eos, hostis vno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quòd postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione vsi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribúsque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul vt dicebatur, sui purgandi causa, quòd contra atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commissent; simul, vt, si quid possent, de indicijs fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos [a] gauisus retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. acie triplici [b] instructa, & celeriter, octo millium itinere cõfecto, priùs ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur, Germani sentire possent. qui omnibus rebus subitò perterriti, & celeritate aduentus nostri,

[a] gratum

[b] instituta,

nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neq; arma capiendi spatio dato, perturbabantur, vt copiásne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent, quid præstaret. quorum timor, cum fremitu, & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt, quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, pauliſper nostris restiterunt, atque inter carros, impedimentáque prælium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierúmque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenúmque transierant) passim fugere cæpit. ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani, post terga clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ciecerunt; &, cum ad [a] confluentē Mosæ, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt; atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad vnum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX. millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia, cruciatúsque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle dixerunt. ijs Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quòd, cum videret Germanos tam facilè impelli, vt in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit; cum intelligeret,

[a] fluctē tem

& posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. accessit etiam, quòd illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam suprà commemorauí, prædandi frumentandique causa, Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, séque cum ijs coniunxerat. ad quos cùm Cæsar nuntios misisset, qui postularent eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, vti sibi dederent, responderunt: populi R. imperium Rhenum finire: si se inuito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbi autem, qui vni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, vt sibi auxilium ferret, quòd grauiter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus populi Rom. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: id [a]sibi ad auxilium, spémque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen, atque opinionem [b]exercitus Romani, Arioviſto pulso, & hoc nouissimo prælio [c]facto, vti etiam ad vltimas Germanorum nationes [d]opinione, & amicitia populi Rom. tuti esse possint. nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis, quas commemorauí, Rhenum transire decreuerat: sed, nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinémque fluminis; tamen id sibi contendendum, an

[a] sibi auxilium,
[b] opinionem eius exercitus
[c] facto, etiam ad
[d] vt opinione,

aut aliter non traducendum exercitum existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. hæc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed pronæ ac fastigiatæ; vt secundùm naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conuersa statuebat. hæc vtraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt, quo, maior vis aquæ se incitauisset, hoc arctiùs illigata tenerentur. hæc directa materia intecta contexebantur, ac longuriis, cratibúsque consternebantur. ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ [a] adigebantur; quæ pro ariete subiecta, & cum omni opere coniuncta, vim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: vt, si arborum trunci, siue naues, deijciendi operis essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minuerentur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Cæsar ad vtramq; partem pōtis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorū contendit, interim à [b] compluribus ciuitatibus ad eum legati

[a] agebantur;

[b] pluribus

 veniunt,

veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidésque ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenchtheris, atque Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suáque omnia exportauerant, séque in solitudinem, ac siluas abdiderant. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificiísque incensis, frumentísque [a] succisis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit: Sueuos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, [b] nuntios in omnes partes dimisisse, vti de oppidis demigrarent: liberos, vxores, suáque omnia in siluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, vnum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Sueui obtinerent, hic Romanorum aduentum expectare, atq; ibi decertare constituisse. quod vbi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, vt Germanis metum inijceret, vt Sicambros vlcisceretur, [c] vt Vbios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad vtilitatem [d] profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontémque rescidit. exigua parte æstatis reliqua Cæsar, etsi in ijs locis, quòd omnis Gallia ad septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quòd, omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris, inde subministrata auxilia intelligebat: etsi tempus

[a] malè in al. succensis. Sic in hos libr. extremo.

[b] nationes in omnes suas partes.

[c] & Vbios

[d] perfectum

anni

anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset; & genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. neque enim temerè præter mercatores adit ad illos quisquam: neq; ijs ipsis quidquam præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. itaq; conuocatis ad se vndiq; mercatoribus, neq; quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem vsum belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. ad hæc cognoscenda, priùs quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. huic mandat, vt, exploratis omnibus rebus, ad se quã primùm reuertatur. ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. huc naues vndique ex finitimis regionibus, & quam superiori æstate ad Veneticum bellum [a] fecerat classem, iubet conuenire, interim, consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atque imperio populi Rom. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatúsque, vt in ea sententia permanerent, eos domum remisit: &, cum [b] his vnà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat. cuius & virtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cuiúsque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit.

[a] effecerat.

[b] his Comium qui ipse cum

huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; [a] hortetúrque populi que, vt populi R. fidem sequantur; seque celeriter eò venturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæque ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quòd homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent; séque ea, quæ imperasset, facturos pollicerẽtur, [b] hæc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat, quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter [c] LXXX. onerarijs coactis, contractísque, [d] quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, [e] Quicquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectísque distribuit. huc accedebant XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo, vento tenebantur, quo minùs in eundem portum [f] peruenire possent. has equitibus distribuit: reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Arunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum

[a] hortatúrque populi

[b] hoc sibi

[c] quod satis

[d] quod præterea

[e] possent venire

tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitésque in vlteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus [a] cum paulò tardiùs esset administratum, ipse hora circiter diei quarta, cum primis nauibus Britãniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cuius loci [b] hæc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, vti ex locis superioribus in litus telum adici posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. interim legatis, tribunísque mil. conuocatis, & quæ ex Voluseno cognosset, & quæ fieri vellet, ostendit: monuítque, vt rei militaris ratio maximéq; vt res maritimæ postularent, vt quàm celerem, atq; instabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab ijs administrarentur. his dimissis, & ventum, & æstum vno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano litore naues constituit. at barbari consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedarijs, quo plerumq; genere in prætijs vti [c] consuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinem, nisi in alto cõstitui nõ poterant. militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorum [d] pressis, simul & de nauibus desiliendum, [e] & in fluctibus cõsistendũ, & cum hostibus erat

[a] cum id

[b] hæc natura,

[c] consuessent,

[d] oppressis,

[e] & fluctibus

huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; [a] hortetúrque, vt populi R. fidem sequantur; seque celeriter eò venturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæque ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quòd homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent; seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerẽtur, [b] hæc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter LXXX. onerariis coactis, contractisque, [c] quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat. [d] Quicquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. huc accedebant XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo, vento tenebantur, quo minus in eundem portum [e] peruenire possent. has equitibus distribuit: reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Arunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum

[a] horta-
[b] hoc sibi
[c] quod sa-
[d] quod
præterea
[e] possent
venire

tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad
nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit,
equitésque in vlteriorem portum progredi, & naues
conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus [a] cum paulò tardiùs esset administratum, ipse hora circiter diei quarta, cum primis nauibus Britãniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cuius loci [b] hæc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, vti ex locis superioribus in litus telum adici posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. interim legatis, tribunísque mil. conuocatis, & quæ ex Volusseno cognosset, & quæ fieri vellet, ostendit: monuítque, vt rei militaris ratio maximéq. vt res maritimæ postularent, vt quàm celerem, atq. instabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab ijs administrarentur. his dimissis, & ventum, & æstum vno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano litore naues constituit. at barbari consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedarijs, quo plerumq. genere in prælijs vti [c] consuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinem, nisi in alto cõstitui nõ poterant. militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorum [d] pressis, simul & de nauibus desiliendum, [e] & in fluctibus cõsistendũ, & cum hostibus erat

[a] cum id
[b] hæc natura,
[c] consuessent,
[d] oppressis,
[e] & fluctibus

pugnandum: cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conijcerent, & equos [a] insuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus vti prælijs consuerant, vtebantur. quod vbi Cæsar animadvertit, naues longas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad vsum expeditior, paululum remoueri abonerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iussit: quæ res magno vsui nostris fuit. nam & nauium figura & remorum motus, & inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt; ac paulò modò pedem retulerunt. at nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus deos, vt ea res legioni feliciter eueniret: [b] Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certè meum reip. atque imperatori officium præstitero. hoc cum magna voce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desilierunt. hos item alij ex primis proximis nauibus, cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab vtrisque acriter, nostri tamen, quòd neq; ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscumque signis [c] occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur.

[a] assuefactos

[b] Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam, inquit, hostibus prodere

[c] occurrerat

bantur. hostes verò, notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur. plures paucos circumsistebant: alij ab latere aperto in vniuersos tela conijciebant. quod cum animaduertisset Cæsar scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit; & quos laborantes conspexerat, eis subsidia submittebat. nostri simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius persequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc vnum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset, sese facturos polliciti sunt. vnà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstraueram à Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi è naui egressum, cum ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant. tunc, facto prælio, remiserunt, & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt; & propter imprudentiam, vt ignosceretur, petierunt. Cæsar questus, quòd, cum vltro, in continentem legatis missis, pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obsidésque imperauit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis arcessitam, paucis pòst diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principésq; vndique conuenire; & se, ciuitátésq; suas

Cæsari

Cæsari [a] commendarunt. his rebus pace [b] firmata, post diem quartum, quàm est in Britaniam ventum, naues XVIII. de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leui vento soluerunt. quæ cùm appropinquarent Britaniæ, & ex castris viderentur, tanta tempestas subitò coorta est, vt nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eôdem, vnde erant profectæ, [c] referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno cum periculo [d] deÿcerentur, quæ tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessariò, aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petierunt. Eadem nocte accidit, vt esset luna plena [e] quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrísque id erat incognitum. ita vno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quásque in aridum subduxerat, æstus [f] complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque vlla nostris facultas, aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus nauibus [g] fractis, reliquæ cum essent, funibus anchoris, reliquísq; armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neq; enim naues erant aliæ, quib. reportari possent: & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas vsui sunt, &, quod omnibus constabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem prouisum non erat. quib. rebus cognitis, principes Britaniæ, qui post prælium ad ea, quæ iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se collocuti; cùm equi-

[a] commendare coperunt.
[b] confirmata,
[c] reuertebantur;
[d] deÿcerentur. tamen
[e] qui dies maritimos
[f] complebat.
[g] confractis,

tes,

tes, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatúq; nostros prohibere, & rem in hiemem producere; quòd, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. itaque rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, [a] ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia [b] cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quòd obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra cotidie conferebat; &, quæ grauissimè adflictæ erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas vtebatur; &, quæ ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iubebat. itaque, cum summo studio à militibus administraretur, XII. nauibus amissis, reliquis vt nauigari commodè posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, vnà frumentatum missa, quæ appellabatur septima, neque vlla ad id tempus belli suspicione interposita, cùm pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret; ij, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari [c] renuntiarent, pulueremmaiorem, quàm consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id, quod erat, suspicatus, aliquid noui à hostibus

[a] aut suos

[b] agnouerat.

[c] nunciandum,

consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam
[a] duas in stationem cohortes
partem proficiſci, [a] duas ex reliquis in ſtationem ſuccedere, reliquas armari, & confeſtim ſe ſubſequi iuſſit. cum paulò longiùs à caſtris [b] proceſſiſſet; & ſuos
[b] proceſſiſſet: ſuos
ab hoſtibus premi, atque ægrè ſuſtinere; & conferta legione ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. nam, quòd omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, vna pars erat reliqua, ſuſpicati hoſtes, huc noſtros eſſe venturos, noctu in ſiluis delituerant. tum diſperſos depoſitis armis, in metendo occupatos ſubito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: ſimul equitatu, atque eſſedis circundederant. genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ. primò, per omnes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarum, ordines plerúmque perturbant: & cum ſe inter equitum turmas inſinuauêre, & ex eſſedis deſiliunt, & [c] pedites prælian-
[c] pedibus
tur. auriga interim paulùm è prælio excedunt, atque ita ſe collocant, vt, ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum in prælijs præſtant; ac tantum vſu cotidiano, & exercitatione efficiunt, vt in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & breui moderari, ac flectere; & per temonem percurrere, & in iugo inſiſtere, & inde ſe in curſus citiſſimè recipere conſueuerint. quibus rebus, perturbatis noſtris nouitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit. námq; eius aduentu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. quo facto ad
[d] laceſſendum, &
[d] laceſſendum hoſtem, & committendum prælium,

alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; & breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt [a] continuos complures dies tempestates; quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt; paucitatémq; nostrorum militum suis prædicauerunt; &, quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. his diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatúsque coacta, ad castra venerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, [b] vt, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites cerciter xxx. quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & viribus efficere potuerunt, complures ex ijs occiderunt, deinde, omnibus longè, latéque ædificijs incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem anteà imperauerat, duplicauit; eósq; in continentem adduci iussit; quòd, propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hiemis nauigationem subeundam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naues soluit, quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt, ex his onerariæ duæ eosdem

[a] continuò

[b] & si

portus,

portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paulò infrà delatæ sunt. quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter CCC. atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. cum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt. quare nuntiata, Cæsar omnem
[a] auxilijs ex castris equitatum suis [a] auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis quatuor fortissimè pugnauerunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex ijs occiderunt. postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit; hostes, abiectis armis, terga verterunt; magnúsque eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum ijs legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter siccitatem paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant vsi; omnes fere in potestatem [b] Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones [c] duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificijs incensis, quòd Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. [d] Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris, dierum XX. supplicatio à senatu decreta est.

[b] Labieni peruenerunt.
[c] adduxerant.
[d] Cæsar se

C. IV-

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS V.

DOMITIO, Ap. Claudio cos. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, vti quamplurimas possent hieme naues ædificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum, formámque [a] demonstrat. ad celeritatem onerandi, subductionésque paulò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari vti consueuimus; atque ideo magis, quòd propter crebras commutationes æstuum, minùs magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paulò latiores, quàm quibus [b] in reliquis vtimur maribus. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quæ sunt vsui, ad armandas naues ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd à Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus vastari audiebat. eò cum venisset, ciuitatibus milites imperat: certúmque in locum conuenire iubet. qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seséque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. perceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eósque ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello

[a] demonstrat celeritatem

[b] in alio mari vti adsueuerant.

ciuitatem

ciuitatem perſecuturum demonſtrat. ÿs ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æſtiment, pœnámque conſtituant. His confectis rebus, conuentibúſque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiſcitur, ei cum veniſſet, circuitis omnibus hibernis, ſingulari militum ſtudio, [a] in ſumma rerum omnium inopia, circiter ſexcentas eius generis, cuius ſuprà demonſtrauimus, naues, & longas duodetriginta inuenit inſtructas, neque multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. collaudatis militibus, atque ÿs, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, oſtendit: atque omnes ad portum Iccium conuenire iubet. quo ex portu commodiſſimum in Britanniam traiectum eſſe cognouerat, circiter millium paſſuum XXX. tranſmiſſum à continenti. huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, relinquit: ipſe cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus IJ. CCC. in fines Treuirorum proficiſcitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neq; imperio parebant, Germanóſq; tranſrhenanos ſollicitare dicebãtur. hæc ciuitas longè plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnáſque habet copias peditum, Rhenúmque, vt ſuprà demonſtrauimus, tangit. in ea ciuitate duo de principatu inter ſe contendebant, Iuduciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, ſimulatque de Cæſaris legionúmque aduentu cognitum eſt, ad eum venit; ſe, ſuóſque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos confirmauit; quæque in Treuiris gererentur, oſtendit. [b] at Iuduciomarus equitatum, peditatúmq; cogere: iiſque qui per ætatem in armis

a & ſumma

b atque

armis esse non poterant, in siluam Arduennam abditis quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum a flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quàm nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit, sese idcirco a suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque ciuitatem in sua potestate esse: sese, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen ne æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum CC. obsidibus venire iussit. his adductis, in his filio, propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, vti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos singulatim Cingetorigi conciliauit: quòd cum meritos eius à se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregium in se voluntatem perspexisset. id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui; &, qui

iam antè inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. His rebus constitutis, Cæsar ad portũ Iccium cum legionibus peruenit. ibi cognouit, XL. [a] Belgũ naues, quæ in [a] Meldu factæ erãt, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atq; eòdem, vnde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum; atque omnibus rebus instructas inuenit. eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium quatuor: principésque ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quòd, cum ipse abesset, motum Galliæ verebatur. erat vna cum ceteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis [b] cognouerat. accedebat huc, quòd iam in concilio Heduorum Dumnorix dixerat, sibi à Cæsare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauiter ferebant; neque recusandi, neque detrectandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. ille primò omnibus precibus petere contendit, vt in Gallia relinqueretur, partim, quòd insuetus nauigandi mare timeret; partim, quòd religionibus sese diceret impediri posteaquam id obstinatè sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta principes Galliæ solicitare, seuocare singulos, hortarique cœpit, vt in continenti remanerent; metu territare: non sine causa fieri, vt Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, vt, quos in conspectu Galliæ interficere

[a] Belgũ

[b] agnouerat.

interficere vereretur, hos omnes in Britaniam traductos necaret; fidem reliquis interponere: iusiurandum poscere, vt quod esse ex vsu Galliæ intellexissent communi consilio administrarent. Hæc [a] à compluribus ad Cæsarẽ deferebantur. qua re cognita Cæsar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscunque rebus posset Dumnorigem statuebat; quòd longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendũ, ne quid sibi ac reip. nocere posset. itaq; dies circiter XXV. eo in loco commoratus, quòd Corus ventus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit: dabat operam, vt Dumnorigem in officio, contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitésq; conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dummorix cum equitibus Heduorum à castris insciente Cæsare, domum discedere cœpit. qua re nunciata, Cæsar intermissa profectione, atq; omnibus rebus post positis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahíque imperat. si vim faciat, neque pareat, interfici iubet; nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. ille [b] autem reuocatus resistere, ac se manu defendere suorúmque fidem implorare cœpit sæpe clamitans liberum se, liberæque ciuitatis esse. illi, vt erat imperatum, circumsistunt, hominémque interficiunt. [c] at Hedui equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus, & equitum militibus duobus relicto, vt

a pluribus

b enim

c atq; equites Hedui

portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæque in Gallia gererẽtur, [a] cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet, ipse cum legionibus quinq; & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naues soluit, & [b] leni Africo prouectus media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longiùs delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britaniam relictam conspexit. tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, qua optimum egressum superiore æstate cognouerat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui victorijs, grauibúsque nauigijs, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquauerunt. accessum est ad Britaniam omnibus nauibus meridiano fere tempore; neque in eo loco hostis est visus. sed, vt postea Cæsar ex captiuis [c] comperit, cum magnæ manus eò conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatísq;, quas sui quisq; commodi causa fecerat, ampilùs octingentæ vno erãt visæ tempore, à litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus decem ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent; de tertia vigilia ad hostes cõtendit, eo minùs veritus nauibus, quòd in litore molli, atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat; & præsidio nauibus Q. Attium præfecit: ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. hostium copias cõspicatus est. illi equitatu, atq; essedis ad flumẽ progressi,

[a] agnosceret,

[b] leni officio

[c] cognouit

ex

ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt: repulsi ab equitatu, se in siluas abdiderunt, locum nacti egregiè & natura, & opere munitum, quem domestici belli, vt videbatur, causa iam ante præparauerant. nam, crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. ipsi ex siluis rari propugnabãt, nostrósq; inter munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis septimæ, testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum cœperunt eósque ex siluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie eius diei, mane, tripartitò milites, equitésq; in expeditionem misit, vt eos, qui fugerent, persequerentur. ijs [a] aliquantum itineris progressis, cum iam [b] extremi essent in conspectu, equites à Q. Atti[illegible] ad Cæsarem venerunt, qui nuntiarent, superiori nocte maxima coorta tẽpestate, prope omnes naues afflictas, atq; in litus eiectas esse; quòd neq; anchoræ, funésque [c] subsisterent, neq; nautæ, gubernatoréq; vim tempestatis pati possent; itaq; ex eo concursu nauiũ magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatúmq; reuocari, atq; [d] itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quæ ex nuntijs, literísq; cognouerat, coram [e] perspicit, sic, vt, amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. itaq; ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios arcessiri iubet: Labieno scribit, vt quamplurimas posset, ijs legionibus, quæ sunt

[a] aliquantulum
[b] extremo in prospectu
[c] sustinerem.
[d] in itinere resistere
[e] prospicit,

multi
eris

apud eum, naues instituit: ipse, etsi res erat [a] multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris vna munitione coniungi. in his rebus circiter dies X. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. subductis nauibus, castrisque egregiè munitis, easdem copias, [b] quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit. ipse eò dè, vnde redierat, proficiscitur. eò cùm venisset, maiores iam vndiq; in eum locum copiæ Britanorum conuenerant. summa imperij, belliq; administrãdi communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur [c] Thamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed nostro aduentu permoti Britani, hunc toti bello imperióq; præfecerant. Britaniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferendi causa ex Belgio transierant, qui omnes ferè ijs nominibus ciuitatũ appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi [d] remanserunt, atq; agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimáq; ædificia fere Gallicis consimilia: [e] pecoris magnus numerus: vtuntur autem nummo æreo, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: ære vtuntur importato. materia cuiusq; generis, vt in Gallia, est, præter fagum atq; abietem. leporem, & gallinam, & anserem

quas au-
præsidio
nauibus
linquit

Thamis-

permanerunt,

pecorum

anserem gustare fas non putant: hæc tamen alunt animi, voluptatisq; causa. loca sunt temperatiora, quàm in Gallia, remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cuius vnum latus est contra Galliam. [a] huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò [b] ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem; inferior ad meridiem spectat. hoc latus [c] tenet circiter millia passuum lx: alterum vergit ad Hispaniam, atq; occidentem solem, qua ex parte est Hibernia dimidio minor, vt existimatur, quàm Britania: sed pari spatio transmissus, atq; ex Gallia, est in Britaniã. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores obiectæ insulæ existimãtur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi quòd certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, quàm in continente, videbamus. huius est longitudo lateris, vt fert illorum opinio septingentorum millium passuum. tertium est contra Septemtrionem: cui parti nulla est obiecta terra; sed eius angulus lateris maximè ad Germaniam spectat. hoc millia passuum lx. CCC. in longitudinem esse arbitrantur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuũ. ex his omnibus longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neq; [d] multum à Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumẽta non serunt; sed lacte & carne viuunt, pellibusq; sunt vestiti. omnes verò se Britani vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horribiliùs sunt in pugna aspectu: capilloque sunt promisso,

[a] cuius
[b] fere ex Gallia
[c] pertinet
[d] multum

vnisso, atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. vxores habent deni, duodenique inter se communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, [a] à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. equites hostium, essedariique acriter prælio cum equitatu nostro in itinere [b] conflixerunt, ita tamen, vt nostri omnibus partibus superiores fuerint, atq; [c] eos in silvas, collesq; compulerint: sed complurib⁹ interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atq; occupatis in munitione castrorum, subitò se ex silvis ejecerunt; impetúq; in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerũt: duobúsque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atq; his primis legionum duarum, cum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissimè prorumperunt, séq; inde incolumes receperunt. eo die Q. [d] Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnæ cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter grauitatem armorum, quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo prælio dimicare, propterea quòd illi etiam consultò plerumque cederent; &, cùm paululum ab legionibus nostros remouissent, [e] ex essedis desilirẽt, & pedibus dispari prælio contenderent. equestris autem prælij ratio & cedentibus, & insequen-

[a] quòd primum virgo deducta est
[b] conflixerunt, ita tamen
[c] omnes
[d] Oros. Laberius
[e] & ex

insequentibus, paratq; idem periculum inferebat. accedebat huc, vt nunquam conferti, sed rari, magnisq; interuallis præliarentur, stationésque dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integríque & recentes defatigatis succederent. Postero die, procul à castris hostes in collibus constiterunt, variq; se ostendere, & [a] lentius, quàm pridie, nostros equites prælio lacessere cœperunt. sed meridie, cùm Cæsar pabulandi causa tres legiones, atque omnem equitatum cum C.Trebonio legato misisset, repentè ex omnibus ad pabulatores aduolauerunt, sic, vti ab signis, legionibúsq; non absisterent. nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequẽdi fecerunt, [b] quoad subsidio confisi equites, cùm post legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnoq; eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ vndique conuenerant, auxilia dispersa sunt, neq; post id tempus vnquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim in fines Cassiuellauni exercitum duxit: quod flumẽ vno omnino loco pedibus, atq; hoc ægrè transiri potest. eò cùm venisset, animaduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autẽ erat acutis sudibus præfixis munita. eiusdémq; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis à captiuis, perfugísq; Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate atq; impetu milites ierũt, cùm capite solo ex aqua extarẽt, vt hostes impetum legionum,

a lentius

b quo subsidio

gionum, atque [a] equitum sustinere non possent, ripásque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiuellaunus, vt suprà demonstrauimus, omni spe depósita contentionis, dimissis amplioribus copijs, millulus circiter quatuor essedariorum [b] retentis, itinera nostra seruabat: paululúmque ex via excedebat: locísque impeditis, atque siluestribus sese occu'tabat: atque ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in siluas compellebat: & cùm equitatus noster liberius vastandi, [c] eieterat, dandique causa se in agros [c] effunderet, omnibus viis notis, semitísque essedarios ex siluis emittebat: & cum magno periculo nostrorum equitum, cum ijs confligebat; atque hoc metu latiùs [d] vagari prohibebat, relinquebatur, vt neque longiùs ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis, incendiísque faciendis hostibus noceretur, quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant. interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum ciuitas (ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in cõtinentem Galliam [e] cuius pater in ea ciuit. venerat, [e] cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfecto úsque erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortem vitauerat) legatos ad Cæsarem mittunt: pollicentúrq; sese ei deditos, & imperata facturos: petunt, vt Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat, atq; in ciuitatẽ mittat, qui præsit, imperiúmque obtineat. his Cæsar imperat obsides quadraginta, frumentúmque exercitui: Mandubratiúmque ad eos mittit, illi imperata celeriter fecerunt: obsides

[a] equitatum

[b] relictis,

[d] vagari

sides ad numerum, frumentúmque miserunt: Trinobantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cænimagni, Saguntiaci, Ancalites, Bibrocassi, legationibus missis, sese Cæsari [a] *dediderunt. ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse, siluis, paludibúsq; munitum, quò satis magnus hominum, pecorúmque numerus conuenerit. oppidum autem Britani vocant, cùm siluas impeditas vallo, atque fossa munierunt, quò, incursionis hostium vitandæ causa, conuenire consueuerunt. eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seséque ex alia parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multíque in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, suprà demonstrauimus, quibus regionibus quatuor reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atq; his imperat, vt, coactis omnibus copijs, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cùm ad castra venissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis,* [b] *vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Artrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cùm* [c] *statuisset hiemare in continente propter repentinos*

[a] deduni.

[b] vastatisque

[c] constituisset

Galliæ

Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facilè extrahi posse intelligeret, obsides imperat: &, [a] quid in annos singulos vectigalis populo R. Britania penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassiuellano, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. his deductis, quòd & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare [b] instituit. ac sic accidit, [c] vt ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno vlla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. [d] at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas posteà Labienus faciendas curauerat, numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes [e] reijcerentur, quas cùm aliquandiu Cæsar frustrà expectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium subesat, necessariò angustiùs milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cùm soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnésque incolumes naues perduxit. subductis nauibus, concilióque Gallorum Samarobrinæ peracto, quòd eo anno frumentum Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionésque in plures ciuitates distribuere: ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos,

L. Roscio;

[a] quod
[b] constituit.
[c] vti ex
[d] atque
[e] reficerentur

L. Roſcio quartam in Rhemis, cum T. Labieno in confinio Treuirorum, hiemare iuſſit : tres in Belgio collocauit : his M. Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium, legatos, præfecit : vnam legionem, quam proximè trans Padum conſcripſerat, & cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam, & Rhenum, qui ſub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, miſit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, Legatos, præeſſe iuſſit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facilimè inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimauit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam quam L. Roſcio in pacatiſſimam, & quietiſſimam partem ducendam dederat) millibus paſſuum C. continebantur. ipſe interea, quoad legiones collocaſſet, munitáque hiberna cognouiſſet, in Gallia morari conſtituit. Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius; cuius maiores in ſua ciuitate regnum obtinuerant. huic Cæſar, pro eius virtute, atque in ſe beneuolentia, quòd in omnibus bellis ſingulari eius opera fuerat vſus, maiorum locum reſtituerat. tertium iam hunc annum regnantem inimici palàm, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæſarem. ille, veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulſu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficiſci iubet, ibíque hiemare; quorum opera cognouerat Taſgetium interfectum: hos comprehenſos ad ſe mittere, interim ab omnibus legatis, quæſtoribúſq;

quibus

quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locúmque hibernis esse munitum, diebus circitur XV. quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Catiunculo: qui, cum ad fines regni sui Sabino Cottæq; præsto fuissent, frumentúmque in hiberna comportauissent, Induciomari, Treuiri nuntijs impulsi suos concitauerunt; subitóque oppressis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda venerunt. cum celeriter nostri arma cepissent, vallúmq; adscendissent; atque, vna ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamauerunt, vti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese quæ de re communi dicere vellent, quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius, eques Romanus familiaris Q. Turij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei confiteri debere, quòd eius opera stipendio liberatus esset, quòd Aduaticis finitimis suis

a & quod pendere consueisset; a quódque ei & filius, & fratris, filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici, obsidum numero missos, apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neq; id, quod fecerit de oppugnatione castrorũ, aut iudicio, aut voluntate sua, fecisse, sed coactu ciuitatis: suáq; esse eiusmodi imperia; vt non minus haberet in se ipsius multitudo, quàm ipse in multitudinem: ciuitati

porro

porro hanc fuisse belli causam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse; quòd non adeò sit imperitus rerum, vt suis copijs populum R. se superare posse confidat: sed esse [a] Galliæ commune consilium, omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset: non facilè Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperanda cõmuni libertate consilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate satisfeceret, habere se nunc rationẽ officij: pro beneficijs Cæsaris monere, orare Tituriũ pro hospitio, vt suæ, ac militum saluti cõsulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore biduo: ipsorum esse consiliũ, velint ne priùs, quàm finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere; quorũ alter milliapassuum circiter L. alter paulò amplius ab ijs absit: illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter [b] per fines suos daturum: quod cum faciat, & ciuitati sese consulere quòd hibernis leuetur, & Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita: discedit Ambiorix; Carpineius, & Iunius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximè q; hac re permouebantur, quòd ciuitatem, ignobilem, atq; humilem Eburonum, sua sponte, populo R. bellum facere ausam; vix erat credendum. itaque ad consilium rem deferunt: magnáque inter eos ex his tot causis controuersia orta est. L. Aurunculeius, complures q; tribuni mil.

[a] in Gallia

[b] per fines daturum

& primorum ordinum centuriones nihil temerè agendum, neque ex hibernis iniussu Cæsaris discedendum existimabant: quantâsuis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis vltro vulneribus illatis, fortissimè [a] sustinuerint: re frumentaria non premi: interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare conuentura subsidia: postremò, quid esse lenius, aut turpius, quàm auctore hoste, de summis rebus capere consilium? contra ea Titurius, sero facturos, clamitabat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent; aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: breuem consulendi esse occasionem: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, [b] tanta cum contemtione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Arioni sti mortem, & superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumelijs acceptis, sub populi R. imperium redactum, superiore gloria rei militaris extincta: postremò, quis hoc sibi persuaderet; sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in vtramq; partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, vnam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidio:

[a] sustinuerunt:

[b] tanta contemtione

obsidione fames esset pertimescenda. Hac in vtramque partem habita disputatione, cùm à Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clarissima voce, vt magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissimo ex vobis mortis periculo terrear: bi sapienter, si grauius quid acciderit, absente rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, neu reiecti, & relegati longè ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt vtrumque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modò vnum omnes sentiant, ac probent: contrà in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini: pronunciatur, prima luce ituros: consumitur vigilijs reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languere militum, & vigilijs periculum augeatur, prima luce sic ex castris proficiscuntur, vt, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quàm ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidijs, bipartitò in siluis, opportuno, atque occulto loco, à millibus passuum

circiter II. Romanorum aduentum expectabant: &, cùm se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraq; parte eius vallis subitò sese ostenderunt: nouissimósque premere, & primos prohibere ascensu, atque iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt. tum demum Titurius, vti qui nihil antè prouidisset, trepidare, & concursare, cohortésque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atq; vt eum omnia deficere viderentur: quod plerunque ijs accidere consueuit qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; &, in appellandis, cohortandisque militibus, Imperatoris, &, in pugna, militis officia præstabat. cúmq; propter longitudinem agminis minùs facilè per se omnia obire, &, quid quoque loco faciendum esset, prouidere possent, iusserunt pronuntiari, vt impedimenta relinquerent, atq; in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum nõ est, tamen incommodè accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit: quod non sine summo timore, & desperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, vt vulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atq; arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At Barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcumque Romani reliquis-

reliquiſſent: proinde omnia in victoria poſita exiſtimarent. erant & virtute, & numero pugnandi pares noſtri: tametſi à duce, & à fortuna deſerebantur: tamen omnem ſpem ſalutis in virtute ponebant; & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hoſtium numerus cadebat. qua re animaduerſa, Ambiorix pronuntiari iubet, vt procul tela conïciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil ïs noceri poſſe: rurſus, ſe ad ſigna recipientes, inſequantur. quo præcepto ab ïs diligentiſſimè obſeruato, cum quæpiam cohors ex orbe excеſſerat, atque impetum fecerat, hoſtes velociſſimè refugiebant. interim ea parte nudari neceſſe erat, & ab latere aperto tela recipi. rurſus, cum in eum locum, vnde erant egreſſi, reuerti cœperant, & ab ïs qui proximi ſteterant, circumueniebantur: ſin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela à conſertis vitari poterant tamen, tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, reſiſtebant; &, magna parte diei conſumta, cum à prima luce ad horam IIX. pugnaretur, nihil, quod ipſis eſſet indignum, committebant. tum T. Baluentio, qui ſuperiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, vtrumque femur tragula tranſïcitur. Q. Lucanius, eiuſdem ordinis, fortiſſimè pugnans, dum circumuento filio ſubuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinéſq; adhortans, in aduerſum os funda vulneratur.

ueratur. his rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, vt sibi militibúsque parcat. ille, appellatus, respondit: si velit, secum colloqui, licere; sperare, multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se suámque fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna vt excedant, & cum Ambiorige vnà colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta, se ad armatum hostem iturum, negat, atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: & cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abÿcere, imperata facit. suíque, vt idem faciant, imperat. interim dum de conditionibus inter se agunt, longiórque consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. tum verò, suo more, victoriam conclamant, atque vlulatum tollunt; impetúque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum [a] maxima parte militum reliqui se in castra recipiunt, vnde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit. ipse pro castris fortissimè pugnans occiditur. [b] alÿ ægrè ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad vnum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prælio [c] elapsi incertis itineribus per siluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt; atq; eum de rebus gestis certiorem

a magna
b illi
c Lapsum

certiorem faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius [a] regni finitimi, proficiscitur: neq; diem neq; noctem intermittit, peditatúmq; se subsequi iubet. re demonstrata, Aduaticísq; concitatis, postero die in Neruios peruenit: hortatúrq; ne sui in perpetuum liberandi, atque vlciscendi Romanos, pro ijs quas acceperint, iniurijs occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos magnámq; partem exercitus interisse demonstrat, nihil esse negotij subitò oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: [b] se ad eam rem profitetur adiutorem. facilè hac oratione Neruijs persuadet. itaq; confestim dimissis nuncijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt; & de improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant, non dum ad eum fama de Titurij morte perlata. [c] hic quóque accidit, quod fuit necesse, vt nonnulli milites, qui lignationis, munitionísque causa in siluas discessissent. repentino equitum aduentu interciperentur. his [d] circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atq; horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. ægrè is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmijs, si pertulissent. obsessis omnibus vijs missi intercipiuntur. noctu [e] ex ea materia quam munitionis causa comportauerant, turres admo-

[a] regno

[b] sesequo

[c] huc quoque accidit cùm si accessit.

[d] circumuentus

[e] ex materia

dum CXX. excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die, multò maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes; magnus muralium pilorum numerus institutur: turres contabulantur: pinnæ, loricæque ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat: vt vltrò militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principésque Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causámque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate, eadem quæ Ambiorix cum Tituric egerat, commemorant; omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorúmq; hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ caussa: [a] errare eos dicunt, si quidquam ab ijs præsidij sperent, qui suis rebus diffidant: sese [b] tamen scire hoc esse in Ciceronem, populúmque R. animo. vt nihil, nisi hiberna, recusent, atque hanc inueteratscere consuetudinem nolint: licere illic incolumibus per se ex hibernis discedere, &, in quascunque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc vnum modò respondit: non esse [c] consuetudinem populi Rom. vllam accipere ab hoste armato conditionem:

[a] tum err.

[b] tamen hoc esse in Cic.

[c] consuetudinem P. R. accip.

nem: si ab armis discedere velint, se adiutore vtantur, legatósque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. ab hac spe reuocati Neruij, vallo pedum X. & fossa pedum XV. hiberna cingunt. hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant; &, quosdam de exercitu [a] nacti captiuos, ab his docebantur. sed nulla ferramentorum copia, quæ esset ad hunc vsum idonea: gladijs cespites circumcidere, manibus, [b] sagulísque terram exhaurire [c] cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minùs horis tribus [d] X. [e] millium passuum in circuitu munitionem [f] perfecerunt: reliquísq; diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinésque, quas ijdem captiui docuerant, parare, ac facere cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & ferruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tecta, iacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes maximo [g] clamore insecuti, quasi parta iam, atque explorata victoria, turres, testudinésque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. at tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, vt, cum [h] vndique flamma torrerentur, maximáque telorum multitudine premerentur, suáque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modò demigrandi causa de bello decederet nemo, sed pænè ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrimè, fortissimèque pugnarent. hic dies nostris longè

[a] habebãt capt.
[b] sarculisque
[c] nitebantur
[d] XV.
[e] millium pedũ XV.
[f] fecerunt.
[g] clamore sicuti parta.
[h] vbique

[a] paululũ [b] qui primũ ordin. [c] Pullo, [d] Vorenu, ita vbique [e] quinam anteferretur, [f] locũ [g] locũ tuæ pro laude virtutis spectas? [h] dijudicabit. [i] ex castru munitionẽsque qua parte hostium consertiss. est visa, irrumpit. [k] quo percusso, exanimato, hunc scutis protegunt, in hostem tela omnes conijciũt. [l] huic [m] mendosus locus nam

grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atq; interficeretur; vt se sub ipso vallo constipauerant, recessúmque primis vltimi non dabant. [a] Paulum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contigente vallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo quo stabant, loco recesserunt, suósq; omnes, remouerunt; nutu, vocibúsque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est. erant in ea legione fortissimi viri centuriones, [b] qui iam primis ordinibus approfinquarent, T. [c] Pulfio, & L. [d] Varenus. ij perpetuas controuersias inter se habebant, [e] vter alteri anteferretur, omnibúsque annis de [f] loco summis simultatibus contendebant. ex ijs Pulfio, cum acerrimè ad munitiones pugnaretur, quid dubitas, inquit, [g] arene? aut quem [h] locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de nostris controuersijs [i] iudicabit. Hæc cum dixisset, procedit [k] extra munitiones, & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque vnum ex multitudine procurrentem traijcit: [k] quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum vniuersi tela conijciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. auertit [l] hic casus vaginã, [m] & gladiũ educere conãtio dextram moratur manum, impeditúmq; hostes circũm-

cum ſiſtunt, ſuccurrit inimicus illi Varenus, & laborantí ſubuenit. ad hunc ſe confeſtim à Pulfione omnis multitudo conuertit, [a] illum veruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio cominus remgerit, atque vno interfecto, reliquos paulùm propellit. dum cupidiùs inſtat, in locum inferiorem deiectus concidit. huicrurſus circumuento ſert ſubſidium Pulfio, atq; ambo incolumes, cõplurib⁹ interfectis, ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. ſic fortuna in cõtentione, & certamine vtrúmque [b] verſauit, vt alter alteri inimicus auxilio, ſalutique eſſet; neque diiudicari poſſit, vter vtri virtute anteferendus videretur. quanto erat in dies grauior, atq; aſperior oppugnatio, & maximè, quòd, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defenſorum peruenerat; tanto crebriores literæ, nuntiſque ad Cæſarem mittebantur: quorum pars deprehenſa in conſpectu noſtrorum militum cum cruciatu necabatur. erat vnus intus [c] Neruius, nomine Vertico, loco natus honeſto; qui à prima obſidione ad Ciceronem profugerat, ſuámque ei fidem præſtiterat. [d] hic ſeruo ſpe libertatis, magniſque perſuadet præmijs, vt literas ad Cæſarem deferat. has ille in iaculo illigatas effert; & Gallus inter Gallos ſine vlla ſuſpicione verſatus, ad Cæſarem peruenit, ab eo de periculo Ciceronis, legioniſque cognoſcit. Cæſar, acceptis literis circiter hora XI. diei ſtatim nuntium in Bellouacos ad M. Craſſum quæſtorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia paſſuum XXV: iubet mediam nocte legionem proficiſci, celeritérq; ad ſe venire. exit eum nuntio Craſſus, alterum ad C. Fabium legatum

[a] Illum verò obſcurant occiſum. V. obſcurantur.

[b] ſeruauit

[c] Neruius Vertico

[d] huius

tum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi [a] iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quòd paulo aberat longiùs, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit. hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum X X. progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionémq; ei attribuit, quòd ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentúmq; omne, quod eò tolerandæ hiemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multùm moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiæ venissent, veritus, [b] si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, vt hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, literas Cæsari remittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis eductурus esset: rem gestam in Eburonibus prescribit: docet, omnes peditatus, equitatúsq; copias Treuirorum tria millia passuum longè ab suis castris consedisse. Cæsar, consilio eius probato, etsi, opinione trium legionũ delectus, ad duas redierat; tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantóq; in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, vti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam literis mittit;

[a] iter sit faciundum scribit: Labieno.

[b] ne ex

mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire nō possit, monet, vt tragulam cū epistola ad amentum [a] deligata, intra munitiones castrorum abijciat. in literis scribit, se cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur vt pristinam virtutē retineat. Gallus periculum veritus, vt erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa. tertio die à quodam milite conspicitur; dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conuentu militum recitat; maximáq; omnes lætitia afficit. tum fumi incēdiorum procul videbantur, quæ res omnē dubitationē aduentus legionis expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copijs contendunt, eæ erant armatorū circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat; hūc admonet, iter cautè, diligentérq; faciat; perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemq; ad eum multitudinem conuertisse. quibus literis circiter media nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores; eósque ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima mouet castra; & circiter millia passuum quatuor progressus trans vallem magnam, & riuum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi [b] res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare: tamē, quoniā liberatū obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendū de celeritate existimabat. cōsedit, & quàm æquissimo loco potest, castra cōmunit: atq; hæc, etsi erāt exigua, per se vix hominū millib. septem, præsertim nullis

[a] deligata intra munitiones castrorum

[b] res, cum tantis copijs

cum

cum impedimentis, tamen angustijs viarum, quàm maximè potest, contrahit, eo consilio, vt in summam contentionem hostibus veniat, interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quò commodissimè itinere [a] vallem transire posset. eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam factis, vtriq; sese suo loco continent, Galli, quòd ampliores copias, quæ nondum conuenerant, expectabãt; Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra vallem, vt pro castris prælio contenderet; si id efficere nõ posset, vt, exploratis itineribus, minore cum periculo vallẽ, riuúmq; transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliúmq; cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò, equites cedere, séq; in castra recipere. simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portásq; obstrui, [b] atq; in ijs administrandis rebus quàm maximè concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. quib. omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciémq; iniquo loco constituunt: nostris verò etiam de vallo deductis propiùs accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt; præconibúsque circummissis, pronuntiari iubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; pòst id tempus non fore potestatem. at sic nostros contempserunt, vt, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, [c] quòd ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. tunc Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatúque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic, vt omnino pugnandi causa resisteret

[a] vallos

[b] atq; his administ.

[c] quòd eas non posse interrumpere videretur,

nemo:

nemo: magnámque ex his numerum occidit, atq; omnes armis exuit. longiùs persequi veritus, quòd siluæ, paludésq; intercedebant; neque etiam paruulo detrimento illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copÿs, eodem die ad Ciceronem peruénit. institutas curres, testudines, munitionésque hostium admiratur: legione producta, cognoscit, non decimum quémque esse relictum militem sine vulnere, ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & quanta cum virtute sint res administratæ: Ciceronem pro eius merito, legionémque collaudat: centuriones sigillatim, tribunósque mil. appellat: quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cottæ certius ex captiuis cognoscit: postero die, concione habita, remgestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quòd detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet; quòd, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina [a] lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; vt, cùm ab hibernis Ciceronis millia passuum quinquaginta millia abesset, eóque post horam nonam diei Cæsar peruenisset, antè mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ gratulatióque ab Rhemis Labieno fieret. hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, nocte profugit, copiásque omnes in Treuiros reduxit.

[a] lætitiæ

Cæsar

Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cũ tribus legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hiemare constituit; & quòd tanti motus Galliæ extiterant, totam hiemem ipse ad exercitũ manere decrevit, nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ ciuitates de bello cõsultabant, nuntios, legationésq; in omnes partes dimittebant; & quid reliqui consilij caperent, atq; vnde initium belli fieret, explorabant; nocturnáque [a] in locis desertis concilia habebant: neq; vllum fere totius hiemis tempus intercessit sine solicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum nuntium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni tertiæ decimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum quæ Aremoricæ appellantur, oppugnandi sui causa conuenisse, neque longius millia passuum octo ab hibernis suis abfuisse, sed, nuntio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo vt fugæ similis discessus videretur. At Cæsar, principibus cuiusque ciuitatis ad se vocatis, [b] alias territando, cum se scire, quæ fierent, denuntiaret; [c] alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. tamen Senones, quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico cõsilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, vsq; ad fines insecuti, regno, domóq; expulerunt; & missis ad Cæsarem satis faciendi causa legatis, cum is omnium ad se senatum venire iussisset, dicto audientes

[a] loci in desertis consilia

[b] alios

[c] alios

non

non fuerunt. tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantámque omnium voluntatis commutationem attulit, vt præter Heduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga populum R. fide; alteros pro recentibus belli Gallici officijs, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis, idq; adeo haud scio mirandum ne sit, cùm [a] compluribus alijs de causis, tum maximè, quòd, qui virtuti belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, [b] vt populi R. imperia perferrent, grauissimè dolebant. Treuiri verò atque Inducio-marus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; ciuitates solicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multò minorem superesse dicerent partem. neque tamen vlli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, vt Rhenum transirent, cum se bis expertos dicerent. Arioniſti bello, & Tenchtherorũ transitu: non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Inducio-marus nihilo minùs copias agere [c] exercere, á finitimis equos parare, exules, damnatósque tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit; ac tantam sibi iam ijs rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publicè, priuatímque peterent. vbi intellexit vltro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutésq; cõscietia facinoris instigari, altera Neruios, Aduatiuósq; bellum Romanis parare; neq; sibi voluntariorum copias deferre, si ex finibus suis progredi

[a] pluribus

[b] vt ea Pop.

[c] exercerẽ fiu.

progredi cœpisset; armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quod, lege cõmuni, omnes puberes armati conuenire coguntur; & qui ex his nouissimus conuenit in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quẽ supra demonstrauimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse; hostem iudicandum curat, bonaque eius publicat. his rebus confectis, in concilio pronuntiat arcessitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisq; compluribus Galliæ ciuitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumque agros populaturum, ac priusquà id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit. Labienus, cum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de sua, ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atq; eius propinquis oratione Inducionmari cognita, quam in concilio habuerat; nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesque vndique conuocat, iis certam diem conueniendi dicit. interim prope cotidiè cum omni equitatu Inducionmarus sub castris eius vagabatur, alias vt situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi causa. equites plerunque omnes tela intra vallum conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timoriſque opinionem quibuscumque poterat rebus augebat. cùm maiore indies contemptione Inducionmarus ad castra accederet, nocte vna intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos arcessendos curauerat, tanta diligẽtia

omnes

omnes suos custodijs intra castra cõtinuit, vt nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treuiros perferri posset. [a] interim cõsuetudine cotidiana Inducioma rus ad castra accedit; atq; ibi magnam partem diei consumit: equites tela conijciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnã euocant. nullo à nostris dato responso, vbi visum est, sub vesperum dispersi, ac dissipati discedunt; subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit, atq; interdicit, perterritis hostibus atq; in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes vnum peterent Inducioma rũ, neu quis quenquam prius vulneraret, quàm illum interfectum videret, quòd, more reliquorum, illum spatium nactũ, effugere nolebat, magna proponit ijs qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobat hominũ consilium fortuna; &, cum vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Inducioma rus interficitur; capútque eius refertur in castra, redeuntes equites, quos possunt, consectantur, atq; occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ discedunt; paulóq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

[a] interim ex consuetudine.

* *
*

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS VI.

MVLTIS de causis Cæsar maiorem Galliæ motum expectans per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad vrbem cum imperio reip. causa maneret, quos ex cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, vt si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id breui tempore [a] sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. quod cum Pompeius & reip. & amicitiæ tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactã hiemẽ & constitutis, & adductis legionibus, duplicatóque earum cohortium numero, quas cum Titurio amiserat, & celeritate, & copijs docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent. Interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperiũ defertur. illi finitimos, atque Germanos solicitare, & pecuniam polliceri non desistunt. cum ab proximis impetrare non possent, vlteriores tendant: inuentis nonnullis ciuitatibus; iureiurando inter se confirmant: obsidibúsq; [b] de pecunia cauent: Ambiorigem sibi societate, & fœdere adiungũt. Quib. rebus cognitis, Cæsar,

[a] resarciri.

[b] &

ſar, cum vndique bellum parari videret, Neruios, Admaticos ac Menapios, adiunctis ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis, Senones ad imperatũ non venire, & cum Carnutibus, finimitiſque ciuitatibus conſilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus ſolicitari: maturiùs ſibi, de bello cogitandum putauit. itaque, nondum hieme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiſo in fines Neruiorum contendit: & priùs, quam illi aut conuenire, aut profugere poſſent, magno [a] pecoris, atque hominum numero capto, atque ea præda militibus conceſſa, vaſtatiſque agris, in deditionem venire, atque obſides ſibi dare coegit. ea celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, vt inſtituerat, indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes, Treuiróſque veniſſent, initium belli, ac defectionis hoc eſſe arbitratus, vt omnia poſtponere videretur, concilium in Lutetiam Pariſiorum transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatémque patrum memoria communxerant, ſed ab hoc conſilio abfuiſſe exiſtimabantur. Hac re pro ſuggeſtu pronuntiata, eadem die cum legionibus in Senones proficiſcitur, magniſque itineribus eò peruenit. cognito eius aduentu, Acco qui princeps eius conſilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire: conantibus, priusquàm id effici poſſet, adeſſe Romanos nuntiatur: neceſſariò ſententia deſiſtunt, legatóſque, deprecandi cauſa, ad Cæſarem mittunt. adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Cæſar, potentibus Heduis, dat veniam; excuſationémque accipit: quòd

[a] pecoris

æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur: obsidibus impetratis centum hos Heduis custodiendos tradit. eôdem Carnutes legatos, obsidésq; mittunt, vsi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit concilium Cæsar equitésq; imperat ciuitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus, & mente, & animo in bellum Treuirorum, & Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. his rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus perpetuis paludibus, siluísq; muniti, qui vni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse Germanos in amicitiam cognouerat. hæc priùs illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacessendum; ne, desperata salute, aut se in Menapijs abderet, aut cum transrhenanis cõgredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duásq; legiones ad eum proficiscí iubet: ipse cum legionibus expeditis quinq; in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in siluas, paludésq; confugiunt; suaq; eôdem conferunt. Cæsar, partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeritéq; effectis põtibus, adijt [a] tripartito exercitu ædificia, vicósq; incendit; magno pecoris, atq; hominũ numero potitur. quibus rebus coactis Menapij

[a] tripartito exercitu ædif.

legates

legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos finibus suis recepissent. his confirmatis rebus Comitem Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapijs relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treuiri, magnis coactis peditatu, equitatúsq; copijs, Labienum cum vna legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iámq; ab eo non longius bidui via aberant, cùm duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscũt, positis castris à millibus passuum XV. auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinq; cohortium præsidio [a] impedimentis relicto; cum viginti quinque cohortibus, magnóq; equitatu, contra hostem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atq; hostem difficili transitu flumen, ripísq; præruptis, hoc neq; ipse transire habebat in animo, neq; hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum cotidiè spes. loquitur in [b] concilio palàm; quoniã Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitúsq; fortunas [c] in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. celeriter hæc ad hostes deferũtur, vt ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primísque ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit; & quò facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu, & tumultu quàm populi R. fert consuetudo,

[a] cum impedimentis.

[b] Consilio

[c] in dubiũ deuocaturum,

caſtra moueri iubet. his rebus fuge ſimilem proficiſcionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate caſtrorum ad hoſtes deferũtur. vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat, cum Galli, cohortati inter ſe, ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent, longum eſſe, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare: neq; ſuam pati dignitatẽ, vt tantis copijs, tam exiguam manum, præſertim fugientẽ, atq; impeditam, adoriri non audeant; flumen tranſire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. quæ fore ſuſpicatus Labienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadem vſus ſimulatione itineris, placide progrediebatur. tum, præmiſſis paulum impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, habetis, inquit, milites, quam petiſtis facultatem: [a] hoſtem impedito, atq; iniquo loco tenetis: præſtate eandem nobis ducibus virtutem, quã ſæpenumero imperatori præſtitiſtis: eum adeſſe, & hæc coram cernere exiſtimate. ſimul ſigna ad hoſtem conuerti, aciémq; dirigi iubet: &, paucis turmis præſidio ad impedimẽta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. celeriter noſtri, clamore ſublato, pila in hoſtes iaciũt. illi, vbi præter ſpem, quos fugere credebãt, infeſtis ſignis ad ſe ire viderunt, impetum modò ferre non potuerunt, ac primo concurſu in fugam coniecti proximas ſiluas petiuerunt: [b] quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus ciuitatem recipit. nam Germani, qui auxilio veniebãt, percepta Treuirorum fuga, ſeſe domum contulerũt. cum ijs propinqui Inducimari, qui defectionis auctores fuerant, comitati

[a] hoſtes impeditos iniquo loco,

comitati eos ex ciuitate excesſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtrauimus, principatus, atq; imperium eſt traditum. Cæſar, poſtquam ex Menapijs in Treuiros venit, duabus de cauſis Rhenũ tranſire conſtituit. quarum erat altera, quod auxilia contra ſe Treuiris miſerant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his cõſtitutis rebus, paulum ſupra eum locum, quò ante exercitũ traduxerat, facere pontẽ inſtituit. nota atq; inſtituta ratione, magno militũ ſtudio, paucis diebus opus [a] efficitur: firmo in Treuiris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab ijs ſubitò motus oriretur, reliquas copias, equitatúmq; traduxit. Vbij, qui antè obſides dederant, atq; in deditionem venerant, purgãdi ſui cauſa ad eum legatos mittunt; qui docerent, neq; ex ſua ciuitate auxilia in Treuiros miſſa, neq; ab ſe fidem læſam: petunt, atque orant, vt ſibi parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: ſi amplius obſidum vellet, dare pollicẽtur. cognita Cæſar cauſa, reperit ab Sueuis auxilia miſſa eſſe; Vbiorum ſatisfactionem accepit; aditus, viáſq; in Sueuos perquirit. Interim paucis pòſt diebus fit ab Vbijs certior. Sueuos omnes in vnum locũ copias cogere; atque ijs nationibus quæ ſub eorum ſunt imperio, denũciare, vt auxilia, peditatus, equitátúſque mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, caſtris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, vt pecora deducant, ſuáque omnia ex agris in oppida conferant; ſperans barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum [b] adductos, ad iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci. mandat, vt crebros

[a] perficitur.

[b] abductos

exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata [a] faciunt; & paucis diebus intermissis, referunt Suevos omnes postea quam certiores nuncij de exercitu Romanorũ venerant, cum omnibus suis sociorúmque copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longè introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Suevis, Suevósque à Cheruscis, iniurijs, incursionibúsque prohibere: ad eius initium silvæ Suevos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere: In Gallia non solùm in omnibus ciuitatibus, atque pagis, partibúsque, sed pænè etiam in singulis domibus factiones sunt: [b] earúmque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudicium que summa omnium rerum, [c] consiliorúmque redeat: [c] idque eius rei causa antiquitùs institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorũ auxilij egeret, suos enim opprimi quisque, & circumueniri non patitur, neque, aliter si faciat, vllam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ, namque omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. cum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. hi cùm per se minùs valerent, quòd summa auctoritas antiquitùs erat in Heduis, magnaque eorum erant clientelæ, [d] Germanos, atque Arioviſtum sibi adiunxerant,

[a] faciunt. Paucis post diebus

[b] earum autem factionum

[c] quæ eius

[d] Arioviſtum atque Germanos sibi deuinxerant.

erant, eósque ad se magnis iacturis, pollicitationibusque, perduxerant, prælijs vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum [a] potentia antecesserant, vt magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent; obsidésque ab his principum filios acciperent; & publicè iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi causa Romam ad senatum profectus, [b] infecta re redierat. aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem cõparatis; (quòd ij qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore condicione, atque imperio æquiore se vti videbant.) reliquis rebus eorum, gratia, dignitatéq; amplificata; Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant, quos quòd [c] adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemi in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repentè collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, vt longè principes haberẽtur Hedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorũ hominum, qui in aliquo sunt numero, atq; honore genera sunt duo. nam [d] plebs panè seruorũ habetur loco, quæ [e] per se nihil audet, & [f] nulli adhibetur consilio pleriq;, cũ aut ære alieno, aut magnitudine tributorũ, aut iniuria potentiorum premũtur, sese in seruitutem

a potentia eorum antecesserat

b imperfecta

c adæquari

d plebes

e nihil habet pro se

f nullo

uitutem dicant nobilibus, in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit; magnóque ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis publicis priuatísque constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, ijdem[a] decernunt: præmia, pœnásque constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicit. hæc pœna apud eos est grauissima. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab ijs omnes decedunt, aditum eorum sermónémque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neq; honos vllus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest vnus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; aut[b] si sunt plures pares, suffragio Druidum nonnunquam etiam de principatu armis contendunt, ij certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. huc omnes vndique, qui controuersias habent, conueniunt; eorúmque iudicijs, decretísque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur, & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumq; illo discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consuauerunt,

a discernunt:

b si sunt plures, suffragio Druidum nonnunquam etiam armis de principatu contendunt

ſuerunt, neq; tributa vnà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniúmq; rerum habent immunitatem; tantis excitati præmijs, & ſua ſponte multi in diſciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibúſq; mittuntur: magnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur. itaque nonnulli annos vicenos in diſciplina permanent; neq; fas eſſe exiſtimãt ea literis mandare; cum in reliquis fere rebus publicis, priuatiſq; rationibus Græcis literis vtantur. id mihi duabus de cauſis inſtituiſſe videntur; quod neq; in vulgus diſciplinam efferri velint, neque eos qui diſcunt, literis confiſos minus memoriæ ſtudere; quod fere pleriſq; accidit, vt præſidio literarum, diligẽtiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt perſuadere, non interire animas, ſed ab alijs poſt morte tranſire ad alios; atque hoc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de ſideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi, ac poteſtate diſputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus eſt equitum. ij, cum eſt vſus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæſaris aduentum fere quotannis accidere ſolebat, vti aut ipſi iniurias inferrent, aut illatas propulſarent) omnes in bello verſantur; atque eorum, vt quiſq; eſt genere, [a] copijſque ampliſſimus, ita plurimos circum ſe ambactos, clientéſq; habet. hanc vnam gratiam, potentiámq; nouerunt. natio eſt omnium Gallorum admodũ dedita religionibus, atq; ob eam cauſam quiſunt affecti grauioribus morbis, quíque in prælijs, periculiſque verſantur; aut pro victimis homines immolant,

a Copijs ampliſſ.

molat, aut se immolaturos vouẽt, [a] administrisq; ad ea sacrificia Druidibus vtuntur: quòd pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse deorum immortalium numẽ placari arbitrantur; publicéq; eiusdem generis habent instituta sacrificia, alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra viuis hominibus complent; quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia eorum qui in furto, [b] aut latrocinio, aut reliqua noxa sint comprehensi, gratiora dijs immortalibus esse arbitrantur. sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentiũ supplicia descendunt. deum maximè Mercurium colunt; huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc viarum, atque itinerum ducem. hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturáq; habere vim maximam arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. de his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere, Mineruam operum, atque artificiorum initia tradere, Iouem imperium cœlestium tenere, Martem bella regere. [c] huic, cum prælio dimicare constituerunt, ea quæ bello ceperunt, plerúmq; deuouent; quæ superauerint animalia capta immolant; reliquáq; res in vnum locum conferunt. multis in ciuitatibus harum rerum extructos tumulos locis consecratis conspicari licet. [d] neque sæpè accidit, vt, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimúmque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant:

[a] atque ministris

[b] aut in latrocinio,

[c] huic si prælio

[d] neque, vt sæpè accidit,

dicant: idque ab Druidibus proditum [a] dicunt, ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, vt noctem dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cùm adoleuerint, vt munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur, filiúmque in puerili ætate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt. viri, quantas pecunias ab vxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur fructúsq; seruantur, vter eorum vita superarit, ad eum pars vtriusq; cum fructibus superioris temporis pervenit. viri in vxores, sicuti in liberos, vitæ, necisq; habent potestatem; & cum paterfamilias illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem venit, de vxoribus in seruilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumtuosa; omniáq;, quæ viuis cordi fuisse arbitrantur in ignem inferunt: etiam animalia, ac paulò supra hanc memoriam, serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, vnà cremabantur. quæ ciuitates commodiùs suam rem. administrare existimantur, habent legibus [b] sanctum: si quis quid de rep. à finitimis rumore, aut fama acceperit, vti ad magistratum deferat, néue cum quo alio communicet. quod sæpè homines temerarios, atq; imperitos falsis

[a] definiũt.

[b] sancitũ

falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est, magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex vsu iudicauerint, multitudini produnt. de rep. nisi per concilium loqui non cōceditur. Germani multùm ab hac consuetudine differunt. nam neq; Druides habent: qui rebus præsint, neq; sacrificijs student: deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus, atque in studijs rei militaris consistit, ab paruulis duritiei, ac labori student. qui diutissimè impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc alij staturam, [a] alij vires, neruósque confirmari putant. intra annum verò vigesimum fœminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. cuius rei nulla est occultatio; quòd & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum tegumentis vtuntur, magna corporis parte nuda. agriculturæ non student; maiorq; pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus. ac principes in annos singulos gentibus, cognationibúsque hominum, [b] qui vnà cogerunt, quantum [c] eis, & quo loco visum est, attribuunt agri; atque anno post, aliò transire cogunt. eius rei multas adferunt causas; ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentiorésq; humiliores possessionibus expellant; ne accuratiùs ad frigora, atq; æstus vitandos ædificent; ne

[a] alij hoc vires.

[b] qui cum vnà [c] ei,

qua

quæ oriatur pecuniæ cupiditas; quæ ex re factiones, dissensionésq; nascuntur; vt animi æquitate plebem contineant, cùm suas quisque [a] opes cum potentissimis æquari videat. ciuitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere, simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus communis est magistratus; principes regionum, atq; pagorum inter suos ius dicunt, controuersiásq; minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ [b] minuendæ causa fieri prædicant. atque, vbi quis ex principibus in concilio se dixit ducem [c] fore, qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ij, qui & causam, & hominem probant. suúmq; auxilium pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sint in desertorum, ac proditorum numero ducuntur: omniúmque rerum ijs postea fides abrogatur. hospites violare fas non putant: qui [d] quæque de causa ad eos venerint, ab iniuria prohibent, [e] sanctósque habent; ijs omnium domus patent, victúsq; communicatur. ac fuit antea tempus, cùm Germanos Galli virtute superarent, [f] & vltrò bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agríq; inopiam, trans Rhenum colonias mitterent itaq; ea quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam syluã,

[a] opes æquari cum potentissimis videas

[b] vitandæ

[c] fore, vt qui

[d] quæcunque

[e] sanctos habent;

[f] vt vltrò bella inferrent, propter

(quam

(quam Eratosthenі, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant.) Volgæ Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad hoc tempus ijs sedibus se continet, suámque habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. [a] nunc, quòd in eadem inopia, egestate, patientiáque Germani permanent, eodem victu, & cultu corporis vtuntur: Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atque vsus largitur, paulatim adsuefactis superari, multísq; victis prælijs, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Huius Hercyniæ siluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neq; mensuras itinerum nouerunt, oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsùm, diuersis à flumine regionibus, multarúmq; gentium fines propter magnitudinem attingit. neq; quisquam est huius Germaniæ, quæ se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, cùm dierum ter LX. processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit, multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non [b] sint; ex quibus quæ maximè [c] differant ab ceteris, & memoriæ prodenda [d] videantur, hæc sunt. est bos cerui figura: cuius à media fronte inter aures vnum cornu existit excelsius, magisq; directum his quæ nobis nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmæ, ramique late diffunduntur, [e] eadem est fœminæ, marisq; natura, [f] eadem forma, magnitudóq; cornuum, sunt

[a] nunc, in eadem
[b] sunt
[c] differūt
[d] videntur, B. Son.
[e] eadem, [f] eadem, Ake.

item

item quæ appellantur Alces. harum est consimilis [a] capris figura, & varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt [b] mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisque habent: neque quietis causa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, [c] aut subleuare possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulùm modò acclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigijs, [d] cũ est animaduersum à venatoribus quò se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut incidunt arbores, tantùm vt summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine acclinauerint, infirmas arbores pondere adsligunt, atque vnà ipsæ concidunt. tertiũ est genus eorum qui [e] vri appellantur. ij sunt magnitudine paulò infra elephantos specie, & colore, & figura tauri. [f] magna vis est eorum, & magna velocitas, neque homini, neque feræ, quam [g] conspexerunt, parcunt. hos studiosè foueis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed adsuescere ad homines, & [h] mansuefieri ne paruuli quidem excepti possum. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. hæc studiosè conquisita [i] ab labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur. Cæsar postquam per Vbios exploratores comperit Sueuos sese in siluas recepisse, inopiam frumenti veritus, quòd, vt suprà demonstrauimus, minimè omnes Germani agri-

[a] capra

[b] mutilæque cornib.

[c] subleuaréque possunt.

[d] vt est anim.

[e] Vri.

[f] magna vis eorum

[g] conspexerint.

[h] Mansueti fieri

[i] a

culturæ ſtudent, conſtituit non progredi longius: ſed, ne omnino metum reditus ſui barbaris tolleret, atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partē vltimam pontis, quæ ripæ Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum [a] reſcindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor conſtituit, præſidiúmque cohortium duodecim pontis tuendi cauſa ponit; maguíſque eum locum munitionibus firmat. ei loco, præſidióque C. Volcatium Tullum adoleſcentem præfecit: ipſe, cum matureſcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam ſiluam, quæ eſt totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibúſque Treuirorum ad Neruios pertinet, milibúſq; amplius quingentis in longitudinē patet, L. Minicium Baſilium cum omni equitatu præmittit, ſi quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere poſſit; monet, vt ignes fieri in caſtris prohibeat; neque eius aduentus procul ſignificatio fiat: ſeſe cōfeſtim ſubſequi dicit. Baſilius, vt imperatum eſt, facit; celeriter, contráque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipſum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna poteſt. nam ſicut magno accidit caſu vt in ipſum incautum atq; etiam imparatum incideret, priúſq; eius aduētus ab hominibus videretur, quàm fama, ac nuntijs adferretur: ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari inſtrumento, quod circum ſe habebat, erepto, rhedis, equiſq; comprehenſis, ipſum effugere mortem. ſed hoc eo quo-

[a] reſcidit:

que

que factum est, quod, ædificio circumdato silua, vt sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus causa plerumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius [a] angusto in loco equitum nostrorum vim paulisper sustinuerunt. ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silua texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix, an copias suas iudicio [b] non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimauerit; an tempore excisus; & repentino equitum aduentu [c] prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est, sed certe, clàm dimissis per agros nuntijs, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ij in [d] insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. multi ex suis finibus egressi, se, suáque omnia alienissimis crediderunt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui vnà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniáq; copia est, se exanimauit. Segni, Condrusi q., ex gente, & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirósque, legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret, néve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse vnam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia mississe. Cæsar explorata re quæstione captiuorum, si qui

[a] angusto loco

[b] ne non

[c] prohibitus, cum rel.

[d] in suis sese collocauerunt.

ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se vt reducerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negauit. tum, copijs in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucam contulit. id castelli nomen est hoc ferè. est in medijs Eburonum finibus, vbi Titurius, atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. hunc cùm reliquis rebus locum probabat Cæsar, tùm quòd superioris anni munitiones integræ manebant, vt militum laborem subleuaret. præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit, vnam ex ijs tribus quas proximè conscriptas ex Italia traduxerat. ei legioni, castrísque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentósque equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes quæ Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem [a] quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremásque Arduennæ partes, ire constituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat discendens, post diem septimum sese reuersurum confirmat: quam ad diem ei legioni quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum [b] Treboniúmq; hortatur, si reipub. commodo facere possint, ad eam diem reuertantur: vt, rursus communicato consilio, exploratísque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. erat, vt supra demonstrauimus, manus certa nulla, nõ præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet: sed in omnes partes dispersa multitudo:

[a] quæ ad Aduaticos adiacet,

[b] & Trebonium

tudo: vbi cuique aut vallis abdita, aut locus siluestris, aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, consederat. hæc loca in [a] ciuitatibus erant nota, magnámque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat vniuersis perterritis, ac [b] dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longiùs euocabat; ac siluæ incertis, occultisque itineribus confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpémq; hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, vt instituta ratio, & consuetudo exercitus R. postulabat; locus [c] ipse erat præsidio barbaris; neq; ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. Vt in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur; vt potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad vlciscendum ardebant, quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. [d] Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; vt potiùs in siluis Gallorum vita, quàm legionariorum periclitaretur; simul vt, magna multitudine circumfusa pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tollatur. magnus vndique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diésque appetebat septimus; quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionémq; reuerti constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos

a vicini tatibus. R vicinis c uitatibus

b dissipa tus, vt &c mox.

c ille

d Dimi tit ad fi timas ci tates nu tios Cæs ad se om nes voc spe præ

adferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus, vt demonstrauimus, manus erat nulla, quæ paruam modò timoris causam adferret. Trans Rhenũ ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atq; vltro omnes ad prædã euocari. cogunt equitum duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsipetes: supra docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibúsq;, triginta millibus passuum infra eum locum vbi pons erat

a perfectus, a imperfectis, præsidiúmq; ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. inúitati præda longius procedunt. non hos palus, in bello latrociniisque natos, non silua morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt; profectum longius reperiunt, omnémq; exercitum discessisse cognoscunt: atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? tribus horis ad Vatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidij tantum est, b vt ne murus quidem cingi possit neq; quisquam egredi extra munitiones audeat. oblata spe Germani, quam nacti erant prædam in occulto relinquunt, ipsi ad Vatucam contendunt. vsi eodem duce cuius hac indicio cognouerant. c Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quemquam extra munitionem egredi passus esset; septimo die, diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum,

b vt murus cingi quidem possit, c Cicero, qui omnes superiores dies,

turum, quòd longiùs eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama adferebatur; simul eorum permotus vocibus qui illius patientiam pæne obsessionem appellabant; siquidem ex castris egredi non liceret; nullum eiusmodi casum expectans, quo nouem oppositis legionibus, maximóq; equitatu, dispersis, ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset; quinq; cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra vnus omnino collis intererat. [a] cõplures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant circiter CCC sub vexillo [b] vnà mittuntur: magna præterea multitudo calonum, [c] magna vis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur. hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, [d] protinúsq; eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi obiectis ab ea parte siluis, quàm castris appropinquarent, vsque eò, vt qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberẽt facultatem. inopinantes nostri re noua perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumsunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: ægrè nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitióq; defendit. totis trepidatur castris, atq; alius ex alio causam tumultus quærit: neq; quò signa ferantur, neq; quam in partem quisq; cõueniat, prouidet. alius iam capta castra pronũtiat: alius, deleto exercitu, atq; imperatore, victores barbaros venisse [e] contendit: plerique nouas sibi ex loco religiones

a complures erant ex legionibus ægri relicti
b vno
c magna iumentorum
d protinus eodem
e concedit:

fingunt; Cottæque & Titurij calamitatem, qui in eodem ceciderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, vt ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger [a] in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat cuius mentionem superioribus [b] prælijs fecimus; [b] ac diem iam quinctum cibo caruerat. hic, diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. [c] sequuntur hunc centuriones eius cohortis quæ in statione erat. [d] paulisper prælium vnà sustinent. relinquit animus Sextium, grauibus acceptis vulneribus deficiens, ægrè, per manus tractus, seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantum, vt in munitionibus consistere audeant, speciémque defensorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; [e] præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic verò nulla munitio est, quæ perteritos recipiat. modò conscripti, atque vsus militaris imperiti ad tribunum mil. centurionésque ora conuertunt; quid ab his præcipiatur, expectant. nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari signa procul conspicati ab oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. calones in proxi-

[a] eum

[b] ad diem quinctum

[c] consequuntur

[d] paulisper vnà prælium sustinet: reliqui decedant. Sextium grauibus acceptis vulneribus, ægrè &c.

[e] procurrunt.

mum

mum tumulum procurrunt; hinc celeriter deiecti, se insigna, manipulósque conijciunt, eo magis timidos perterrent milites. alij, cuneo facto, vt celeriter [a] perrumpant, censent; quoniam tam propinqua [b] sint castra; & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alij, vt in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hos veteres non probant milites, quos sub vexillo vnà profectos docuimus: itaq; inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumésque ad vnum in castra perueniunt omnes. hos subsecuti calones, equitésque eodem impetu, militum virtute seruantur. at ij qui in iugo [c] constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris percepto, neque in eo quod probauerant, consilio permanere, vt se loco superiore defenderent; neque eam quam profuisse alijs vim, celeritatémque viderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causa virtutis, in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne antè partam rei militaris laudem amitterẽt, fortissimè pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit; pars à barbaris circumuenta periit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quòd nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda quam in siluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus [d] fuit etiam post discessum hostium terror, vt ea nocte, cum C. Volusenus missas cum

[a] perrumperent,
[b] sunt
[c] consisterent,
[d] fuit post discessum

cum equitatu ad castra veniſſet, fidem non haberent,
[a] omnino adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. ſic [a] omnium animos timor præoccupauerat, vt, pæne alienata mente, [b] deletis omnibus copijs, equitatum ſe ex fuga receptiſſe dicerent, neque incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent. quem timorem Cæſaris aduentus ſuſtulit. Reuerſus ille, euentus belli nõ ignarus, vnum, quòd cohortes ex ſtatione, & præſidio eſſent emiſſæ, queſtus; ne minimo quidem caſui locum relinqui debuiſſe; vultum fortunam in repentina hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit, multo etiam amplius, quòd pæne ab ipſo vallo, portiſq; caſtrorum barbaros auertiſſent. quarũ omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, vt Ambiorigis fines depopularẽtur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimũ Ambiorigi beneficiũ obtulerãt. Cæſar ad vexandos rurſus hoſtes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non ſolùm à tanta multitudine iumentorũ, atq; hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore, atq; imbribus procubuerãt; vt, ſi qui etiam in præſentia ſe occultaſſent, tamẽ ijs, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac ſæpe in eum locum ventum eſt, tanto in omnes partes diuiſo equitatu, vt non modò viſum ab ſe Ambiorigem in fuga circumſpicerent captiui, ſed nec planè etiam abeſſe ex conſpectu contenderent; vt ſpe conſequendi illata, atque infinito labore ſuſcep-

[b] derebello

ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, pæne naturam ſtudio vincerent; ſemperque paulum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur; atque ille latebris, aut ſiluis, aut ſaltibus ſe eriperet; & noctu occultatus alias regiones, partéſque peteret, non maiore equitum præſidio, quàm quatuor, quibus ſolis vitam ſuam committere audebat. tali modo vaſtatis regionibus, exercitum Cæſar, duarum cohortium damno, Durocortum Khemorum reducit; conciliúmque in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit; & de Accone, qui princeps eius conſilij fuerat, grauiore ſententia pronuntiata, more maiorum ſupplicium ſumſit. nonnulli iudicium veriti profugerunt: quibus cum aqua, atq; igni interdixiſſet, duas legiones ad fines Treuirorum, duas in Lingonibus, [a] ſex reliquas in Senonum finibus Agendici inhibernis collocauit; frumentóque exercitui prouiſo, vt inſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus eſt.

[a] & reliquas in Senonum finibus adduxit, & in hib.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS VII.

QVIETA Gallia, Cæſar, vt conſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiſcitur. ibi cognoſcit de P. Clodij cæde, de ſenatúſque conſulto certior factus, vt omnes Italiæ Iuniores coniurarent; delectum

tota

tota prouincia habere instituit. ea res in Galliam transalpinam celeriter perferũtur. addunt ipsi, & adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri vrbano motu Cæsarem, neq. in tanta dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui iam ante se populi R. imperio subiectos [a] doluerunt, liberius, atq. audacius de bello cõsilia inire incipiunt. indicto inter se principes Galliæ concilijs significatis, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos [b] recidere posse demonstrant; miserantur communem Galliæ sortunam; omnibus pollicitationibus, ac præmijs deposcunt, qui belli [c] initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem [d] vindicent. eius imprimis rationem habendam esse dicunt, priùs quàm eorum clandestina consilia efferantur; vt Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quod neq. legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neq. imperator sine præsidio ad legiones [e] pervenire possit: postremò, in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemq., quam a maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communi salutis causa recusare; [f] principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur; &, quoniam in præsentia de obsidibus cauere inter se nõ possent, ne res efferatur, [g] collatis vt inreiurando, ac fide sanciatur, petunt, militaribus signis, quod more eorum grauissima cæremonia continetur, ne, facto initio belli, a reliquis deseratur. tunc collaudatis Carnutibus, dato inreiurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto, ab con-

[a] doluerunt,
[b] recidere demonstrant;
[c] initium
[d] vindicent. in primis rat.
[e] posset:
[f] principes sique omnibus
[g] collatis

concilio disceditur. Vbi ea dies venit, Carnutes Cotuatos, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabum dato signo concurrunt; ciuésque Romanos, qui negotiandi causa ibi cõstiterant, in ijs C. [a] Fusium Cottam honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iussu Cæsaris præerat, interficiunt; bonáq; eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. nam vbi maior, atq; [b] illustrior incidit res, clamore per agros, regionésq; significant; hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt; vt nunc accidit. nam, quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primã confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatiũ est milium [c] passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam causam, quòd regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facilè eos incendit. cognito eius consilio, ad arma concurritur; ab Gobanitione patruo suo, reliquísq; principibus, qui hanc tentandam fortunam nõ existimabant, expellitur ex oppido Gergouia; [d] non tamen desistit; atq; in agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac coacta manu quoscunque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, vt communis libertatis causa arma capiant. magnísque coactis copijs aduersarios suos, à quibus paulò antè erat eiectus, expellit ex ciuitate; rex ab suis appellatur; dimittit quoquò versus legationes: obtestatur vt in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Caduceos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes,

a Fusium

b inlustrior

c passuum CLX.

d non desistit tamen

Andes, reliquósque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium cõsensu ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus ijs ciuitatibus obsides imperat. certum numerũ militũ celeriter ad se adduci [a] iubet. armorum quantum quæque ciuitas domi, quódq; ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summæ diligẽtiæ summã imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormẽtis necat: leuiore de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; vt sint reliquis documento, & magnitudine pœne perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarũ in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduẽtu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittũt, subsidium rogatum, quò facilius hostium copias sustinere possint. Hedui de cõsilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatumq; peditatúsq; subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim veniissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq; flumẽ trãsire ausi, domum reuertuntur: legatique nostris renuntiant se, Biturigum perfidiam veritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, vt, si flumen transissent, vna ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. id eándi causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, nõ videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu [b] statim cum Aruernis cõiungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntia-

[a] inf.

[b] statim cum Aruernis iungunt.

nuntiatũ, cum iam ille virtute Cn. Pompeÿ vrbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in transalpinam Galliam profectus est. eò cum venisset, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum perueniri posset. nam si legiones in prouinciam arcesseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitũ cõtenderet, ne ÿs quidem qui eo tempore parati viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabales ab vtrisque obsides accipit; & magna coacta manu, in prouinciam Narbonem versus, eruptionẽ facere contendit. qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilÿs antenertendum existimauit, vt Narbonem proficisceretur. eò cum venisset, timentes confirmat: præsidia in Ruthenis, prouincialibus, Volcis, Arecomicis, Tolosatibus, circúmq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, cõstituit; partẽ copiarum ex prouincia, supplementúmq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Lucterio, & remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mõs Gebenna, qui Auernos ab Heluÿs discludit, durissimo tẽpore anni, altissima niue iter impediebat: tamẽ discussa niue sex in altitudinem pedum, atq; ita vÿs patefactis, [a] summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quòd se Gebenna, vt muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidẽ homini vnquam eo tempore anni semita patuerant;

[a] summo sudore militum.

rant: equitibus imperat vt quam latissimè possent, vagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac [a] nuntij ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt, atque obsecrant, vt suis fortunis consulat, [b] neue ab hostibus diripiantur; neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim cùm videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, castra ex Bituriguibus mouet [c] in Aruernos versus. At Cæsar biduum in his locis moratus; quòd, hæc de Vercingetorige vsu ventura, opinionem præceperat, per causam supplementi, equitatúsq; cogendi ab exercitu discedit; Brutum adolescentem in copijs [d] præfecit: huic monet, vt in omnes partes equites quam latissimè pervagentur: daturum se operam ne longius triduo ab castris absit, his cõstitutis rebus omnibus suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Vienam peruenit. ibi nactus recentem equitatum quem multis antè diebus eò præmiserat, neq; diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Ligones contendit; vbi duæ legiones hiemabant; vt, si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur cõsilij, celeritate præcurreret. eò cum [e] peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priúsq; in vnũ locũ omnes cogit, quam [f] de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitũ reducit, atq; inde profectus Gergouiam Boiorum oppidum, [g] quos ibi, Helueticò prælio victos, Cæsar collocauerat, Heduísq; attribuerat, oppugnare instituit. magnã hæc res Cæsari difficultatẽ ad consilium capiendum afferebat. si reliquam partem hiemis vno in loco legiones cõtinere t,

[a] nuntijs
[b] neue ab hostibus diripiantur;
[c] per
[d] præfecit
[e] venisset,
[f] annũtiari posset.
[g] quod

tineret, ne, ſtipendiarijs Heduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præſidium videretur poſitum eſſe; ſin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubuectionibus laboraret. præſtare viſum eſt tamẽ, omnes difficultates perpeti, quàm, tanta contumelia accepta, omnium ſuorum voluntates alienare. itaque cohortatus Heduos de ſupportando commeatu præmittit ad Boios, qui de ſui aduentu doceant, hortenturque vt in fide maneant, atque hoſtium impetum magno animo ſuſtineant; duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiſcitur. altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum veniſſet, neque em poſt ſe hoſtem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria vteretur, oppugnare inſtituit. idque biduo circumuallauit. tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, ſexcentos obſides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit: ipſe vt quàm primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur; qui tunc primum, allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri exiſtimarent præſidium Genabi tuendi cauſa, quod eò mitterent, comparabant, [a] huc biduo Cæſar peruenit; & caſtris ante oppidum poſitis, diei tempore excluſus in poſterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem vſui ſint, militibus imperat; & quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus ne noctu ex oppido [b] profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenſes paulò ante mediam noctem ſilentio ex oppido

[a] huc biduo peruenit, caſtra ante &c. [b] perfugerent.

egressi flumen transire cœperunt. quare per exploratores nuntiata Cæsar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit; atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti cœperentur, quòd pontis, atque [a] itinerum angustia multitudini fugam intercluserant. oppidũ diripit, atque incendit, prædam militibus donat, exercitum Ligerem traducit, atq; in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, [b] vbi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. ille, oppidum Biturigum positum in via, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido, cum legati ad eum venissent oratum vt sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret; vt celeritate reliquas res cõficeret, qua pleraq; erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. parte iam obsidũ tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumentáque conquirerent, equitatus hostium procul visus est; qui agmen Vercingetorigis antecesserat. quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilij venerunt; clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs initi cõsilij intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suósque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet; [c] prœliúmque equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CCCC. submittit, quos ab initio [d] secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam

a itineris angustia multitudinis fugam incluserant.

b vbi Cæsaris aduentum.

c prœlium equestre

d habere secum constituerat.

fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorũ opera plebem concitatem existimabant, ad Cæsarem produxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum, munitissimúmq; in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est, quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum cõfidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunodumi, Genabi, Noviodunique acceptis, suos ad concilium conuocat, docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, vt pabulatione [a] & commeatu Romani prohibeantur. id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent: & quòd anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessariò dispersos hostes ex ædificijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis causa rei familiaris commoda negligenda, vicos atque ædificia incendi oportere hoc spatio à Boia quoquò versus, quò pabulandi causa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros, neque interesse, ipsósne interficiant, impedimentáque eximant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta; ne sui sint ad detrectandum militiam receptacula,

a aut

neu Romanis proposita, ad copiam cõmeatus prædamque tollendam: hæc si grauia, aut acerba videantur, multo illa grauiùs æstimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hac sententia probata, vno die amplius XX. vrbes Biturigum incẽduntur. [a] *hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatij proponebant, quòd se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant.* [b] *deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes bituriges, ne pulcherrimã prope totius Galliæ vrbem quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facilè se loci natura defensuros dicunt. quod prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum habeat, & perangustum aditum. datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, pòst concedẽte, & precibus ipsorum,* [c] *& misericordia vulgi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit paludibus siluisq; munitum, ab Auarico longè millia passuum XV. ibi per certos exploratores in singula dici* [d] *tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat, &, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationésque obseruabat, dispersósque, cum longiùs necessariò procederent, adoriebatur, magnóque incommodo adficiebat: etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris*

[a] hoc idem in reliquis ciuis.

[b] decebatur de

[c] & in mis.

[d] opera,

occur-

occurrebatur, vt incertis temporibus diuersísque itineribus iretur. castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine, & palude aditum, vt supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat:

a dere frumentaria Boios, atq; Heduos adhortarinon b destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerùt consumpserunt. c summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, vsq; eò, vt complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquioribus vicis d adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox eſt ab eis audita populi R. maiestate, & superioribus victorijs indigna. quin etiam Cæsar, cum in e opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; vniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante, meruisse, vt nullam ignominiam acciperent: f nunquam infecta re discederent. hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent, hæc eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrètur. Cum iam muro approximassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumto pabulo castra mouisse propius

a & de
b desistit:
c summa cum difficultate
d adacto,
e opera
f nusquã

Auaricum; atq; ipsum, cum equitatu, expeditísque, qui inter equites prœliari consuessent, insidiarũ causa eò profectum; quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus, ad hostiũ castra mane peruenit. illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimentáq; sua in arctiores siluas abdiderunt, copias omnes in loco edito, atq; aperto instruxerunt. qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatímque [a] *distributi in ciuitates, omnia vada, ac saltus eius* [b] *paludis certis custodijs obtinebant; sic animo parati, vt. si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: vt qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Cæsar quòd* [c] *conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signũ prœlij exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse* [d] *esset constare victoriam: quos cum sic animo paratos videret, vt nullũ pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites cõsolatus, eodem die reducit in castra, reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare*

a distributũ copijs in ciuit.

b paludis obtinebãt;

c adspectũ

d sic

ſtrare inſtituit. Vercingetorix cum ad ſuos rediſſet, proditionis inſimulatus, quòd caſtra propius Romanos mouiſſet, quòd cum omni equitatu diſceſſiſſet, quòd ſine imperio tantas copias reliquiſſet, quòd eius diſceſſu Romani tanta opportunitate, & celeritate veniſſent, non hæc omnia ſeruitutis, aut ſine conſilio accidere potuiſſe: regnum illum Galliæ malle Cæſaris conceſſu, quàm ipſorum habere beneficio. tali modo accuſatus ad hæc reſpondit: quòd caſtra mouiſſet, factum inopia pabuli, etiam ipſis imperantibus: quòd propius Romanos acceſſiſſet, perſuaſum loci opportunitate, qui ſe ipſum munitione defenderet: equitum verò operam neque in loco paluſtris deſiderari debuiſſet; & [a] illi fuiſſe vtilem, quò ſint profecti: ſummam imperij ſe conſultò nulli [b] diſcendentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiam ſtudere omnes videret, quòd diutius laborem ferre non poſſent: Romani ſi caſu interuenerint, fortunæ; ſi alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quòd & paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, & virtutem deſpicere potuerunt, qui dimicare non auſi, turpiter ſe in caſtra receperint: imperium ſe à Cæſare per proditionem nullum deſiderare, quod habere victoria poſſet, quæ iam eſſet ſibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipſis remittere, ſi ſibi magis honorem tribuere, quàm ab ſe ſalutem accipere videantur: hæc vt intelligatis, inquit, ſincere à me pronuntiari, audite Romanos milites. producit ſeruos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame, vinculiſque excruciauerat,

a illi

b deſcendentem

ciauerat, ÿ iam antè edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt: fame & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere [a] cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorẽ, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo [b] deducere. exercitum [b] deducere. hæc, inquit, à me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem [c] fame pæne consumptum videtis: quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat; quod facere in eo [d] consueuerunt, cuius orationem approbant, summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum: nec maiori ratione bellum administrari posse statuunt, vt decem millia hominum delecta ex omnibus [e] copijs in oppidum [f] submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod pæne in eo, si oppidum retinuissent, summam victoria constare intelligebant. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant. vt est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam laqueis falces auertebant. quas cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum, atque vsitatum est. totum autem murum

a cuiquã,
b deducere.
c fame cõsumptum videtis:
d consueuerunt,
e locis
f mittantur

murum ex [a] omni parte turribus contabulauerant, atque has corijs [b] intexerãt. tum crebris diurnis, nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostratum turrium altitudinem, quantum has cotidianus agger expresserat, commissis suarũ turrium malis adæquabant; & [c] apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibúsque appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. trabes directæ, perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. [d] hæ reuinciuntur extrorsus, & multo aggere vestiuntur. [e] eã autem quæ diximus intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur, his [f] collocatis, & [g] coagmẽtatis, alius insuper ordo adijcitur, vt idem illud intervallum seruetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatijs. singulæ singulis saxis interiectis, arte [h] contineantur, sic deinceps omne opus [i] contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc cum in speciem, varietatémque opus deforme non est, alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant, tum ad vtilitatẽ & defensionem vrbium summam habet opportunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta, neque perrumpi, neque distrahi potest. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore frigore, & assiduis imbribus, [k] tardarentur; tamen continenti labore omnia hæc superauerunt, & diebus

[a] omnibus partibus
[b] contexerant.
[c] duo hæc verba non habentur in q. ex
[d] are reuinciuntur introrsus
[e] hæc
[f] collatũ,
[g] coagmentatũ, & alius insuper ordo addiur,
[h] aptè
[i] intexitur
[k] terrerentur

diebus XXV. aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX extruxerunt. cum is murum hostium pæne contingeret, & [a] Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militésq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paulò ante tertiã vigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab vtraque latere turrium eruptio fiebat. alij faces, atq; aridam materiã de muro in aggerem eminus iaciebant; picem, reliquásq; res, quibus ignis excitari potest, fundebãt; vt, quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant [b] duæque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, vt alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggerémque interscinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum [c] concurreret. Cum in omnibus locis, consumta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, sempérque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deustos pluteos turrium videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, sempérque ipsi recentes defessis succederent, omnémque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspectãtibus nobis, quod dignum memoria visum [d] prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat: scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatúsque concidit, hunc

[a] *Cæsar cùm opus consuetum excubaret, millitésque hortaretur, ne &c.*

[b] *pluréſq;*

[c] *curreret.*

[d] *prætereundum*

ex

ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus; [a] nec ille priùs est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorũ sese effectures sperabant: propterea quòd néq; longè ab oppido castra Vercingetorigis abierant, & palus quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. iámq; hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repente in publicum [b] procurrerunt; flentèsq; proiectæ ad pedes suorũ omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad suppliciũ dederent, quos ad capiendam fugam natura, & virium infirmitas impediret. vbi eos perstare in sententia viderunt, quòd plerumq; in summo periculo timor misericordiã non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperũt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorũ viæ præoccuparentur, cõsilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri, perfectisq; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consiliũ tempestatem arbitratus est, quòd paulò incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoq; languidiùs in opere versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit. legiones intra vineas in occulto expeditas [c] cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum

a nec prius ille est à pugnatoribus.

b perempterum.

c cohortatur.

fructum victoriæ perciperent; iis qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibúsque signum dedit. illi subitò ex omnibus partibus euolauerunt, murúmq; celeriter complerunt. hostes, re noua perterriti, muro, turribúsq; deiecti, in foro, ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, vt si qua ex parte obuiam contra veniretur, acie instructa depugnarẽt. vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto vndiq; muro circumfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis, vltimas oppidi partes continenti impetu petierunt; pársque ibi, cũ angusto exitu portarũ se ipsi premerẽt, a militibus, pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta. nec fuit quisquam, qui præda studeret. sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confecti, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta millium, vix octingenti, qui primo clamore audito, se ex oppido

a eiecerit, a eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt, quos, ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur; b vt, procul in via dispositis familiaribus suis, principibúsq; ciuitatum, disparandos, deducendósque ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consolatus c cohortatúsque est, ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo: non virtute, neq; acie victos esse Romanos, sed artificio quodam, & scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello

b & procul

c cohortatusque, se

omnia

omnes secundos rerum [a] euentus expectent: sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, vti hoc incommodum [b] accipertur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia admicturũ: atq; vnum consilium totius Galliæ effecturum; cuius consensui ne orbis quidem terrarum posse obsistere: idque se propè iam effectum habere: interea æquum esse ab ijs cõmunis salutis causa impetrari, vt castra munire instituerent, quò facilius [c] hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maximè quod ipse animo non deseserat tanto accepto incõmodo, neque se in occultum abdiderat, neq; conspectum multitudinis fugerat, plusq; animo prouidere, & præsentire existimabatur, quòd, re integra, primò incendendum Auaricum, post deserendũ censuerat. itaque vt reliquorum imperatorum res aduersæ auctoritatem minuunt sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: [d] primúmque eo tempore Galli castra munire instituerunt, & sic sunt animo consternati homines insueti laboris, vt omnia quæ imperarentur, sibi patienda & perferẽda existimarẽt. nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret [e] atq; earum principes domi pollicitationibusque alliciebat, huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia

[a] facillimè

[a] promptius

[b] recipe retur:

[c] hostium impetum sustineret; Fuit

[d] primùm quod

[e] atque eat domi, pollicitationibus alliciebat.

[a] facillimè posset.

[a] facillimè capi posset, qui Auarico expugnato refugerant, armandos, vestiendósq; curat. simul vt diminuta copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariósque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, cõquiri, & ad se mitti iubet. his rebus celeriter id quod Auarici deperierat expletur. interim Teutomatus, Olloucionis filius, rex Nitiobrigũ, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cũ magno equitum suorũ numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complures dies commoratus, summámq; ibi [b] copiã frumenti, & reliqui commeatus, nactus exercitum ex labore, atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendũ bellũ vocaretur, & ad hostem proficisci cõstituisset, siue eum ex paluditu, siluisq; illicere, siue obsidione premere posset; legati ad eum principes Heduorum veniunt oratum, vt maximè necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rẽ; quòd, cum singuli magistratus antiquitus creari, atq; regiam potestatem annum obtinere consuessent; duo magistratum gerant, & se vterq; eorũ legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentem, & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis; cuius frater Vercllocius proximo anno eundem magistratum [c] gesserit. ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populũ, suas cuiúsq; eorum clientelas: quòd si diutius alatur controuersia, fore, vt pa-

[b] copiam frumenti & commeatus.

[c] gesserat.

cum

cum ciuitatis parte consligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atq; auctoritate. Cæsar, etsi, à bello, atq; hoste discedere, detrimẽtosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incõmoda oriri consuessent; ne tanta, & tam coniuncta populo R. ciuitas, quã ipse semper aluisset, omnibúsq; rebus ornasset, ad vim, atq; ad arma deseenderet, atque ea pars [a] quæ minùs sibi confideret, auxilia à Vercingetorige arcesseret; huic rei præuertendum existimauit; & quòd, legibus Heduorum, ijs qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret: ne quid de iure, aut legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Heduos proficisci statuit; senatúmque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. cum prope omnis ciuitas eò conuenisset; doceretúrque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; cum leges duos ex vna familia, vivo vtroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coegit; Conuictolitanem, qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit, hoc decreto interposito, cohortatus Heduos vt controuersiarum, ac [b] dissensionum obliuiscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, [c] eáque quæ meruissent, præmia ab se deuicta Gallia expectarent, equitatúmque omnem, & peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs rei frumentariæ causa disponeret; exercitum in duas partes diuisit; quatuor legiones in Senones, Parisiósque [d] Labie-

[a] quæ minùs confideret,

[b] dissensionis

[c] ea quæ

[d] Labienodedit ducendas; Sex, ipse

Labieno ducendas dedit; se in Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. quare cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera Elaueris parte iter facere cœpit; cum vterque [a] vtrique esset exercitui in conspectu, feréque è regione castris, castra [b] poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne malorem æstatis partem flumine impediretur: quòd non fere ante autumnum Elauer vado transiri soleat. itaq; ne id accideret, siluestri loco castris positis, è regione vnius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, vt consueuerat, misit, demptis quartis quibusque cohortibus, vti numerus legionum constare videretur, ijs, quàm longissimè possent, [c] progredi iussis; cum iam ex diei tempore coniecturam [d] caperet, in castra peruentum; ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere [e] legionibúsque traductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur. magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quinctis castris Gergouiam peruenit; equestríque prœlio eo die leui facto, perspecto vrbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit. de obsessione non prius agendum cunstituit, quàm rem frumentariã expedisset.

[a] vtrinq; exisset exercitus
[b] ponebãt;
[c] egredi
[d] ceperat,
[e] legionibus transmissis

At

At vercingetorix, castris pro oppido in monte positis, mediocribus circum se interuallis, separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilem speciem præbebat; principésque earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, primâ luce ad se cotidie conuenire iubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur; neque vllum fere diem intermittebat, quin, equestri prælio interiecto sagittarijs, quid in queque esse animi, ac [a] virtutis suorum, perlitigaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atq; ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes videbãtur. Sed is locus præsidio abijs non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, priusquàm subsidium ex oppido venire posset, deiecto præsidio, potius loco, duas ibi legiones collocauit; fossámq; duplicem duodenum pedum à maioribus castris ad minora perduxit: vt tutò [b] ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergouium geruntur, Conuictolitanis Heduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cũ quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps [c] Litauicus, atq; eius fratres, amplissima familia nati adolescentes, cum bus primum communicat, hortatúrq; eos, vt se liberos, & imperio natos meminerint: vnam esse Heduorum ciuitatem quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; eius auctoritate reliquas

[a] virtutis suorum perspicerent. Erat

[b] ad repentinum hostium incursum.

[c] hodie dicimus Lodouicus.

continerij; qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse non nullo se Cæsaris beneficio affectũ, sic tamen, vt iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Hedui de suo iure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos, veniant? Celeriter adolescentibus, & oratione magistratus, & præmio deductis, cum se vel principes eius consilij fore profiterentur; ratio perficiendi quærebatur: quòd ciuitatem temerè ad suscipiẽdum bellum adduci posse non confidebant. placuit, vt Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratréſq; eius ad Cæsarem præcurrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter X X X ab Gergouia abesset, conuocatis subitò militibus, lacrumans, quò proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt: principes ciuitatis Eporedorex, & Viridomarus, insimulati proditionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt. hæc ab ijs cognoscite qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronuntiare. producuntur ij quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt: [a] omnes equites Heduorum interfectos, quòd colloquti cum Aruernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atq; ex media [b] fugisse. cæde profugisse. Conclamant Hedui, & Litauicum obsecrant vt sibi consulat. quasi verò, inquit ille, consilij

[a] multos

[b] fugisse. cæde profugisse.

filij sives, ac non necesse sit nobis Gergeniam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani [a] iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortem qui indignissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus. ostendit cives Romanos, qui eius præsidij fiducia [b] erant. continuò magnum numerum frumenti, commeatúsq; diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit: in eodem mendacio de cæde equitum, & principum permanet: hortatur, vt simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Hedua, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & [c] una Viridomarus, pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati, his erat inter se de principatu contentio; & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix, cognito Litauici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi Rom. deficere: quod futurum prouideat, [d] se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui neglegere, neque ciuitas leui momento æstimare posset. magna adfectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, quòd semper Heduorum ciuitati præcipuè indulserat, nulla interposita dubitatione legiones ex-

[a] vnà ad nos

[b] erant magnum numerum

[c] vna

[d] se

peditas quatuor, equitatúmque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda
[a] posita castra, quòd res in celeritate [a] posita esse videbatur.
debatur C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris præsidio relinquit. fratres Litauici cum comprehendi
fugisse. iussisset, paulò ante reperit ad hostes [b] profugisse: adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore
pregres- permoueantur; cupidissimis omnibus, [c] progressus millia passuum XXV, agmen Heduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit; interdicítque omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suósque appellare iubet. ijs cognitis, & Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit. Cæsar, nuntijs ad ciuitatem Heduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribúsque ueteris militis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam mouit. medio fere itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant: cum crebrò integri defessis succederent, nostrósque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuò esset ijsdem
ugnam in vallo [d] permanendum: multitudine sagittarum,
m: atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad
hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium
discessu

discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cete-
ras, pluteósque vallo addere, & se in posterum diem
[a] similem ad casum parare. His rebus cognitis, Cæsar, [a] simillē
summo studio militum, ante ortum solis in castra per- que casu
uenit. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Hedui, pri- apparat
mis nuntijs à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognos-
cendum spatium relinquunt. impellit alios auaritia,
alios iracundia & temeritas, quæ maximè illis homi-
num generi est innata, vt leuem auditionem habeant
pro re comperta, bona ciuium Romanorum diripiunt,
cædes faciunt; in seruitutem abstrahunt. adiuuat rem
proclinatam Cōuictolitanis, plebémq; ad furorem im-
pellit, vt facinore admisso, ad sanitatē reuerti pudeat.
M. Aristium tribunū mil. iter ad legionem facientem,
fide data ex oppido Cauillono educunt: idem facere co-
gunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant. hos
continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis ex-
uunt, repugnantes diem noctémq; obsident: multis v-
trinq; interfectis, maiorem [b] multitudinem ad arma b multi
concitant. interim, nuntio allato, omnes eorum milites tudinē
in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: armato
nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem concita
de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrúmq; bona
publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia
mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum causa.
sed contaminati facinore, & capti cōpendio ex direp-
tis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, & timore
pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt,
[c] ciuitatésq; reliquas legationibus sollicitant, quæ ta- [c] ciuita
metsi Cæsar intelligebat, tamē, quàm mitissime potest, reliqua

legatos appellat: nihil se, propter inscientiam, leuitatémq; vulgi, grauius de ciuitate iudicare, neq; de sua in Heduos beneuolentia deminuere. ipse maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, cõsilia inibat, quemadmodum à Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam cum minora in castra operis perspiciendi causa venisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope æquum, [a] sed siluestre, & angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, vno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige euocatos. hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum [b] turmas eò de media nocte: ijs imperat, vt paulò tumultuosiùs omnibus in locis peruagarentur: prima luce, magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionésq; cum cassidibus, equitũ specie, ac simulatione, collibus circũuehi iubet. his paucos addit equites, qui latiùs ostentationis causa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul

[a] sed hunc siluestrem,

[b] turmas: easdem media nocte impe-rat, vt paulo tumultuosiùs omnibus in locis vagarentur:

ex

ex oppido videbantur, vt erat à Gergouia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem vnam eodem iugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, siluisq; occultat. augetur Gallis suspicio, atque omnes illò munitionum copia traducũtur. vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq; signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit: legatisq; quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri [a] vellet, ostendit: in primis monet, vt contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longiùs progrediãtur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc vna celeritate posse vitari: occasionis esse rem, nõ prælij. his rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem tempore [b] Heduos mittit. oppidi murus ab planitie, atq; initio adscensus, recta regione, si nullus amfractus intercederet, M CC. passus aberat. quidquid huic circuitus ad moliendum oliuum accesserat, id spatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, vt natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli, atq; inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis vsque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perueniunt, [c] eámq; transgressi trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, vt Theutomatus, rex Nitiobrigũ, subitò in tabernaculo oppressus vt meridie cõquieuerat. superiore corporis parte nudata, vulnerato

a velit.

b ad Heduos

c eandemque transgressi

æquo, vix se ex manibus prælantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: legionisque decimæ, quacumerat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quòd satis magna vallis interdicebat, tamen à tribunis militum, legatisque, vt erat à Cæsare præceptum, retinebantur. sed tælati spe celeris victoriæ, & hostium fuga, [a] superiorúmque temporum secundis prælijs, nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi, portisq; appropinquarunt. tum verò ex omnibus vrbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum [b] hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt, matresfamilias de muro vestem, argentúmq; iactabãt: & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, vt sibi parcerẽt, ne, sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abstinerent, nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurum, vt prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab ijs sublenatus murum adscendit. eos ipse vrsus singulos exceptans, in murum extulit. interim ij qui ad alteram partem oppidi, vt supra demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno concur-

a de superiorum

b hostem

su

su eò contenderunt. eorum vt quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorúmque pugnantium numerum augebat, quorum cum magna multitudo conuenisset, matres familiæ, quæ paulò antè [a] Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & morte Gallico, passum capillum ostentare, liberósq; in conspectum proferre cæperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnæ defatigati, non facilè recenter, atq; integros sustinebant. Cæsar cum iniquo loco pugnari, hostiumq; augeri copias videret, præmetuens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, vt cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, vt, si nostros depulsos loco vidisset, quò minus liberè hostes insequerentur, terreret. ipse [b] paulum ex eo loco cum legione progressus, vbi constiterat, euentum pugnæ expectabat. cum acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri virtute confiderent, subitò sunt Hedui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextera parte alio adscensu, manus [c] distinendæ causa, miserat. vt similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne [d] pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabunt. eodem tempore L. Fabius centurio, quique vnà murum ascenderant, circumuenti, atque interfecti de muro præcipitantur. M. [e] Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac [f] sibi desperant,

a Romani manus tendebãt de muro

b paulũ

c distrahenda

d paccatis consueuerat,

e Petreius

f sui

rant, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, quoniam, inquit, me vobiscum seruare non possum, vestra quidem certè saluti prospiciam, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite. simul [a] irrupit in medios hostes; duobúsque interfectis, reliquos à porta paulum submouit. conãtibus auxiliaribus suis, frustra, inquit, meæ vitæ subuenire conamini, quem iam sanguis, virésque deficiunt. proinde hunc abite, dum est facultas, vósque ad legionem recipite. ita pugnans [b] post paulum concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cum undiq; premerentur, XLVI. centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardauit, quæ pro [c] præsidio [c] subsidio paulò æquiore loco constiterat. hanc rursus tertiæ decimæ legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sexio legato ceperant locum superiorem. legiones, vbi primum planitiem attigerunt, infesto contra hostes signo cõstiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulò minus septingenti desiderati. Postero die Cæsar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatémque militum reprehendit; quòd sibi ipsi iudicauissent, quo procedendũ, aut quid agendum videretur, neq; signo recipiendi dato, constitissent. neq; à tribunis mil. legatísque retineri potuissent, exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Anaritum [d] sensisset, cum sine duce, [e] & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset; ne paruum modò detrimentum in contentione prop-

[a] irrumpit.
[b] paulum
[c] præsidio
[d] senserit,
[e] & equitatu

propter iniquitatem loci [a] acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, [b] quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licẽtiam, arrogantiámque reprehendere, quòd plus se, quàm imperatorem, de victoria, atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se [c] in milite modestiam, & cõtinentiam, quàm virtutem, atq; animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur, neu, quòd iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans. quæ antè senserat legiones ex castris eduxit, aciémque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo minùs in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, [d] atq; eo secundo, in castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militúmque animos confirmandos factum existimant, in Heduos castra mouit, ne tunc quidẽ insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traduxit. ibi à Viridomaro, atq; Eporederige Heduis appellatus, [e] discit, cũ omni equitatu Litauicum ad sollicitãdos Heduos profectum: opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandã ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Heduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat; tamen retinendos eos non [f] censuit; ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem discedẽtibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit, quos,

a accideret:
b quòd
c ad
d atque secundo.
e d dicit.
f constituit;

a & compulsos. quos, & quàm humiles accepisset, [a] compulsos in aperta, multatos agris, omnibus ereptis copijs, impositis stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, & vnam in fortunam, quámq; in amplitudinem deduxisset, vt non solùm in pristinum statum redisset, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse videretur. his datis mandatis, eos ab se [b] dimisit.

b dimittit.

Noviodunum erat oppidum Heduorum, ad ripas Ligeris, opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnũ numerum equorum, huius belli causa in Italia atque Hispania coemtorum, miserat. eò cum Eporedorix, Viridomarúsque venissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum [c] Bibracte ab Heduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnámque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publicè missos; non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. itaque, interfectis Noviodunĩ custodibus, quíque eò, negotiandi, aut itineris causa, conuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt: oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui [d] esset vsui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subitò potuerunt, nauibus auexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperunt; nisi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiásque ad ripas Ligeris disponere, equitátúmq; omnibus

c Bibracte

d quo

loci,

locis, inijciendi timoris causa, ostentare cœperunt; [a] vt, ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent. quam ad spem multum eos adiuuabat, quòd Liger ex niuibus creuerat, vt omnino vado transire non posse videretur. quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, vt prius quàm esset maiores eò copiæ coactæ, dimicaret. nam vt commutato consilio iter in prouinciam conuerteret, [b] id ne tum quidem necessariò faciundũ existimabat, cum infamia atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, viarúmque difficultas impediebat; tum maximè, quòd [c] adiungi Labieno, atque ijs legionibus quas vnà miserat, vehementer [d] cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; vadóque per equites inuento pro rei necessitate opportuno, vt brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atq; hostibus primo aspectu [e] perturbatis, incolumem exercitum traduxit; frumentúmque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto ijs rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labiennis eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. summa imperij traditur

Camu-

[a] si

[b] id ne metu quidem

[c] adiuncto

[d] timebat.

[e] turbatis

Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus, is cum animaduertisset perpaludem esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit, nostrósque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atq; iter munire conabatur. postquã id difficilius [a] confieri animaduertit, silentio è castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum peruenit, id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, vt paulò antè Lutetiam diximus. deprehensis nauibus circiter L. celeriter que conjunctis, atque eò militibus [b] impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes rescinderãt, exercitum traducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cæpit. hostes, re cognita ab ijs qui à Meloduno [c] profugerant, Lutetiam incendi, pontémq; eius oppidi rescindi iubent. ipsi [d] profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur: iam de Heduorũ defectione, & secundo Galliæ motu rumores adferebãtur; Gallia in colloquijs, intercluſum itinera, & Ligeri Cæsarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem, defectione Heduorum cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atq; aperte bellum parare cæperunt. Tum Labienus, tanta rerum cõmutatione, longè aliud sibi capiendum cons-

[a] fieri

[b] iniectis,

[c] fugerãt,

[d] ipsi perfecta palude, ad ripas

nassium, atq; antea senserat, intelligebat. neque iam, vt aliud acquireret, prælioq; hostes lacessereret, sed vt incolumem exercitū Agendicum reduceret, cogitabat, eamq; alteram ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atq; instructo exercitu tenebat. tum legiones, a præsidio, atq; impedimentis intercelsas, maximū flumen destinebat, tantis subitò difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaq; sub vesperum concilio conuocato, cohortatus, vt ea quæ imperasset, diligēter, industrieque administrarent, naues, quas à Melodunо deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; &, prima confecta vigilia, quatuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se expectari iubet. quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio [a] relinquit: quinq; eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paulò, silentio egressus cum tribus legionibus, eum locū petit quò naues appelli iusserat. eò cum esset ventum, exploratores [b] hostium, vt omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur, exercitus, equitatusq; equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. vno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen

[a] reliquis

[b] hostium, omni

agmen aduerso flumine, sonitúmque remorum in eadem parte exaudiri, & paulo infrà milites nauibus transportari quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Heduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. [a] nam, & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu [b] Metiosedum versus missa, quæ tantum [c] progrederetur quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, vt suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam [d] tenerent, atq; ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prælij. primo concursu, ab dextero cornu, vbi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atq; in fugam conijciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum septimæ legionis tribunis esset nunciatum quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionum ostenderunt signa, inuiterunt, ne eo quidem tempore quisquã loco cesserit, sed circumuenti omnes, interfecti sunt. eâdem fortunâ cecidit Camulogenus, at ij qui [e] præsidio contra castra Labieni erant relicti, cum prælium commissum audissent subsidio suis ierunt, collémq; ceperunt, neq; nostrorum militum,

[a] nam præsidio è regione
[b] Iosedũ, Metiosedum Glossedum
[c] progrediantur
[d] retinerent,
[e] præsidio erant relicti contra Labienum

militum vicloriámque impetum sustinere potuerunt, sic cum suis fugientibus permixti, quos non silua, montésque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: vbi impedimenta totius exercitus relicta erãt. inde cum omnibus copijs ad Cæsarem peruenit. Defectione Heduorum cognita, bellum augetur. legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horũ supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Hedui vt ad se veniat, rationésque belli gerendi communicet, re impetrata, contendunt vt ipsis summa imperij tradatur: & re in controuersiã deducta totius Galliæ concilium Bibracte inducitur. eôdem conueniunt vndique frequentes multitudines suffragijs res permittitur. ad vnum omnes Vercingetorigem probant imperatorem, ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri, absuerunt; illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri, quòd aberãt longius, & ab Germanis premebantur; quæ fuit causa quare [a] toto abessent bello, & neutris auxilia mitterẽt. magno dolore [b] Hedui ferunt sè deiectos principatu. queruntur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt; nec tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti, summæ spei adolescentes, Eporedorix, & Viridomarus, Vercingetorigi parent. illi imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem. huc omnes equites quindecim millia numero celeriter cõuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit,

a tanto
b summum

se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neq; acie dimicaturum; sed, quoniã abundet equitatu, persacile esse sactu frumẽtationibus pabulationibúsque Rom. prohibere: æquo modò animo sua ipsis frumenta corrumpant, ædificiáq; incendãt; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium [a] libertatémque se consequi videant. His constitutis rebus, Heduis, Segusiánisque, qui sunt finitimi ei prouinciæ, decem millia peditum imperat. huc addit equites octingẽtos; his [b] præficit fratrem Eporedorigis, bellúmq; [c] inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximósq; pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos, Cadurcósque ad fines Volcarum, [d] Americorúmque depopulandes mittit. hic nihilominus elandestinis nuntijs legationibúsque Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribúsque alijs interfectis, intra oppida muróque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniã mittit ad eas ciuitates quas superioribus annis pacauerat;

[a] libertatémque consequi videatur.
[b] præfecit
[c] inferre
[d] ac Rhenorum

pacauerat; equitésq; ab his arcessit, & leuis armatura pedites, qui inter eos præliari consueuerant. eorum aduentu, quòd minùs idoneis equis vtebantur, à tribunis mil. [a] reliquísq; equitibus R. atq; euocatis equos sumit, Germanísq; distribuit. interea, dum hæc geruntur, hostiũ copiæ ex Aruernis, equitésq; qui toti Galliæ erant imperati cõueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonũ fines iter faceret quò faciliùs subsidiũ prouinciæ ferri posset; circiter millia passuũ decẽ ab Rom. trinis castris Vercingetorix cõsedit: cõuocatísq; ad [b] conciliũ præfectis equitũ venisse tẽpus victoriæ demonstrat: fugere in prouinciã Rom. Galliàq; excedere: id sibi ad præsentẽ obtinendã libertatẽ satis esse: ad reliqui temporis pacẽ, atq; otium parũ profici: maioribus enim coactis copijs reuersuros, neq; finẽ belli facturos; proinde, agmine impeditos adoriantur: si pedites suis auxiliũ ferãt, atq; in eo morentur: iter facere non posse: sin, id quod magis futurũ confidebat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & vsu rerũ necessariarũ, & dignitate spoliatũ iri: nã de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidẽ debere dubitare: id [c] quò maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturũ, & terrori hostibus futurũ. cõclamant equites, sanctissimo iureiurando cõfirmari oportere: ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorẽ aditũ habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset probata re, atq; [d] omnibus ad iusiurandũ adactis postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostẽdunt: vna à primo agmine

[a] reliquisque sed & equitibus Rom.

[b] consiliũ

[c] quòd

[d] omnibus iureiurando adactis,

iter impedire cœpit. qua re nuntiata, Cæsar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem
[a] constituit iubet. pugnatur vnà omnibus in partibus: [a] constitit agmen impedimenta inter legiones recipiuntur, si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi videban-
[b] constitui tur, eò signa inferri Cæsar, aciemq; [b] conuerti iubebat. quæ res & hostes ad insequendũ tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat, tandem Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugientes vsq; ad flumen, vbi Vercingetorix cũ pedestri-
[c] complures interficiunt. bus copijs consederat, persequuntur, [c] complures q; interficiunt. qua re animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur, Cotus præfectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat; & Cauarillus, qui, post defectionem Litauici, pedestribus copijs præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant, fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, vt pro castris collocauerat, reduxit, protinus Alesiã, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar impedimentis in proximum collem deductis,
[d] ad duabus legion. [d] duabusque legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostiũ ex nouissimo agmine interfectis, altera die ad Alesiam castra fecit. perspecto vrbis situ, perterritisque hostibus, quòd equitatu
[e] qua & confidebat. [e] qua maxima parte exercitus [f] confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem

laborem milites, Alesiam circumuallare instituit. ipsum erat [a] oppidum in colle summo, admodum edito loco, vt nisi obsidione, expugnari non posse videretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. ante id oppidum planities circiter millia passuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus [b] colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant; fossámque & maceriam sex in altitudinem pedum, produxerant. eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI. M. passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita; ibíq; castella viginti-tria facta, in quibus castellis interdiu stationes [c] disponebantur, ne qua subitò irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidijs tenebantur. opere instituto, fit equestre prælium in ea planitie quam intermissam collibus tria millia passuum in longitudinẽ [d] patere suprà demonstrauimus. summa vi ab vtrisq; contenditur, laborãtibus nostris, Cæsar Germanos submittit, legionésq; pro castris cõstituit, ne qua subitò [e] irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris [f] animus augetur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine impediunt; atq; angustioribus portis relictis coaceruantur. Germani acriùs vsque ad munitiones sequuntur, fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam transire, & maceriã transcẽdere conantur. paulũ legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoueri iubet. non minus, qui intra munitiones [g] erant, Galli

a oppidum Alesia in colle.

b colles, maiori

c ponebantur,

d patere demonstrauimus.

e eruptio

f animi augentur:

g erant, perturbantur: Gallia venire ad se

perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. non nulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priùs quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum nocte dimittere. discedentibus mandat, vt suam quisque eorum ciuitatem adeat; omnésq; qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit; obtestatúrq;, vt sui salutis rationem habeant; neu se de communi libertate optimè meritum in cruciatũ hostibus dedant: [a] quos si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta secũ interitura demõstrat, [b] ratione inita, frumentum se exiguè dierum triginta habere, sed paulò etiam longiùs tolerare posse parcendo. his datis mandatis, quà [c] erat nostrũ opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum [d] dimittit; frumentum omne ad se referri iubet; capitis pœnam iis qui non paruerint, cõstituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit; frumentum parcè, & paulatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum administrare parat. quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fossam pedum viginti directis lateribus duxit: vt eius fossæ solum tantundem pateret, quantum summæ fossæ labra [e] distarent. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CCCC. reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessarii

[a] quòd

[b] ratione inita, exiguè dierum XXX frumentũ sed etiam paulo longiùs tolerari posse parcendo,

[c] erat opus int.

[d] mittit;

[e] distabãt.

[a] spatium complexus, nec facilè totum corpus Romanorum manu militum cingeretur; ne de improuiso, aut nocte ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, quindecim pedes latas, eadem altitudine perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine derivata, compleuit. post eas aggerem, & vallum duodecim pedum extruxit. huic loricam, pinnásq; adiecit, grãdibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent; & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX. inter se distarent. erat eo tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri, necesse, deminutis nostris copijs, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atq; eruptionem ex oppido pluribus portis facere, summa vi conabantur, quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. itaq; truncis arborum, aut admodum firmis ramis [b] abcisis, atq; horum [c] delibratis, atq; præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant, [d] quin erant ordines coniuncti inter se, atque implicati; quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis inuolebant. hos Cipos appellabant ante [e] hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio. huc teretes, stipites feminis crassitudine, ab summo

[a] spatio.

[b] abscissis.

[c] delibratis.

[d] quinordines

[e] quos

præacuti, & præusti, demittebantur; ita, vt non amplius quatuor digitis ex terra eminerent: simul, confirmandi, & stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac [a] *virgultis integebatur. huius generis octoni ordines* [b] *ducti ternos inter se pedes distabant, id ex similitudine floris Lilium appellabant. ante hæc taleæ pedem longe ferreis hamis infixis* [c] *totæ in terram infodiebantur; mediocribúsq; intermissis spatijs, omnibus locis disserebãtur. quos Stimulos nominabãt. His rebus perfectis regiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci natura quatuordecem millia passuum complexus* [d] *pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his contra exteriorem hostem perfecit. vt ne magna quidem multitudine, si ita* [e] *accidat, eius discessu munitionum præsidia circumfundi possent,* [f] *neu cum periculo ex castris egredi* [g] *cogerentur: dierum triginta pabulum, frumentúmque habere omnes conuectum iubet. Dum hæc* [h] *ad Alesiam gerũtur, Galli, concilio principum indicto, non* [i] *omnes qui arma ferre possent, vt censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum* [k] *cuique ciuitati imperandum; ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec* [l] *frumenti rationem habere possent, imperant Heduis, atq; eorũ clientibus, Segusianis, Ambiuaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia trigintaquinq;, parem numerũ Aruernis, adductis Heleutetis, Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, qui sub imperio Aruernorum esse consuerunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Ruthenis,*

[a] iuncul[is]
[b] iuncti
[c] totam
[d] pares parari eiusdem
[e] accideris per eius discessum
[f] aut
[g] cogatur:
[h] apud
[k] omnes hos qui
[k] cuique ex ciuitate
[l] frumentationem

thenis Carnutibus, duodena millia; Bellouacis decem; totidem Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis, & Parisijs, & Heluijs; Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Nerujs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus quatuor millia, Vellocassis, Lexouijs, Aulercis Eburonibus, terna; Rauracis, & Boijs triginta, vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt. quæque eorum consuetudine Armoricæ, appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismij, Lemouices, Vnelli, sena. ex his Bellouaci suum numerum non [a] contulerunt; quòd se suo nomine, atq; arbitrio cum Romanis bellum gesturos [b] dicerent, neq; cuiusquam imperio obtemperaturos, rogati tamen ab Commio, pro eius hospitio [c] duo millia miserunt. huius opera Commij, ita vt antea demõstrauimus, fideli atq; vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Cæsar: pro quibus [d] meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat; [e] iura, legésque reddiderat; atq; ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen vniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, vt neque beneficijs, neque amicitiæ memoria mouerentur, omnèsque & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum [f] VIII. millibus, & peditum circiter [g] CCXL. hæc in Heduorum finibus recensebantur; numerúsque inibatur: præfecti constituebantur: Commio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Hedui, Vergasillauno Aruerno, consobrinò Vercingetorigis, summa imperij traditur, his delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio

a complexerunt;
b dicebãt,
c viginti millia vnà miserunt.
d ille pro meritis
e iura, leges reddiderat;
f octo millia,
g Oros. CCL. ducenta quadraginta millia

consilio belli administraretur. omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur. nec erat omnium quisquam qui adspectum modo tantæ multitudinis sustinere posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusq; cernerentur. At ij qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumto omni frumento instituq; quid in Hedui gererentur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant. ac variis dictis sententijs, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic, summo in Aruernis [a] natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum ijs mihi res sit qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se vltro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atq; ego hanc sententiam probarem (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam [b] vitæ nostræ, iacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. quid, hominum millibus octoginta vno loco interfectis, propinqui, consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si

a orius

b vitæ iacturam

pane in ipsis cadaueribus prælio decertare [a]cogentur? nolite hos vestro auxilio [b]spoliare, qui vestræ salu-
tis causa suum periculum neglexerint; nec stultitia, ac
temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnē Gal-
liam prosternere, ac perpetuæ seruituti [c]addicere. an,
quòd ad diem non venerint, de eorum fide, constanti-
aque dubitatis? quid ergo [d]Romanos in illis vlterio-
ribus munitionibus [e]animine causa cotidie exerceri,
putatis? si illorum nunciis confirmari non potestis, om-
ni aditu præcepto; iis vtimini testibus, appropinquare
eorum aduentū; [f]cuius rei timore exterriti, diem, noc-
témque in opere versantur. quid ergo? Mei consilij est,
facere quod nostri maiores nequaquā pari bello Cim-
brorum, Teutonúmque fecerunt; qui in oppida com-
pulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus qui ae-
tate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraue-
runt, neq; se hostibus tradiderunt, cuius rei exemplum
si non haberemus, tamen libertatis causa institui, &
posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid huic
simile bello fuit? depopulata Gallia, magnáque illata
calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesse-
runt, atq; alias terras petierūt, iura, leges, agros, liber-
tatem nobis reliquerunt. Romani verò quid petunt a-
liud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama
nobiles potentésq; bello cognouerūt, horum in agris, ci-
uitatibúsq; considere, atq; his æternam iniungere ser-
uitutem? neque enim [g]vnquam alia condicione bel-
la gesserunt. quòd si ea quæ in longinquis nationi-
bus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galli-
am, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus com-

mutatis,

[a] cogerentur?
[b] expoliare,
[c] subjcere.
[d] Romanorum animos in illis
[e] siue causa.
[f] cuius timore
[g] vlli alia

mutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententijs dictis, constituunt, vt, qui valetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant; illo [a] tamen potius vtendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quàm deditionis, aut pacis subeundam condicionem. Mandubij, qui eo oppido receperant, cum liberis, atque vxoribus exire coguntur. Ij cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, vt se in seruitutem receptos cibo iuuarent. [b] hos Cæsar, dispositis in vallo [c] custodijs, recipi prohibebat. Interea Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alesiam perueniũt, & colle exteriore occupato, non longiùs quingentis passibus à nostris munitionibus considunt. postero die equitatu ex castris educto, omnẽ eam planitiem, quam in longitudinem tria millia passuum patere demonstrauimus, complent; pedestrésq; copias, paulum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alesia [d] despectus in campum, [e] concurritur, his auxilijs visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur: itaq; productis copijs ante oppidum considunt; & proximam fossam cratibus [f] integunt, atque aggere explent, séque ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar, omni exercitu ad vtramq; partem munitionum dispositio, vt, si vsus veniat, suum quisque locum teneat, & nouerit, equitatum ex castris educi, & prælium committi iubet. erat ex omnibus castris, quæ summũ vndiq; iugum tenebant, despectus;

a tamen tempore potius.

b ac

c custodibus,

d conspectus

e concurrunt,

f integrãt,

atque

atque omnium [a] militum intenti animi pugnæ euentum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarij, expeditósque leuis armaturæ interiecerant, qui sua cedentibus auxilio succurrerent: & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improuiso vulnerati, prælio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli considerent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant clamore, & ululatu suorum animos confirmabant. quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; vtrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. cum à meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur; Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eósque propulerunt. quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes vsque [b] ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ij qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent. crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquáque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex

[a] milites intenti pugnæ prouentū

[b] in

oppido

oppido educit. nostri, vt superioribus [a] diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedũt; fundis librilibus, sudibus, quas in opere deposuerant, ac glandibus Gallos proterrẽt, prospectu tenebris adempto, multa vtrimque vulnera accipiũtur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendẽdum obuenerãt, qua ex parte prem inostros intellexerãt, ijs auxilio ex vlterioribus castellis deductos submittebãt. dum longiùs ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propiùs successerũt, aut [b] se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in scrobes [c] delapsi transfodiebantur, aut ex vallo, & turribus traiecti pilis muralibus interibãt: multis vndique vulnerib. acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem praparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus administrãdis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent: ita, re infecta, in oppidum reuerterũt. Bis magno cum detrimẽto repulsi Galli, quid agant, cõsulunt, locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionésque cognoscunt. erat à sep-

[a] diebus vt suus cuique locus

[b] se stimulis inopi.

[c] delati

[illegible]

launis, qui sub imperio Aruernorum esse consuerunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Ruthenis,

nitis per exploratores [a] regionibus, duces hostium sex-
aginta millia ex omni numero deligunt earum ciuita-
tum quæ maximam virtutis opinionem habebant,
quid, quóque pacto agi placeat, occultè inter se consti-
tuunt, adeundi tempus definiunt, cum meridies esse vi-
deatur. ijs copijs Vergasillaunum Aruernum, vnum ex
quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præfi-
ciunt. ille ex castris prima vigilia egressus propè con-
fecto sub lucem itinere. post montem se occultauit, mi-
litésq; ex nocturno labore sese reficere iussit, cum iam
meridies appropinquare videretur, ad ea castra quæ
supra demonstrauimus, contendit; eodémque tempore
equitatus ad cãpestres munitiones accedere, et reliquæ
copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingeto-
rix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egredi-
tur; è castris longurios, musculos, falces, reliquáque,
quæ eruptionis causa parauerat, profert. pugnatur vno
tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ
minime [b] visa pars firma esse, huc concurritur. Rema-
norum manus tãtis munitionibus distinetur, nec facilè
pluribus locis occurrit, multum ad terrendos nostros
[c] valuit clamor, qui post tergum pugnantibus ex-
titit, quod suum periculum in aliena videre vir-
tute consistere. omnia enim plerúmque, quæ ab-
sunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

[a] legionibus

[b] pars firma est

[c] valet

[illegible] Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Aruer-
no, consobrino Vercingetorigis, summa imperij tradi-
tur, his delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum
consilio

quadraginta millia

consilio belli administrarentur. omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alesiã proficiscũtur. nec erat omniũ quisquam qui adspectum modò tãtæ multitudinis sustinere posse arbitrarentur, præsertim ancipiti prælio cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusq; cernerentur. At ij qui Alesiæ ubi sedebantur, præterita die, qua suorũ auxilia expectauerant, consumto omni frumento inscij quid in Hedui gererentur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant. ac variis dictis sententijs, quarum pars deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic, summo in Aruernis [a] natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum ijs mihi res sit qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinæ reside re virtutis memoria videtur. animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se vltro morti offerant, facilius reperiuntur, quàm qui dolorẽ patienter ferant. atq; ego hanc sententiam probarem (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam [b] vitæ nostræ, iacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. quid, hominum millibus octoginta vno loco interfectis, propinqui, consanguineique nostri, animi fore existimatu, si

[a] ortus

[b] vitæ iacturam

pau

pene in ipsis cadaueribus prælio decertare [a] cogentur? nolite hos vestro auxilio [b] spoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerint; nec stultitia, ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnẽ Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti [c] addicere. an, quòd ad diem non venerint, de eorum fide, constantiáque dubitatis? quid ergo [d] Romanos in illis vlterioribus munitionibus [e] animíne causa cotidie exerceri, putatis? si illorum nunciÿ confirmari non potestis, omni aditu præcepto; ÿs vtimini testibus, appropinquare eorum aduentũ; [f] cuius rei timore exterriti, diem, noctémque in opere versantur. quid ergo? Mei consilÿ est, facere quod nostri maiores nequaquã pari bello Cimbrorum, Teutonúmque fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleranerunt, neq; se hostibus tradiderunt. cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa instituí, & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magnáque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atq; alias terras petierũt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles potentésq; bello cognouerũt, horum in agris, ciuitatibúsq; considere, atq; his æternam imungere seruitutem? neque enim [g] vnquam alia condicione bella gesserunt. quòd si ea quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis,

[a] cogerentur?
[b] expolitare,
[c] subjicere.
[d] Romanorum animos in illis
[e] siue
[e] usa.
[f] cuius timore
[g] vlli alia

mutatis, ſecuribus ſubiecta, perpetua premitur ſeruitute. Sententijs dictis, conſtituunt, vt, qui valetudine, aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant; atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati ſententiam deſcendant; illo [a] tamen potius vtendum conſilio, ſi res cogat, atque auxilia moueantur, quàm deditionem, aut pacis ſubeundam condicionem. Mandubij, quibus oppido receperant, cum liberis, atque vxoribus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, flentes omnibus precibus orabant, vt ſe in ſeruitutem receptos cibo iuuarent. [b] hos Cæſar, diſpoſitis in vallo [c] cuſtodijs, recipi prohibebat. Interea Commius, & reliqui duces, quibus ſummæ imperij permiſſa erat, cum omnibus copijs ad Aleſiam peruenirũt, & colle exteriore occupato, non longius quingentis paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. poſtero die equitatu ex caſtris educto, omnẽ eam planitiem, quam in longitudinem tria millia paſſuum patere demonſtrauimus, complent; pedeſtres q; copias, paulum ab eo loco, abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. erat ex oppido Aleſia [d] deſpectus in campum, [e] concurritur, his auxilijs viſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur: itaq; productis copijs ante oppidum conſidunt; & proximam foſſam cratibus [f] integunt, atque aggere explent, ſeque ad eruptionem, atque omnes caſus comparant. Cæſar, omni exercitu ad vtramq; partem munitionum diſpoſito, vt, ſi vſus veniat, ſuum quiſque locum teneat, & nouerit, equitatum ex caſtris educi, & prælium committi iubet. erat ex omnibus caſtris, quæ ſummũ vndiq; iugum tenebant, deſpectus; atque

[a] tamen tempore potius.

[b] ac

[c] cuſtodijs,

[d] conſpectus

[e] concurrunt,

[f] integrãt,

atque omnium [a] militum intenti animi pugnæ euentum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios, expeditósque leuis armaturæ interiecerant, qui sustinerent: & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improuiso vulnerati, præliis excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant clamore, & vlulatu suorum animos confirmabant, quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque nefas, aut turpiter factum celari poterat; vtrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. cum à meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur; Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eósque propulerunt. quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes vsque [b] ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ij qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium falarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent. crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquáque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido

[a] milites intenti pugnæ prouentū

[b] in

oppido educit. nostri, vt superioribus [a]diebus fuus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedit; fudis librilibus, fudibus, quas in opere deposuerant, & glandibus Gallos proterrēt, prospectu tenebris adempto, multa vtrinque vulnera accipiūtur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus ex partes ad defendēdum obtigerāt, qua ex parte premi nostros intellexerāt, ijs auxilio ex vlteioribus castellis deductos submittebāt. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propius successerūt, aut [b]se ipsi stimulis inopinantes inducbant; aut in scrobes [c]delapsi transfodiebantur, aut ex vallo, & turribus traiecti pilis muralibus interibāt: multi vndique vulnerib. acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea quæ à Vercingetorige aduersus eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossa explent, diutius in his rebus administrādis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent: ita, re infecta, in oppidum reuertēt. Bis magno cum detrimēto repulsi Galli, quid agant, cōsultant, locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. erat à septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant nostri, necessariò pæne [d]iniquo loco, & leniter declini castra fecerūt. hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum duabus legionibus obtinebant. cog-

nitu

a diebus vt suus cuique locus

b se stimulis inopi.

c delati

d iniquo &

nitis per exploratores [a] regionibus, duces hostium sex-
aginta millia ex omni numero deligunt earum ciuita-
tum quæ maximam virtutis opinionem habebant,
quid, quóque pacto agi placeat, occultè inter se consti-
tuunt, adeundi tempus definiunt, cum meridies esse vi-
deatur. ijs copijs Vergasillaunum Aruernum, vnum ex
quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præfi-
ciunt. ille ex castris prima vigilia egressus propè con-
fecto sub lucem itinere. post montem se occultauit, mi-
litésq; ex nocturno labore sese reficere iussit, cum iam
meridies appropinquare videretur, ad ea castra quæ
supra demonstrauimus, contendit; eodémque tempore
equitatus ad cãpestres munitiones accedere, et reliquæ
copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingeto-
rix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egredi-
tur; è castris longurios, musculos, falces, reliquáque,
quæ eruptionis causa parauerat, profert. pugnatur vno
tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ
minime [b] visa pars firma esse, huc concurritur. Roma-
norum manus tãtis munitionibus distinetur, nec facilè
pluribus locis occurrit, multum ad terrendos nostros
valuit clamor, qui post tergum pugnantibus ex-
citit, quod suum periculum in aliena vident vir-
tute consistere. omnia enim plerúmque, quæ ab-
sunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.
Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in par-
te geratur, cognoscit, laborantibus submittit, vtris-
que ad omnia occurrit: vnum illud esse tempus
prædicat, quo maxime contendi conueniat. Galli,
nisi [d] perfregerint munitiones, de omni salute despe-
rant,

a legionibus

b pars firma est

c valet

d perfringerent

rant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant, maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus. exiguum loci ad declinitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela cõijciunt; alij testudine facta, subeunt. defatigatis inuicem integri succedunt. agger ab vniuersis in munitionem conijcitur, & adscensum dat Gallis, & ea quæ in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec vires suppetunt, his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione pugnaret; id, nisi necessariò, non faciat. ipse adit reliquas: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atq; hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca præcipita ex adscensu tentant. huc ea quæ parauerant, cõferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam [a] rescindunt. Cæsar mittit primò Brutum adolescentẽ [b] cum cohortibus sex, post cum aliis septem Fabium legatũ: post remò ipse, cum vehementius pugnaretur; integro, subsidio adducit. restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò quò Labienum miserat, contendit; cohortes quatuor ex proximo castello educit: [c] equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neq; aggere, neque fossæ vim hostium sustinere poterãt, coactis [d] vna de quadraginta cohortibus, quas

[a] rescindunt. Mittit.
[b] cum cohortibus Cæsar, post cum aliis C. Fabium
[c] equitum partem sequi
[d] vna xl. cohortibus

quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, vt prælio interfit. eius aduentu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prælijs vti consueuerat, turmisque equitum, & cohortibus visis, quas se sequi iusserat, vt de locis superioribus hæc declinia, & deuexa cernebantur, hostes committunt prælium. vtrinque clamore sublato, excipitur rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladijs rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux, & princeps Lemouicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus vinus in fuga comprehenditur: signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur. pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quòd nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. postero die Vercingetorix concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat; & quoniam sit fortunæ cedendum, ad vtramque rem se illi offerre, seu morte sua Romanis satis facere, seu viuum tradere velint. mittuntur de his rebus ad Cæ-

sarem legati. iubet arma tradi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proiiciuntur reseruatis Heduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capite singula prædæ nomine distribuit. his rebus confectis, in Heduos proficiscitur: ciuitatem recepit. eò legati ab Aruernis missi, [a] quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum: legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter viginti milia Heduis Aruernisque reddit: T. Labienum cum duabus legionibus, & equitatu in Sequanos proficiscitur: huic M. Sempronium Rutilium attribuit: C. Fabium & L. Mimicium Basilum cum duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Belgarum calamitatem accipiant: C. Antistium Rheginum in Ambiuaritos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cauilloni, & Matisconæ in Heduis ad Ararim, rei frumentariæ causa, collocat: ipse Bibracte hiemare constituit. Huius anni rebus cognitis, Romæ dierum viginti supplicatio [b] indicitur.

[a] quæ

[b] redditur.

C.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS VIII.[a]

a C. Hirtius Balbo S. I.

COACTVS assiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ, non [b] comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis, contexui, [c] nouissiméque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, vsque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos vtinam qui legent, scire possent, quàm inuitus susceperim scribendos, quò facilius careant stultitiæ, atque arrogantiæ crimine, qui me medijs interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab alijs esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia [d] tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset: adeóque probantur omnium iudicio, vt prærepta, non præbita, facultas scriptoribus videatur. cuius tamen rei maior nostra, quàm reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quàm bene, atque emendatè, nos, etiam quàm facilè, atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare [e] cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidē accidit, vt Alexandrino, atque

b comparandis superioribus

c nouissimisque

d tantarum rerum scriptoribus

e tum

gne Africano bello interessim. quæ bella quamquam
[a] suas ex parte nobis Cæsaris sermone [a] sint nota: tamen aliter audimus ea quæ verum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimẽ arrogantiæ subeo, quòd me iudicia cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæsar cum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militiæq; hibernorum quiete reficere à tanto laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesque facere. cuius rei verisimilis causa adferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque, vlla multitudine in vnum locum coacta, resisti posse Romanis, nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarũ habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati [b] fortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis. ipse, equitatus præsidio, pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem duodecimam, quam non longè à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem vndecimam, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in-

[b] fortem

copio-

copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, vnius legionis hibernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationésque facerent. repentino aduentu Cæsaris accidit, quod imparatis, difficilisque, fuit necesse, vt, sine timore vllo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendijs ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris ad erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli, frumentique, si longius progredi vellet, deficere, aut hostes incendijs terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitijs confisi, aut societate consiliorum, confugerant, frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat vlli ciuitati spatium de aliena potius, quàm de domestica salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad conditiones pacis adducebat; tali conditione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimásque ciuitates sine vlla pœna deditos obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus duo millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibúsque in hiberna remissis, ipse se recepit die X L. Bibracte. ibi cum ius

diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum non amplius decem & octo dies in hibernis esset commoratus, legiones quartamdecimam & sextam ex hibernis ab Arare eduxit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causa, superiore commentario demonstratum est. ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, deserti vicis, oppidisque, quæ tolerandæ hiemis causa, constitutis repente, exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes, et maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque, in tecta partim Gallorum, partimque conlectis celeriter stramentis, tentoriorum [a] integendorum gratia erat inædificata, milites contegit; equitestamen & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascunque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerumque magna præda potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tecta expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec siluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur infini timas ciuitates. Cæsar tempore anni difficillimo, cum satis haberet, conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet,

[a] integendorum gratia essent

sub

ſub tempus æſtiuorum nullum ſummum bellum poſſe conſtari; C. Trebonium cum duabus legionibus quas ſecum habebat, in hibernis Genabi collocauit: ipſe, cùm crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgáſque præſtabant, finitimaſque ijs ciuitates, duce Corbe Bellouaco, & Commio Atrebate, exercitum comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fine Sueſſonum, qui Rhemis erant attributi, facerent impreſſionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam iudicaret, nullam calamitatem ſocios optimè de republica meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rurſus vndecimam; literas autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Sueſſonum legiones duas, quas habebat, adduceret; alterámque ex duabus á T. Labieno arceſſit. ita, quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat. his copijs coactis, ad Bellouacos proficiſcitur; caſtriſq; in eorum finibus poſitis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. equites officio functi renuntiant paucos in ædificijs eſſe inuctos, atq; hos, non qui agrorum incolendorũ cauſa remanſiſſent, (namque eſſe vndiq; diligenter demigratum) ſed qui ſpeculãdi gratia eſſent remiſſi. à quibus cũ quæreret Cæſar, quo loco multitudo eſſet Bellouacorũ, quódue conſilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre poſſent, in vnũ locũ conuenisse; [a] itémq; Ambianos, Aulercos, Caletos, Velloca-

[a] itaque

[a] in silua, excelsum, impeditis

sos Atrebates locum castris [a] excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in vlteriores siluas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corbeo obtemperare, quòd ei summo odio esse nomen populi R. intellexissent: paucis antè diebus, ex his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, vt, si diceretur Cæsar cum tribus legionibus venire, offerrent se ad dimicandum; ne miseriore, ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: siu maiores copias adduceret, in eo loco permanerent quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus cùm exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. quæ Cæsar cum consentientibus pluribus cognouisset, atque ea quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longéque à temeritate barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inseruiendum statuit, quò celerius hostes, contemta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim virtutis veterrimas legiones septimam, octauam, & nonam habebat, summæ spei, delectæque iuuentutis vndecimam; quæ octauo iam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. itaq; consilio aduocato, rebus his quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si fortè hostes trium legionum numero possit elicere

cere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, vt legio septima, octaua, nona, ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorũ agmen, (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret vndecima; ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depopescissent. hac ratione pæne quadrato agmine [a] instructo, in conspectum hostium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit. quas legiones [b] repente instructas velut in acie certo gradu [c] accedere Galli cũ viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ cõsilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu expectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quàm latè patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum XII. muniri: loriculam pro hac ratione eius altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinùm denùm, lateribus deprimi directis; turres crebras excitari, in altitudinem trium tabulatorum; pontibus traiectis, constratísq; coniungi; quorum fontes viminea loricula munirentur, vt ab hostibus [d] duplici propugnatorum ordine defenderentur; quorum alter ex pontibus, quo tutior [e] altitudine esset, hoc audaciùs, longiúsq; tela permitteret; alter, quo propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioréſq; turres imposuit. huius munitionis duplex erat cõsilium, namq; & operũ magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris

a constructo,
b cum repente instr.
c legiones accedere Galli viderent.
d duplici fossa, duplici prop.
e ex altitudine.

baris adlaturum; & cum pabulatum, frumentatúmq; longiùs esset proficiscẽdum, paruis copijs castra munitione ipse videbat posse defendi. interim crebrò paucis vtrinq; procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludẽ nonnunquã aut nostra auxilia, aut Gallorum Germanorúmq; transibant: acriùsq; hostes insequebantur; aut vicissim hostes, eôdem transgressi, nostros longiùs submouebant. accidebat autem cotidianis pabulationibus id quod accidere erat necesse, cum raris, disiectísq; ex ædificijs pabulum [a] conquireretur, vt impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atq; eò magis, quòd Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis: tamen Germanorum aduentu barbari [b] instabantur. Cæsar cum animaduerteret [c] hostem cõplures dies castris, palude, & locis natura munitis se tenere; neq; oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionib. claudi, nisi à maiore exercitu posse; literas ad Trebonium mittit, vt, quàm celerrimè posset, legionẽ XIII, quæ cũ T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret; atq; ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites inuicẽ Rhemorum, ac Lingonum, reliquarúmq; ciuitatum, quorũ magnũ numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostiũ incursiones sustinerẽt. quod cũ cotidie fieret, ac iam cõsuetudi-

[a] conquirerent, vt impeditis locis diuersis

[b] nitebantur.

[c] hostes

ni

ut diligentia minueretur, quod plerumq; accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu [a] peditũ cognitis stationibus cotidianis equitũ nostrorum, siluestribus locis insidias disponunt; eodémq; equites postero die mittunt. qui primum elicerẽt nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur. cuius mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namq; ij, cũ repente hostiũ equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contẽsissent, cupidiùs insecuti à peditibus vndiq; sunt circundati. quo facto perturbati, celeriùs, quam cõsuetudo fert equestris prœlij, si receperũt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, præfecto equitum; qui cũ vix equo propter ætatem posset vti, tamen consuetudine Gallorum, neq; ætatis excusatione in suscipienda præfectura vsus erat, neq; dimicari sine se voluerat. inflãtur, atq; incitãtur hostiũ animi secundo prœlio, principe, & præfecta Rhemorum interfecto. nostri detrimẽto admonentur, diligẽtiùs exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedẽtem insequi hostem. nõ intermittuntur interim cotidiana prœlia in cõspectu vtrorúmq; castrorum, quæ ad vada, trãsitúsq; fiebãt paludis. qua contentione Germani quas propterea Cæsar traduxerat Rhenum, vt equitibus [b] interpositi prœliarentur, cum constantiùs vniuersi paludem transissent, paucisq; resistẽtibus interfectis, pertinaciùs reliquã multitudinẽ essent insecuti, perterriti non solùm ij qui aut cominus opprimebãtur, aut eminus vulnerabantur, sed etiã qui longiùs subsidiari consueuerãt, turpiter fugerũt; nec prius finẽ fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorũ recipe-

[a] equitum peditum

[b] interpositis

recíperent, aut [a] nonnulli pudore coacti longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, vt vix iudicari posset, virtum secundis, minimisque rebus inferiores, an auersis mediocribúsque timiditores essent. complúribus diebus ijsdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognouissent; duces Bellouacorum veriti similem obsessionem Alesiæ, nocta dimittunt eos quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnáque reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum diem explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, [b] copijs armatorum, castrorum vias instruunt; ne prius Romani persequi se inciperent, quàm longius agmen impedimentorum suorum processisset. at Cæsar neque resistentes tanto collis adsensu [c] lacessendos iudicabat, neq; non vsq; eò legiones admouendas, vt discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. ita, [d] cum paludem impeditam à castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atq; id iugum, quod trans paludem, pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animaduerteret; pontibus palude constrata, legiones traducit, celeritérq; in summ implanitiem iugi peruenit. quæ declini fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad vltimum iugum peruenit: aciémq; eo loco constituit, vnde tormento missa tela in hostium cuneos conijci possent. barbari consisi loci natura, cum dimicare non recusarent. si forte

Roman

[a] nonnulli pudore coacti

[b] copias armatorum, in suis instruunt castris

[c] aggrediendos

[d] cum paludem impeditam à castris castra diuiderentur,

Romani subire collem conarentur, [a] paulatimq; copias distributas dimittere non auderẽt, ne dispersi perturbarẽtur, in acie permanserunt. quorũ pertinacia cognita, Cæsar viginti cohortibus instructis, castrisq; eo locometatis, munire iubet castra. [b] absolutis operibus legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibarijs eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. fasces, vbi confederant (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentarijs declaratum est) per manus stramentorum, ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos, antè aciem collocauerunt, extremóq; tempore diei, signo pronuntiato, vno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum: quod vbi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis; tamen, id consilium cum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promouet; [c] & turmas mittit ad insequẽdum: ipse, veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere [d] hostis, atq; elicere nostres in locum [e] conaretur iniquum, tardius procedit. equites, cum intrare [f] fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerant, vix suorum ipsi priores partes [g] aduerterent; equorum insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita, fuga timoris simul, calliditatisq; plena, sine vllo detrimento, millia non amplius decem progressi hostes, munitissimo

[a] aesi ipsi paulatim cop.

[b] ac solitis operibus pro valle

[c] & ad insequendum:

[d] hostes,

[e] conarentur

[f] summũ, ingum &

[g] animadverterent;

nitissimo loco castra posuerunt. inde, cum sæpe in insidijs equites, peditésque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorũ millia sex peditum delegisse equitésq; ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, educit; equitatúmque quæ consuetudine pabulatoribus mittere præsidio cõsueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cum legionibus quã potest maximè appropinquat. hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendã non amplius patentem in omnes partes passibus mille, siluis vndiq; [a] impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum, hunc insidijs circumdederunt nostri, explorato hostium consilio, ad prœliandum animo, atq; armis parati, cum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarẽt, turmatim in eum locum deuenerunt quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primus cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in vnum locum conueniunt; quod plerunque equestribus prœlijs cùm [b] propter aliquem timorem accidit, [b] tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari prœliarẽtur, neq; ab latere ullus circumueniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Corbeo prœliante,

[a] aut impeditissimo flumine munitum,

[b] tum propter multitudinem

ante, ex silua. fit magna contentione diuersum prælium. quod cum diutius pari Marte iniretur; paulatim ex silua instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisq; nostrorum interpositi constanter præliantur. pugnatur aliquandiu pari contentione; deinde, vt ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebríque eodem tempore & nostris, & hostibus nuntij afferuntur, imperatorem instructis copijs adesse. qua re cognita, præsidio cohortium consisi nostri accerrime præliantur; ne si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. hostes concidunt animis, atq; itineribus diuersis fugam quærunt, nequidquam: nam, quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, his ipsi tenebantur: victi tamen, [a] perculsíq; maiore parte amissa, consternati, quò fors tulerat, confugiunt, patrem siluis petitis, partim flumine; quis tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere prælio, siluásque petere, haud, inuitantibus nostris ad deditionem potuit adduci. quin, fortissimè præliando, complureſq; vulnerãdo, cogeret elatos iracundia victores in se tela cõijcere. tali modò regesta, recentibus prælij vestigijs, ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ

[a] propulsique,

non

non longius ab ea cæde abesse plus minus octo millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu traducto, progreditur. at Bellouaci, reliquæque ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, consilio repente cantu tubarum conuocato, [a] conclamant, vt legati, obsidésque ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos á quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petúntque, vt ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clemẽtia, atque humanitate nunquam profecto esset illaturus: adflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interijsse, vix refugisse nuntios cædis; tamen magnum, vt in tanta calamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos; quòd Corbeus, auctor belli, concitator multitudinis esset interfectus: nunquam enim senatum tantam in ciuitate illo viuo, quantum imperitam plebem potuisse. hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceteràsque Galliæ ciuitates suscepisse bellum, pertinacissimè hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillimè mortuis delegari: neminem verò tantũ pollere, vt inuitis principibus, resistente

[a] conclamant legati, obsidésque

reſiſtente ſenatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellũ concitare & gerere poſſet: ſed tamen ſe contentum fore ea pœna quam ſibi ipſi contraxiſſent. nocte inſequenti legati reſponſa ad ſuos referunt, obſides conficiunt. concurrunt reliquarũ ciuitatum legati, quæ Bellocaſuorum ſpeculabantur euentum, obſides dant, imperata faciunt, excepto Commio; quem timore cohibebat cuiuſquam fidei ſuam committere ſalutẽ. nam ſuperiore anno T. Labienus, Cæſare in Gallia citeriore iure dicente, cum Commium comperiſſet ſollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæſarem facere, infidelitatem eius ſine vlla perfidia iudicauit comprimi poſſe: quem quia non arbitrabatur vocatum in caſtra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C Voluſenum Quadratum miſit, qui eum per ſimulationem colloquij curaret interficiendum. ad eum delectos tradidit centuriones. cum in colloquium ventum eſſet, & ut conuenerat, manum Commij Voluſenus arripuiſſet; centurio, velut inſueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Commij, conſpicere hominem non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. cum vtrinq; gladij diſtricti eſſent; non tam pugnandi, quàm diſſugiendi fuit vtrorumq; conſilium, noſtrorum, quòd mortifero vulnere Commium credebant adfectum: Gallorum, quòd, in fidis cognitis, plura, quàm videbant, extimeſcebant. quo facto ſtatuiſſe Commius dicebatur, nunquam in conſpectum cuiuſquam Romani venire. Bellicoſiſſimis gentibus deuictis, Cæſar cum videret nullam iam eſſe ciuitatem quæ bellum [2] pararet, quo ſibi reſiſteret, ſed nonnullos ſibi

[2] præparaſſet quod

ex

ex oppidis demigrare, exagros effugere, ad præsens imperium vitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium quæstorem cum legione vndecima sibi coniunxit: C. Fabium legatum cum cohortibus viginti quinque mittit in diuersissimam partem Galliæ; quòd ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: legionémque duodecimam, quæ cum eo fuerat in hibernis, in tegatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum acciderat de [a] incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio, atq; impetu incolæ illorum erant oppressi. ipse ad deuastandos, depopulandósque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus, ædificiis, pecore, vt odio suorum Ambiorix si quos fortuna fecisset reliquos, nullam reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. cum in omnes [b] fines partium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimisisset; atq; omnia cædibus, incendiis, [c] rapinis vastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, cotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat: neque in perata vnquam, nisi exercitu coacto, faciebat. interim C. Caninius legatus,

a discursione

b partes Amb.

c rapinisq;

tus, cum magnam multitudinem conuenisse hostium in fines pictonum literis nuntiisque Duracij [a] cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorũ [b] permansserat, quod pars quedam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum [c] Lemouicum contendit, quò cum aduentaret; atque ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus Dumnaco duce Andium Duracium clausum, [d] Lemouicum oppugnare; neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouisset, e pijs omnib. ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnatione cõsumsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionem conuellere potuisset; rursus ad obsidendum [e] Lemouicum redit. [f] eodem tempore C. Fabius Legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literasq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendũ. at Dumnacus, aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tẽpore eodem coactus esset & Romanum & externum sustinere hostem, & respicere, ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copijs recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem, constratum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostium, neque se cum Caninio coniunxerat, tamẽ doctus ab ijs qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum quem petebant, petituros. itaque cum copijs ad eundem pontem contendit, equi-

a cognosceret,
b mansisset, cum
c Lemonem
d Lemonem
Lemouacum
e Lemonẽ
f eo

tatúmque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum, in eadem se reciperet castra. consequuntur equites nostri, vt erat præceptum, inuadúntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritósque, sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, vt confligerent, atq; omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius præceptis, vt res gereretur, Q. Titatius Varus, præfectus equitum, singularis & animi, & prudentiæ vir, suos hortatur, agméque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. consistit audacis equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine [a] subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine. namque nostri contemtis pridie, superatísq; hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedẽdi, & cupiditate per se conficiendi prælij, fortissimè cõtra pedites præliantur; hostésq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, vt pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem; quæ suis esset equitibus inuicem præsidio. tum repentè conferte legiones in conspectum hostium veniunt: quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostiũ, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discurrũt, passim fugæ se mandant. at nostri equites, qui paulò ante cum resi-

[a] subsistentibus,

stentibus

ſtentibus fortiſſimè conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno vndiq; clamore ſublato, cedentibus circumfuſi, quantum equorũ vires ad perſequẽdum, dextræq; ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt, itaq; amplius millibus XII. aut armatorũ, aut eorum qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. qua ex fuga cum conſtaret Drapetem Senonem, qui, vt primum defecerat, Gallia, collecto vndiq; perditis hominibus, ſeruis ad libertatem vocatis, [a] exulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & cõmeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnáque conſilium cum eo Lucterium Cadurcum cepiſſe, quem in ſuperiore commentario, prima defectione Galliæ facere in prouinciam impetum voluiſſe, cognitũ eſt; Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos perſequendos contendit; ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrocinijs, caperetur. C. Fabius cũ reliquo exercitu in Carnutes, reliquáſq; proficiſcitur ciuitates, quarũ eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe accitas ſciebat, non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futuræ: dato verò ſpatio, ac tẽpore, eodem inſtãte Dumnaco, poſſent cõcitari, qua in re ſumma felicitas celeritáſq; in recipiendis ciuitatibus Fabiũ conſequitur. nam Carnutes, qui ſæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem, datis obſidibus veniunt in deditionem; ceteraque ciuitates, poſitæ in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Aremorica

[a] exulibúſque

appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij, legionúmq; imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitánsq; solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. at Drapes vnáque Lucterius, cum legiones, Caniniúmque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequenti exercitu, putarẽt prouinciæ fines intrare posse; [a] nec iam liberam vagandi, latrocinandíque facultatem [b] haberent; [c] consistunt in agris Cadurcorum, ibi cum Lucterius apud suos ciues quondam; integris rebus, multum potuisset; sempérq; auctor nouorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem habere; oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, naturaloci egregiè munitũ, occupat suis & Drapetis copijs, oppidanósq; sibi coniungit. quò cum confestim C. Caninius venisset, animaduerterétq; omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò cum defendẽte nullo tamen armatis ascendere esset difficile; magna autẽ impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere nõ modò equitatum, sed ne legiones quidem possent; tripartitò cohortibus diuisis, trina [d] celsissimo loco castra fecit; à quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. quod cum animaduerterent oppidani, miserrimáq; Alesiæ memoria solliciti similem casum obsessionis vererẽtur; maximéq; ex omnibus Lucterius. qui fortunæ illius periculum fecerat, monere rationem frumenti esse habendã; constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci, eo consilio

[a] nec tum liberè vagandi, latrociniorúmque facultatẽ
[b] habere
[c] in finibus se constituunt Cad.
[d] excelsissimo

concilio probato, proxima nocte, duobus millibus armatorũ relictis, reliquos ex oppido Drapes & Lucterius eduxerunt. ÿ paucos dies morati, ex finibus Cadurcorũ, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebãt, partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant, magnum numerũ frumenti comparant. nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorũ adoriuntur. quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatus; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. magna copia frumenti comparata [a] consident Drapes, & Lucterius non longius ab oppido X. millibus passuum, vnde paulatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarũ restitit. Lucterius agmen iumentorũ ad oppidum [b] adducit: dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter decima, siluestrib. [c] angustiisq; itineribus frumentũ importare in oppidũ instituit, quorum strepitum vigiles castrorum cũ sensissent; exploratoresq; missi, quæ agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatus ex proximis castellis in frumentario sub ipsam lucem impetum fecit, ÿ repentino malo perterriti diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri vt viderunt, acriùs contra armatos initati neminem ex eo numero viuum capi patiuntur. profugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partẽ copiarũ cum Drapete esse in castris [d] intra millia passuum decem. quare ex compluribus cognita, cõ intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos

a consident

b ducit;

c angustissimis

d à millibus non longè amplius X.

facilè opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed cum in experiundo periculum nullum videret. equitatum omnem, Germanósque pedites, summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit. ipse legionem vnam intra castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum (vt Barbarorum fere consuetudo est) relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa, at Germanos, equitésq; imprudẽtibus omnibus de improuiso [a] aduolasse, & præliũ commisisse. quare cognita, legionem armatam instructámq; adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod vbi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissimè præliantur. cõfestim [b] omnes cohortes vndiq; impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, felicissimè res gesta, sine vllo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externóq; hoste deleto, cuius timore [c] augere præsidia, & munitione oppidanos [d] circumdare prohibitus erat, opera vndiq; imperat administrari. venit eôdem cum suis copijs postero die C. Fabius, partémq; oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus [e] XV in Bellouacis reliquit; ne qua rursus nouorũ consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit; obsides plures imperat; timentes omnium animos [f] consolatione sanat.

[a] deuolasse,
[b] cohortes vndique
[c] diuidere
[d] circuire
[e] XXX in Belgis
[f] consolatione facta sanat.

Cum

Cum in Carnutes veniſſet, quorum conſilio in ciuitate ſuperiore commentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum, quòd præcipuè eos, propter conſcientiam facti timere animaduertebat; quò celeriùs ciuitatẽ metu liberaret, principem ſceleris ipſius, & concitatorem belli [a] *Guturnatum ad ſupplicium depoſcit. qui etſi ne ciuibus quidem ſuis ſe committebat, tamen celeriter omnium cura quæſitus, in caſtra* [b] *perducitur. cogitur in eius ſupplicium Cæſar cõtra naturam ſuam, maximi militum conſenſu; qui omnia pericula, & detrimenta belli à* [c] *Guturnato accepta referebant; adeo vt verberibus examinatum corpus ſecuri feriretur. ibi crebris literis Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Lucterio geſta eſſent, quóque in conſilio permanerent oppidani. quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna eſſe adficiendam iudicabat; ne vniuerſa Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam putaret; neve hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum opportunitate freti, ſe vindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret. reliquam eſſe vnam æſtatem ſuæ prouinciæ, quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum vlna periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus duabus relinquit, qui inſtis itineribus ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu quàm poteſt celerrimè ad Caninium contendit. cum, contra expectationem omnium, Cæſar Vxellodunum veniſſet; oppidúmque operibus clauſum animaduerteret; neque ab oppugnatione recedi videret vlla conditione poſſe; magna autem copia frumenti abundare oppi-*

[a] Gutruatum.
[b] ducitur.
[c] Guturnato

danos,

danos, ex perfugis cognosceret; aqua prohibere hostem tentare cœpit. flumen infimum vallem diuidebat, [a] quod pæne totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Vxellodunum. hoc auertere loci natura [b] prohibebat sic enim imis radicibus montis ferebatur, vt nullam in partem, depressis fossis, deriuari posset. Erat autẽ oppidanis difficilis & præruptus eò descensus; vt, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neq; arduo se recipere possent adscensu, qua difficultate rerum cognita, Cæsar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo [c] aquatum vnum in locum conueniebat. [d] sub ipsius enim oppidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea parte quæ fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte [e] prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar vnus [f] videret, non sine magno periculo; è regione eius vineas egere aduersus montem, & agger es struere cœpit magno cum labore, & continua dimicatione. oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præstantur, multósque pertinaciter succedentes vulnerant. non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore [g] tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine vllo periculo & sine suspicione hostium facere licebat, extruitur agger in altitudinem pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ

[a] quæ Vide Oros.
[b] prohibebat. Infimum enim sic
[c] aquatorum
[d] sub ipsius oppidi murum vbi magnus fons
[e] prohibere
[f] videret, sine mag.
[g] cuniculos tectos ad vineas agunt & ad caput fontis. (quod genus operis sine vllo periculo sine suspicione hostium facere licebat.) extruitur agger in altitudinẽ pedum V I. colles.

mœnibus

mœnibus æquaretur, id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent aquari oppidani; non tantùm pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur quo malo perterriti oppidani, cupas, seno, pice, [a] scindulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. eodem tẽpore acerrimè prœliantur, vt ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma [b] existit. quæ u[illegible]que enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant idipsum, quod morabatur. milites contrà nostri, quanquã periculoso genere prœlij, locóq; iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnúsque vtrimque clamor oriebatur: ita vt quisque poterat, maximè insignis, quò notior, testatiórque virtus eius esset, telis hostium flammeq; se offerebat. Cæsar cùm complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montẽ adscendere, & simulatione mœniũ occupandorũ, clamorem vndiq; iubet tollere. quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent [c] ignari reuocant ab impugnandis operibus armatos, murísque disponũt. ita nostri sine prœlij facto, celeriter opera flãma cõprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterẽt oppidani, magna etiã parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis vena fontis intercisæ sunt, atq; auersæ.

[a] sindullis

[b] extitit.

[c] suspensi,

auersæ. quo facto repentè fons perennis exhausta, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, vt non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. itaque necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, cùm suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neq; exitum consiliorum suorum animadueterret, si tali ratione diuersis in locis [a] plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrēdos reliquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, vitámque concessit; quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, siue [b] indignatione & dolore vinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus se cibo abstinuit, atque ita interijt, eodem tempore Lucterio, quem profugisse ex prælio scripsi, cùm in potestatem veniſſet Epasnactus Aruerni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus amicissimus populi R. sine dubitatione vlla vinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treuiris equestre prælium secundum facit; complurib⁹q; Treuiris interfectis, & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabāt, principes eorum viuos in suam redegit potestatem, atq; in iis Suriis Heduum, qui & [c] virtutis & generis summam nobilitatem habebat, solúsque ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar [d] cum in omnibus partibus Galliæ bene res

[a] Plures consilia iniissent, exemp.

[b] indignitate.

[c] virtutem & generis nobilitatem summam hab.

[d] cum omnibus part.

gestas

gestas videret, iudicaretque superioribus æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, [a] Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem est profectus, vbi extremum tempus consumeret æstiorum quam rem, sicut cetera, celeriter felicitérque confecit. namque omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, [b] obsidésque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit, quatuor legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis; [c] duas in Heduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatē sciebat; duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctam Oceano continerent; duas reliquas in Lemouicum fines, non longè ab Auernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cùm celeriter omnes conuentus percurrisset; publicas controuersias cognouisset; bene meritis præmia [d] tribuisset; cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quàliquisque animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate, atque auxilijs prouinciæ illius. his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernauitque Nemetocennæ. ibi cognouit, Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. nam cum Antonius in hiberna venisset, ciuitasque Atrebatum in officio [e] maneret; Commius qui post illam vulnerationem, quàm supra [f] commemorauimus, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse

[a] in Aquitaniam quam nunquam adisset, per P. Crassum quidam ex

[b] obsidesq; dederunt.

[c] duas legiones in Heduos deduxit

[d] attribuisset;

[e] esset;

[f] demonstrauimus,

consu-

consuesset, ne consilia belli querentibus auctor armorum, dúxque deesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se suósque latrocinijs alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus qui cum eo hibernaret, hunc Antonius ad persequendũ equitatum hostiũ mittit. Volusenus autẽ ad eam virtutem quæ singularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat, quò libentiùs id faceret quod imperabatur. itaque, dispositis insidijs, sæpiùs eius equites aggressus, secunda prælia faciebat. nouissimè, cùm vehementiùs contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commij cupiditate pertinaciùs eum cũ paucis insecutus esset; ille autem fugæ vehementi Volusenum longiùs produxisset; repentè omnium suorum inuocat fidem, atq; auxilium, ne sua vulnera, perfidiæ interposita, paterentur [a] multa, conuersoq; equo, se à ceteris incautiùs permittit in præfectum faciunt idem [b] omnes eius equites, paucosque nostros conuertunt, atque insequuntur Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceáque infesta [c] medium femur eius magnis viribus traijcit. præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conuersi hostẽ pellere. quòd vbi accidit, complures hostium, magno nostrorũ impetu pulsi, vulnerãtur, & partim in fuga proterũtur, partim intercipiuntur. quod vbi malũ dux equi velocitate euitauit, [d] grauiter vulneratus præfectus, vt vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Cõmius autẽ, siue expiato suo dolore, siue magna parte

a impunita;
b omnes equites,
c magnis viribus femur traijcit mediũ Voluseni
d ac i prælio secundo grauiter ab eo vulneratus. præfectus esset vitæ

parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit, seq; ibi futurũ vbi [a] præscripserit & ea facturũ quæ imperauerit, obsidibus datis firmat: vnũ illud orat, vt timori suo concedatur, ne in conspectũ veniat cuiusquã Romani. [b] quam postulationem Antonius cũ iudicaret ab iusto nasci timore, veniã petenti dedit; obsides accepit.

[a] scripserit,

[b] cuius

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse; quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quòd insequens annus L. Paulo, & C. Marcello coss. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitúsq; eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendáque huic commentario statui.

CAESAR, cùm in Belgio hiemaret, vnum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem aut causam dare armorum. nihil enim minus volebat, quàm sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cùm exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quòd omnis Gallia libenter, sine præsenti periculo susciperet. itaque honorificè ciuitates appellando, principes maximis præmijs adficiendo, nulla [c] onera noua imponendo, defessã tot aduersis prælijs Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit, ipse, hibernis peractis cõtra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, vt municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij, quæstoris sui commendaret sacerdotij petitionem. contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulò antè præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem & poten-

[c] onera iniungendo,

potentiam paucorum, qui, M. Antonij repulsa, Cæsaris intercedentis conuellere gratiam cupiebant. huc etsi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia & colonias adeundi existimauit, vt ijs gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent, simúlque se & honorem suum insequentis anni commendaret; propterea quòd insolenter aduersarij sui gloriarẽtur, L. Lentulum, & C. Marcellum cos. creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris expoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, cùm is multo plus gratia, suffragijsque valuisset, quòd sibi coniunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili honore, atque amore. tum primùm enim veniebat ab illo vniuersæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorúmque omnium, quà Cæsar iturus erat, excogitari a posset. cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat, hostiæ omnib. locis immolabantur: triclinijs stratis fora, templáq. occupabãtur, vt vel expectatissimi triumphi lætitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocẽnam redijt; legionibúsque ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum euocatis, eò profectus est, ibíq. exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem.

a poterat

tionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. ibi quamquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiórque fiebat, id agi paucorum consilijs, vt interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neq; de Labieno credidit quidquam, neq; contra senatus auctoritatem vt aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim liberis sententijs patrum conscriptorum causam suam facilè obtineri. nam C. Curio tribunus pl. cum Cæsaris causam dignitatémque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet vterque ab armis, exercitúsque dimitteret; fore eo facto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantùm pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cepit. quod ne fieret, consules, amicíque Pompeij [a] iusserunt; atque ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueniénsque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeij. & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris prouincijs: sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit, quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quò maiores [b] pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus ad probare quod ipsi constituissent. Fit deinde S.C. vt ad

[a] suaserunt;

[b] sperarent.

ad bellum Parthicum legis vna à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. neque obscurè [a] hæ duæ legiones vni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsari tamen, cum de voluntate aduersariorum [b] se expoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; & ex suo numero XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet tradi, in eius locum XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs XV deducebatur: ipse exercitum distribuit [c] per hiberna: C. Trebonium cum legionibus IIII in Belgio collocat: C. Fabium cum totidem in Heduos deduxit. sic enim existimat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, [d] & Hedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. ipse in Italiam profectus est. quò cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atq; in Italia retentas esse. hoc facto quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem parārentur, tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quam belli gerendi.

[a] duæ legiones vni detrahuntur.

[b] nemini dubium esset

[c] in

[d] & Hedui

C.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS PRIMVS.

Has literas videtur intelligere Cic. ep. ad Tiron. lib. 16. vbi ait Cæsarem ad senatum misisse minaces & acerbas literas. vocat ipse Cæsar mox pag. 246. *lenissima postulata* a & plebis.

LITERIS *à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægrè ab iis impetratum est, summa tribunorum* [a] *pl. contentione, vt in senatu recitarentur. vt verò ex literis ad senatum referretur, impetrari nõ potuit. referunt consules de rep. in ciuitate. L. Lentulus consul senatui reique pub. se non defuturum pollicetur; si audacter, ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. in eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reipub. non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd senatus in vrbe habebatur, Pompeiúsque* [b] *aberat, ex ipsius ore Pompeij mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sententiam, vt primò M. Marcellus, ingressus in eam orationem non oportere antè de rep. ad senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio, tutò & liberè senatus, quæ vellet, decernere auderet: vt*

[b] *De ab sentia* vide in fragmentis de ic Iubi.

M Calidius, qui censebat, vt Pompeius in suas prouincias proficisceretur; ne qua esset armorum causa: timere Cæsarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui sententiam Calidij, [a] paucis ferè mutatis verbis, sequebatur: hi omnes conuicio L. Lentuli consulis, correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronunciaturum se omnino negauit. Marcellus, perterritus conuicijs, à sua sententia discessit. sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeij, plerique compulsi, inuiti, & coacti Scipionis sententiam sequuntur; vti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat; si non faciat, eum aduersus remp. facturum videri. intercedit [b] M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pleb. refertur confestim de intercessione tribunorum dicuntur sententiæ graues, vt quisque acerbissimè crudelissimèque dixit, ita quam maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur. missa ad vesperum senatus, omnes qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocantur. laudat Pompeius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat. multi vndique ex veteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum, atque ordinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, arcessuntur. completur vrbs. [c] ad ius comitiorum tribunos pl. C. Curio euocat. omnes amici consulum, necessarij Pompeij, atque eorum qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum; quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dum confirmantur; plerisque verò liberè

[a] paucis vero rebus mutatis.

[b] tum M.

[c] & ius comitium tri pl. centurio

bere potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Piso consor sese iturum ad Cæsarem, item L. Roscius prætor, qui de his rebus cum doceant sex dies ad eam rem conficiendam spatij postulant. dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, vt legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. omnibus his rejicitur: omnibúsq; gratia consulibus, Scipionis, Catonis opprimitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsari incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus monetur: séq; alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat. Scipionē eadem spes prouinciæ, atq; exercitus impellit; quos se, pro necessitudine, partiturum cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atq; ostentatio sui & potentiæ, qui in repub. iisq; tum plurimum pollebant ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, quòd neminē æquabat sibi secum exæquari volebat, totum se ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari. simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam, dominatúmq; conuerterat, rem ad arma deduci putabat. His de causis aguntur omnia raptim, atq; turbatè; neque docendi Cæsaris propinquis eius spatiū datur; nec tribunis pl. sui periculi deprecandi; neque etiam extremi iuris intercessionem retinēdi, quod L. Sylla reliquerat, facultas [a] tribuitur; sed de sua salute die septimo cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus

[a] attribuitur,

temporibus tribuni pl. octauo deniq; mense suarum actionum respicere, ac timere consueuerant. decurritur ad illud extremum atq; vltimum S. C. quò nisi pene in ipso vrbis incendio, atq; desperatione omnium salutis, laterum audacia, numquam ante discessum est; dent operã consules, prætores, tribuni pl. quib. cõsulares sunt ad vrbẽ, ne quid resp. detrimẽti capiat. [a] Hæc S.C. perscribuntur ad VII. Idus Ianuarij. itaq; quinq; primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quia ex die cõsulatũ iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis pl. grauissimè acerbissimèq; decernitur. profugiunt statim ex vrbe tribuni pl. sese q; ad Cæsarem conferunt. is eo tempore erat Rauennæ, expectabátq; suis [b] leuissimis postulatis responsa; si qua hominũ æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa quæ per Scipionem ostenderat, agit: senatus virtutem constãtiámq; collaudat: copias suas exponit: legiones habere sese paratas X: præterea cognitum compertúmq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque ijs posse persuaderi vt eum defendant, aut sequantur. [c] Statim de reliquis rebus ad senatum refertur, tota Italia delectus [d] habeatur, Faustus Sulla prætore in Mauritaniam mittatur, pecunia vti ex ærario Pompeio detur; refertur etiam de rege Iuba, vt socius sit, atq; amicus. Marcellus verò passurũ se in præsentia negat. de Fausto impedit Philippus tribunus pl. de reliquis rebus S.C. perscribitur, prouinciæ priuatis decernũtur, duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Phi-

[a] Vide Cic. ad Tironem lib. 16

[a] Lex tamen perscribitur ad VIII Idus.

[b] leuissimis leuissima postulata;

[c] de reliquis rebus

[d] habeatur,

Philippus, & Marcellus priuato consilio prætereuntur; neq; eorũ sortes deiiciuntur, in reliquas prouincias prætores mittuntur. neq; expectant, quod superioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum referatur; paludatiq; votis nũcupatis, exeunt. cõsules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex vrbe proficiscuntur, lictoresq; habẽt in vrbe & Capitolio priuatim, contra omnia vetustatis exempla. tota Italia delectus habentur: arma imperantur: pecuniæ à municipijs exiguntur: è fanis tolluntur, omnia diuina, & humana iura permiscentur. quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se cõmemorat; à quibus deductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerat, adiutórq; fuerit, nouum in r.p. introductũ exemplum quæritur, vt tribunitia intercessio armis notaretur, atq; opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta, Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse videatur, bona etiam, quæ antè habuerat, ademisse: quotiescumque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet; qua voce, & quo S. C. populus R. ad arma sit vocatus; factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis, locisq; editioribus occupatis: (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini, atque Graccorum casibus decet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem, nulla lex promulgata, non cum populo

agi cœptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius imperatoris ductu nouem annis remp. felicissime gesserint, plurimáque prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniámque pacauerint; vt eius existimationem, dignitatémque ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiæ decimæ, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliquæ nondum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, tribunorúmque pl. iniurias defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur: ibique tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & subsequi iubet. eò L. Cæsar adolescens venit; cuius pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mãdata demonstrat; velle Pompeium, se Cæsari purgatũ; ne ea quæ reip. causa egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium & iracundiam suam reip. dimittere, neque adeo graniter irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq; Pompeium cõmemorasse demonstrat. quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas controuersias

ursu tollere, atq; omnem Italiam metu liberare posse: sibi semper reip. primam fuisse dignitatem, vitámque potiorem: doluisse se, quòd populi R. beneficium sibi per tot tumultus ab inimicis extorqueretur; ereptóq; semestri imperio, in vrbem retraheretur, cuius absentiæ rationẽ haberi proximis comitiis populus iussisset; tamen hanc honoris iacturã sui, reip. causa æquo animo tulisse: cum literas ad senatum miserit, vt omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impetrauisse: tota Italia delectus haberi; retineri legiones duas, quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint adductæ: ciuitatem esse in armis: quónam hæc omnia, nisi ad suã perniciem, pertinere? sed tamẽ ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reip. causa: proficiscatur Pompeius in suas prouincias; ipsi exercitus [a] dimittantur; discedant in Italia omnes ab armis; metus è ciuitate tollatur; libera comitia, atq; omnis resp. senatui populóq; R. permittatur: hæc quò facilius certíq; conditionibus fiant, & iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fove, vti per colloquia omnes controuersiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam peruenit; ibíque consules, Pompeiúmque inuenit; postulata Cæsaris renuntiat. illi, re deliberata, respondent; scriptáque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reuerteretur. Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum: interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturũ quæ polliceretur, non intermissuros consules, Pompeiúmque delectus. Erat

[a] dimittant;

iniqua

in qua condicio, postulare vt Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reuerteretur; ipsum & provincias, & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti; delectus habere: polliceri se in provinciam iturum, neque, ante quem diem iturus sit, definire: vt si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus videretur. tempus verò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinq; Arretium mittit: ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. interea certior factus, Tigranium Thermum prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire: omniumque esse Tignensium optimam erga se voluntatem, Curionem tum tribus cohortibus quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, dissisus municipij voluntate Thermus cohortes ex vrbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur: Curio omnium summa voluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar cohortes legionis XIII. ex præsidijs deducit, Auximúmq; proficiscitur: quod oppidum Atius, cohortibus introductis, tenebat, delectúmq; toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. aduentu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Atium Varum frequentes conueniunt: docent, sui iudicij rem non esse, neque se, neque reliquos municipes fati posse, C. Cæsarem, imperatorem bene de

rep.

rep. meritum, tãtis rebus gestis, oppido, mœnibúsq; prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoq; prælio, deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perueniunt: atque vnà cum ijs deprehensus L. Puppius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Puppium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorũ factis memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repentè terror inuasit, vt, cùm Lentulus consul ad aperiendum ærariũ venisset, ad pecuniam Pompeio ex S.C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex vrbe profugeret, Cæsar enim aduentare, iam iámque adesse eius equites falsò nuntiabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas, in Apulia, hibernorũ causa, disposuerat. delectus intra vrbem intermittuntur; nihil citra Capuã tutum esse omnibus videtur. Capuæ primũ sese confirmant, & colligunt; delectúmq; colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresq;, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forũ productos Lentulus libertati confirmat, atq; ijs equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quòd ea res omnium iudicio reprehendebatur, circũ familiares

conuentus Campaniæ, custodiæ causa, distribuit. Maximo Cæsar progressu omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitúmque eius omnibus rebus iuuant. etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suáque pecunia exædificauerat, ad eum legati veniunt, quæque imperauerit, sese cupidissimè facturos pollicentur. milites imperat: mittit, interea legio duodecima Cæsarem consequitur. cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido; cohortésque secum abducere conatus a magna parte militum deseritur: relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa: a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gerantur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in ijs Camerino fugientem Lucceium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit: cum ijs ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Cæsarémque adesse cum legionibus duabus, nuntiat. Domitius
a XII. per se circiter a viginti cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsóque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectúmque constitui iubet: ipse vnum diem ibi, rei frumentariæ

causa, moratus, Corfinium contendit. eò cum venisset, cohortes quinque præmissæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant. qui erat ab oppido M. passuum circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus traductis, ad oppidum constitit, iuxtáque murum castra [a] posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit; qui petant, atque orent, vt sibi subueniat: Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustijs facilè intercludi posse, frumentóque prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortésque amplius triginta, magnúmque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certásque cuique partes ad custodiam vrbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus polliceretur, quaterna in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatísque. Interim Cæsari nunciatur, Salmonenses, quod oppidum à Corfinio septem millium interuallo abest, cupere ea facere quæ vellet, sed à Q. Lucretio senatore, & Atio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebant. mittit eò M. Antonium cum legionis VII. cohortibus V. Sulmonenses, simul atq; nostra signa viderunt, portas aperuerunt; [b] vniuersíque & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius & Atius de muro se deiecerunt. Atius ad Antonium deductus petit, vt ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohorti-

[a] ponit.

[b] vniuersíque oppidani obuiam.

cohortibus, & Atio, eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Atiúmque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum [a] comportare, reliquásque copias expectare instituit. eo triduo legio vndecima ad eum venit, cohortésque ex nouis Galliæ delectibus XXII, equitésque à rege Norico circiter trecenti, quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. ijs castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumuenire instituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius dissimulans in consilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortatúrque eos, ne animo deficiant, quæque vsui ad defendendum oppidum sint, parent. ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur; consilióque fugæ capere [b] constituit. cum vltus Domitij cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiúsque ageret, quàm superioribus diebus consuesset, multúmque cum suis, consultandi causa, secretò præter consuetudinem colloqueretur, consilia conuentúsque hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularíque non potuit. Pompeius enim rescripserat, se se rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs veniret. id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, prima

[a] comparare,

[b] instituit.

prima [a] vespera secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos mil. centurionésque, atque honestissimos sui generis colloquuntur; obsideri se à Cæsare; opera munitionésque prope esse perfecta; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere; debere se suæ saluti rationem habere. Ab his primò Marsi dissentire incipiunt, eámque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantáque inter eos dissensio extitit, vt manum conserere, atque armis dimicare conarentur. pòst paulò tamen, internuntijs vltro citróque missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt. itaque omnes vno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatósque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitium viuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar etsi magni interesse arbitrabatur quamprimùm oppido potiri, cohortésq. ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi cõfirmatione, aut falsis nuntijs commutatio fieret voluntatis; quòd sæpe in bello paruis momentis, magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidũ diriperetur, eos qui venerant vtlaudat, atq. in oppidũ dimittit, portas, murósq. adseruari iubet: ipse ijs operibus quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigilijs stationibúsque, vt contingant inter se, atque omnem munitionẽ [b] expleant: tribunos mil. & præfectos cir-

[a] vesperi

[b] complean:

cum-

committit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus [a] adseruent. neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat [b] summa rerum expectatio, vt nullus in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibúsque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites desistunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi vt parcat; veterémq; amicitiam commemorat; Cæsariq; in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quòd per eum in collegium pontificum venerat; quòd prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quòd in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Cæsar interpellat: se, non maleficij causa, ex prouincia egressum, sed vti se à contumelijs inimicorum defenderet, vt tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret; vt se, & populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, vt in oppidum reuerti liceat, petit; quòd de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, vt suæ vitæ duriùs consulere conentur. Facta potestate, discedit. Cæsar, vbi illuxit, omnes senatores, senatoriumque liberos, tribunos mil. equites q; Romanos

a obseruent.

b summæ

manos ad se produci iubet. erant senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubius, prætorea filius Domitij, altíq; cõplures adolescentes, & magnus numerus equitũ Romanorum, & decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumelijs militum, cõuiciisq; prohibet: pauca apud eos loquitur; quòd sibi à partè eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs: dimittit omnes incolumes. aurum quod adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Huiris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior in vita hominum, quàm in pecunia [a] fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datámque à Pompeio in stipendiũ. milites Domitianos sacramentũ apud se dicere iubet: atq; eo die castra mouet: instúmq; iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentannorum; Larinatiũ in Apuliam peruenit, Pompeius, ijs rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canutiũ, atq; inde Brundisium: copias vndique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat; atq; his equos attribuit: ex ijs circiter trecẽtos equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus prætor Taracina cum tribus; quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt, reducitur ad eum deprehensus ex itinere

[a] fuisset

N. Magius Cremona, pf. fabrum Cn. Pompeÿ: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi nõ fuerit, atq; ad se Brundisium sit venturus, interesse reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloquiũ: neq; verò idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit, veteranis IV: reliquisque, quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere compleuerat. Domitianas item cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat, repetit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisiÿ cum cohortibus viginti, neq; certum inueniri poterat, obtinendine causa Brundisiÿ ibi remansisset, quò facilius omne Adriaticum mare, ex eremis Italiæ partibus, regionibúsq; Græciæ, in potestatem haberet, atque ex vtraq; parte bellum administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset: veritúsq; ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationésq; Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustissimæ portus, moles atq; aggerem ab vtraque parte litoris iaciebat, quòd his locis erat mare vadosum, longiùs progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus P. XXX. é regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis collocatisque, alias deinceps magnitudine rates subiiciebat. has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atq; incursus ad defendendum

dum impediretur: à fronte, atque ab vtroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat, in quarta quaque earum turres binorũ tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauium incendiisq; defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Eriõ desino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum trinis tabulatis erigebat, eásque multis tormentis, & omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellabat, vt rates perrumperet, atq; opera disturbaret. sic cotidie vtrinque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, vt conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac, tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi impetus eius consiliáq; tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. itaq; Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa: mandat, vt Libonem de concilianda pace hortetur: in primis, vt ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat, magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, vt æquis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo, à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium profiscitur: paulò post renuntiat quòd consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum. Prope

dimidia parte operis à Cæsare effecta diebúsq; in ea re consumptis nouem, naues à consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerãt, Brundisium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quòd ab initio Italiã excedere constituerat, aduectu nauium profectionem parare incipit. & quò facilius impetũ Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidũ irrumperent, portas obstruit, vicos plateásq; inædificat, fossas trãsuersas vijs perducit, atq; ibi sudes stipitésq; præacutos defigit. hæc leuibus cratibus, terrá q; inæquat. aditus autem, atq; itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis præsepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittarijs, funditorsbúsque raros in muro turribúsque disponit; hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent; atque ijs expedito loco actuarias nauigia relinquit. Brundisini, Pompeianorum militum iniurijs, atque ipsius Pompeÿ cõtumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebant. itáq; cognita Pompeÿ profectione concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgò ex tectis significabant. per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militésque armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctẽ naues soluit. qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocãtur, notísq; itinetibus ad naues decurrunt milites, positis scalis muros ascendunt: sed moniti à Brundisinis, vt vallum cæcum, fossáisque caueant, subsistunt, & longo itinere ab ijs circum-

circumdúcti, ad portum perueniunt, duásq; naues cum militib. quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribúsq; deprehendúnt, deprehensásq; excipiunt. Cæsar, etsi ad spẽ conficiẽdi negotij maximè probabat, coactis nauibus, mare trãsire, & Pompeiũ sequi, priùs quàm ille sese trãsmarinis auxilijs confirmaret; tamen rei eius morã, temporísq; lõginquitatẽ timebat; quòd, omnib. coactis nauibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionib. Galliæ. Ficeníq;, & à Freto naues essent expectãndæ: sed id propter anni tempus, Longũ, atq; impeditum videbatur. interta veterem exercitũ duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta; auxilia, equitatũ parari; Galliam, Italiámque tentari se absente, nolebat. itaq; in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: duumuiris municipiorum omniũ imperat, vt naues cõquirant, Brundisiúmq; deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatum, in Siciliam Curionem propræt orem cũ legionibus tribus. eundem, cũ Siciliam recepisset, protinus in Africã traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero obtinere debebat Caralitani simul ad se Valerium mitti audierunt, nondũ profectò ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eỹciũt ille perterritus. quòd omnem prouinciã consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat, nouas ciuitatib. in petebat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutiisq;

per legatos suos, ciuium Romanorum delectus habebat: equitum peditúmq; certum numerũ à ciuitatibus Siciliæ exigebat. quibus rebus pæne perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum susceptisset, & ab se, reliquisq; in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. hæc in concione questus, ex prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Atium Varum, quiad Auxinum, vt supra demonstrauimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam peruenerat; atq; eam sua sponte uacuam occupauerat; delectúq; habito, duas legiones effecerat, hominum, & locorũ notitia, & usu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis antè annis ex prætura eam prouinciam obtinuerat. hic uenientem Uticam cum nauibus Tuberonem portu atq; oppido prohibet. neque affectum ualetudine filium exponere in terram patitur, sed, sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, vt reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad vrbem proficiscitur, coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnib. ciuibus pateret: latum ab decem tribunis pl. contra dicentibus inimicis, Catone verò acerrimè repugnante, & pristina consuetudine dicendi

cendi mora dies extrahente, vt sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur fieri passus esset? sin probasset, cur se vti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis vltro postulauisset; in quo iacturã dignitatis, atq; honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitúsq; dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem & insolentiam in circumscribendis tribunis pl. conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat, remp. suscipiant, atq; vnà secum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se remp. administraturum. legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paulò antè Pompeus dixisset, ad quos legati mitterentur, vt is auctoritatem attribui, timorémque eorum qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi hæc animi videri: se verò, vt operibus antè studuerit, sic iustitia, & æquitate velle superare. Probat rem senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximéq; timoris causa pro se quisq; id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab vrbe in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduũ disputationib. excusationibúsq; extrahitur. subiicitur etiã L. Metellus tribunus pl. ab inimicis Cæsar qui liãs rẽ distrahat, reliquáq; res quascũq; agere

instituerat, impediat, cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs quæ agere destinauerat, ab vrbe proficiscitur, atq; in vlteriorẽ Galliam peruenit. quo cũ venisset, cognoscit missum in Hispaniã à Pompeio Vibullum Rufum. quẽ paucis diebus antè Corfinij captum, ipse dimiserat profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuarijs septem; quas, Sicilia, & in Cosano à priuatis coactas seruis, libertis, colonis suis cõpleuerat: præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes, quos ab vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia veterum suorũ beneficiorum in eos memoriam expellerent. quib. mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserũt. Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montésq; supra Massiliã incolebant, ad se vocauerant; frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in vrbẽ conuexerant: armorum officinas in vrbe instituerant: muros, classem, & portas reficiebãt. Euocat ad se Cæsar Massiliensum XV. primos: cum his agit, ne initium inferẽdi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quàm vnius hominis voluntati obtemperare, reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, cõmemorat. cuius orationem domum legati referunt; atq; ex auctoritate hæc Cæsari renuntiant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas: neq; sui iudicij, neque suarum esse virium, discernere, vtra pars iustiorẽ habeat causam: principes verò esse earũ partium Cn. Pompeium,

&

& C.Cæsarem, patronos ciuitatis, quorum alter agros Volcarum, Arecomicorum, & Heluoriũ publicè ijs cõcesserit, alter bello victus Gallias attribuerit, vectigaliáq; auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoq; voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum cõtra alterum iuuare, aut vrbe, aut portibus recipere. Hæc dum inter eos agũtur, Domitius nauibus Massiliam peruenit; atque ab ijs receptus, vrbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas vbiq; possunt, deprehendunt, atq; in portum deducũt: earum clauis, aut materia, atq; armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendásq; vtuntur: frumenti quod inuentũ est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatúsq; ad obsidionem vrbis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones tres Massiliam adducit: turres vineásq; ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis, armatísq; diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductis; Massiliam, his D. Brutum præfecit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; administrat C. Fabium legatum cũ legionibus tribus, quas Narbone circúmque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam permittit; celeritérq; Pyrenæos saltus occupari iubet, quo eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebãtur: legiones reliquas, quæ longiùs hiemabant, subsequi iubet. Fabius, vt erat imperatũ, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnísque itineribus ad exercitum

Afranij

Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quē à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorū vnus tribus legionibus Hispaniam citeriorem, alter à salto Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vlterioris agrū, Lusitaniamq; pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; vt Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnib. copijs ad Afranium proficiscatur; Varro cum ijs quas habebat, legionib. omnem vlteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliaq; totius Lusitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarisq; omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quib. coactis, celeriter Petreius per Vettones ab Afranium peruenit. constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere. Erant, vt, supra demonstratum est, legiones Afranij tres, Petreij duæ præterea scutati citerioris prouinciæ, & cetratæ vlterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum vtriusq; prouinciæ circiter quinq; millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex millia auxilia peditū, equitum tria millia. quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & partem ex Gallia numerum, quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoque euocato: hinc optimi generis hominū ex Aquitanis, montanisq;, qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat, Pompeiū per Mauritaniā cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse venturum. simul à tribunis mil. centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit,

buit. quo facto, duas res consecutus est, uod pignore animos centurionũ deuinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntijsq; tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuũ quatuor, his pontibus pabulatiõ mittebat; quòd ea quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebróque inter se equestribus prœlijs contendebant. huc cum cotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumẽ transissent; impedimentáq;, & omnis equitatus sequeretur; subitò, vi iumentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitũ intercluſa. quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere atq; cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quẽ oppido castrisq; coniunctum habebat. legiones quatuor, equitatúmq; omnem transiecit. dua lúsq; Fabianis occurrit legionibus. cuius aduentu nuntiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diuersámq; aciẽ in duas partes constituit; ne ab equitatu circumueniri posset. ita congressus impari numero magnos impetus legionũ equitatúsq; sustinet. commisso ab equitib. prœlio. signa duarũ legionũ procul ab vtrisque conspiciuntur; quas C. Fabius vlteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, vt duces aduersarioũ occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos vterentur: quarũ aduentu prœlium dirimitur, ac suas vterq; legiones reducit in castra.

Eo

Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorũ natura, ponti castrisque præsidio sex cohortes reliquit. atq; omnia impedimenta: & postero die omnib. copijs, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; & sub castris Afranij cõstitit; &, ibi paulisper sub armis moratus, facit equo loco pugnãdi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris cõstitit. Cæsar, vbi cognouit per Afraniũ stare, quo minus prælio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: &, ne in opere faciẽdo milites repentino hostiũ incursu exterrerẽtur, atq; opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat; sed à fronte cõtra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. prima & secunda acies in armis, vt ab initio constituta erat, permanebat. postĩ hospes in occulto acies tertia faciebat: sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub vesperũ Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atq; ibi sub armis proxima nocte conquiescit. postero die omnem exercitum intra fossam continet: &, quòd longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulásq; latera castrorũ singulis attribuit legionibus munienda. fossásq; ad eandem magnitudinẽ perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostẽ cõstituit. Afranius, Petreiusq; terrendi causa, atq; operis impediẽdi, copias suas ad infimas montis

radices

ralices producunt, & prælio lacessunt. neq; idcirco Cæsar opus intermittit, consisu præsidio legionũ triũ, & munitione fossæ. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. tertio die Cæsar vallo castra cõmunit: reliquas cohortes quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq; ad se traduci iubet. Erat in oppido Ilerda, & proximo colle, vbi castra Petreius atq; Afranius habebant, planicies circiter passuũ trecentorum. atq; in hoc fere medio spatio tumulus erat paulò editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se intercluſurum aduersarios confidebat. hoc sperans legiones tres ex castris educit: acieq; in locis idoneis instructa, vnus legionis antesignanos præmittere, atq; occupare eum tumulum iubet. quare cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandũ locum mittuntur. contenditur prælio, & quòd prius in tumulũ Afraniani venerant, nostri repelluntur, atq; alijs summissis præsidijs, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. genus erat pugnæ militũ illorum, vt magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersiq; pugnarent; si premerẽtur, pedem referre, & loco excedere, nõ turpe existimarẽt, cum Lusitanis, reliquisq; barbaris genere quodam pugnæ assuefactis; quòd fere sit, quib. quisq; in locis miles inuetauerit, vti multũ earum regionum cõsuetudine moueatur. hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnæ. circumuiri enim sese ab

aperto

aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neq; ab signis discedere; neq; sine graui causa eum locum, quem ceperant, deserere censuerant oportere. itaque perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atq; in proximum collem sese recepit. Cæsar, pene omni acie perterrita, quod præter opinionẽ consuetudinémq; acciderat, cohortatus suos legionẽ nonam subsidio ducit: hostem insolentem, atq; acriter nostros insequentem, supprimit, rursúsque terga vertere, séque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarciri acceptum detrimentum volunt, temerè insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub mõtem, in quo erat oppidum positum, succedunt. hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant, præruptus locus erat, vtraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, vt tres instructæ cohortes eum locũ explerent, & neq; subsidia à lateribus summitti, neq; equites laborantibus vsui esse possent: ab oppido autem declivi fastigio vergebat, in longitudinẽ passuum circiter quadringentorum. hãc nostris erat receptus; quòd eò, incitati studio, incõsultius processerãt. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quòd sub ipsis radicibus montis constiterant, vt nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur, atq; omnia vulnera sustinebant: augebantur illis copiæ; atq; ex castris cohortes per oppidũ crebrò summittebantur: vt integri defessis succederent. hoc idẽ Cæsar facere cogebatur, vt, summissis in eundem

eundum locum cohortibus, defessos reciperet. hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinq; nostríq; grauius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montẽ in cohortes faciunt; paucisq; deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nõ nulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. equitatus autem nostèr ab vtroq; latere, etsi deiectis, atq; inferioribus locis consiterat, tamen in summum iugum virtute connititur, atq; inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatũ est. nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis quartæ decimæ, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locũ peruenerat. vulnerantur amplius sexcenti. ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primipili centurio, &, præter eum, centuriones quatuor, milites amplius ducenti. sed hæc eius diei præfertur opinio, vt se vtrique, superiores discessisse existimarent; Afraniani, quòd, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulúmque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quòd, iniquo loco atque impari congressi numero, quinque horis prælium sustinuissent, quòd montem gladijs districtis ascendissent, quòd ex loco superiore terga vertere aduersários coegissent, atque in oppidum cõpulissent. illi eum tumulum pro quo

pugnatum

pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiúmq; ibi posuerũt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, vt nunquã illis locis maiores aquas fuisse cõstaret. tum autẽ ex omnib. montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontésq; ambos, quos C. Fabius fecerat, vno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. castra enim, vt supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium triginta; neutrum horum transiri poterat; necessarióq; omnes his angustiis continebantur: neq; ciuitates quæ ad Cæsaris amicitiam accesserãt, frumentum supportare, neq; ij qui pabulatum longiùs progressi erant, interclusi fluminibus reuerti, neq; maximi comitatus, qui ex Italia Galliáq; veniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neq; frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ quòd Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quòd secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longiùs remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritíque earum regionum cetrati citerioris Aispaniæ consectabantur, quibus erat proclíue tranare flumen; quòd consuetudo eorum omnium est, vt sine vtribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum prouisum, & conuictum

superioribus

ſuperioribus temporibus : multum ex omni prouincia comportabatur : magna copia pabuli ſuppetebat. harum rerum omnium facultates ſine vllo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quò omnino Cæſar adire non poterat. eæ permanſerunt aquæ dies complures. conatus eſt Cæſar reficere pontes : ſed nec magnitudo fluminis permittebat ; neq; ad ripam diſpoſitæ cohortes aduerſariorum perfici patiebãtur: quod illis prohibere erat facile, tum ipſius fluminis natura, atq; aquæ magnitudine tum quòd ex totis riſis in vnum atq; anguſtum locum tela iactebantur ; atq; erat difficile, eodem tempore rapidiſſimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio, magnos commitatus, qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe. venerant eò ſagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magniſq; impedimentis, vt fert Gallica conſuetudo. erant præterea cuiuſque generis hominum millia circiter ſex cum ſeruis liberiſq; : ſed nullus ordo, nullum imperiũ certum, cum ſuo quiſq; conſilio vteretur, atq; omnes ſine timore iter facerent, vſi ſuperiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honeſti adoleſcentes, ſenatorũ filij, & equeſtris ordinis : erant legationes ciuitatum : erant legati Cæſaris. hos omnes flumina continebãt. ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribúſq; legionibus Afranius de nocte proficiſci itur, imprudẽtéſq; antè miſſis equitibus aggreditur. celeriter tamẽ ſeſe Galli equites expediunt, prœliúmq; committunt, hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere ; ſed, vbi ſigna legionum ap-

propinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos cõferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarij circiter decem, equites pauci, calonũ atq; impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit: quæ fere inopia nõ solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consuevit. idq; ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenerat, & militum vires inopia frumẽti diminuerat; atq; incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat facta rerum commutatio, ac se fortuna inclinauerat; vt nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresq; haberentur. Cæsar ijsciuitatibus quæ ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusq;, & eorum amici, pleniora etiam, atque vberiora, Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat; vt pæne bellum confectum videretur, quibus literis, nuntijsq; Romam perlatis, magni domũ concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alij vt principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi venisse viderentur. Cum in his angustijs res esset; atq; omnes viæ ab Afranianis militibus, equitibusq; obsiderentur; nec pontes perfici possent; imperat militibus Cæsar, vt naues

nes faciant cuius generis eum superiorbus annis vsus Britanniæ docuerat. carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium viminibus cõtextum corijs integebatur. has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à castris XXII. militésque his nauibus flumen transportat; continentémque ripæ collem improuisò occupat. hunc celeriter, prius quàm ab aduersarijs sentiatur, communit. huc legionem postea traducit; atque ex vtraq; parte põtem institutum perficit biduo. ita commeatus, & qui frumenti causa processerant, tutò ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit: qui inopinantes pabulatores, & sine vllo dissipatos timore aggressi, quãmaximum numerum iumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibúsq; cetratis subsidio missis, sciẽter in duas partes sese distribuunt, alij, vt prædæ subsidio sint, alij, vt venientibus resistant, atque eos propellant: vnámq; cohortem, quæ temerè ante ceteras ex[illegible]a aciẽ procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atque interficiunt; incoluméſque cum magna præda eodem p[illegible]nte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, vsi L. Domitij consilio, naues longas expediunt numero decemseptem: quarum erant vndecim tectæ. multa his minora nauigia addunt; vt ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præmijs, pollicitationibúsque incitant. certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis, pastoribúsque, quos

ſecum adduxerat, complet. ſic, omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad inſulam quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus: ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros anteſignanos, centuriones Cæſar ei claſſi attribuerat, qui ſibi id muneris depoposcerant. ÿ manus ferreas, utque harpagones parauerant; magnóq; numero pilorum, tragularum, reliquorúmque telorum ſe inſtruxerant. ita, cognito hoſtium aduentu, ſuas naues ex portu educunt, cum Maſſilienſibus confligunt. pugnatum vtrimque eſt fortiſſimè, atque acerrimè: neque multum Albici noſtris virtute cedebant, homines aſperi, & montani, exercitati in armis; atque ÿ, modò digreſſi à Maſſilienſibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; paſtoréſque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant. ipſi Maſſilienſes, & celeritate nauium, & ſcientia gubernatorum confiſi, noſtros eludebant, impetúſque eorum excipiebant: &, quod licebat latiore ſpatio, producta longius acie circumuenire noſtros, aut pluribus nauibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes detergere ſi poſſent, contendebant: cum proprius erat neceſſario ventum, ab ſcientia gubernatorum, atq; artificij, ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quòd minùs exercitatis remigibus, minúſq; peritis gubernatoribus vtebantur, qui repente ex onerarÿs nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate & tarditate nauium impediebantur. facta enim

ſubitò

ſubitò ex humida materia, non eundem vſum celeritatu habebant. atq; dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis nauibus obijciebant: atq; iniecta manu ferrea, & retenta vtraque naue, diuerſi pugnabant, atq; in hoſtium naues transcendebãt; & magno numero Albicorum, & paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. eo die naues Maſſilienſium cum ijs quæ ſunt captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæſari ad Ilerdam nuntiatur ſimul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi perterriti virtute equitum minùs liberè, minùs audacter vagabantur. aliàs, non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, vt celerè receptum haberent, anguſtiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, cuſtodias ſtationeſque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viſo, ex medio itinere, proiectis ſarcinis fugiebant: poſtremò etiam plures intermittere dies, & præter conſuetudinem omnium, noctu conſtituerãt pabulari. interim Oſcenſes & Calaguritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos, ſeſque imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenſes, & Lacetani, & Auſetani, & paucis pòſt diebus Illurgauonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. petit ab his omnibus, vt ſe frumento iuuent. pollicentur, atque, omnibus vndique conquiſitis iumentis, in caſtra deportant. tranſit etiam cohors Illurgauonenſis ad eum, cognito ciuitatis cõſilio; & ſigna ex ſtatione tranſfert. magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis,

expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur. multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadúmque in eo flumine efficeret. his pæne effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusque peruenit, ne omnino frumento, pabulóque intercluderetur; quòd multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsi loco excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. huic consilio suffragabatur etiam illa res, quòd ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates victæ numen atq; imperium absentis timebant: quæ in amicitia mãserant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant; Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius hinc magnos equitatus, magnáque auxilia expectabant; & suis locu bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues cõquirere, & Octogesam adduci iubent. id erat oppidũ positum ad Iberum, milliáque passuum à castris aberat XX. ad eum locũ fluminis, nauibus iunctis, põtem imperant fieri: legionésque duas flumen Sicorim traducunt: castráque muniunt vallo pedum duodecim. qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctémque opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat,

erat, vt equites etsi difficulter atq; ægrè fiebat, possent tamen, atq; auderent flumẽ transire; pedites verò tantummodo humeris, ac summo pectore extarent; vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur, sed tamẽ eodem fere tempore pons in Ibero prope affectus nũtiabatur: & in Sicori vadum reperiebatur. Iam verò eo magis illi maturandum iter existimabant. itaq; duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum duab. legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi vti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. pons enim ipsius magnum circuitum habebat; vt multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; & cum de tertia vigilia Petreius, atq; Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt, &, magna multitudine circumfusa morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erãt coniuncta, cernebatur, equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi, alias inferri signa, & vniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis verò castris milites circulari, & dolere hostem ex manibus dimitti, bellum necessariò longius duci: cẽturiones tribunósq; militũ adire, atq; obsecrare, vt per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret paratos esse sese: posse, & audere eà transire flumen quà traductus

esset equitatus. quorum studio, & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obȳcere, conandum tamen atq; experiendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centurȳs deligi iubet, quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere non posse. hos cum legione vna præsidio castrȳ relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnóq; numero iumentorum in flumine supra atq; infra constituto, traduxit exercitum. pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interȳt tamen nemo. traducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicémq; aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus studium, vt, millium sex ad iter addito ad vadum circuitu, magnáq; fluminis mora interposita, eos qui de tertia vigilia exissent, ante horam decimam nonam cõsequerẽtur. quos vbi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciémq; instruit. Cæsar in campis exercitum reficit; ne defessum prælio obȳciat. rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi necessario maturius, quam constituerãt, castra ponunt: (suberant enim montes, atq; à millibus passuum quinque itinera difficilia, atq; angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant, vt equitatum effugerẽt Cæsaris; præsidijsq; in angustijs collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore liberum copias traducerent: quod fuit illis conãdum, atq; omni ratione efficiendum) & totius diei pugna, atq; itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoq; in proximo colle castra ponit. media circiter noc-

te

te ijs qui adæquãdi causa longiùs à castris processerãt, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum sentio copias castris educere. quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, veriti ne noctu, impediti, sub onere, confligere cogerẽtur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiásq; in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occultè ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. vterque idem suis renuntiat; quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera, & montosa; qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio; & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, vt noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quàm sentirentur. alij quòd pridie noctu cõclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri: circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atq; omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnáq; præsia esse vitanda; quòd perterritus miles in ciuili dissentione timori magis, quàm religioni, cõsulere consueuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre: quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimẽto. tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hæc vicit in concilio sen-

ſententia; & prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci. Cæſar exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias caſtris educit; magnóque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit. namq; itinera quæ ad Iberum, atque Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſita tenebantur; ipſi erant tranſcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ; ſaxa multis locis prærupta iter impediebant; vt arma per manus neceſſariò traderentur, militéſq; inermes, ſubleuatíq; alij ab aliis magnã partem itineris conficerent. ſed hunc laborem recuſabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuiſſent. Ac primò Afraniani milites, viſendi cauſa, læti ex caſtris procurrebant, contumelioſiſque vocibus proſequebantur, neceſſarij victus impia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. erat enim iter à propoſito diuerſum; contrariámq; in partem iri videbatur. duces verò eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quòd ſe caſtris tenuiſſent. multúmque eorum opinionem adiuuabat, quòd ſine iumentis impedimentíſque ad iter profectos videbant; vt non poſſe diutius inopiam ſuſtinere conſiderent. ſed, vbi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conſpexerunt; iámque primos ſuperare regionem caſtrorum animaduerterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin, ſtatim caſtris exeundum, atq; occurrendum, putaret. conclamatur ad arma; atq; omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectóque ad Iberum itinere contendunt. erat in celeritate omne poſitum certamen, vtri priùs anguſtias, montéſque occuparent: ſed exerci-

exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant, Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Interim ab Afranianis huc erat necessariò deducta, vt, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortésq; in castris relictas, seruare non possent; quibus intercluſis exercitu Cæsaris auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. ex eo loco quatuor cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos iubet occupare; eo consilio, vti ipse eodem omnibus copijs contenderet, &, mutato itinere, iugis Octogesam peruenire. hunc cum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit; nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnésque ab his circumuenti, in conspectu vtriúsque exercitus interficiuntur. erat occasio bene gerendæ rei. neque verò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitiũ sustinere non posse, præsertim circumdatum vndique equitatu, cum in loco æquo, atque aperto confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. concurrebant legati, centuriones, tribuníque mil. ne dubitaret prælium committere; omnium esse militum paratissimos animos; Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse; quòd suis non subue-

subuenissent; quòd de colle non recenderent; quòd vix equitum incursus sustinerent; collatísq; in vnũ locum signis conferti, neq; ordines neq; signa seruarent: quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna, & sine vulnere suorum, rem conficere posse; quòd re frumentaria aduersarios intercluisset. cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio, mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus salui, atque incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris à pleriſque non probabatur. milites verò palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese nõ esse pugnaturos. ille in sua sententia perseuerat; & paulum ex eo loco digreditur, vt timorem aduersarijs minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra cõmunit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro. qua re cognita, crebas stationes disponũt, equitum, & cohor-

abortium alariarum; legionariáſque interȳciunt cohortes; vallúmq; ex caſtris ad aquam ducere incipiũt; vt intra munitionẽ & ſine timore, & ſine ſtationibus aquari poſſent. id opus inter ſe Petreius, atque Afranius partiuntur: ipſique, perficiendi operis cauſa, longiùs progrediuntur. quorum diſceſſu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; &, quem quiſq; in caſtris notum, aut municipem habebat, conquirit, atq; vocat. primùm agunt gratias omnes omnibus, quòd ſibi perterritis pridie pepercisſent; eorum ſe beneficio viuere: deinde imperatoris fidem quærunt, nelléne ſe illi ſint commiſſuri; &, quòd non ab initio fecerint, armáq; cum hominibus neceſſarijs, & conſanguineis contulerint, cõqueruntur. his prouocati ſermonibus, fidẽ ab imperatore de Petreij, & Afranij vitæ petunt; ne quod in ſe ſcelus concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe videantur. quibus cõfirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna tranſlaturos confirmant; legatóſq; de pace primorum ordinum centuriones ad Cæſarem mittunt. interim alij ſuos in caſtra, inuitandi cauſa, adducunt: alij ab ſuis adducuntur; adeo, vt vna caſtra iam facta exiguis viderentur. compluréſq; tribuni militum, & centuriones ad Cæſarem veniunt, ſéque ei commendant. hoc idem fit à principibus Hiſpaniæ; quos illi euocauerant; & ſecum in caſtris habebant obſidum loco. ij ſuos natos, hoſpitéſq; quærebant, per quem quiſque eorum aditum commendationis haberet ad Cæſarem. Afranij etiam filius adoleſcens de ſua, & parentis ſui ſalute cum Cæſare per Sulpicium legatum agebat. erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum qui tantæ

periculæ

pericula vitasse, & eorum qui sine vulnere tantas res confeciſſe videbãtur. magnúmq; fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omnium iudicio Cæſar ferebat; conſiliúmque eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſeque in caſtra recipit, ſic paratus, vt videbatur, vt, quicunque accidiſſet caſus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius verò non deſerit ſeſe; armat familiam; cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbaríſq; equitibus paucis, beneficiarijs ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa habere conſueuerat, improuiſo ad vallum aduolat; colloquia militum interrumpit; noſtros repellit ab caſtris; quos deprehendit, interficit. reliqui coeunt inter ſe; &, repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis inuoluũt, gladióſque diſtringunt, atque ita ſe à cetratis, equitibúſque defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi; ſeque in caſtra recipiunt; & ab ijs cohortibus quæ erant in ſtatione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militéſque appellat; neu ſe, neu Pompeium abſentem, imperatorem ſuum, aduerſarijs ad ſupplicium tradunt, obſecrat. fit celeriter concurſus in prætorium. poſtulant, vt iurent omnes, ſe exercitum, ducéſque non deſerturos, neq; prodituros, neq; ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. princeps in hæc verba iurat ipſe: ipſe idem iurandum adigit Afranium. ſubſequuntur tribuni militum, centurionéſque. centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quiſque ſit miles Cæſaris, vt producatur. productos palam in prætorio interficiunt. ſed plerique, quos ceperant, celant, noctúque

pri

per vallum emittunt. sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, vana religio iurisiurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentésque militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij venerant, summa diligentia conquiri, & remitti iubet. sed ex numero tribunorum militum, centurionúmq; nonnulli suâ voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit: centurionei, ampliorísq; ordinis equites Romanos in tribunitium restituit honorem. Premebãtur Afraniani pabulatione: aquabantur ægrè: frumenti copiam legionarij nonnulli habebant, quòd dierum viginti duorum ab Ilerda frumentum iussi erant [a] afferre, cetrati, auxiliarísq; nullam, quorum erant & facultates ad parãdum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustijs res sed ex propositis consilijs duobus explicitius videbatur, ad Ilerdam reuerti; quòd ibi paululum frumenti reliquerãt, ibi se reliquum consilium [b] expleturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebãt. hoc probato cõsilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui nouissimum agmẽ carperet, atq; impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullũ intercedebat tẽpus, quin extremi cũ equitibus prælientur. genus erat hoc pugnæ. expeditæ cohortes nouissimum agmẽ claudebãt: pluréq; in locis campestribus subsistebãt. si mons erat ascendẽdus: facilè ipsa loci natura periculũ repellebat: quòd ex locis superioribus, qui antece-

[a] efferre,

[b] explicaturos.

anteceſſerant, ſuos aſcendẽtes protegebant. cum vallũ, aut locus decliuis ſuberat; neque ij qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco ſuperiore in aduerſarios tela conijciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, vt, cum eius modi eſſet locus appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere iuberent, magnóque impetu equitatum repellerent; eo ſummoto, repente incitato curſu ſeſe in valles vniuerſi dimitterent; atq; ita tranſgreſſi, rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. nam tantum ab equitum ſuorum auxilijs aberant, quorum numerum habebãt maximum, vt eos, ſuperioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, vltróq; eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur, tali dum pugnatur modo; lentè, ac paulatim proceditur; crebóque, vt ſint auxilio ſuis, ſubſiſtũt, vt tum accidit. millia enim progreſſi quatuor, vehementiúſque peragitati ab equitatu, montem excelſum capiunt: ibíque vna fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque iumentis onera deponunt. vbi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculáque conſtituta, & dimiſſos equites pabulandi cauſa animaduertêre; ſeſe ſubitò proripiunt, hora circiter ſexta eiuſdem diei; & ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum, iter facere incipiunt. qua re animaduerſa, Cæſar, relictis ijs munitionibus, ſubſequitur; præſidio impedimentis pauas cohortes relinquit: hora decima ſubſequi, pabulatores, equitéſque reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouiſſimum agmen, adeo, vt pæne terga conuertant

complurésque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. instabat agmen Cæsaris, atque vniuersum imminebat. tum verò, neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessariò, & procul ab aqua, & natura iniquo loco, castra ponunt. sed ijsdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio non lacessit; & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperet illi, animaduerso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castráque castris conuertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt, totúmq; in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & præsenti malo alijs mális remedia dabátur. prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. proximo die, præsidio in castris relicto, vniuersas ad aquã copias educunt; pabulatũ emittitur nemo. his eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem, quàm prælio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo, fossáq; circumuenire; vt quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur; quò necessariò descensuros existimabat. illi, & inopia pabuli adducti, & quòd essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, consilijsque biduum consumitur. tertio die magna iam pars operis Cæsaris processerat. illi impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato, legiones educunt, aciémque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit con-

tra opinionem enim militum, famámq; omnium, videri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat: sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, mouebatur, atq; hoc etiam magis, quòd spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam victoriæ iuuare poterat. non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia vacabat, ad incursum, atq; impetum militum relicta. si prælium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio nõ lacessere. Acies erat Afraniana duplex; legio quinta & tertia in subsidijs locum alariæ cohortis obtinebat: Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinta legione tenebant: has subsidiarie ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cuiusq; legionis, subsequebantur, sagittarij, funditoréq; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. tali instructa acie, tenere vterq; propositum videbatur; Cæsar, vt, nisi coactus prælium non committeret; ille, vt opera Cæsaris impediret. producitur tamen res; acieq; ad solis occasum continentur: inde vtrique in castra discedunt. postero die munitiones instituras Cæsar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ, equitúmque partem flumen traijcit crebrásque in ripis custodias disponit. tandem, omnib. rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aqua, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt. &, id si fieri

possit,

possit, semoto à militibus loco. vbi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. venitur in eum locum quem Cæsar diligit. audiente vtroque exercitu, loquitur Afranius: non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quòd fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint: sed satis iam feciisse officio satisque supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc verò, pæne vt feminas circumunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neq; animo ignominiam ferre posse: itaq; se victos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad vltimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demississimè, atque subiectissimè exponit. ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui, etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo, consligere noluerit, vt quàm integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruárit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de conciliandæ pace egerent; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarent; sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloquij, neq; inducarum iura seruasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissimè interfecisse: accidisse igitur his, quod plerúmq; hominib. nimia pertinacia, atq; arroga-

tia accedere ſoleat, vt, eò recurrant, & id cupidiſſimè petant, quòd paulò antè contempſerint: neq; nunc ſe illorum humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ, ſed eos exercitus, quos contra ſe multos iam annos aluerint, vella dimitti: neq; enim, ſex legiones alia de cauſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimámq; ibi conſcriptam, neq; tot, tantáſq; claſſes paratas, neq; ſummiſſos duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad vſum prouinciæ prouiſum, quæ propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium deſiderarit: omnia hæc iampridem contra ſe parari: in ſe noui generis imperia conſtitui; vt idem ad portas vrbanis præſideat rebus, & duas bellicoſiſſimas prouincias, abſens tot annos obtineat: in ſe iura magiſtratuum cõmutari, ne ex pretura, & conſulatu, vt ſemper, ſed per paucos probati & electi in prouincias mittantur: in ſe ætatis excuſationem nihil valere, quòd ſuperioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in ſe vno non ſeruari, quòd ſit omnibus datum ſemper imperatoribus, vt, rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certè ſine ignominia domum reuertantur, exercitúmque dimittant: quæ tamen omnia & ſe tuliſſe patienter, & eſſe laturum: neq; nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipſe, quod tamen ſibi difficile non ſit, ſed ne illi habeant, quo contra ſe vti poſſint. proinde, vt eſſet dictũ, prouinciis excederent, exercitúmq; dimitterent: ſi id ſit factum, nociturum ſe nemini: hanc vnam, atque extremam pacis eſſe conditionem. Id verò militibus fuit pergratum, & iucundum, vt ex ipſa ſigni-

ſi-

nificatione potuit cognosci, vt, qui aliquid vicli incommodi expectauissent, vltro inde præmium missionis ferrent. nam cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce, & manibus vniuersi ex vallo, vbi constiterant, significare cœperunt, vt statim dimitterentur, neque omni interposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis cum esset in vtranque partem verbis disputatum: res huc deducitur, vt ij, qui habebant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento cogatur à Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: audit etiam, vt, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro ijs rebus soluit. quæscunq; postea controuersias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem introduxerunt Petreius, atq; Afranius, cum stipendium ab legionibus, pene seditione facta, flagitaretur, cuius illi diem nondum venisse dicerant; Cæsar vt cognosceret, postulatum est, eóq; vtrig. quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi, iussit; vt non longo inter se spatio castra fecerent: eique negotio Q. Fufium Calenum legatum præfecit. hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ita reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS SECVNDVS.

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turrésque ad oppidum agere instituit. vna erat proxima portui, nauálibúsque, altera ad partem quæ est aditus ex Gallia atque Hispania, ad id mare quod adigit ad ostiũ Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. huius quoque spatij pars ea quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita longam, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina, materiámq; comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, vt eorũ vim nulla contextæ viminibus vineæ sustinere possent. assires enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines eratium in terra defigebantur. itaque pedalibus ligneis coniunctis inter se, porticus integebatur; atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum sexaginta,

ſexaginta, æquandi loci cauſa facta; item ex fortiſſimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibuſcum iactus, & lapides defendi poſſent. ſed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem adminiſtrationem tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ingeſſique aggeri, & turribus inferebantur. quæ facile noſtri repellebant milites; magnoſque vltro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidum reiiciebant. Interim L. Naſidius, ab Cn. Pompeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus pauca erant aratæ, L. Demitio, Maſſilienſibuſque ſubſidio miſſus, Freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, prouehitur: appulſiſque Meſſanam nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum, ac ſenatus fugafacta, ex naualibus, eorum vnam deduxit. hac adiuncta, ad reliquas nauis curſum Maſſiliam verſus perficit; præmiſſáque clam nauicula, Domitium, Maſſilienſeſque de ſuo aduentu certiores facit; eoſque magnopere hortatur, vt rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis auxiliis, confligant. Maſſilienſes poſt ſuperius incommodum veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, ſummáque induſtria armauerant, (remigum gubernatorumque magna copia ſuppetebat) piſcatoriáſque adiecerant, atque contexerant, vt eſſent ab ictu telorum remiges tuti. has ſagittariis, tormentiſque compleuerant. tali modo inſtructa claſſe, omnium ſeniorum, matrum familiæ, virginum precibus, & fletu excitati,

vt extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quàm antè dimicauerant, naues conscendunt. communi enim fit vitio naturæ, vt inuisis, lætitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiúsq; exterreamur, vtcum accidit. aduentu enim L. Nasidij summa spe, & voluntate ciuitatem cõpleuerat. nacti idoneum ventum ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt: ibiq; naues expediunt: rursúsq; se ad confligendum animo confirmant: & consilia communicant, dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæsarem, captiuæ Massiliensium accesserant sex. has superioribus refecerat diebus, atq; ominibus rebus instruxerat. itaq; suos cohortatus, quos integros superassent, vt victos contemnerent, plenus spei bonæ, atq; animi aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex castris C. Trebonij, atq; omnibus superioribus locis prospicere in vrbem, vt omnis iuuentus, quæ in oppida remanserat, omnésq; superioris ætatis, cum liberis, atque vxoribus, publicisque custodijs, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti victoriam ab dijs exposcerent. neq; erat quisquam omnium, qui non in eius dei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusq; ætatis amplissimi, nominatim euocati, atq; obsecrati, naues conscenderant; vt si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui

fore

fore viderẽt; si superauissent, vel domesticis opibus vel externis auxilijs de salute vrbis confiderent. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paulò antè ab suis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multò se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. diductisque nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur; &, si quando nostri facultatẽ nacti, ferreis iniectis manibus nauem religauerãt, vndiq; suis laborantibus succurrebant. Neq; verò coniuncti Albici comminus pugna deficiebant, neq; multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus nauibus pugna vis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus, atq; impeditis vulnera inferebant. conspicatæque naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex signo facilè agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerãt: sed tantum, re prouisa, Brutus celeritate naues euisus est, vt paruo momento antecederet. illæ adeo ... inter se, incitatæ, conflixerunt, vt vehementissimè vtræq; ex cõcursu laborarent, altera verò, perfracto rostro, tota collabefieret. quare animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetũ faciunt, celeriterq; ambas deprimũt. Sed Nasidianæ naues nulli vsui fuerunt, celeritérque pugna excesserunt. non enim has aut conspectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum

culum adire cogebant. itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, vna cum Nasidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis vna præmissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret vrbi, omnes sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem vrbis reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionarijs qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quàm primò ad repentinos incursus humilem, paruámque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat, vis, propugnabant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquouersus pedes XXX. sed parietum crassitudo pedum V. postea verò, (vt est rerum omnium magister vsus) hominum adhibita solertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt, ita vt capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, vbi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt: suprá-que eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longè
ab

ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem quæ turri tegumento esset futura: suprá-que ea tigna directò transuersas trabes iniecerũt, eásque asseribus religauerũt: has trabes paulò longiores atq; eminentiores, qui extremi parietes erant, effecerũt, vt esset, vbi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes extruerentur: eámq; contabulationem summam lateribus lutóq; constrauerunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonésq; insuper iniecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietũ turris, latas quatuor pedes fecerũt: eásq; ex tribus partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt. quod vnum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo, neq; tormento traijci posse. vbi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atq; munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere cœperunt; vbi, quantum storiarũ demissio patiebatur, tantũ eleuabatur. intra hæc tegumenta abditi, atq; muniti, parietes lateribus extruebant; rursúsq; alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primò tecta extremis lateribus instruebant; éxque ea cõtignatione rursus summam contabulationem storiásq; eleuabant, ita tutò, ac sine vllo vulnere, ac periculo

sex

ex tabulata extruxerunt: feneſtráſque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt. vbi ex ea turri quæ circum eſſent opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt, muſculum pedum L X. longum, ex materia bipedali, quum à turri latericia ad hoſtiũ turrem, murumq; perducerent, facere inſtituerũt: cuius muſculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in ſolo aquè longæ, diſtantes inter ſe pedes quatuor, collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter ſe capreolis molli faſtigio coniungunt, vbi tigna, quæ muſculi tegendi cauſa ponant, collocentur. eo ſuper tigna bipedalia inÿciunt: eáq; laminibus, clauiſq; religant, ad extremum muſculi tectũ, trabéſque extremas quadratas tegulas, quatuor patentis digitos, defigunt, quæ lateres, qui ſuper muſculo, ſtruantur, cõtineãt. ita faſtigiatio, atq; ordinatim ſtructo, vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutéq; muſculus vt abigne, qui ex muro iaceretur, cuius eſſet, contegitur. ſuper lateres coria inducũtur, ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet. coria autem, ne rurſus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum vineis, ad ipſum turrim perficiunt, ſubtitóque, inopinantibus hoſtibus machinatione nauali, phalangis ſubiectis, ad turrim hoſtium admouent, vt ædificio iungatur. quo malo perterriti ſubitò oppidani ſaxa quàm maxima poſſunt tectibus promouent, præcipitatáq; muro in muſculum deuoluunt; tectum firmitas materiæ ſuſtinet; &, quicquid incidit, faſtigio muſculi delabitur. id vbi vident, mutant conſilium: cupas, tæda, ac pice refertas, incendunt;

tendunt; eásque de muro in musculum deuoluunt. inuoluta labuntur: delapsæ ab lateribus, longurijs, furcísq; ab opere remouentur. interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. musculus ex turri latericia à nostris, telis, tormẽtísq; defenditur: hostésq; ex muro, ac turbas submouentur: non datur libera muri defendendi facultas, compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. tum hostes, turres repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, vrbis direptione perterriti. inermes cum infulis sese porta foras vniuersi proripiunt; ad legatos, atq; exercitum supplices manus tendunt. qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit: militésq; auersi à prælio, ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. vbi hostes ad legatos exercitúmq; peruenerunt, vniuersi se ad pedes proijciunt: orant, vt aduentus Cæsaris expectetur: captam suam vrbem videre, opera perfecta, turrem subrutam, itaq; à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minùs, cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri quin spe prædæ in vrbem irrumperent, vrbémque delerent. hæc atque eiusdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletúque pronuntiantur. quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodiae relinquunt. induciarum quodam genere misericordia

facto,

facto, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: vt re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mãdauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: ægréque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauitérque eam rem pertulerunt; quòd stetisse per Trebonium, quò munus oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus, atque occasionem fraudis, ac doli quærunt. interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subitò, meridiano tempore, cùm alius ex diutino labore in ipsis operibus, quieti se dedisset; arma verò omnia reposita, contectáq; essent, portis sese eruptum; secundo, magnóque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, vti vno tempore agger, plutei, testudo, turris tormentáq; flammam ãciperent & prius hæc omnia consumerentur, quàm quemadmodum accidisset; animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. alij ex castris sese incitant. fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis tormentisque fugientes prosequi prohibentur. illi sub murum se recipiant; ibique musculum, turrimque latericiam libere incendunt. ita multarum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interijt. tentauerunt hoc idem Massilienses, postero die, eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem ag-

rémque eruptione pugnauerunt; multúmque ignem iniecerunt. sed, vt superiores temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaque, multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppidum repulerunt. Trebonius ea quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. nam, vbi tantos suos labores, & apparatus male cecidisse viderunt; inducíisq; per scelus violatis suam virtutem irrisui fore doluerunt; quòd vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus aboribus longè, latéque in finibus Massiliensium excisis, & conrectis; aggerem noui generis, atque inauditum ex latericijs duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque illi congestus ex materia fuerat agger. vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponũtur, transuersaria tigna iniiciantur, quæ firmamento esse possint. &, quicquid est cõtignatiõ, cratibus cõsternitur, cratésq; luto integuntur. Sub tecto militis dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei tectũ operi quæcunq; vsui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: disturni laboris detrimentũ solertia, & virtute militũ breui reconcinnatur. pontes, quibus locis videtur eruptionis causa in muro relinquuntur. quod vbi hostes viderãt, ea quæ diu longéq; spatio reficiũ posse sperassent, paucorũ dierũ opera, & labore ita refecta, vt nullius perfidiæ, neq; eruptionis locus esset; neq; quicquam omnino relinqueretur,

quo

quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodémq; exemplo sentiunt totam vrbẽ, quà sit aditu, ab terra, muro, turribúsque circumiri posse, sic, vt ipsi consistendi in suis munitionibus locus non esset; cum penè ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela manu conijceretur; suorúmque tormentorum vsum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire; pariq; conditione è muro, ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare nõ posse intelligunt; ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in vlteriore Hispania initio, cognitis ijs rebus quæ sunt in Italia gestæ diffidens Pompeianis rebus, amicissimè de Cæsare loquebatur: præoccupatum sese legatione, ab Cn. Põpeio teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neq; se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariã operam obtineret, quæ virtus sua, quæ voluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus; neque se in vllam partem mouebat. postea verò, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe, atq; expectatione, & consentire omnem citeriorem prouinciam. quæque postea acciderant, de angustijs ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latiùs, atque inflatiùs Afranius præscribebat; se quoq; ad motum fortunæ mouere cœpit; delectum habuit tota prouincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod

Afranio

Afranio, Petreioq; mitteret: naues longas X. Gaditanum, vt facerent, imperauit; complures præterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem, omniáq; ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. eò sex cohortes, præsidij causa, ex prouincia misit: Gaiúmque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò, procurandæ hæreditatis causa, venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica in domum Gallonij contulit: ipse habuit graues in Cæsarem conciones: sæpe ex tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: hæc se certis nuncijs, certis auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius prouinciæ, sibi ad remp. administrãdã H S. CLXXXX millia, & argẽti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera imungebat: qui verba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat: præsidiáq; eò deducebat; & iudicia in priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua & Pompeij [a] verba per iusiurandum adigebat. cognitis ijs rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabant bellum. ratio autem hæc erat belli, vt setum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentúmque omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat, in insula, frumento, nauibúsq; comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis nec essariisque rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli

[a] vel verba iusiur.

in Hispanijs relinquere; quòd, magna esse Pompeij beneficia; & magnas clientelas in citeriore prouincia sciebat. itaque duabus legionibus missis in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno pl. ipse cũ equitibus sexcentis, magnis itineribus, proceditur; edictúmque præmittit, ad quam diem magistratus, principésq; omnium ciuitatum sibi esse præstò Cordubæ vellet, quo edicto tota prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; non ciuis Romanus paulò notior, quin ad diem conueniret. simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit; custodias, vigiliásque in muro, turribúsq; disposuit, cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cum eò casu venissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Isdem diebus Carmonenses, quæ est longè firmissima totius prouinciæ ciuitas, adductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portásque præclusit. hoc verò magis properare Varro, vt cum legionibus quamprimùm Gades contenderet; ne itinere, aut traiectu intercluderetur. tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paulò longiùs litera à Gadibus redduntur; simul atq; cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cũ tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, vt Gallonium ex oppido expellerent, vrbem, insulámq; Cæsari seruarent: hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine periculo liceret, excedere Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus

altera

altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, astante, inspectante ipso, signa sustulit, seséque Hispalim recepit, atq; in foro, & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeo eius conuentus ciues Romani cõprobauerunt, vt domum ad se quisq; hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum, itinere conuerso, se Ilipam Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. tum verò, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere. ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atq; huic tradi iubet. tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarẽ venit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide quod penes eum est pecuniæ, tradit, &, quod vbiq; habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; ciuibus Romanis, quòd optimum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quòd præsidia expulissent; Gaditanis, quòd conatus aduersariorum infregissent, seséque in libertatem vindicassent; tribunis mil. centurionibúsque qui eò præsidij causa venerant, quòd eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quæ erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit ijs quos liberiùs locutos hanc panam tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis, priuatisque præmijs: reliquos in posterum bona spe complet; biduúmq; Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur; pecunias, monumentáque, quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam domũ, referri in tẽplum iubet; prouinciæ Q. Cassium præficit; hunc quatuor

legiones attribuit; ipse ijs nauibus quas M. Varro, quáſq; Gaditani iuſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæſaris aduentum expectabant. eadem ratione priuatim, ac publicè quibuſdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit; pedibúſq; Narbonem, atq; inde Maſſiliam peruenit: ibi legem de dictatore latam, ſeſeq; dictatorẽ dictum à M. Lepido prætore, cognoſcit. Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis, rei frumẽtariæ ad ſummam inopiam adducti, bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, grauiſq; etiam peſtilentia conflictati, ex diuina cõcluſione, & mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiuſmodi caſus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognouerant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. ſed paucis antè diebus L. Domitius, cognita Maſſilienſium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, vnam ipſe conſenderat, nactus turbidam tempeſtatem eſt profectus. hunc cõſpicatæ naues, quæ, miſſu Bruti, conſuetudine quotidiana, ad portum excubabant, ſublatis anchoris ſequi cœperunt. ex ijs vnum ipſius nauigium contendit, & fugere perſeuerant, auxilióq; tempeſtatis ex conſpectu abyt: duo perterrita concurſu noſtrarum nauium, ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma, tormentáq; ex oppido, vt eſt imperatum, proferunt naues ex portu, naualibúſq; educunt: pecuniam ex publi-

co

eo tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magnos eos pro nomine, & vetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad vrbem proficiscitur. Isdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & iam ab initio copias P. Atij Vari despicens, duas legiones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduóque, & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. hic locus abest à Clupea passuum viginti duo millia habétq; non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. huius aduentum L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolans quas naues, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli causa, curauerat; veritúsq; nauium multitudinem ex alto refugerat; appulsáque ad proximum littus triremi constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumentum profugerat. id oppidũ C. Considius Longus, vnius legionis præsidio, tuebatur. reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumentum se receperunt. hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore nauem cõspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionẽ cum classe redit. Curio Marcum Vticam nauibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduíq; iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit. C Caninium Rebilum legatum cum legionibus reliquit: ipse cũ equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quòd is

locus peridoneus castris habebatur. id autem est iugum directum, eminens in mare, vtraq; ex parte præruptũ, atque asperum. sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit, abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille. sed hoc itinere est fons quò mare succedit longiùs: latéq; is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidóque coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, vna ex parte ipso oppido Vtica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, & angusto. simul animaduertit, multa vndiq; portari, atq; agi plenissimis vijs; quæ, repentini tumultus timore, ex agris in vrbem confertantur. huc equitatũ mittit, vt diriperet, atq; haberet loco prædæ. eodémq; tempore his rebus subsidio D. Cæquites Numidæ ex oppido, peditésq; CCCC mittuntur a Varo; quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus antè Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebat; quòd tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnũ Iubæ publicauerat. concurrunt equites inter se. neq; verò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerũt: sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronunciari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela duxisset. qua pronuntiatione facta, temporis

puncto,

puncto, ſublatis anchoris, omnes vticam relinquunt, & quò imperatum eſt, tranſeunt. quæ res omnium rerũ copia cõpleuit exercitum. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, atq; vniuerſi exercitus conclamatione imperator appellatur. poſtero die Vticam exercitum ducit, & prope oppidum caſtra ponit. nondum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum, peditúmq; ab rege miſſa, Vticam venire. eodémque tempore vis magna pulueris cernebatur; & veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant, ac morentur: ipſe celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem inſtruit: equitéſque committunt prælium: & priùs, quàm planè legiones explicari, & conſiſtere poſſent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, & ſine timore iter fecerant, in fugã ſe conijciunt. equitatúque omni fere incolumi, quòd ſe per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marſi duo ex caſtris Curionis, cum manipularibus ſuis viginti duo, ad Atium Varum perfugiunt. ij, ſeu verè, quam habuerant, opinionem perferunt, ſiue etiã auribus Vari ſeruiunt (nã, quæ volumus, & credimus libenter, &, quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus) confirmant quidem certè, totius exercitus animos alienos eſſe à Curione; maximè opus eſſe, in conſpectũ exercitum venire, & colloquendi dare facultatem quã opinione adductus Varus, poſtero die mane legiones ex caſtris educit. facit idem Curio: atque, vna

valle non magna interiecta, suas vterq; copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus; quē fuisse Corfinij, supra demonstratum est. hic, dimissus à Cæsare, in Africam venerat; legionésque eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeo, vt, paucis mutatis centurionibus, ijdem ordines, manipulíque constarent. hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent vsi fortuna, eadémq; in obsidione perpessi; neu pro ijs pugnarent à quibus in contumeliā perfugæ appellarentur. his pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atq; Atium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atq; ita suas vterq; copias reducit. at in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is varijs hominum sermonibus celeriter augetur. vnusquísque enim opiniones fingebat, & ad id quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat, atq; alius alij tradiderat; plures auctores eius rei videbantur. ciuile bellum, genus hominum, quòd liceret libere facere, & sequi, quod vellent; legiones eæ quæ paulò antè apud aduersarios fuerant (nā etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo) quæ offerrentur; municipia etiam diuersis partibus cuncta. neq; enim ex Marsis, Peligníque veniebant, vt qui superiore nocte in contubernijs, commilitonésq;

nonnulli

nonnulli grauiores sermones militum vulgò duriùs accipiebant, nonnulla etiam ab ijs qui diligentiores videri volebant, fingebantur. quibus de causis concilio cõuocato, de summa rerum deliberare incipit. erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castráque Varo oppugnanda censerent; quòd huiusmodi militum consilijs otium maximè contrarium esse arbitrabantur. postremò præstare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm, desertos, & circumuentos à suis, grauissimum supplicium pati. porrò erant, qui cẽserent, de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum; vt maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutiùs, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio, vtrumque improbãs consilium, quantũ alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit fiducia, & opere, & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut vero quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia conciliet. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neq; prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neq; improbos scire, sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicun-

dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido. quanto, hæc dissimulare, & occultare quàm per nos confirmari, præstat? an non, vti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, vt media nostra proficiscamur, addunt: quò maiorem, credo licentiam habeant, qui peccare conentur, namq; huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur. quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neq; tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, vt ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror; magnáq; ex parte iam me vná vobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio concionem aduocat militum: commemorat, quo sit eorum vsus studio ad Corfinium Cæsar; vt magnam partem Italiæ, beneficio, atq; auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrúmq; factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta; neq; sine causa & Cæsar amicissimè de vobis, & illis grauissimè iudicauerũt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti praeiudicio demotus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi cariſſimum habuit, prouinciámq; Siciliam, atq; Africam, sine quibus vrbem, atq; Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, vt a nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm vno tempore & nos circumuenire, & vos nefaria scelere obstringere? aut quid irati grauiùs de vobis sentire possunt, quàm, vt eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant? & in eorum potestatem veniatis, quos per vos periisse existimant? An vero in Hispania res

gestas

gestas Cæsaris nõ audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectum aduersariorum venerit Cæsar? an, qui incolumes resistere non potuerũt, perditi resistant? vos autem, incerta victoria, Cæsarem secuti, dijudicata iam belli fortuna, victum sequamini? cũ vestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt; prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, elam vobis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere quî potuit? cum, proiectis fascibus, & deposito imperio, priuatus, & captus ipse in alienam venisset potestatem. relinquitur noua religio, vt eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, [a] in me offenditis: qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum; quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra expectatione leuiora. sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunámque cur præteream? An pœnitet vos, quòd saluum, atq; incolumẽ exercitum, nulla omnino naue desiderata, traduxerim? quòd classem hostiũ primo impetu adueniens profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu, sinúque aduersariorum CC naues onera-

[a] ita leg. in vet. iam me

onerarias adduxerim? cóque illos compulerim, vt nec pedestri itinere, neq; nauibus cõmeatu iuuari possint? Hac vos fortuna, atq; his ducibus repudiatis, confiteremini ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me imperatoris nomine appellauistis. cuius si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Qua ratione permoti milites, crebrò etiam dictatorem interpellabant, vt magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem verò et concione, vniuersi cohortantur, magno sit animo, nec dubitet prælium cõmittere, & suam fidem, virtutemq; experiri. quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cùm primùm sibi data potestas, prælio rem committere. postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere; siue solicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, vt supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo ascensu; hanc, vterque, si aduersariorum copiæ transire conarentur, expectabat; quo æquiore loco prælium committeretur. simul à sinistro cornu P. Atij equitatus omnis, & vna leuis armaturæ interiecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis,

quis, ad suos refugerunt: relicti ab ijs qui vnà procurrerunt, leuis armaturæ, circumueniebantur, atq; interficiebãtur ab nostris. huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere vsum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate? ille vnum elocutus, vt memoria tenerent milites ea quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes: adeóque erat impedita vallis, vt in ascensu, nisi subleuati à suis, primi non facilè eniterentur, sed præoccupatis animis Atianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant; omnésq; iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaque prius, quàm telum abijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, séque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primũ agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; vti vnus esse ex eius militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. vbi ille, sæpius appellatus, aspexit ac restitit, &, quis esset, aut quid vellet, quæsiuit; humerum vertum gladio appetit: paulúmq; abfuit quin Varum interficeret. quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, vitauit. Fabius, à proximis militibus circumuentus, interficitur ac fugientium multitudine, ac turba portæ castrorum occupantur; atque iter impeditur; plurésque in eo loco sine vulnere, quàm in prœlio, fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiam

castris

castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. sed cum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat; quod ad prælium egressi Curionis milites, ijs rebus indigebãt quæ ad oppugnationem castrorũ erant vsui. itaq; Curio exercitũ in castra reduxit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atq; vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multiq; præterea, per simulationẽ vulnerum, ex castris in oppidum propter timorẽ sese recipiunt. Quare animadversa Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis de tertia vigilia silentio exercitum in oppidũ reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otij; Vticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficijs, illi amicissimi; conuentus, quæ variis generibus constaret; terror ex superioribus prælijs magnus. itaq; de deditione omnes palam loquebantur; & cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum agerentur, nuncij, præmissi ab rege Iuba, venerunt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, & de custodia, ac defensione vrbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nunciabãtur hæc eadem Curioni: sed aliquandiu fides fieri nõ poterat. tantã habebat suarum rerum fiduciam. iámque Cæsaris in Hispania res secunda in Africam nuncijs, ac literis perferebantur. quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem ausurum existimabat. sed, vbi certis auctoribus comperit, minui

V, & XX. millibus longe ab Vtica eius copias abesse; ibidem munitionibus, sese in castra Corneliana recepit, huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit: statimq; in Siciliam misit, vti duas legiones, reliquúsque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis congesta, non materia multitudine arborum, nõ frumentum cuius erant plenissimi agri, deficere poterat, itaq; suorum omnium consensu, Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello, & controuersijs Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copijs missum, Vticæ appropinquare. his auctoribus temerè credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. his rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. sed rex cum omnibus copijs insequebatur, &, sex millium passuum interuallo à Sabura, consederat. equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidiæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum inter-

interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta vigilia exierat, cohortibus quinque castris præsidio relictis. progressus millia passuum sex, equites conuenit: rem gestam cognouit: ex captiuis quærit, qui castris ad Bagradum præsit: respondent, Saburam: reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit: proximáque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfuga conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus parem esse non potuerint. proinde ad prædam, ad gloriam properate; vt iam de præmijs vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; vt de suis hominum laudibus libenter prædicant. multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitésq; producebantur: vt, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. equites sequi iubet seseq; itérq; accelerat, vt quàmaximè ex fuga perterritos adoriri posset. at illi, itinere totius noctis confecto, subsequi nõ poterant; atq; alij alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueuerat, & peditum eam partem cui maximè confidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis co-

pijs,

pÿs, elephantíſque XL. lentiùs ſubſequitur, ſuſpicatus, præmiſſis equitibus, ipſum affore Curionem, Sabura copias equitum, peditúmque inſtruit: atq; his imperat, vt ſimulatione timoris, paulatim cedant, ac pedem referant: ſeſe, cum opus eſſet, ſignum prælij daturum, & quod rem poſtulare cognouiſſet, imperaturum. Curio, ad ſuperiorem ſpem addita præſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in cãpum deducit. quibus ex locis cum longiùs eſſet progreſſus, confecto iam labore exercitu XVI. milliũ ſpatio, conſiſtit. dat ſignum ſuis Sabura, aciem conſtituit, & circuire ordines, atque hortari incipit; ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem vtitur; equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio: ſuóſque hortatur, vt ſpem omnem in virtute reponant. nec militib. quidem, vt defeſſis, neq; equitibus, vt paucis, & labore confectis, ſtudium ad pugnandum, virtúſq; deerat. ſed ÿ, numero ducenti, (reliqui itinere ſubſiſtiterant) quamcumque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant: ſed neq; longiùs fugientes proſequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab vtroq; cornu circuire aciem noſtram, & auerſos poterere incipit. cum cohortes ex acie procurriſſent, Numidiæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant; rurſúſque ad ordines ſuos ſe recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. ſic neq; in loco manere, ordinéſque ſeruare, neque procurrere, & caſum ſubire, tutum videbatur. hoſtium copiæ ſummiſſis ab rege auxilÿs, crebrò augebantur, noſtros, vires laſſitudine deficiebant. ſimul ÿ qui vulnera acceperant, neque

acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, vt extremo vitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio vbi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniuersos, atque eò inferri signa iubet. hos quoque præcupat missus à Sabura equitatus. tum vero ad summam disperationem nostri perueniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, vt fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. at Curio, nunquam, amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. equites perpauci ex prælio se recipiunt. sed ij quos ad nouissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. milites ad vnum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus à Curione, cohortatur suos ne animo deficiant. illi orant, atque obsecrant, vt in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur: magistrísque imperat nauium, vt primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant.

beant. sed tantus fuit omnium terror, vt alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum iámque se pulueren venientium cernere: quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, profugiebant properabant. horum fuga nauium onerariarum magistros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiúmque conueniebant. sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; vt multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. quibus rebus accidit, vt pauci milites, patrésque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varum nocte, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. quorũ cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit; cum Varus suam fidem ab eo læsi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Lucinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Vticæ constituit, atque imperauit: diebúsque æquè post paucis, se in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS TERTIVS.

Dictatore habente comitia Cæsare, consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solu-uerentur, constituit, vt arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendúmque, qui fere bella, & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationẽ esse aptissimum existimauit. item, prætoribus, tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit: qui se illi initio ciuilis belli obtulerant; si sua opera in bello vti vellet, proinde existimans, ac si vsus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus

&

& ferijs Latinis, comitijsque omnibus perficiendis XL. dies tribuit: dictaturáq; se abdicat, & ab vrbe proficiscitur, Brundusiúmque peruenit. eò legiones VII. equitatum omnem venire iusserat. sed tantum nauium reperit, vt angustè XV. millia legionariorum militum, & quingentos equites transportare possent. hoc vnum inopia nauium Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longúmq; iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & grauis autumnus in Apulia, circúmque Brundusium, ex saluberrimis Galliæ, & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat. Pompeius, anni spatium ad cõparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atq; ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibúsq; insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cicilia, Phœnice, & Aegypto classem coëgerat, magnam omnibus locis ædificandam curauerat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibúsq; omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. legiones efficerat ciuium Romanorum IX. quinque ex Italia, quas traduxerat, vnum ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat, vnam ex Creta, & Macedonia ex veteranis militibus; qui dimissi à superioribus imperatoribus, in ijs prouincijs consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul scribendas curauerat: præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiróque,

ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. his Antonianos milites admiſcuerat. præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas: ſagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquiſque ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum cohortes ſex, mercenarias duas, equites ſeptem millia: ex quibus, ſexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Saſalem filium miſerat. ex Macedonia CC erant, quib. Raſcipolis præerat, excellenti virtute; quingentos ex Gabinianis Alexandria; Gallos, Germanoſque, quos ibi A. Gabinius præſidij cauſa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat, DCCC, quos ex ſeruis ſuis paſtorumq; ſuorum coegerat, CCC Tarcundarius, Caſtor, & Donilaus ex Gallograeci dederant. horum alter vnà venerat, alter filium miſerat. CC ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmina Pompeius tribuit, miſſi erant in his plerique hippotoxotæ. huc Dardanos, Beſſos, partim in mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Theſſalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat; atque eum, quem ſupra demonſtrauimus, numerum expleuerat. frumenti vim maximam ex Theſſalia, Aſia, Aegypto, Creta, Cyrene, reliquiſque regionibus comparauerat. hiemare Dyrrhachij, Apolloniæ, omnibuſque oppidis maritimis conſtituerat, vt mare Cæſarem tranſire prohiberet: eiuſque rei cauſa omni in ora maritima claſſem diſpoſuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius

filius, Asiaticis D. Lælius. & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octauius: totis tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, vt Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia, atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naues conscenderent, quò maior numerus militum posset imponi; omniaq; ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnib. imperaret, quod vellet; quodcunq; imperauisset, se æquo animo esse facturos; II non. Ian. naues soluit, impositis, vt suprà demonstratum est, legionibus VII. postridie terrã attigit Ceraunioriũ saxa inter, & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur Pharsalus, omnibus nauibus ad vnam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Vispillo, & Minutas Rufus cum Asiaticis nauibus XVIII, quibus iussu D. Lælij præerant; M. Bibulus cum nauibus CX Corcyræ sed neque ij, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi; cum Cæsar omnino XII naues longas præsidio duxisset; in quib. erat & ipse: neq; Bibulus, impeditis nauibus, dispersisque remigibus, satis matur è occurrit: quòd prius ad continentem visus est Cæsar quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. expositis militibus, naues eadẽ nocte Brundisium à Cæsare remittuntur; vt reliquæ legiones,

equitatúſq; tranſportari poſſent. huic officio præpoſitus erat Fuſius Calenus legatus, qui celeritatem in tranſportandis legionibus adhiberet. ſed ſerius à terra proſectæ naues, neque vſæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæſaris, ſperans ſe alicui parti onuſtarum nauium occurrere poſſe, inanibas occurrit; & naclus circiter XXX, in eas diligentiæ ſuæ, ac doloris iracundia erupit, ominéſque incendit, eodémque igne nautas, dominóſque nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere ſperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum ſtationes, litoráque omnia longè latéque claſſibus occupauit; cuſtodiiſq; diligentius diſpoſitis, ipſe grauiſſima hieme in nauibus excubabat, neq; vllum laborem, aut munus deſpiciens, neq; ſubſidium expectans, ſi in Cæſaris conſpectum veniret. Sed poſt diſceſſum Liburnarum ex Illyrico M. Octauius cum ijs quas habebat, nauibus Salonas peruenit; ibíque concitatis Dalmatis, reliquíſque barbaris, Iſſam à Cæſaris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neq; denuntiatione periculi permouere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit. eſt autem oppidum & loci natura, & colle munitum. ſed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus ſeſe munierunt: & cum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt; ſeruóſq; omnes puberes liberauerunt; &, præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt, quorum cognita ſententia, Octauius quinis caſtris oppidum circumdedit; atq; vno

tempore

tempore obſidione, & oppugnationibus eos premere cœpit. illi, omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabant. qua de re miſſis ad Cæſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterãt, per ſe incommoda ſuſtinebant: &, longo interpoſito ſpatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effeciſſet, nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu earum, pueris mulieribúſq; in muro diſpoſitis, ne quid cotidianæ conſuetudinis deſideraretur, ipſi, manu facta, cum ijs quos nuper manumiſſos liberauerant, in proxima Octauij caſtra irruperunt. his expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibúſq; eos caſtris expulerunt, & magno numero interfecto, reliquos, atq; ipſum Octauium in naues confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. iámq; hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis receptis, Octauius, deſperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompeium recepit. Demonſtratum eſt, L. Vibullium Rufum, Pompeij præfectum, bis in poteſtatem peruenisſe Cæſaris, atq; ab eo eſſe dimiſſum, ſemel ad Corfinium, iterum in Hiſpania, hunc pro ſuis beneficijs Cæſar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eumque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. erat autem hæc ſumma mandatorum: deberi vtrumq; pertinaciæ finem facere, & ab armis diſcedere, neque amplius fortunam periclitari. ſatis eſſe magna vtrinq; incommoda accepta; quæ pro diſciplina, & præceptis habere poſſent, vt reliquos caſus timerẽt: illum ab Italia expulſum, amiſſa Sicilia, & Sardinia,

dua-

duabúſq; Hiſpaniis, & cohortibus in Italia, atque Hiſpania ciuium Romanorum centum, atque triginta: ſi morte Curionis, & detrimẽto Africani exercitus tanto, militúmque deditione ad Corcyram: proinde ſibi ac reip. parcerent; quantúmque in bello fortuna poſſet, iam ipſi incommodis ſuis ſatis eſſent documento: hoc vnum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi vterque confideret, & pares ambo viderẽtur: ſi verò alteri paulùm módò tribuiſſet fortuna; non eſſe vſurum conditionibus paris cum qui ſuperior videretur, neque fore aequi parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuiſſent, Romæ à ſenatu, & à populo peti debere; interea & reip. & ipſis placere oportere, ſi vterque in conuentu ſtatim iurauiſſet, ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum, depoſitiſq; armis, auxiliiſque, quibus nunc confideret, neceſſario populi ſenatúſq; iudicio fore vtrumque contentum: hæc quò facilius Pompeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres, vrbiúmq; copias dimiſſurũ. Vibullius, his expoſitis à Cæſare, non minùs neceſſarium eſſe exiſtimauit, de repentino aduentu Cæſaris Pompeium fieri certiorem, vti ad id conſilium capere poſſit, ante quàm de mandatis agi inciperet: atq; ideo, continuato, & nocte, & die itinere, atq; mutatis ad celeritatẽ iumentis, ad Pompeium contendit; vt, adeſſe Cæſarem omnibus copijs, nuntiaret. Pompeius erat eo tẽpore in Candauia; itérq; ex Macedonia in hiberna Apolloniã, Dyrrhachiúmq; habebat. ſed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniã petere cœpit; ne Cæſar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille, expoſitis

pulsis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. quò cum venisset; L. Torquatus, qui missu Pompeij oppido præerat, præsidiúmq; ibi Parthinorum habebat, eonatu portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere, atque arma carpere iubet. illi autem cum se contra imperium populi R. pugnaturos esse negarent; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit; & se, atq; oppidum Cæsari dedit; incolumísq; ab eo conservatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. eius aduentu audito, L. Strabinius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eam muniret, obsidéq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. illi verò daturos se negare; neq; portas consuli præclusuros; neq; sibi iudicium sumpturos contrà, atq; omnis Italia, populúsq; R. iudicauisset. quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidóq; recipiunt. hos sequuntur Belidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totáque Epirus; &, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis ijs rebus quæ erant Oricis atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisque itineribus contendit. simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiserat, vt pæne omnes in Epiro, finitimisque regionibus signa relinquerent; complures arma proijcerent, ac fugæ simile iter videretur. sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset; castráq; metari iussisset; perterrito etiam

tum

tum exercitu, princeps Labienus prooedit, iurátque se eum non desertur̃, eundémq; casum subiturũ, quemcunq; ei fortuna tribuisset. hoc idem reliqui iurant legati. hos tribuni mil. centurionésque sequuntur; atque idem omnis exercitus iurat. Cæsar profecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit; castráque ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium; vt vigilijs, castelliſq; bene meritæ ciuitates tutæ essent: ibiq; reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pompeius facit; &, trans flumen Apsum posito castris, eò copias omnes, auxiliáque conduxit. Calenus, legionibus, equitibúsque Erundusij in naues positis vt erat præceptum à Cæsare, quantum nauium facultatẽ habebat, naues soluit; paulúmq; à portu progressus, literas á Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus, litorá q; omnia classibus aduersariorum teneri. quo cognito, se in portum recipit. nauésque omnes reuocat: vna ex ijs, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quòd erat sine militibus, priuatóq; consilio administrabatur; delata Oricum, atq; à Bibulo expugnata est: quidè seruis, liberisq; omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad vnum interficit. ita exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, vt suprà demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari, portubúsque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. præsidijs enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebãtur; neq; lignãdi, neq; aquandi, neq; naues ad terrã religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate:

summiſque anguſtijs rerum neceſſarium premebantur, adeo, vt cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerarijs, ſupportare. atque vno tempore accidit, vt, difficilioribus vſi tempeſtatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, vcturnum excipere rorem cogerentur, quas tamẽ difficultates patienter, & æquo animo ferebant; neq; ſibi nudanda litora, & reliquendos portus exiſtimabant. Sed cum eſſent in quibus demouſtrauit anguſtijs; ac ſe Libo cum Bibulo coniunxiſſet; loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorũ alter oppidi muris, alter præſidijs terreſtribus præerat; velle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi eius facultas detur. huc addunt pauca, rei cõfirmandæ cauſa, vt de compoſitione acturi viderẽtur. interim poſtulant, vt ſint inducię; atq; ab ijs impetrant. magnum enim, quod afferebãt, videbãtur: & Cæſarem id ſummè ſtiebant cupere: &, perfecturum aliquid de Bibuli mandatis, exiſtimabatur. Cæſar eo tempore cum legione vna profectus erat ad recipiendas vlteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguſtè vtebatur. erat autem ad Buthrotum oppoſitum Corcyræ. ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de poſtulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit; ipſe Oricum reuertitur. eò cum veniſſet, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo; atque excuſat Bibulum, quòd is iracundia ſumma erat, inimicitiáſq; habebat etiam priuatas cum Cæſare, ex ædilitate, & prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitaſſe, ne res maximæ ſpei, maximæque vtilitatis eius iracundia impe-

direntur:

rantur: Pompeÿ summam esse, ac fuisse semper voluntatem, vt componerentur, atq; ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere; propterea quod de consilÿ sententia summam belli rerúmque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atq; illum reliqua persecturum, hortantibus ipsis: interea manerent inducie, dum ab illo rediri posset; néue alter alteri noceret. Hæc addit pauca de causa, & de copÿs, auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimabat: neque nunc, vt memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, vt legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent: quid ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam; vt illi classe naues, auxiliáque sua impedirent; ipseri aqua, terráq; eos prohiberet; &, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodÿs; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, vel hæc non remitterentur: neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neq; legator Cæsaris recipere, neq; periculũ præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reÿcere: vnum instare de inducÿs, vehementissiméque contendere. quos vbi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atq; inopiæ vitandæ causa, omnem rationem instituisse, neq; vllam spem, aut condicionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli se se recepit. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari posset, neq; suscepti officiũ deserere vellet,

vim

vim morbi sustinere non potuit. eo mortuo, ad neminem vnum summa imperij redit: sed separatim suam quisq; classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, vbi primùm, rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit; eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab ijs Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minùs est alijs rationibus per colloquia de pace agere. inter bina castra Pompeij, atq; Cæsaris vnum flumen tantùm intererat Apsus: crebráq; inter se colloquia milites habeant: neq; vllum interim telum per pactiones colloquẽtium traijciebatur. mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis; qui ea quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebrò magna voce pronuntiaret, licerétne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibúsq; licuisset; præsertim, vt id agerent, ne ciues cũ ciuibus armis decertarent. multa suppliciter locutus, vt de sua, atq; omnium salute debebat. silentióque ab vtrísq; militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atq; vnà etiam vtrinq; admodum tutò legati venire, &, quæ vellent, exponere possent;

possent; certúmq; ei rei tempus constituitur. quò cum esset postero die ventũ; magna vtrinq; multitudo conuenit; magnáq; erat eius rei expectatio: atq; omnium intenti animi ad pacem esse videbãtur. qua ex frequentia T. Labienus prodijt, summissa oratione loqui de pace, atq; altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt vndiq; subitò tela immissa: quæ ille obtectus armis militum vitauit. vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones, militésq; nonnulli. Tum Labienus: Definite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Isdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causa delitorum suscepta, initio magistratus tribunal suũ iuxta C. Trebonij, prætoris vrbani, sellam collocauit; & si quis appellauisset de æstimationem, & de solutionibus, quæ per arbitrum fierẽt, vt Cæsar præsens cõstituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his tẽporibus clementer, & moderate ius dicendum existimabat, vt reperiri nõ posset, à quibus initiũ appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut proprium suã, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudẽtiæ est? itaq; qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atq; ipsis, ad quorũ cõmodũ pertinebat, durior inuentus est Cælius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpẽ causam videretur, legẽ promulgauit, vt sexies sens dies siue vsuris credita pecu-

nia

niæ ſoluantur. cum reſiſteret Seruilius conſul, reliquiq; magiſtratus: & minus opinione ſua efficeret; ad hominum excitãda ſtudia, ſublata priore lege, duas promulgauit: vnã, qua mercedes habitationũ annuas conductoribus donauit; aliam tabularum nouarum: impetúq; multitudinis in C. Treboniũ facto, & nonnullis vulneratis, eũ de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruilius conſul ad ſenatũ retulit: ſenatúſq; Cæliũ ab rep. remouendũ cenſuit. hoc decreto, cum conſul ſenatu prohibuit, & concionari conantẽ de roſtris deduxit. ille, ignominia, & dolore permotus, palàm ſe proficiſci ad Cæſarem ſimulauit. clàm nuncijs ad Milonem miſſis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus, atq; eo in Italiam euocato, quòd, magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, ſibi cõiunxit; atq; eum in Turinum ad ſollicitãdos paſtores præmiſit. ipſe cum Caſſilinũ veniſſet, vnóq; tẽpore ſigna eius militaria, atq; arma Capuæ eſſent cõprehenſa, familia Neapoli viſa, atq; proditio oppidi appareret, patefactis cõſilijs, excluſus Capua, & periculum veritus, quòd conuentus arma ceperat, atq; cum hoſtis loco habendum exiſtimabat, cõſilio deſtitit, atq; eo itinere ſeſe auertit. interim Milo, dimiſſis circum municipia literis, eaq; quæ faceret, iuſſu atq; imperio facere Pompeij, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, ſollicitabat. apud quos cum proficere nihil poſſet; quibuſdam ſolutis ergaſtulis, Coſam in agro Turino oppugnare cœpit. eò cum à Q. Pedio prætore cum legione lapide ictus eſſet ex muro, periit: & Cælius profectus, vt dicitabat, ad Cæſarẽ, peruenit

Turios : vbi, cùm quosdã eius municipij sollicitaret equitibúsq; Cæsaris Gallis, atq; Hispanis, qui eò præsidij causa missa erãt, pecuniam polliceretur, ab ijs est interfectus, itaq; magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum, & temporis sollicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitũ habuerunt. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium quinquaginta, Brundisium venit; insulámque, quæ contra Brundisinum portũ est, occupauit; quod præstare, vnum locum, arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quã omnibus, litora, ac portus custodia clausos teneri. hic, repentino aduentu, naues onerarias quasdã nactus incendit; & vnam frumento onustã abduxit; magnúmq; nostris terrorem iniecit; & nocte militibus, & sagittarijs in terrã expositis, præsidium equitũ deiecit; & adeo loci opportunitate profecit, vt ad Pompeium literas mitteret : naues reliquas, si vellet, subduci, & reficì iuberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisij; qui virtute militum confisus, scaphas nauium magnarũ circiter sexaginta cratibus, plutéisq; cõtexit; eóq; milites delectos imposuit; atq; eas in litore plurib. locis separatim dispossuit; nauésq; triremes duas, quas Brundusij faciendas curauerat, per causam exercendorum remigũ ad fauces portus prodire iussit. has cum audaciùs progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinq; ad eas misit. quæ eum nauibus nostris appropinquassent; nostri veterani in portum refugiebant; illi, studis incitati, incautiùs sequebantur. iam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitant-

tauerunt; primóq; impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribúsq; suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. ad hoc detrimẽtum accessit, vt, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionémq; nostrorum omisit. Multi iam menses trãsierant; & hiems præcipitauerat; neq; Brũdisio naues, legionésq; ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quòd certi sæpè flauerant venti, quibus necessariò committendum existimabat. quantóq; eius amplius processerat tẽporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; maioremq; fiduciam prohibendi habebãt: & crebris Pompeÿ literis castigabantur, quoniam primò venientem Cæsarem non prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriúsq; cotidie tempus ad transportandum leniorib. ventis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar Brundusium ad suos scriptis, vt, nacti idoneum ventum, ne occasionẽ nauigandi dimitterent; & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatium, cursus dirigerent; quòd eò naues eÿcere possent. hæc à custodibus classium loca maximè vacabant; quòd se longius portubus committere non auderent. illi, adhibita audacia, & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neq; vllum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt; atq; altera die Apolloniam, Dyrrhachiúmq; præterueluntur. qui cum essent ex continenti visi; L. Coponius, qui Dyrrhachÿ

classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit; &, cum iam nostris remissiore vento, appropinquasset, idē Auster increbuit, nostrísq; præsidio fuit. neq; verò illo ob eā causam conatu desistebat; sed labore, & perseuerantia nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; præteruectósq; Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. nostri, vsi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant. si fortè ventus remisisset; nacti portum qui appellatur Nymphæum, vltra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerūt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro nō erat tutus: leuiúsq; tempestatis, quàm classis, periculum existimauerunt. quò simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster qui per biduum flauerat, in Africum se vertit. hìc sub tam commutationem fortunæ videre licuit, qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaq; tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, vt ad vdam constratæ omnes, numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent; &, ex magno remigum, propugnatorúmq; numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar domū remisit. nostræ naues duæ, tardiùs cursu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent quē locum reliquæ cepissent, cōtra Lyssum in anchoris constiterunt. has, scaphis, minoribúsq; nauigijs compluribus sumptis, Gracilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatē deditis pollicebatur. harum altera nauis ducentos

centos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paulò minùs ducentis se cõpleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. tirones enim, multitudine nauium perterriti, & salo, nauseáq; confecti iureiurãdo accepto, nihil ijs nocituros hostes, se Otacilio dediderũt. qui omnes ad eum perducti, contra religionẽ iusiurãdi in eius conspectu crudelissimè interficiũtur. at veteranæ legionis milites item conflictati, & tempestatis, & sentinæ vitijs, non ex pristina virtute remittendum aliquid putauerunt; sed, tractãdis, cõditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorẽ in terram nauẽ eijcere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi cõfecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitib. qui eam partem oræ maritimæ adseruabant, circiter CCC. quíq; eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt; & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. quo facto, conuentus ciuium Rom. qui Lyssum obtinebat, quod oppidum ijs antea Cæsar attribuerat muniendúmq; curauerat, Antonium recepit, omnibúsq; rebus iuuit. Otacilius, sibi timens oppido fugit, & ad Põpeium peruenit. Ex omnib. copijs Antonius, quarum erat summa veteranorum trium legionum, vniúsq; tironũ, & equitum octogintorum, pleráq; naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitésq; transportandos: pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi reliquit, hoc consilio, vt si fortè Pompeius, vacuam existimans Italiam, eò traiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendã fa-

cultatem haberet: nunciósque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. hoc eodem ferè tempore Cæsar, atq; Pompeius cognouerunt. nam præteruectas Apolloniam, Dyrrhachiúmq; naues viderant: ipsi iter secundùm eas terras direxerant: sed, quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant. cognitáq; re, diuersa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, vt quamprimum se cum Antonio coniungeret; Pompeius, vt venientibus in itinere se opponeret, &, si imprudentes ex insidijs, adoriri posset. eodémq; die vtérq; eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clàm, & noctu, Cæsar palàm, atq; interdiu. sed Cæsari, circuitu maiore, iter erat longius, aduerso flumine; vt vado trãsire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen transeundum non erat, magnis itineribus ad Antoniũ contendit: atq;, vbi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, vbi copias collocauit: suósque omnes castris continuit, ignémq; fieri prohibuit; quò occultior esset aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. ille, missis ad Cæsarem nuntijs, vnã die sese castris tenuit. altero die ad eũ peruenit Cæsar cuius aduẽtu cognito, Pompeius, ne duob. circũclaudertur exercitibus, ex eo loco discedit. omnibúsq; copijs ad Asparagum Dyrrhachinorũ peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. quo facto ciuitatibus, tyrannísq; magnas imperauerat pecunias: item à publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab

ῦſdem inſequentis anni mutuam præceperat: equitéſq; toti prouinciæ imperauerat quib. coactis, finitimis hoſtibus, Parthis poſt ſe relictis, qui paulò antè M. Craſſum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obſidione habuerat, legiones, equitéſq; ex Syria deduxerat: ſummáq; ſollicitudine, ac timore Partici belli in prouinciam cùm veniſſet; ac nonnullæ militum voces audirentur, ſeſe, contra hoſtẽ ſi ducerentur, ituros contra cuem, & conſulẽ, arma non laturos; deductis Pergamum, atq; in locupletiſſimas vrbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; &, confirmandorum militum cauſa, diripiendas ÿs ciuitates dedit. interim acerbiſſimè imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur, multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. in capita ſingula ſeruorum, ac liberorum tributum imponebatur. columnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormẽta, vecturæ imperabantur. cuius modò rei nouæ reperire poterat, hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias videbatur, non ſolũ vrbibus, ſed pæne vicis, caſtelliſq; ſingulis cum imperio præficiebantur. qui horũ quid acerbiſſimè, crudeliſſimèq; fecerat, is & vir, & ciuis optimus habebatur. erat plena lictorum, & imperiorum prouincia, conferta præfectis, atq; exactoribus: qui præter imperatas pecunias, ſuo etiã priuato imperio cõpendio ſeruiebat. dicitalãt enim, ſe, domo, patriáq; expulſos, omnib. neceſſarÿs egere rebus; vt honeſta præſcriptione rẽ turpiſſimã tegerent. Accedebãt ad hæc grauiſſimæ vſuræ, quod in bello pleruncq; accidere cõſueuit, vniuerſis imperatis pecunÿs: quib. in rebus prolationẽ dici donationẽ eſſe dicebant,

itáq; æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est, nec minùs ob eam causam ciuib. Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singuláſq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur: mutuáſque illas ex S.C. exigi diſtitabant: publicanis, vti in sorte fecerant, inſequentis anni vectigal promutuo. præterea Ephesiá fano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceteráſq; eius deæ ſtatuas. cùm in fanum ventum eſſet, adhibitis complurib. ſenatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem; properaret ad ſe cum exercitu venire, omniáq; poſthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipſe iter in Macedoniam parare incipit: paucíſq; poſt diebus eſt profectus. hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutē attulit. Cæſar, Antonij exercitu coniunctō, deductā Orico legione quam tuendæ oræ maritimæ cauſa poſuerat, tentandas ſibi prouincias, longiúſque procedendum exiſtimabat; &, cùm ad eum legati veniſſent ex Theſſalia, Aetoliaque qui, præſidio miſſo, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum legione tironū, quæ appellabatur vigeſimaſeptima atq; equitibus ducentis in Theſſaliam, C. Caluiſium Sabinum cum cohortibus quinq; pauciſq; equitibus in Aetoliam miſit: maximè ecs, quòd erant propinquæ regiones, de re frumētaria, vt prouiderent, hortatus eſt. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duobus, vndecima & duodecima, & equitib. quingētis in Macedoniam proficiſci iubet. cuius prouinciæ ab ea parte quæ libera appellabatur, Menedemus, princeps eatū regionū miſſus

missus legatus, omnium sucrum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius, primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, præsidijs aduersariorum Calidone, & Naupacto reiectis omni Aetolia potius est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit, hic, cum essent factiones duæ, varia voluntate ciuitatum vtebatur. Egesaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat, eodémq; tempore Domitius in Macedoniam venit: & cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est, a Iesse Scipionem cum legionibus magna & opinione, & fama omnium. nam plerumq; in nouitate fama antecedit. hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium: &, cum ab eo millia passuum viginti abfuisset, subitò se ad Cassium Longinum, in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; vt simul, adesse, & venire, nunciaretur, &, quò iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Halliacmonẽ, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortib. octo præsidio impedimẽtis legionũ reliquit, castellúmq; ibi muniri iusit. Eodem tẽpore, equitatus regis Cotti, ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. tum, timore perterritus Cassius cognito Scipionis aduentu, visisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliã cingunt; atq; ex his locis Ambraciã versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ iunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium,

sidium, vbi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quib. literis acceptis, consilium Scipio, itemque commutat: Cassium sequi desistit: Fauonio auxilium ferre contendit. itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tam opportuno tempore, vt simul Domitiani exercitus pulueris cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. ita Cassio industria Domitij. Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris stativis biduo moratus, ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Halicacmen, tertio die prima luce exercitum vado transduxit; & castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoq; sibi dubitandum non putauit, quin, productis legionibus, prælio decerneret. sed cũ esset inter bina castra campus, circiter millium passuum sex; castris Scipionis aciem suam subiecit. ille à vallo non discedere perseuerauit, attamen, egrè retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur, & maximè, quòd riuus difficilibus ripis castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. quorum studium, alacritatem q; pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna expectatione venisset, temerè progressus turpem habuit exitum; & nocte, ne conclamatus quidem vasis, flumen transit, atq; in eandem partem, ex qua venerat, redijt: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit: paucis diebus interpositis, nocte insidias equitum collocauit: quo in loco superioribus fere diebus nostris pabulari cum-

consuetuerant, & cũ quotidiana consuetudine, Q. Varus, profectus equitum Domitij, venisset; subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt: celeritéq; ad suos quisq; ordines redijt; atque vltro vniuersi in hostes impetum fecerunt. ex hac circiter octoginta interfectis, reliqui in fugam cõiectis, duob. amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius, sperans, Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere: vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuũ tria, loco idoneo, & occulto omnem exercitum, equitatúmq; collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnámq; partem leuis armaturæ ad explorãdum iter Domitij, & cognoscendum præmisit. qui cùm essent progressi, primæque turmæ insidias intrauissent; ex fremitu equorum illata suspitione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterũt. nostri, cognitis insidijs, ne frustrà reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, præfectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar, vt suprà demonstratum est, tres cohortes Orici, oppidi tuendi causa, reliquit; ijsque custodiam nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. huic officio, oppidóque præerat Acilius legatus. is naues nostras interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligauit; faucibúsque portus nauem onerariã submersam obiecit; & huic alterã coniũxit; super quas

turrim

turrim affectam ad ipsum introitū portus opposuit, & militibus compleuit, tuendámq; ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompēius, qui classi Aegyptiprærat, ad Oricum venit, submersámq; nauim remulco, multisq; contendens funibus abduxit: atq; alteram nauem, quæ erat ad custodiā ad Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex superiori pugnans loco, integrósq; semper defatigatis summittens, & reliquis partib. simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, vt aduersariorū manus diduceret, labore & multitudine telorum nostros vicit: deiectisq; defensoribus, qui omnes scaphis exceptis refugerant, etiā nauem expugnauit: eodémq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalē obiectam, quæ penè insulam contra oppidū effecerat: quatuor biremes, subiectis scutulis, impulsas rectibus in interiorem partem transduxit, ita ex vtraq; parte naues longas aggressus, quæ erāt delegatæ ad terrā, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio D. Lælium, ab Asiatica classe abductum, reliquit, qui commeatu Helide, atq; Amantia importari in oppidū prohibebat: ipse, Lyssum profectus, naues onerarias triginta, à M. Antonio relictas, intra portum aggressus omnes incendit: Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis qui eius erant conuentus, militibusq; quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere

oppido

oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit juxtáq; eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copijs, acie instructa, decertãdi potestatem Pompeio fecit. vbi eum suis locis se tenere animaduertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi cõsilium capiendum existimauit. itaq; postero die omnib. copijs. magno circuitu, difficili, angustóq; itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem cõmeatum, totiusq; belli apparatum eò contulisset, vt accidit. Pompeius enim, primò ignorans eius consilium, quòd diuersa ea regione itinere profectum videbat, angustijs rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperãs. quod ubi suspicatus Cæsar, milites q; adhortatus, vt æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeij procul teneretur; atq; ibi castra posuit. Pompeius, intercluſus Dyrrhachio, vbi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditúmq; habet nauib. mediocrem, atq; eas à quibusdam protegit ventis, castra communit: eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatúmq; ab Asia, atq; omnib. regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperãs, quòd tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classes q; ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat,

fecerat, morobantur in Epirum, rei frumentariæ causa, L. Canuleium legatum misit, quòd q. hæ regiones aberant longiùs, locus certiùs horrea constituit, vectúraſque frumẽti finitimis ciuitatib. descripsit. item Lysso, Parthiníſq., & omnibus caſtellis, quod eſſet frmenti conquiri iuſſit. id erat perexiguum, cũ ipſius agri natura, quòd ſunt loca aſpera, & montuoſa, ac plerumq. vruntur frumẽto importato; tum, quòd Pompeius hæc præuiderat; & ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinis habuerat; frumentúmque omne conquiſitum, ſpoliatũ, effuſiſque eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci natura. erant enim circum caſtra Pompeÿ permulti aditi, atque aſperi colles. hos primùm præſidijs tenuit; caſtellaque ibi cõmunit. inde, vt loci cuiuſque natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione circumuallare Pompeium inſtituit, hæc ſpectans, quòd anguſta re frumentaria vtebatur, quódque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo vndique frumentum, commeatúmque exercitui ſupportare poſſet: ſimul, vti pabulatione Pompeium prohiberet, æquitatúmque eius ad rem gerendã inutilẽ efficeret. tertiò, vt auctoritatẽ, qua ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cũ fama per orbem terrarũ percrebuiſſet, illũ à Cæſare obſideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neque à mari, Dyrrhachióque diſcedere volebat; quòd omnem apparatũ belli, tela, arma, tormẽta ibi collocauerat, frumentúmque exercitui nauibus ſupportabat; neque munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prælio decertare vellet; quod

quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendũ, relinquebatur; vt extremam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occuparet, & quã latiſſimas regiones præſidijs teneret, Cæſaríque copias, quam maximè poſſet, diſtineret. ídque accidit. caſtellis enim XXIIII. effectis, XV. millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur; multáque erant intra eum locum manu ſata, quibus interim iumenta paſcerentur. atq; vt noſtri perpetuas munitiones videbant, perductas ex caſtello in proxima caſtella, ne qua loco erumperent Põpeiani, & noſtres poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebãt; ne quo loco noſtri intrare, atque ipſos à tergo circumuenire poſſent. ſed illi operibus vincebant; quòd & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant. quæ cum erant loca Cæſari capienda, etſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non conſtituerat, tamen ſuis locis ſagittarios, funditoréſq; mittebat, quorum magnum habebat numerum; multíq; ex noſtris vulnerabantur: magnúſq; inuſſerat timor ſagittarum; atque omnes ferè milites aut ex ſubcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. in occupandis præſidijs magna vi vtérque vtebatur; Cæſar, vt quàm anguſtiſſimè Pompeiũ contineret; Pompeius, vt quam plurimos colles quam maximè circuitu occuparet. crebráq; ob eã cauſam prælia fiebãt. in his, cum legio Cæſaris nona præſidiũ quoddã occupauiſſet, & munire cœpiſſet; huic loco propinquum & contrarium collẽ Põpeius occupauit, noſtróſq; opere prohibere cœpit:

cæpit; &, cum vna ex parte propè æquum aditum haberet, primum sagittarijs, funditoribusq; circumiectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisq; prolatis, munitiones impediebat. neq; erat facile nostris, vno tempore propugnare, & munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, & loco excedere. erat per declive receptus illi autẽ hoc acriùs instabant, neq; regredi nostros patiebãtur, quòd timore adducti locum relinquere videbãtur. dicitur eo tẽpore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius vsus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris se recepissẽt inde, quò temerè essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari: intra hanc mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locúmque in omnes partes quàm maximè impediri, ipse idoneis locis funditores instruxit, vt præsidio nostris se recipientibus essent. his rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audaciùs nostros premere, & instare cæperunt; cratesq; pro munitione obiectas propulerunt, vt fossas transcenderent. Quod cùm animaduertisset Cæsar, veritus ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiorq; detrimentum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signũ dari, atq; in hostes impetum fieri iussit. milites legionis nonæ subitò constipati pila coniecerunt; & ex inferiore loco aduersus clium incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt. quibus ad recipiendum crates Directæ, lon-

longurũque obiectis, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. nostri verò, qui satis habebant sine detrimento discedere, complurib⁹ interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissimè se receperunt; paulóque circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantóque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos, atque infirmos hostes adorti, aut præsio superato, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum, equitúmque præstarent. causa autem obsidionis hæc fere esse consueuit, vt frumento hostes prohibeantur. at tum integras, atq; incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illis omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus vndique nauium numerus conueniebat; quæ commeatum supportarent: neque vllus flare ventus poterat, quin aliquæ ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis longè, latéque frumentis, summis erat in angustijs. sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore & patientia maximum bellum confecisse. meminerant, ad Aleſiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarũ ſe gentium victores discessisse. non, illis hordeum cum daretur, non legumina, recusabant: pecus verò, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebãt. est etiam genus radicis inuentum ab ijs qui fuerant cum Valerio, quod

appellatur Chara: quod admiſtum lacte multum inopiam leuat. id ſimilitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectis panes, cum in colloquijs Pompeiani famem noſtris obiectarent, vulgò in eos iaciebant, vt ſpem eorum minuerent. iámque frumenta matureſcere incipiebant; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat; quòd celeriter ſe habituros copiam confidebant. crebróque voces militum in vigilijs, colloquijſq; audiebantur, priùs ſe cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimiſſuros. frequenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò iumenta interiiſſe; vti autem, ipſos valetudine non bona, cum anguſtijs loci, & odore tetro & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus inſuetos operum, tum aquæ ſumma inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. atque, vt erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ vallium, has, ſublicis in terram dimiſſis, præſepſerat; terrámque aggeſſerat; vt aquam contineret. itaque illi neceſſariò loca ſequi demiſſa, ac paluſtria, & puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibuſdã præſidijs aberant longiùs, & celeriter æſtibus exarescebant. At Cæſaris exercitus optima valetudine, ſummáq; aquæ copia vtebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maiorémq; ſpem maturitate frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli nouæ ab vtríſque bellandi rationes reperiebantur. Illi,

cum

cum animaduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, vniuersas in multitudinem sagittas conijciebant, & se confestim ad suos recipiebant. quibus rebus nostri, vsu docti, hæc reperiebant remedia, vt alio loco ignes facerent, alio excubarent. interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus: cuius aduentu facilè sunt repulsi Pompeiani, neque verò conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisque deiectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. at plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cuius consilium reprehendendum non videtur. aliæ enim sunt legati partes, atque imperatoris. alter omnia agere ad præscriptum, alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sulla, à Cæsare castris relictis, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant. si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loca verebantur. neque multum ad solis occasum temporis superat. spe enim conficiendi negotij prope in noctem rem deduxerant. ita, necessariò, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit: qui tantum aberat à nostro castello, vt telum tormento immissum aliqui non posset. hoc consedit loco, atque eum

communÿt : omnésque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, destinendæ manus causa tentauerat; ne ex proximis præsidÿs succurri posset. vno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cum cohortibus tribus; atque eam loco depulit altero Germani, munitiones nostras egressi, complurib. interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. itaq; vno die sex præliÿs factis, tribus ad Dyrrhachium, trib. ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorũ millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatósque centuriones cõplures in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius qui præter Asiã obtinuerat: signáq; sunt sex militaria relata. nostri non amplius XX. omnib. sunt præliÿs desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur: quatuórq; ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt. &, cum labores sui periculíq; testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Cæsari renuntiauerunt: scutóque ad eum relato Sæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, vt erat de se meritus, & de rep. donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit: eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat, cohortémque postea duplici stipendio, frumento [a] vespetiarÿs, militaribúsque donis amplissimè donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit; &, in altitudinem pedum XV. effectis operibus, vineis eam partem castro-

[a] veste, diarÿs, Vide vict. variarum lectionũ lib. 1. cap. XXIII.

castrorum obtexit; & quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Caluisium Sabinum, vt demõstrauimus, receptis, tentandum sibi Achaiam, ac paulò longiùs progrediendum existimabat Cæsar: itaque eò Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit, quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, vt Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de voluntate ipsarum ciuitatũ recepit: nonnullas vrbes per vim expugnauit. reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locũ produxit, si Pompeius prælio decertare vellet; vt pæne castris Pompeij legiones subiiceret: tantúmque à vallo eius prima acies aberat, vti ne in eam telo tormentóue adigi posset. Pompeius autem, vt famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum cõstituebat, vt tertia acies vallũ contingeret, omnisque eius instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. hæc cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq; in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium suum, atque illius familiarem; quem, ab illo traditum initio, & commendatum,

datum, in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. huic dat literas, mandatáq; ad eum: quorũ hæc erat ſumma, ſeſe omnia de pace expertum: nihil adhuc, arbitrati, vitio factum eorum quos eſſe auctores eius rei voluiſſet; quòd ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium verererentur: Scipionem ea auctoritate eſſe, vt non ſolùm libere, quæ probaſſet, exponere, ſed etiam ex magna parte compellere, atque errantẽ regere poſſet: præſſe autem ſuo nomine exercitui; vt, præter auctoritatem, vires quoq; ad coercendum haberet: quod ſi feciſſet, quietem Italiæ, pacem prouinciarũ, ſalutem imperij vni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, caſtigato Scipione à Fauonio, vt poſtea, confecto bello, reperiebamus: infectáque re, ſeſe ad Cæſarem recipit. Cæſar, quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos eſſe angustos demonſtrauimus, magnis operibus præmuniunt: caſtelláque his locis poſuit. Pompeius, vbi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermiſſis diebus, rurſum eum nauibus ad ſe intra munitiones recepit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo, vt ſolijs ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis ſpatio, pabulum ſupportare, quóq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare.

lerare. sed postquam non modò hordeum, pabulúmque omnibus in locis, herbæque defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Aegus, Abducilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnib. Gallicis bellis optima, fortissimáque erat vsus. his domi, ob has causas, amplissimos magistratus mandauerat: atq; eos extra ordinẽ in senatũ legendos curauerat: agrósq; in Gallia est hostibus captos, præmiáq; rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletésque ex egentibus effecerat. hi, propter virtutem, non solùm apud Cæsarẽ in honore erant, sed etiam apud exercitũ cari habebãtur. sed freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiúmq; equitum fraudabãt, & prædam omnem domũ auertebant: quib. illi rebus permoti, vniuersi Cæsarem adierunt; palámque de eorum iniurijs sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam; illos secretò castigauit, quòd quæstui equites haberent; monuitque equites, vt ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. idque ita esse, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atq; animi

conſcientia intelligebant. quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunã, nouáſque experiri amicitias conſtituerunt: & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primùm conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere, vt poſtea, bello confecto, cognitum eſt; vt cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur; poſtquam id difficilius viſum eſt, neq; facultas perficiendi dabatur, quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere, & fraudata reſtituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompeium tranſierunt, cum ijs quos ſui conſilij participes habebant. quos Pompeius, quòd erãt honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnó cõmitatu, & multis iumentis venerãt, vtríque fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quódq; nouum, & præter conſuetudinem acciderat, per omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæſare ad Pompeium tranſierat; cum pæne quotidie à Pompeio ad Cæſarem perfugerent; vulgò verò vniuerſi in Epiro atque Aetolia conſcripti milites, earúmque reipublicæ omnium quæ à Cæſare tenebantur. ſed hi, cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu quid à peritoribus rei militaris deſiderari videbatur, temporibúſq; rerum, & ſpatijs locorũ, & cuſtodiarum vera diligentia animaduerſa, prout cuiuſque eorum qui negotijs præerant, aut natura, aut ſtudium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerãt.

quibus

quibus ille cognitis, eruptionisq; iam antè capto consilio, vt demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. his paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorum aggerémq; omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit; & de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris, præsidijsq; deductas, ad eam partem munitionũ ducit quæ pertinebant ad mare, longissimémq; à maximis castris Cæsaris aberant. eôdem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quásq; ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit; &, quid à quoque fieri velit, præcipit. ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione noua positum habebat. huic, quòd valetudine minùs commoda vtebatur, Fuluium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X. tantumdémq; eius valli agger in latitudinem patebat. ab eo intermisso spatio pedum ducentorum, alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paulò munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostris circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; vt, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resistí. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quòd milia passuum in circuitu XVIII munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. itaque contra mare transuersum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnúmque

que

que nostris attulit incommodum. nam, vt ad mare mi-
stræ cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subi-
tò prima luce Pompeiani exercitus: nouúsque eorum
aduentus extitit: simúlq; nauibus circumuecti milites
in interiorem vallum tela iaciebant: fossæque aggere
complebantur: & legionarij, interioris munitionis de-
fensores, scalis admotis, tormentísque cuiusque generis
telísque terrebant: magnáque multitudo sagittario-
rum ab vtraque parte circumfundebatur. multum au-
tem ab ictu lapidum, quod vnum nostris erat telum
viminea tegumenta galeis imposita defendebant. ita-
que, cum omnibus rebus nostri premerentur, atq; ægrè
resisterent; animaduersum est vitiũ munitionis, quod
suprà demonstratum est; atque inter duos vallos, quá
perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis,
in aduersos nostros impetum fecerunt; atque ex vtra-
que munitione deiectos terga vertere coegerunt. hoc
tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio no-
stris laborantibus summittit: quæ ex castris fugientes
conspicatæ, neque illos suo aduentu confirmare potue-
rũt, neq; ipsæ hostium impetum tulerunt. itaque quod-
cunque addebatur subsidio, id corruptum timore fu-
gientium, terrorem, & periculum augebat. hominum
enim multitudine receptus impediebatur. in eo prælio,
cum graui vulnere esset affectus aquilifer, & viribus
deficeret, conspicatus equites nostros, hanc ego, inquit,
& viuus multos per annos magna diligentia defendi,
& nunc moriens eadem fide Cæsari restituto: nolite ob-
secro committere, quod antè in exercitu Cæsaris non
accidit, vt rei militaris dedecus admittatur; incolu-
mémque

mémque ad eum referte. hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, pater principem priorem. iámque Pompeiani, magna cede nostrorum, castris Marcellini approfunquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locũ tenebat præsidiorum, ea renuntiata, cũ cohortibus XII descendẽs ex loco superiore cernebatur. cuius aduẽtus Pompeianos compressit, nostrósq; firmauit, vt se ex maximo timore colligerent. neq; multo pòst Cæsar, significatione per castella fumo facta, vt erat superioris tẽporis cõsuetudo, deductis quibusdã cohortibus ex præsidiis, eódem venit. qui, cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeiũ extra munitiones egressum, castra secundũ mare, vt libere pabulari posset, nec minùs aditum nauibus habere, immutata ratione belli, quoniã propositũ non tenuerat, iuxta Pompeium munire instituit. qua perfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæsaris cohortium quasdã, quod instar legionis videretur, esse post silum, & in vetera castra duci. castrorum hic situs erat. superioribus diebus, cum se nona legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copijs, atque opera, vt demonstrauimus, circumuniret, castra eo loco posuit. hæc siluam quandam contingebant, neq; longiùs à mari passibus IIICC aberant. pòst, mutato consilio, quibusdam de causis, Cæsar paulò vltra eum locum castra transtulit: paucisq; intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat; & quòd eo loco plures erat legiones habituras, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. ita minora castra, inclusa maioribus, castelli, atq;

arcis

arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC; quò liberiùs, ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoq; mutato consilio, quibusdam de causis, quas commemorari necesse nõ est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdã castellis confirmauerant. is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D: hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, diminutóq; militum numero, ad legionem Pompeij, castráq; minora duplici acie duxit. neq; eum prima opinio fefellit. nam & peruenit priùs, quàm Pompeius sentire posset: & tametsi erant munitiones castrorum magnæ; tamen sinistro cornu, vbi erat ipse, celeriter, aggressus, Pompeianos ex vallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic paulisper est pugnatum; cũ irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissimè T. Pulcione, cuius opera proditũ exercitũ C. Antonij, demõstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerũt: excisóq; Eritio, primò in maiora castra, pòst etiã in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, &, quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnãtes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimum potest, cum

in reliquis rebus, tum præcipuè in bello, paruis momentis magnas rerum cõmutationes efficit, vt tum accidit, munitionem, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornus cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quòd eam munitionẽ esse arbitrarentur. quòd cum esset animaduersum coniunctam esse fluminis protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisq; noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, & renunciata, quinctam legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodémque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omnia q; sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio, celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atq; vltro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris quòd angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat: dextrum cornu, quòd erat à sinistro secluſum, terrore equitum animaduerſo, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, ex qua proruebat, seſe recipiebat: ac plerique equites, ne in angustias inciderent, X. pedum munitionis ſe in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum parabant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, veriti ne angustijs intercluderentur, cum extra & intus hostem haberent, eòdem, quò venerant, receptui consulebant: ibique erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo,

vt,

vt, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere inberet, alij, dimissis equis, eundem cursum consecerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neq; quisquam omnino consisteret. Hu tantis malis hæ subsidia succurrebant, quò minùs omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius, insidias timens, credo, quid hæc præter spem acciderant eius, qui paulò ante exercitus fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquantùm non audebat; equitésque eius, angustijs, portisque Cæsaris militibus occupatis ad insequendum tardabantur. ita paruæ res magnum intrámq; partem momentum habuerunt. munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam, & expeditam Cæsari victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. duobus his vnius diei prælijs Cæsar desiderauit milites nongentos sexaginta, & notos equites R. Felginatem, Tuticanum, Gallum senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; Agrauium, Puteolis; M. Sacratiuirum, Capuæ; tribunos mil. L, & centuriones XXX. sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusq; & fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine vlla vulnere interijt: signáq; sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus, hoc nomen obtinuit; atq; ita se postea salutari passus est. sed neq; in literis, quas scribere est solitus, neq; in fascibus insignia laureæ protulit. At Labienus, cùm ab eo impetrauisset, vt sibi captiuos tradi iuberet, omnésq; deductos, ostentationis, vt videbatur, causa, quo maior persuasio fides

ſdes haberetur, con. militones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, ſoleretne veterani militis fugere, in omniũ conſpectu interficit. His rebus tãtum fiducię, ac ſpiritus Pompeianis acceſſit, vt non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe iam ſibi viderentur. nam illi paucitatem noſtrorum militum, non iniquitatẽ loci, atq; anguſtias præoccupatis caſtris, & ancipitem terrorem intra extráque munitiones, non abſciſſum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non poſſet, cauſæ fuiſſe cogitabant. non ad hæc addebãt, non ex concurſu acri facto, non prælio dimicatur; ſibique ipſos multitudine, atque anguſtijs maius attuliſſe detrimentum, quàm ab hoſte accepiſſent. non denique communes belli cauſas recordabantur, quorum quam paruulæ ſæpe cauſæ vel falſæ ſuſpicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis, magna detrimenta intuliſſent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu eſſet offenſum: ſed perinde, ac ſi virtute viciſſent, neque vlla commutatio rerum poſſet accidere, per orbem terrarum, fama, ac literis, victoriam eius dici concelebrabant. Cæſar, à ſuperioribus cõſilijs depulſus, omnem ſibi cõmutandam belli rationem exiſtimauit, itaque vno tempore, præſidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactóque in vnum locum exercitu concionem apud milites habuit; hortatúſq; eſt, ne ea quæ accidiſſent, grauiter ferrent, neue his rebus terrerentur, multiſque ſecundis prælijs vnum aduerſum, & id mediocre opponerent: habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam ſine aliquo vulnere cepiſſent; quòd duas Hiſpanias, belliciſſimarum

morum hominum, peritissimis, atque exercitatissimis ducibus, pacauisset; quòd finitimas, frumentariasq; prouincias in potestatem redegisset: denique reuendare debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solùm portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omniaederent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, ciuis potius, quàm sua culpæ debere tribui: locum securum ad dimicandum dedisse: potitum esse se hostium castris: expulisse, ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partem iam præsentemque victoriam interpellassent, dandam omnibus veniam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atq; iis qui antè dimicari timuissent, vltro se prælio offerrent. Hac habita oratione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex animo dolor, tantúmq; studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœne loco graniores imponeret labores; simulq; omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superiorum etiam ordinum nonnulli, orationem permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarẽt. Contra ea Cæsar neq; satis militibus perterritis confidebat, spatiúmque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisq; munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. itaque, nulla interposita mora, sauciorum modò, & ægrorum habita ratio-

ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his vna legio missa præsidio est, his explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit, paruóque spatio intermisso, vt & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statímque egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque verò Pompeius, cognito consilio eius, moram vllam ad insequendum intulit; sed eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatúmq; præmisit ad nouissimum agmen demorandum: neq; consequi potuit; quòd multum expedito itinere anteceserat Cæsar. Sed cum ventum esset ad flumen Genusum, quòd ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos prælio detinebat. huic suos Cæsar equites opposuit; expeditósque antesignanos admiscuit CCCC. quibus tantum profecere, vt, equestri prælio commisso, pellerent omnes, complures, interficerent, ipsíq; incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductóq; exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagum consedit; militésque omnes intra vallum castrorum continuit; equitatúmque per causa pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagum consedit: eiúsque milites, quod ab opere, integris mu-

nitionibus, vacabant, alij lignandi, pabulandique causa longiùs progrediebantur, alij, quòd subitò consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant, quibus ad sequendum impeditis Cæsar, quod fore prouiderat, meridiano ferè tempore, signo profectionis dato, exercitum eduxit; duplicatóque eius diei itinere, VIII. millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur; vt, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum est, vt altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & præcessos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium vrbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timénsque Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. totius autem rei consilium his rationibus explicabat, vt, si Pompeius eòdem contenderet, abductum illum à mari, atque ab ijs copijs,

quas

quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret. si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficiseretur; sin Apolloniam, Oricúmque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. itaque, præmissis nuncijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri vellet ostendit: præsidióque Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyssi vna, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis, per Epirum, atq; Arcaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, vt subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyráq; discedere nollet, quòd legiones, equitatúmq; ex Italia expectaret, ipse vt omnibus copijs Domitium aggrederetur. his de causis vterq; eorum celeritati studebat, vt suis esset auxilio, &, ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. accessit etiam improuisò aliud incommodum, quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauiæ, iter fecerat; vt ipsa fortuna illum obijcere Pompeio videretur. hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul à Pompeio literis per omnes prouincias, ciuitatésque dimissis, prælio ad Dyrrhachiũ facto, latiùs, inflatiúsq; multo,

quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem, pænè omnibus copijs amissis. hæc itinera infesta reddiderant. hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterant. quibus accidit rebus, vt, pluribus dimissi itineribus, à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. sed Allobroges, Roscilli, atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quod vnà in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cùcta, vt erat acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentũ Pompeij docuerunt. à quib. Domitius certior factus, vix IIII. horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitauit, & ad Eginium, quod est obiectum, oppositúmq; Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit: quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis antè diebus vltro ad Cæsarem legatos miserat, vt suis omnib. facultatibus vteretur; præsidiúmque ab eo militum petierat, sed eò fama iam præcurrerat, quã supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus, itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, cum se victoriæ Pompeij comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in oppidum cogit; portásq; præcludit; & ad Scipionem, Pompeiúmque nuncios mittit, vt sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum à Dyrrhachio cogni-

cognito, Lariſſam legiones abduxerat. Pompeius nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis ſcalas, muſculóſq; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iuſſit. quib. reb. effectis, cohortatus milites docuit, quantum vſum haberet ad ſubleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atq; opulento; ſimul reliquis ciuitatibus vrbis huius exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, priùs quàm auxilia concurrerent. itaq; vſus ſingulari militum ſtudio, eodem, quo venerat, die, poſtboram nonam, oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnauit; & ad diripiendum militibus conceſſit, ſtatímq; ab oppido caſtra mouit, & Metropolim venit, ſic, vt nuntios expugnati oppidi, famámq; antecederet. Metropolitæ, eodem primùm vſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerũt, muróſq; armatis compleuerunt: ſed poſtea, caſu ciuitatis comprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt, quib. diligentiſſimè conſeruatis, collata fortuna Metropolitum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas, præter Lariſſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari pareret, atq; imperata faceret. ille, ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ profè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eóque omnem rationem belli conferri conſtituit. Pompeius paucis poſt diebus in Theſſaliam peruenit: concionatúſque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, vt parta iam victoria, præda, ac præmiorum velint eſſe participes: receptiſ-

que omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicúmq; apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. auctis copijs Pompeij, duobúsq; magnis exercitibus coniunctis, prisilina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur, adeò, vt, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiã videretur; &, si quando quid Pompeius tardiùs, aut consideratius faceret, vnius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, prætoriósq; seruorum habere numero, dicerent. iámq; inter se palam de præmijs, ac sacerdotijs contendebant; in annósq; consulatum definiebant. alij domos, bonaq; eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnáq; inter eos in consilio fuit controuersia, oporterétne L. Hirtij, quòd is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs prætorijs absentis rationẽ haberi: cùm eius necessarij fidem implorarent Pompeij, vt præstaret, quod proficiscens promisisset; ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recusarent. iam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palàm descenderunt: cum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius vrbanam gratiam, dignitatémq; iactaret: Scipio affinitate Pompeij confideret. postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quòd gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto ternas tabellas dari ad indicandum ijs qui ordinis essent senatorij, bellóq; vnà cum

ipsis

ipſis interfuiſſent, ſententiáſq; de ſingulis ferrent, qui Romæ remanſiſſent, quíq; inter præſidia Pompeÿ fuiſſent, neq; operam in re militari præſtitiſſent: vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. poſtremò omnes aut de honoribus ſuis, aut de præmÿs pecuniæ, aut de perſequendis inimicis agebant, nec, quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quēadmodum vti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata confirmatíſq; militibus, & ſatis longo ſpatio temporis à Dyrrhachinis prælÿs intermiſſo, quod ſatis perſpectum habere videretur, tentandum Cæſar exiſtimauit, quidnam Pompeius propoſiti, aut voluntatis ad dimicandum haberet: itaq; ex caſtris exercitum eduxit, aciémq; inſtruxit, primùm ſuis locis, paulóque à caſtris Pompeÿ leuiùs; continentibus verò diebus, vt progrederetur à caſtris ſuis, collibúſq; Pompeianis aciem ſubÿceret. quæ res in dies confirmationem eius efficiebat exercitum. ſuperius tamen inſtitutum in equitib. quod demonſtrauimus, ſeruabat, vt, quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes, atq; expeditos, ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana conſuetudine vſum quoq; eius generis prælÿorum perciperent. his erat rebus effectum, vt equites mille apertioribus etiã locis ſeptem millium Pompeianorum impetum, cùm adeſſet vſus, ſuſtinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrerētur. námq; etiam per eos dies prælium ſecundum equeſtre fecit, atq; vnum Allobrogem ex duobus, quos profugiſſe ad

Pompeium suprà docuimus, cùm quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, vt videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret, sempérque esset in itineribus, hoc sperans, vt, mouendis castris, pluribúsque adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur; simúlq; in itinere vt aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisque detẽsis, animaduersũ est, paulò antè, extra quotidianã cõsuetudinẽ, longiùs à vallo esse aciem Pompeij progressam; vt non iniquo loco posse dimicari videretur. tunc Cæsar apud suos, cùm iam esset agmen in portis, differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitãdum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandũ parati: non facilè occasionẽ postea reperiemus. confestimq; expeditas copias educit. Pompeius quoq; vt postea cognitum est: suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. námq; etiam in concilio superiorib diebus dixerat, prius, quàm concurrerent acies, fore, vt exercitus Cæsaris pelleretur. id cũ essent pleriq; admirati, scio me, inquit, pæne incredibilẽ rem polliceri: sed rationem consilij mei accipite; quò firmiore animo in prælium prodeatis. persuasi equitibus nostris, ídq; mihi se facturos confirmauerunt, vt, cum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto

aggrede-

aggrederentur; vt, circumuenta ab tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem iaceretur. ita sine periculo legionum, & pæne sine vulnere bellum conficiemus. id autem difficile non est, cum tantùm equitatu valeamus. simul denuntiauit, vt essent animo parati in posterum; & quoniã fieret dimicandi potestas, vt sæpè cogitauissent, ne vsu, manúque reliquorũ opinionẽ fallerent. Hunc Labienus excepit, vt, cum Cæsaris copias despiceret, Pompeÿ consilium summis laudibus efferret, noli, inquit, existimare Pompei, hunc esse exercitum qui Galliam Germaniámque deuicerit. omnibus interfui prælijs: neque temerè incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest. magna pars deperijt: quod accidere tot prælijs fuit necesse. multos autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi demum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. an non audistis ex ijs qui per causam valetudinis remanserũt, cohortes esse Brundisij factas? hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ; & pleræque sunt ex colonijs transpadanis attamen, quod fuit roboris, duob. prælijs Dyrrhachynis interijt. Hæc cùm dixisset, iurauit se, nisi victorem in castra nõ reuersurum: reliquósque, vt idem facerẽt, hortatus est. hoc laudans Pompeius, idem iurauit, nec verò ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cùm facta essent in concilio, magna spe, & lætitia omnium discessum est. ac iam animo victoriam percipiebãt, quòd de re tanta, & à tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar cùm Pompeÿ castris appropinquasset, ad

hunc

hunc modum aciem eius instructam animaduertit, erant in sinistro cornu legiones duæ, traditæ à Cæsare initio dissentionis ex S. C. quarum vna prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicensis legio coniuncta cum cohortib. Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediã, cornuáq; interierat: numeróq; cohortes CX. expleuerat, hæc erãt millia LV. euocata ũ circiter duo millia: quæ ex beneficiarijs superiorum exercituũ ad eum conuenerant: quæ tota acie disperserat. reliquas cohortes VII castris, propinquisq; castellis præsidia disposuerat. dextram cornu eius riuus quidam, impeditis ripis, muniebat. quam ob causam cunctũ equitatũ, sagittarios, funditóresq; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu; nam in sinistro collocauerat: tametsi erant Pyrrhinis præliis vehementer attenuatæ: & huic sic adiunxit octauam, vt pene vnam ex duabus efficeret: atque alteram alteri præsidio esse iusserat. cohortes in acie LXXX. constitutas habebat. quæ summa erat M. XXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat sinistro cornu Attentum, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat, ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter externa acie, singulas cohortes detraxit; atq; ex his quartam instituit, equitatuíq;

oppoſuit; & quid fieri vellet, oſtendit; monuitq; eius diei victoriam in earum cohortium virtute conſtare; ſimul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit, ne iniuſſu ſuo concurreret: ſe, cum id fieri vellet, vexillo ſignũ daturum. exercitum cùm militari more ad pugnam cohortaretur, ſuáq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit, teſtibus ſe militibus vti poſſe, quanto ſtudio pacem petiſſet; quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Clodium cum Scipione egiſſet; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendiſſet, neq; ſe vnquam abuti militum ſanguine, neq; remp. alterutro exercitu priuare voluiſſe. Hac habita oratione, expoſcentib. militibus, & ſtudio pugnæ ardentibus, tuba ſignum dedit. Erat Craſſinius euocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primũ pilum in legione decima duxerat, vir ſingulari virtute. hic, ſigno dato, ſequimini me, inquit, manipulares mei qui fuiſtis; & veſtro imperatori quã conſtituiſtis, operam date. vnum hoc prælium ſupereſt: quo facto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. ſimul reſpiciens Cæſarem, faciam, inquit, hodie imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cùm dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter CXX. voluntariè eiuſdem centuriæ ſunt proſecuti. Inter duas acies tantum erat relictum ſpatij, vt ſatis eſſet ad concurſum vtriuſque exercitus. ſed Pompeius ſuis prædixerat, vt Cæſaris impetum excipierent, neque ſe loco mouerent; aciémque eius paterentur. idque admonitu C. Triarij feciſſe dicebatur; vt

primus

primus excursus, visq; militum infringeretur; aciēq; distenderetur; atq; suis ordinibus dispositi, dispersos adorirētur: leuiúsq; casura pila sperabat, in loco retentis militib. quàm si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, vt, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. quod nobis quidē nulla ratione factum à Pompeio videtur: propterea quid est quædam animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur, hanc non reprimere, sed augere imperatores debent, neque frustra antiquitus institutum est, vt signa vndique concinerent, clamorémque vniuersi tollerent, quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites, dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atq; animaduertissent non concurri à Pompeianis, vsu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium feré spatium constiterunt, ne, consumptis viribus, appropinquarent; paruóq; intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu, pila miserūt, celeritérq; vt erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. neque verò Pompeiani huic rei desuerunt. nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt, pilísq; missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu, vt erat imperatum, vniuersi procurrerunt: omnísq; multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equitésq; Pōpeiani hoc acriùs instare, & se turmatim explicare, aciēq; nostrā à latere aperto circuire cœperūt;

quod

quod vbi Cæsar animaduertit, quartæ aciei, quam instituerat ex cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procurrerunt: infestisque signis tanta vi in Pompeij equites impetum fecerunt, vt eorum nemo consisteret, omnesque conuersi non solùm loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. quibus submotis, omnes sagittarij, funditoresque destituti inermes sine præsidio interfecti sunt, eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eósque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita, cùm recentes, atque integri defessis successissent, alij autem à tergo adoriri cœperentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atq; vniuersi terga verterunt. neque verò Cæsarem fefellit, quin ab ijs cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, vt ipse in cohortandis militibus pronunciauerat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab ijsdem facta cædes sagittariorum, atque funditorum: ab ijsdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuecta, atq; initium fugæ factum. sed Pompeius, vt equitatum suum pulsum vidit, atq; eam partem cui maximè confidebat, perterritam animaduertit, alij diffisus, acie excessit, protinúsq; se in castra equo contulit, & ijs centurionibus quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clarè, vt milites exaudirent, tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. hæc cùm dixisset, se

in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tam euentum expectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, vt beneficio fortunæ vterentur, castráque oppugnarent, qui, ex magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur. multò etiam acriùs à Thrasibus, barbarísque auxilijs. nam qui ante refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signísque militaribus magis de reliqua fuga, quàm de castrorum defensione, cogitabant. neque verò diutiùs, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinúsque omnes ducibus vsi centurionibus, tribunísque milium altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pompeij videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula proiecta edera, multáque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent; vt facilè existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluntates. atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebant, cui semper omnia ad necessarium vsum defuissent. Pompeius iam cùm intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex

castris

castris eiecit; protinúsq; equo citato, Larissam contendit neq; ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, cum tatu equitum XXX ad mare peruenit, nauémque frumentariam conscendit, sæpe, vt dicebatur, querens, tantùm se opinionem fefellisse, vt, à quo genere hominum victoriam speraſſet, ab eo initio fugæ facto pænè proditus videretur. Cæsar, castris potitus, à militibus contendit, ne, in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. quare impetrata, montem opere circumuenire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, dissisi eo loco, relicto monte, vniuersi iuris eius Larissam versus se recipere cœperunt. qua spe animaduersa, Cæsar copias suas diuisit; partemque legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit: quatuor secum legiones duxit; commodioréque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI, aciem instruxit. quare animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. hunc montem flumen subluebat. Cæsar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, nóxque iam suberat, tamen munitione flumen à monte secluſit, ne nocte Pompeiani aquari possent. quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis senatorij, qui se cum coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atq; arma proijcere iussit. quod vbi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, proiecti ad terram, flentes, ab eo petierunt

salu-

salutem: consolatus consurgere iussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit; militibúsq; suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atq; in castra reuerti iussit: eodémque die Larissam peruenit, in eo prælio non ampliùs ducentos milites desiderauit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX. amisit. interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cuius mentionem suprà fecimus, gladio in os aduersum coniecto. neq; id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat, sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optiméq; eũ de se meritum iudicabat. ex Pompeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt ampliùs millia XXIIII. namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dediderunt. multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. signáque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX. & aquilæ LIX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitib. est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisiũ venit; eadémque ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis, instructisque scaphis, elicuit naues Lælianas; atq; ex his longiùs productam vnam quinqueremem, & minores duas in angustijs portus cæpit: itémq; per equites

dispo-

disposítos aqua prohibere classiarios instituit. sed Lælius, tempore anni commodiore vsus, ad nauigandum onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachióque aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neq; ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insuláque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit: & cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret: perturbatúmque eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno vento, & secundo completas onerarias naues teda, & pice, & stupa, reliquísque rebus quæ sunt ad incendia, in Pomponianã classem immisit, atq; omnes naues incendit XXXV. in quibus erant XX. constratæ: tantúsque eo facto timor incessit, vt, cum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati. existimabant plerique futurum fuisse, vt amitteretur. sed opportunissimè nuncijs allatis, oppidum fuit defensum: Cassiúsque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem: applicatísque nostris ad terram nauibus propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egerunt. Cassius, secundum nactus ventũ, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incendi-
[illegible] misit: & flamma ab vtroq; cornu comprehensa,

naues sunt combustæ quinq;. cúmq; ignis, magnitudine venti, latiùs serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naues conscenderunt, & à terra soluerunt; impetúq; facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. præterea duæ sunt deprehensæ triremes, neq; multo pòst de prœlio facto in Thessalia cognitum est; vt ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis, amicìsq; Cæsaris arbitrabantur. quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: &, quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémque vnam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeij nomine Aphipoli propositum, vti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuésq; R. iurandi causa conuenirent. sed vtrum auertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, vt quamdiutissimè longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniã tenere conaretur existimari non poterat. ipse ad anchoram vna nocte constitit; &, vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. biduũ tempestate retentus, nauibúsq; alijs additis actuarijs, in Ciliciã, atq; inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit,

confensu

conſenſu omnium Antiochenſium, ciuiúmq; R. qui illic negotiarentur, arcem ante captam eſſe, excludendi ſui cauſa; nunciósq; dimiſſos ad eos qui ſe ex fuga in finitimas ciuitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent magno eorum capitis periculo futurum. idem hoc L. Lentulo qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. nam quicunq; ex fuga Pompeium ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, oppido, ac portu recepti non erant: miſſiſque ad eos nuntijs, vt ex ijs locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naues ſoluere iubebantur. Iámq; de Cæſaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. quibus cognitis rebus, Pompeius, depoſito adeundæ Syriæ conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, & à quibuſdã priuatis ſumpta, & æris magno pondere ad militarem vſum in naues impoſito, duobúſq; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs ſocietatis delegerat, partim à negotiatoribus coegerat quóſq; ex ſuis quiſq; ad hanc rẽ idoneos exiſtimabat. Peluſium peruenit. ibi caſu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum ſorore Cleopatra gerens bellũ; quam paucis ante menſibus per ſuos propinquos, atq; amicos regno expulerat: caſtráque Cleopatræ non longo ſpatio ab eius caſtris diſtabant. ad eum Pompeius miſit, vt, pro hoſpitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur atque illius opibus in calamitate tegeretur. ſed, qui ab eo miſſi erant, confecto legationis officio, liberiús cum militibus regis colloqui cœperunt, eóſque, hortari, vt ſuum officium Pompeio præſtarent, néue eius fortunam deſpicerent. in hoc erant numero complures

Pompeÿ milites; quos ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam traduxerat, bellóque confecto apud Ptolemeum, patrem pueri, reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, vt postea prædicabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptúmq; occuparet, siue disiecta eius fortuna, vt plerúmque in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eúmq; ad regem venire iusserunt: ipsi clam consilio inito, Achillam, præfectum regium, singularis hominem audaciæ, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. ab hoc liberaliter ipse appellatus, & quadã notitia Septimÿ productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauicula paruulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla & Septemuiro interficitur. item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, cùm in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatũ esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ, eiúsq; rei causa, senatores omnes ex prouincia vocasse, vt ijs testibus, summa pecuniæ vteretur; sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesia pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum victoriæ, quòd ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad valuas se templi, liménque conuertisse. Eodémque die Antiochia in Syriabu tantus exercitus clamor [illegible] signorum

sanus

sonus exauditus est, vt in muris armata ciuitas discurreret. hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas nō est, quæ Graci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. item Tralli bus in templo victoriæ, vbi Cæsari statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cū audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquásque eius loci opportunitates, cum legionibus, vna, quā, ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia à Fufio legato euocauerat, equitibúsque octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. in his erant legionibus hominum tria millia ducenti. reliqui, vulneribus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non poterant. sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs profuisci non dubitauerat; atq; omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit: atque ibi primùm è naui egrediens, clamorem militum audit, quos rex in oppido, præsidij causa, reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quòd fasces ante ferrētur. in hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui prædicabat; hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: complurésq; milites huius vrbis omnib. partibus interficiebantur. quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat.

ipse enim necessariò Etesiis tenebatur; qui Alexãdriæ nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum R. & ad se, quòd esset cõsul, pertinere existimans, atq; eo magis officio suo conuenire, quòd superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S.C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem Ptolemæũ, atq; sororem eius Cleopatrã exercitus, quos haberent, dimittere, & de controuersiis iure apud se potius, quàm inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutritius eius eunuchus, nomine Photinus. is primùm inter sueri, atq; indignari cœpit, regem ad dicendã causam euocari: deinde, adiutores quosdam conscios sui facti ex regijs amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copijs præfecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris, nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti ex duob. filijs maior, & ex duab. ea quæ ætate antecedebat. hac vti fierent, per omnes deos, pérq; fœdera, quæ Romæ fecisset, eodẽ testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. tabulæ testamenti, vnæ per legatos eius Romam erãt allatæ, vt in ærario ponerentur. eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ. alteræ eodẽ exemplo relictæ, atq; obsignatæ Alexandriæ proferebãtur. De his rebus cum ageretur apud Cæsarem; isq; maximè vellet pro cõmuni amico, atq; arbitro controuersias regũ cõponere: subitò exercitus regius, equitatúsq; omnis venire Alexandriam nuncia-

tur. Cæſaris copiæ nequaquã erant tantæ, vt eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandũ, confideret. relinquebatur, vt ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliúmque Achillæ cognoſceret. milites tamen omnes in armis eſſe iuſſit: regémq; hortatus eſt, vt ex ſuis neceſſarijs, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, &, quid eſſet ſuæ voluntatis, oſtenderet. à quo miſſi Dioſcorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnámq; apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. quos ille, cum in conſpectum eius veniſſent, priùs, quàm audiret, aut, cuius rei cauſa miſſi eſſent, cognoſceret, corripi, ac interfici iuſſit. quorum alter, accepto vulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. quo facto, regem vt in ſua poteſtate haberet, Cæſar effecit, magnámque regium nomen apud ſuos auctoritatem habere exiſtimans, & vt potius priuato paucorum, & latronum conſilio, quàm regio, ſuſceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, vt neque numero, neque genere hominum, neq; vſu rei militaris contemnendæ viderentur. millia enim viginti in armis habebat. hæ conſtabant ex Gabianis militibus: quibus iam in conſuetudinem Alexandrinæ vitæ, atq; licentiæ venerant, & nomen, diſciplinámque populi R. dediciterãt, vxoréſque duxerant, ex quibus pleríque liberos habebant. huc accedebant collecti ex prædonibus latronibúſque Syriæ, Ciliciæque prouinciæ, finitimarúmque regionum. multi præterea capitis damnati, exuléſq; conuenerant: fugitiuíſq; omnibus noſtris ſummerat. Alexandriæ receptus, certáq; vitæ cõditio,

vt, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, conuersu militum eripiebatur, qui vim suorum, quòd in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. erant praeterea equitum millia duo, inueterauerant cõpluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerãt, bella cum Aegyptijs gesserant. hunc vsum rei militaris habebant. his copijs fidens Achillas, paucitatémque militum Cæsaris despiciẽs, occupabat Alexandriã, præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. eodémque tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam ea res attulit dimicationem. simul enim deductis copijs, pluribus vijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur, quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium: quæ prælio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes aptæ instructæq; omnibus rebus ad nauigandum, præter has XXII erant, quæ presidij causa Alexandriæ esse consueuerant, constratæ omnes, quas si occupassent, classe Cæsaris erepta portum, ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxilijsque Cæsarem prohiberent. itaq; tanta est contentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerem in

victoriam, ibi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus, incendit; quòd tam latè tueri tam parua manus non poterat; confestimq; ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris; magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula accepit. hæc insula, obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed, à superioribus regibus in longitudinem passuum octingentorum in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. in hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæq; vbiq; naues imprudentia, aut tempestate paululũ suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. ijs autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum. hoc tũ veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibúsq; expositis, Pharon apprehendit, atq; ibi præsidium posuit. quibus est rebus effectum, vti tutò frumentũ, auxiliáq; nauibus ad eum supportari possent. demisit enim circũ omnes propinquas regiones; atq; inde auxilia euocauit: reliquus oppidi partibus sic est pugnatũ, vt æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur. id efficiebãt angustiæ loci: paucisque vtrinque interfectis, Cæsar loca maximè necessaria complexus, noctu præmunit. hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi causa, initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditúsque habebat ad portũ, & ad reliqua naualia. has munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro muro obiecta habe-

haberet, neu fugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni speras, ad Achillam se ex regia traiecit, vnáq; bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quæ res apud milites largitione auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturq; ne negotio desisteret, náue animo deficeret, indicatis deprehensisque internuncijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, AVT OPPII DE BELLO ALEXANDRINO, COMMENTARIVS IIII.

BELLO *Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciáq; omnem classem arcessit: ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta vndique conquiri, & frumentum mitti, auxiliáque adduci iubet. interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atq; musculis aptantur: ex edificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantúmq; aut ruinis deijcitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferentur. nam incendio fere tota est Alexandria; quòd sine contignatione, ac materia sunt ædificia, & structura*

atque fornicibus continentur, tectáque sunt tudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maximè, vt, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc, operibus, vineisque agendis, à reliqua parte vrbis excluderet, illud spectans, primum, vt, cum esset in duas partes vrbs diuisa, acies vno consilio, atque imperio administraretur; deinde, vt laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis verò, vt aqua, pabulóque abunderet: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quódque vtrumque palus largè præbere poterat. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio vlla, aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnúmque pertinet, legatos, conquisitoréque, delectus habendi causa, miserant; magnúmque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum conuexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minus in vrbe maximæ armorum erant institutæ officinæ, seruos præterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiúmque præbebant. hac multitudine dispositâ, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant; vt, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendũ opportunæ essent. omnibus vijs, atq; angiportis triplicem vallum obduxerant. (erat autem quadrato extructus saxo; nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat) quæ p. partes vrbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum muni-

munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisq; eis rotis, funibus iunctisque obiectis, directis plateis in quamcunque ea visum partem monebant. vrbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atq; acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, vt nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant: vnóq; tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atq; hæc principes in consilijs, concionibusq; agitabant, populum R. paulatim in consuetudinem eius regni venire occupandi: paucis annis ante Gabinium cũ exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium se ex fuga eò eodem recepisse; ac Cæsarem venisse cum pijs; neq; morte Pompeij quicquam profectum, quominus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam: idq; agendum maturè: namq; eum, interclusum tẽpestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissentione orta inter Achillam, qui veterum exercitui præerat, & Arsinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, vt suprà demonstratũ est, cum vterq; vtrũq; insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoe per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atq; Achillam interficit. hoc occiso, ipse sine vllo socio, & custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. is, suscepto officio, lætitiam in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexãdria est fere tota fossis cincta. Specusq; habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos

inducitur, quæ paulatim ſpatio temporis liqueſcit, ac ſubſidit. hæc vti domini ædificiorum, atq; eorum familiæ conſueuerunt nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa, atq; turbida, vt multos variósq; morbos efficiat. ſed ea plebs, ac multitudo contenta eſt neceſſariò, quòd fons vrbe tota nullus eſt. hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi; qui diſtributi munitionum tuendarum cauſa vicatim, ex priuatis ædificijs, ſpecubus, & puteis extracta aqua vtebantur. hoc probato conſilio magnum, ac difficile opus aggreditur. interſeptis enim ſpecubus, atq; omnibus vrbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. quamobrem ſalſior paulò præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob cauſam id accidiſſet; nec ſatis ſibi ipſi credebant; cum ſe inferiores eiuſdem generis, ac ſaporis aqua dicerent vti, atq; ante cõſueſſent: vulgóq; inter ſe conferebant, & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoſcebant. paruo verò temporis ſpatio hæc propior bibi non poterat omnino, illa inferior corruptior iam, ſaliórque reperiebatur. quo facto, dubitatione ſublata, tantus inceſſit timor, vt ad extremum caſum omnes deducti viderẽtur; atq; alij morari Cæſarem dicerent, quin naues conſcendere iuberet; alij multo grauiorem extimeſcerent caſum; quod neque celari Alexandrinis poſſent in apparanda

randa fuga, cùm hi tam paruo spatio distarent ab ipsis; neq; illis imminentibus, atq; insequentibus, vllus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris: quam domicilijs ipsorũ non mouerat; quòd ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse à suis videbatur: vt, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neq; fallaces essent, neq; temerarij, multa oratio frustra absumeretur. cùm verò vno tempore & natio eorum, & natura cognosceretur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat. nam puteis, fossisque aquam dulcem posse reperiri affirmabat: omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quòd si aliaterra litoris Aegyptij natura, atq; omnium reliquorum, tamen quoniam mare liberè tenerent, neq; hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minùs quotidie aquam nauibus peterent, vel à sinistra parte Paretonio, vel à dextra ab insula; quæ diuersa nauigationes, nunquam vno tempore aduersis ventis precluderentur: fugæ verò nullum esse consilium non suis ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent: magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse. magnã autem moram, & difficultatem ascensus in naues habere, præsertim ex scaphis. summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorúmque & ædificiorũ notitiam: hos præcipuè in victoria insolentes præcursuros, & loca excelsiora, atq; ædificia occu-

paturos, ita fuga, nauibúſq; noſtros prohibituros: proinde eius conſilij obliuiſcerentur, atq; omni ratione eſſe vincendum cogitarent. Hac oratione apud ſuos habita, atq; omnium mentibus excitatis, dat cẽturionibus negotium, vt, reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant, neue quam partem nocturni temporis intermittant, quo ſuſcepto negotio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna vna nocte via aquæ dulcis inuenta eſt. ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximiſq; conatibus, nõ longi temporis labore, occurſum eſt. Eo biduo legio trigeſima ſeptima ex deditijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, impoſita in naues à Domitio Caluino, ad litora Aſiæ, paulò ſupra Alexandriam, delata eſt: hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebãtur. ſed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, cum diu tenerentur, atq; aquæ inopia premerentur, nauigio eluario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar, vt per ſe conſilium caperet, quid faciendum videretur, nauim conſcendit, atq; omnem claſſem ſequi iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis; quòd, cum longiùs paulò diſcederet, munitiones nudare nolebat. cúmque ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherrhoneſus; aquandique cauſa remiges in terram expoſuiſſet; nonnulli ex numero, cum longiùs à nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti. ex ijs cognouerũt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec vllos militum in nauibus habere. qua re comperta, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei credi-

crediderunt. itaq; naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsariq; redeunti cum classe occurrerũt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat; quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem fiduciã illis qui locorum notitia cõfidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quòd nulla satis idonea esset hortatio, qua neq; virtutem posset notare, neq; inertiam. quibus de causis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit: quem in locum illos successuros nõ existimabat. erat vna nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnóque impetu quatuor ad eam constratæ naues, & complures apertæ cõtenderunt, cui coactus est Cæsar ferre subsidium: ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam si quid grauius accidisset, meritò casurũ iudicabat prælium commissum est magna contentione Rhodiorumque cum in omnibus dimicationibus & scientia, & virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totũ onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentũ acceptum videretur. ita præliũ secundissimũ est factum. capta est vna hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta, quòd nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam

deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, vt vix ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obijcerent, quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. ijdem postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit, sese, & eas, quæ essent amissæ restituturum, & numerũ adducturum, magna spe, & fiducia veteres reficere naues, accuratiúsq; huic rei studere, atq; inseruire instituerunt: ac, tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu, naualibúsque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbant enim, non auxilia Cæsaris, non cõmeatus supportari posse, si classe ipsi valerẽt. præterea nautici homines, & vrbis, & regionis maritimæ, quotidianóq; vsu à pueris exercitati, ad naturale, ad domesticum bonum refugere cupiebant; & quantũ paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaq; omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi portorij causa dispositæ. naues veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum, non erant vsi. has reficiebant: illis Alexandriam reuocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum vsum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud vrbis copia subministrabat. postremò, non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebãt, & in ipso portu confligendum videbant. itaq; paucis diebus contra omnium opinionem, quadriremes vigintiduas, quin-

queremes quinque confecerunt, ad has minores, apertásque complures adiecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, séque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat, (nam, decem missis, vna in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas octo, Lycias quinq;, ex Asia duodecim. ex his quinqueremes quinq; erant, & quadriremes decem, reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræq; apertæ. tamen, virtute militum confisus, cognitis hostium copijs se ad dimicandum parabat. postquam ei ventum est, vt sibi vterque eorum conspiceret; Cæsar, Pharon classe circumuehitur, aduersásq; naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidia distribuit: quæ quamq; earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atq; imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atq; instruunt; in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum præterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis ignibúsq;; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre posset. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ satisque diu inter ipsos est expectatum, ab vtris transeundi fieret initium: propterea quòd ij, qui intrassent, ad explicandam classem, & ad recep-

tum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodijs nauibus praerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Graecis, comparandus. hic, ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret. qui, vbi Caesaris animum aduertit, videris mihi, inquit, Caesar veteri, si haec vada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare. nobis rem committe. nos praelium sustinebimus, neq; tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Caesar, illum adhortatus, atq; omnib. laudibus prosecutus, dat signum pugnae. progressas vltra vadum quatuor Rhodias nautes circumsistunt Alexandrini; atq; in eas impetum faciunt. sustinent illi, atq; arte, solertiáq; se explicant: ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nulla transuersa hosti obijceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus aduersae occurrerent. interim sunt reliquae subsecutae. tum necessariò discessum ab arte est, propter angustias loci; atq; omne certamen in virtute constitit. neq; verò Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet; quin altissima tecta peteret, atq; ex omni prospectu locum spectaculo cuperet, precibúsque, & votis victoriam suis ab dijs immortalibus exposceret. Minimè autem erat praelij certamen. nostris enim pulsis, neque terra, neque mari effugium dabatur victis; omniáque

victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquã tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, at miserum videbatur, perpaucos de summa, ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, vt hoc maiori animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam, atq; omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur itaq; hoc animo est decertatum. vt neq; maritimis, nauticisq; solertia, atq; arti præsidium ferret; neq; numero nauium præstantibus multitudo prodesset; neq; flexi ad virtutem ex tãta multitudine viri virtuti nostrorũ possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis vna cum defensoribus, remigibusq; ; & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt: quas protexerant ex molibus, atque ædificijs imminentibus, & nostros adire prohibuerunt. hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, vt insulam molémq; ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & vrbem vno tempore tentari posse confidebat, quo capto consilio, cohortes X, & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scapháq; imponit, alterã

insulæ

insulæ partem, distinendæ manus causa, cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis qui primus insulam cepisset. ac primò impetum nostrorum pariter sustinuerunt. vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant; & litora armati defendebant; quòd propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis, nauibúsq; longis V mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. sed, vbi, locis primum cognitis, vadísq; pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alij subsecuti; constantérq; in eos qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora, & vicum applicauerunt; séq; ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neq; verò diutius ipsi ex munitione se cõtinere potuerunt. etsi erat non dissimile atq; Alexandriæ genus ædificiorum: (vt minora maioribus conferantur) turrésq; editæ, & coniunctæ muri locum obtinebant. neq; nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. sed terror hominib. mentem, consiliumq; eripit, & membra debilitat; vt tunc accidit. qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant; ijdem, perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, triginta pedum altitudinem ædificijs consistere ausi nõ sunt, séq; per molem in mare præcipitauerũt, & octingentorum passuum interuallo ad oppidũ enatauerunt. multi tamen ex ijs capti, interfectíq; sunt. sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi iussit; castellúmque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque

ibi præsidium posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propiorémq; oppido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur, quòd, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. iámq; eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus, sagittísq; depulerat, atq; in oppidum redegerat: & cohortium trium instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebãt. quo facto imperat pontem aduersus hostem præuallari, & quà exitus nauibus erat, fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; obstrui. quorum altero opere effecto, vt nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodémq; tempore, quæ consueuerunt nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militéq; hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectãdi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. hi primùm nauigia hostiũ lapidibus, ac fundis à mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquã vltra eum locum, ab latere eorum aperto, auſi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; vt sine signis, certísq; ordinibus sine ratione prodierãt, sic temerè

in naues refugere cœperunt. quorum fuga incitati Alexandrini ex nauibus egrediebantur, nostrósq; acrius perturbatos insequebantur. simul, qui in nauibus longiùs remanserant, scalas rapere; nauesque à terra repellere properabant; ne hostes naueis. potirentur. quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole constiterant, cùm post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent. magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti ne ab tergo circumuenirẽtur, & discessu nauium, omnino reditu intercluderentur, munitionem, in pontem institutam, reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues, contenderunt. quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum, atque onere depressa est: pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli, felicìore exitu, expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt: pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarũt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontẽ, & munitiones cõtendere, eodẽ in periculo versatus est: postquã vniuersos cedere animaduertit, in suũ nauigiũ se recepit. quò multitudo hominũ insecuta cũ irrũperet, neq; administrãdi, neq; repellendi à terra facultas daretur; fore, quòd accidit, suspicatus sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longiùs cõstiterant, naues adnatauit. hinc suis laborãtib. subsidio scaphas mittens, nonnullos cõseruauit. nauigiũ quidẽ eius, multitudine depressũ militũ, vnà cũ hominib. interijt, hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorũ militũ circiter CCCC. & paulò post

eum numerum Classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmauerunt, atq;, egestis ex mari lapidibus, liberè sunt vsi postea admittenda nauigia. Hoc detrimento, milites nostri tantum abfuerunt, vt perturbarentur, vt incensi potius, atq; incitati, magnas accessiones fecerint. nam in operibus hostium expugnandis, in prælijs quotidianis quãdocunq; fors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studijs militum. nec diuulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: vt magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini, cùm Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderent, neque vllum belli tertium casum nossent, quò possent esse firmiores, vt coniectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suopte cõsilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, vt dimittere regẽ, transfugaq; ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectã tedio, puellæ fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidẽ, amicitiãq; vẽturi essẽt, nullius periculi timorẽ multitudini fore impedimẽto, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacẽ gentem, semperq; alia cogitantẽ, alia simulantem, bene cognitã habebat, tamen, petentibus dare veniam, vtile esse statuit: quòd, si quo pacto sentirent ea quæ postularẽt, mansurum in fide di-

missum regẽ credebat; sin, id quod magis illorũ naturæ conueniebat, ducẽ ad bellũ gerendũ regem habere vellent, splendidius, atq; honestius se contra regem quàm contra conuenarum, ac fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. itaque, regem cohortatus, vt consuleret rebus paternis, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues suos primùm ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret fidem populo R. sibique præstaret; cum ipse tantum ei crederet, vt ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexterã tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. at regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse iucundius. compressis pueri lachrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, sulla sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit; ille, vt ex carceribus in liberum cursum omissus, adeò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, vt lachrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesq; latabantur; quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset. quasi verò id Cæsar, bonitate tantùm adductus, & non prudentissimo consilio, fecisset; eum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent; eludentibúsque militibus regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acceperent, neque se quicquam proficere viderent, rumoréque existeret, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syriæ,

Cili-

Ciliciáque adduci. quod nondum Cæsari auditum erat. interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque expeditis nauigijs, loco idoneis ad Canopũ instatione, dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod vbi Cæsari nunciatum est, classem iubet expediri, atque instrui. præficitur Ti. Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla vnquam dimicatio maritima parum etiam fœliciter cõfecta erat, ac fortuna, quæ plerumque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dissimilis. Euphranorem persequebatur. nam, cùm ad Canopum vẽtum esset: instructáque vtrinque classis conflixisset; & sua cõsuetudine Euphranor primus prælium commisisset; & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset; proximã longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexãdrinis est. cui subsidium nemo tulit; siue quòd in ipso satis præsidij pro virtute, ac fœlicitate eius putarẽt esse; siue quòd ipsi sibi timebãt. itáq; vnus ex ijs omnibus eo prælio benè rem gessit, solus cum sua quadriremi victricem perijt. Eodem tempore Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiaque in bello, & virtutis, fidei, dignitatisq; in amicitia Cæsaris missus in Syriam, Ciliciámq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cũ magnis copijs, quas celeriter, propensissima ciuitatum voluntate, & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pelusium abduxit: idque oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportuni-

tatem

tem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut clauſtris munita exiſtimatur) repentè magnis circumdatum copijs, multiplici præſidio pertinaciter propugnãtibus, & copiarũ magnitudine, quas integras vulneratis, defeſſiſq; ſubijcebat, & perſeuerantia, cõſtantiáq; oppugnandi, quo die ipſe aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatẽ; præſidiũq; ibi ſuũ collocauit. inde, re bene geſta, Alexandriã ad Cæſarem contẽdit; omnéſq; eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea quæ plerũq; adeſt victori, placauit, atq; in amicitiam Cæſaris redegerat. Locus eſt ferè mĩonũ illarum nobiliſſimus. non ita longè ab Alexãdria, qui nominatur Delta: quod nomen à ſimilitudine littera cepit. nam pars quædã fluminis Nili, mirè deriuata inter ſe, duobb. itineribus paulatim mediũ inter ſe ſpatiũ relinquẽs, diuerſiſſimo ad litus interuallo à mari cõiungitur. cui loco cùm appropinquare Mithridatẽ nũcij cognouiſſent; & tranſeundũ ei flumẽ ſcirent; magnas aduerſus eum copias miſit, quibus vel ſuperari, delericq; Mithridatẽ, vel ſine dubio retineri poſſe credebat. quẽadmodum autem optabat eum vinci; ſic ſatis habebat, intercluſum à Cæſare à ſe retineri. quæ primæ copiæ flumẽ à Delta tranſire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium cõmiſerunt, feſtinãtes præripere ſubſequentibus victoriæ ſocietatẽ. quorum impetũ Mithridates magna cũ prudentia, conſuetudine noſtra caſtris vallatus ſuſtinuit. cùm verò incautè, atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret: eruptione vndique facta, magnum numerum eorum interfecit. quòd ipſi locorum notitia reliqui ſe texiſſent, partimque

in naues, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent, qui vt paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, rex. ita pænè sub idem tẽpus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione rex est vsus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere vti noluit; ne navibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eúmq; ad se victorem incolumi exercitu recepit. consederat cum copijs rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior; planities ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex latoribus varijs genere munitionibus tegebatur. vnum latus erat adiectum flumini Nilo: alterum editissimo loco ductum, vt partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. inter castra, & Cæsaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autem ab regis castris, millia passuum circiter septem. Rex, cum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnẽ, expeditósq; delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignauia subibat, quæ res incendit dolore militis, equitésque nostros; quòd tam diu pari prælio cum Alexan-

drinis

drinis certaretur, itaq; eodem tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quærentes, partim demissoribus ripis flumen tranarunt; & legionarij, magnis arboribus excisis, quæ longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinóq; aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, vt in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissimè gesta, cum subitum aduentum suum indicaret magnum terrorem Alexandrinis iecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc cũ & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret; confertámque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris munierat, brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus, omnibus copijs expugnat; non quò, id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed vt ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regia oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimèq; eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; vna, qua liberum accessum haberi demonstrauit; altera, quæ mediocre interuallum inter castra & flumẽ Nilum habebat, maxima, & electissima

Alexan-

Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimũ aditum habebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellandis, vulnerandisq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum, auersiq; ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar cùm videret milites acriùs præliari non posse, nec tamen multũ profici propter locorum difficultatem, cúmq; animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictũ esse ab Alexandrinis, quòd & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrisset, in eum locum in quo pugnabatur, cohortes illò circuire castra, & summum locum aggredi iussit; his q; Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. quò vt ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contrà militib. acerrimè pugnantibus, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexãdrini, trepidãtes in omnes partes discurrere cæperunt. quorũ perturbatione nostrorũ animi adeò sunt incitati, vt pænè eodẽ tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo præcipitauerunt in eam partẽ quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regẽ ipsum, receptúmq; in nauem, & multitudine eorum qui ad proximas naues adnatabant, de-

merso nauigio perijsse. Re felicissimè, celerriméq; gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus cõtendit; atque eam partem oppidi victor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi, dignum adueniens fructum virtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratósq; animos regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerũt, séque ei dediderũt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partẽ oppidi, magna gratulatione venit, suorum: qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar, Aegypto; atq; Alellandria potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atq; obtestatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnũ maiori ex duab. filiæ Cleopatræ, quæ mãserat in fide, præsidijsque eius. minorẽ Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; nequa rursus noua dissensio, priusquam diuturnitate cõfirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur, legione veterana sexta secum deducta, ceteras ibi relinquit; quò firmius esset eorũ regũ imperium: qui neq; amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitia: neq;

vetustatis

vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperij nostri dignitatẽ, vtilitatémq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidijs eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coerceri. sic, rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimásque prouincias administrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neu Cappadociam, regnum Ariobarzani, possideri, vastariq; pateretur à Pharnace: quo modo nisi liberarẽtur, imperata sibi facere, pecuniámq; promissam Cæsari non posse se persoluere, Domitius, non tantùm ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo R. & Cæsari victori, sibíq; infame esse statueret, regna sociorum, atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociáq; decedere, neue, occupatione belli ciuilis, populi R. ius, maiestatémq; tentaret. hanc denunciationem cum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitui accessisset; ad legiones profectus, vnam ex tribus XXXVI secum ducit, duas in Aegyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. adiunxit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atq; armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitésque centum; totidémque ab Ariobarzane

zane ſumit. mittit P. Sexium ad C. Plætorium quæſtorem vt legionẽ adduceret. quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintúmq; Patiſcum in Ciliciam ad auxilia accerſenda. quæ copiæ celeriter omnes iuſſu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace reſponſum referunt; Cappadocia ſe deceſſiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni cauſa integra Cæſari ſeruaretur: paratum enim ſe facere quod is ſtatuiſſet. Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia deceſſiſſe, non voluntate adductum, ſed neceſſitate (quòd facilius Armeniam defendere poſſet, ſubiectam ſuo regno, quàm Cappadociam, longius remotã; quódque omnes tres legiones adductarum Domitium putaſſet; ex quibus cum duas ad Cæſarem miſſas audiſſet, audacius in Armenia ſubſtitiſſet) perſeuerare cœpit, vt eo quoq; regno decederet: neq; enim aliud ius eſſe Cappadociæ, atq; Armeniæ: nec iuſtè eum poſtulare, vt in Cæſaris aduentum res integra differretur: id enim eſſe integrum, quod ita eſſet vt fuiſſet. his reſponſis datis, cum iis copijs quas ſupra ſcripſi, profectus eſt in Armeniam; luciſque ſuperioribus iter facere inſtituit. nam ex prnto à Comanis iugum editum ſilueſtre eſt, pertinens, in Armeniam minorẽ, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat, & quòd Cappadocia, his iugis ſubiecta, magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ

de pace agerent, regiáque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. magnis & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab oppido remotis, castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum septem. quibus ex castris, cum locus angustus, atq; impeditu esset transeundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites omnésque pæne disposuit equites. magnam autem multitudinem pecorũ intra eas fauces dissipari iussit, paganósque, & oppidanos in ijs locis obuersari: vt, si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduerteret versari, tanquam amicorum aduentu: sin verò vt in hostium fines veniret; præda deripienda, milites dissiparentur, dispersiq; caderentur. hæc cum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contrà spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolin accessit, castráque oppido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciẽ instruxit sua more, atq; instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidijs. eadem ratione hæc

media

media collocabantur acie duobus dextra, ſiniſtráque internallis, ſimplicibus ordinibus inſtructis perfecit inceptum caſtrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo inſtructa. proxima nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoſcit Cæſarem magno in periculo verſari, flagitaréque à Domitio, vt quamprimùm ſibi ſubſidia mitteret, propiuſque ipſe Alexandriam per Syriam accederet. qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet; cum diſcedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab oppido, quà facillimum acceſſum, & equiſſimum ad dimicandum noſtris videbat, foſſas duas directas, non ita magno medio internallo relicto: quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longiùs conſtituerat ſuum non producere aciem. inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra foſſam collocabat: qui neque aliter vtilis eſſe poterat, & multum numero anteibat noſtrum equitatum. Domitius autem, cùm Cæſaris magis periculo, quàm ſuo, commoueretur; neque ſe tutò diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas reiecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſa diſcederet; ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. triceſimam ſextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in ſiniſtro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in ſubſidijs collocatis. ſic vtrimque acie inſtructa, proceſſum eſt ad dimicãdum,

signo sub idem tempus ab vtroque dato, concurritur acriter, variéque pugnatur. nam triceſima ſexta legio, cùm extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeo ſecundum prælium fecit, vt mœnibus oppidi ſuccederet, foſſámque tranſiret, aduerſóſq; hoſtes aggrederetur, at Pontica ex altera parte legio, cùm paululum auerſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam autem circuire acies ſecundò conata eſſet, vt aperto latere aggrederetur hoſtẽ; in ipſo tranſitu foſſæ confixa, & oppreſſa eſt. Deiotari verò legiones vix impetum ſuſtinuerunt. ita victrices regis copiæ cornu ſuo dextro, mediáq; acie conuerterunt ſe ad triceſimam ſextam legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit; magnis copijs hoſtium circumdata, præſentiſſimo animo pugnans in orbem ſe recepit ad radices montium: quo Pharnaces inſequi propter iniquitatem loci noluit. Ita, Pontica legione pene tota amiſſa, magna parte Deiotari militum interfecta, triceſima ſexta legio in loca ſe ſuperiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta deſideratis. ceciderunt eo prælio ſplendidi, ac illuſtres viri nonnulli equites Romani. quo tamen incommodo, Domitius, accepto, reliquias exercitus diſſipati colligit, itineribúſque tutis per Cappadociam ſe in Aſiam recepit. Pharnaces, rebus ſecundis elatus, cum de Cæſare ea quæ optabat, ſperaret, Pontum omnibus copijs occupauit: ibíque, & victor, & crudeliſſimus rex, cùm ſibi fortunam paternam, feliciore euentu, deſtinaret, multa oppida expugnauit; bona ciuium Romanorum, Ponticorúmque diripuit; ſupplicia conſtituit in eos qui aliquam formæ, atq; ætatis commendationem habebant

bebant, eáque, quæ morte essent miseriora; Pontúmq;, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: qua prouincia superioribus mensibus retenta non tantùm sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namq; eò missus æstate cũ duabus legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, pro prætore, quanquã erat prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vastata, & consecta, tamen prudentia, ac diligẽtia sua, quòd magnam curã suscipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit, & defendit. nam que & castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas eastellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eáq; præda milites donauit: quæ etsi, erat tenuis, tamen, in tanta prouinciæ desperatione, erat grata, præsertim virtute parta. & cum Octauius ex fuga Pharsalici prœlij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in remp. singulare constiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus; vt vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum: cùm diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; complurèsque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquijs ex fuga collectis, contulisse audiret; literas ad Gabinium mittit, vti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisq; copijs cum Q. Cornificio, si quod periculũ prouinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magis copijs

tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent. omnem enim illam partem, regionémq; vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, vt in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem prouinciam existimans, siue multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, siue virtute & scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausúque suo gesserat; neque prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neq; nauibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisq; difficultatibus coactus, non vt volebat, sed vt necesse erat, bellum gerebat. ita, cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeóq; est à barbaris contemptus, vt, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimíq; incolebant, in agmine dimicare sit coactus. quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IIII, cum reliquis copijs Salonam se recepit; summáq; ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. cuius & infelicitas viui, & subita mors in magnam spem octauium adduxit, prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiáq; Cornificij, & virtus Vatinij versari passa non est. Vatinius, Brundisii cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur; & M. Octauium

[illegible]

audiret cum barbaris fœdera percussisse, complurilúsq; locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros, ipse, graui valetudine affectus, vix corporibus viribus animũ sequebatur; tamen virtute vicit incommodũ naturæ, difficultatesq; hiemis, & subitæ præparationis. nã, cũ ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam ad Q. Calenum misit, vti sibi classem mitteret. quod cũ tardius fieret, quàm periculũ nostrorũ flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant; nauib. actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquã non satis iusta ad præliandum vestra imposuit. has adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorũ magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorũ relicti erant Brundisij, cũ exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimásq; nonnullas ciuitates, quæ defecerãt, Octauióq; se tradiderãt, partim recipiebat, partim, remanentes in suo consilio præteruehebatur: nec sibi vllius rei morã, necessitatémq; iniungebat, quin, quàm celerimè posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnantẽ Epidaurum terra, marique, vbi nostrum erat præsidiũ, aduẽtu suo discedere ab oppugnatione coegit; præsidiúmq; nostrũ recepit. Octauius, cum Vatinium classem magna ex parte cõfectã ex nauiculis actuarijs habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Thauridẽ; qua regione Vatinius insequens nauigabat; non quòd Octauium ibi restitisse sciret; sed quòd eum longius progressum insequi decreuerat, cum

propius Tauridem accessisset, distensis suis nauibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente aduersam ad se venientem nauem, antennis ad mediũ malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. quod vbi conspexit, celeriter vela subduci, demittíq; antennas iubet, & militares armari: & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem vt facerent, significabat. parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. instruitur vtrimq; acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cùm animaduerteret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit: itaq; primus sua quinqueremi, in quadriremem ipsius Octauiũ impetum fecit. celerrimè, fortissimeq; contrà illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeo vehementer, vt nauis Octauiana, vostro discusso, ligno contineretur. committitur acriter relsquis locis prælium; concurritúrq; ad duces maximè. nam, cum suo quisq; auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prælium factum est: quantóq; coniunctis magis nauibus consligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant; & dimicatione æquata, longè superiori virtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octauiũ quadriremis: multæ præterea capiuntur; aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præci-

pitantur:

pitantur: ipse Octauius se in scapham confert: in quã plures cùm confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. eò receptus, cùm prælium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. sequuntur hunc suæ naues nonnulla, quas casus ab illo periculo vendicaret. At Vatinius, re bene gesta, reipub. cecinit; suisq; omnibus incolumibus, in eum se portũ victor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. capit ex eo prælio pentiremem vnam, triremes duas, dycrota octo, complureſque remiges Octauianos: posteróq; ibi die fuit, dum suæ, captiuáſq; naues reficeret. post diem tertium contendit in insulam Issam; quòd eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. erat nobilissimum regionum earum oppidum, coniunctissimúmq; Octauio. quò vt peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: comperítque ipsum Octauium, paruis, pauciſq; nauigijs, vento secundo, regionem Græciæ petisse, inde vt Siciliam, deinde Africa caperet, ita breui spatio, re præclarissimè gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorũ ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu, & classe, recepit. Hisce autẽ temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & prælio Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriæq; cũ periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania pro prætore, prouinciæ vlterioris obtinẽdæ causa, relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio, quòd in illam prouinciam susceperat quæstor, ex insidijs ibi vulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quòd vel ex

conscientia

conſcientia ſua, cum de ſe mutuo ſentire prouinciam crederet, vel mutuis ſignis, & teſtimoniis eorũ qui difficulter odia diſſimulãt, animaduertere poterat, & cõpenſare offenſionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. itaq; cum primùm in vnum locum exercitum conduxit, HS centena militi uſus eſt, pollicitus: nec multo pòſt, cum in Luſitania Medobregam oppidum, nonémque Herminium expugnaſſet, quò Medobregenſes confugerant; ibíq; imperator eſſet appellatus; iterum HS centenis milites donauit. multa præterea, & magna præmia ſingulis contendebat: quæ ſpeciem ſum reddebãt præſentẽ exercitus amorẽ, paulatim tamen, & occultè militarem diſciplinã, ſeueritatémq; minuebant. Caſſius, legionibus in hiberna diſpoſitis, ad ius dicendum Cordubam ſe recepit, contractúmq; in eas ab alienum, grauiſſimis oneribus prouinciæ, conſtituit exoluere: &, vt largitionis poſtulat conſuetudo, per cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus ſibi expenſas ferri non tantùm patiebatur, ſed etiam egebat: in gregem locupletium ſimultatum cauſa tenuis conijciebantur; neq; vllũ genus quæſtus, aut magni, & euidẽtis, aut minimi, & ſordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui modò aliquã iacturã, fatere poſſet, quin aut vadimonio teneretur, aut in eos referretur. ita etiam magna ſollicitudo perſeuerũ ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur, quibus de cauſis accidit, vt, cum Longinus imperator eadẽ faceret quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte eius prouinciales conſilia inirent.

rent. horum odium confirmabāt nonnulli familiares eius: qui, cũ in illa societate versarentur rapinarum, nihilominus oderant eum cuius nomine peccabant: sibiq; quod rapuerāt, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabāt quinctam legionem nouam comscribit: augetur odiũ & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. cōplentur equitũ tria millia. maximísq; onerantur impensis: nec prouinciæ datur vlla requies. interim literas accepit à Cæsare, vt in Africam exercitũ traÿceret, pérq; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quòd magna Cn. Pompeio Iuba Rex miserat auxilia maioráque missurus existimabatur. quibus literis acceptis, insolēti voluptate efferebatur; quòd sibi nouarũ prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. itaq; ipse in Lusitaniã proficiscitur ad legiones accersendus, auxiliáq; adducenda; certis hominibus dat negotium, vt frumētum, nauésq; centum præpararentur, pecuniæq; describerentur, atq; imperarentur; ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. exercitu coacto in vnũ locũ, castris ad Cordubã positis, pro cōcione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; pollicetúrq; ÿs, cum in Mauritaniã traiecisset, HS centena se daturũ. quinctã fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit; eóq; ipso die, meridiana hora, cum in Basiticem iret, quidã Minutius Silo, cliēs L. Racilÿ, libellũ, quasi aliquid ab eo postularet vt miles, ei tradit: deinde post Raciliũ (nã is latus Cassÿ tegebat) quasi respōsum ab

eo peteret, celeriter dato loco, cũ se insinuasset, sinistra corripit eũ, dextráq; his ferit pugione. clamore sublato, fit à coniuratis impetus vniuersis. Minatius Plancus proximũ gladio traijcit lictorẽ. hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. ibi T. Vasius, & L. Mergilio, simili confidentia, Plancum municipem suũ adiuuant, erãt enim omnes Italicenses. ad ipsum Longinũ L. Licinius Squillus inuolat, iacẽtémq; leuibus sauciat plagis. concurritur ad Cassium defendendũ. semper enim herones, complurésq; euocatos cũ telis secũ habere consueuerat. à quibus ceteri intercludũtur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manlius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, &, relato ad domũm Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximã se domum familiaris sui confert, dum certũ cognosceret, confectúsne Cassius esset. L. Laterensis, cùm id nõ dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. nemo enim in prouincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassij. nam legiones trigesimam, & vigesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. quincta legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi, viuere Cassium. quo nuncio, dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum profi-

ciscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. facit hoc idē vicesimaprima, subsequitur has quincta, cùm duæ legiones reliquæ essent in castris; secundani, veriti ne soli relinquerentur, atq; ex eo, quid sensissent indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio vernacula, nec vllo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi: legionem quinctam in castra remittit, cohortibus XXX. retentis indicio Minutij cognoscit. L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem, sibique tam familiarem, quàm Laterensem, & Racilium, in eadē fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorem suū, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excrūciandum, item Calphurnium Saluianum; qui profitetur indicium, coniuratorúmq; numerum auget, verè, vt quidam existimant; vt nonnulli queruntur, coactus. ijsdem cruciatibus affectus L. Mergilia Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs qui se pecunia redemerunt. nam palam sestertijs HS CCIↃↃ cum Calphurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta. qui, etsi maximè nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ. dolórq; vulnerum pecunia remissus crudelitatem cum auaritia certasse significat. Aliquot pòst diebus literas à Cæsare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium, in acie victum, amissis copijs fugisse. qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectū bellum licentiam tem-

porum

porum intercludebat. sic erat dubius animus, vtrum nihil timere, in omnia licere, mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerãt; acceptásq; eas iubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. æqua autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus, coloniísq; conscriptos, transmarina militia, perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectum: ipse, classem, quam parabat, vt inspiceret, Hispalim accedit: ibíq; moratur: propterea quòd edictum tota prouincia proposuerat, vt, quibus pecunias imperasset, neq; contulissent, se adirent. quæ euocatio vehementer omnes turbauit. interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama, legionem trigesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cũ Ilurgim ad oppidũ castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebãtur, discessisse, & ad secundã legionem cõtendisse, quæ ad fretũ alio itinere ducebatur, cognita re, noctu cum V. cohortibus vndeuicesimanorũ egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, vt, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carnionã contendit. hic, cũ legio trigesima, & vigesimaprima, & cohortes quatuor, & quincta legio, totúsq; cõuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cũ his ad secundã peruenisse legionem, omnésq; ibi se cõiunxisse, & T. Torium Italicensem ducẽ delegisse:

celeriter

riter habito consilio, Marcellum Cordubam, vt eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellúmque aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubiæ in præsidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segoniam ad flumen Silicense venit. ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullúmq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suáq; videretur natura; simul, vt contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus viribus vti videbatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se prouinciam recuperare velle, palam dicebat. & forsitan etiã hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij; cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id qua mente commotus fecerit, cõiectura sciri non potest. certè hoc præ se Torius ferebat: milites adeò fatebantur, vt Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptũ haberent. frequẽs legionibus conuentus obuiam prodit, neq; tantum virorũ, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecatúrq; ne hostili aduentu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem, ne facere cogerentur, orare. tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus cõmotus,

cum

cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, támq; omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conuentum, neq; M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem asciuerunt, prætorémq; appellarunt; & sibi conuentum adiunxerunt; castráque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor millia passuum à Corduba citra flumen Betim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam; & ad M. Lupidum pro consule in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, prouinciæq; Cæsaris causa quamprimùm veniat. ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. cuius rei deformitate, atq; indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt: vt in aciem educerentur, orant, priúsq; confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta contumelia nobilissimæ, carissimæq; possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammáq; consumerentur. Marcellus, cũ confligere miserrimum putaret, quòd & victoria, & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neq; suæ potestatis esset; legiones Betim traducit, atq; aciem instruit. cùm Cassium contrà pro castris suis aciem instruxisse loco superiori videret, causa interposita, quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, vt se in castra recipiant. itaque copias reducere cœpit. Cassius quo bono valebat, Marcellúmque infirmum esse

esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. Cum, hoc detrimento, quid transitus fluminis vitij, difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra retro transferri: crebroq; vterq; legiones in aciem eduxit; neq; tamen confligitur, propter locorum difficultatem. erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multisque prælijs expertas. Cassius fidei magis, quàm uirtuti legionum cõfidebat. itaq; cum castra castris collata essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeríque itinere Vllam contendit; quod sibi fidele esse oppidum credebat. ibi adeo coniuncta penit mœnibus castra, vt & loci natura, (namq; Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione vrbis, vndique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, &, quàm proximè potest Vllam, castra castris confert: locorúmque cognita natura, quò proximè rem deducere volebat, necessitate est adductus; vt neque confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat; neq; vagari Cassium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur quæ passi erant Cordubenses. castellis idoneis locis collocatis, operibúsq; in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Cassiúmq; munitionibus clausit. quæ priùs quàm perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi vsui fore credebat, si pabulari, frumentaríq; Marcellum nõ

pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassij acceptis, rex Bogud cum copijs venit; adiunxitque ei legionem, quam secum adduxerat, complurésque cohortes auxiliarias Hispanorum. namque, vt in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnulla ciuitates rebus Cassij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur vtrimq; acriter, crebróq;, vt accidit, fortuna sæpe ad vtrumque transferente victoriam; nec tamen vnquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs triginta quinque, magnóq; numero equitum, & reliquorum auxiliorum venit ea mente Vlam, vt sine vllo studio cõtentiones Cassij, Marcellig componeret. huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit, atq; offert. Cassius contrà suis se tenet præsidijs, siue eò, quòd plus sibi iuris deberi, quàm Marcello, existimabat; siue eò, quòd ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, verebatur. ponit ad Vlam castra Lepidus; neq; habet à Marcello quicquam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat; fidémq; suam in re omni interponit. cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidue Lepido esset credendum; neq; vllum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, vti munitiones disijcerentur, sibique liber exitus daretur, non tantum inducijs factis, sed proposita constituta opera cum complanarent, custodiaque munitionum essent deducta,

auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neq; opinantib. omnibus, si tamen in omnib. fuit Cassius (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum; maior calamitas esset accepta. cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellúsq; Corduba cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius pro consule ad prouinciam obtinendã venit. de cuius aduentu vt cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq; in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, vt ipse prædicabat, ne se Trebonio & Lepido, & Marcello committeret; vt amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; vt ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. progressus secunda, vt hiberna tempestate, cùm in Iberum flumen, noctis vitandæ causa, se contulisset, inde, paulo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cùm neq; flectere nauem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa nauis periit. Cum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab ijs qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisq; vrbanis animaduerteret, multa Romæ malè, & inutiliter administrari, neque

itaque tali mitescunt, subitâ tranquillitate coortâ, tranquillo fluctuant ac paulo temperie, hostibus nullo negotio capti, postquam nullum consilium, nulla latendi, ac profugiendi via fuit, ad Labienum legatos mittunt: is nihil suæ veteris lenitati contrarium existimans, ac superiorum temporum misericordiam secutus, omnes in vinculis habere se dixit, si quos illi obsides dedissent. Ubi ea, quæ imperavit, facta dixit, ad diem frumentum Gallis imperat, quo die, si non fecissent, se cum his actum negat, quos illi dedissent. Interea, quos ante nominatim evocarat, qui principes belli esse videbantur, horum adventu milites cohortatus, ut, quod multos jam annos animo agitarent, tempus advenisse, quo virtutem suam Romanis ostendere atque eam, quam illi semper in se crudelissimi fuissent, gravissimis hostibus ulcisci deberent, primâ luce castra communit, magnitudine portarum hostibus timorem, angustiis viarum facultatem eripit, quæ consilia cohortatus, quem ad modum sese gerere vellet, ostendit, signum proposuit. Hæc celeriter, ut ante jussa erant, ab omnibus administrantur, ut, cum ad eum locum ventum sit, ubi paulo minus longe a castris Labienus abesse videbatur, subito cornua clamore sustolli, ab altera parte Gallos, ab altera Romanos audiri, nostros, pristini diei victoria confirmatos, ferro viam quærere, hostes, spe fugæ sublata, testudine facta, missa tela frustrari, vallum fossasque transcendere, sagulis pellibusque submotis, quibus in tumulis constiterant, misericordiam implorare. Non nulli etiam, quos ad deditionem proficiscentes viderant, cum his se ad pedes projicere, manum sublatam osculari, quod apud Gallos signum est misericordiæ petendæ, quibus rebus victi, ne quid intentatum improbis relinquatur, Labienus dixisse per speculatores fertur, se quidem multitudini clementiam misericordiamque præstare solere, quæ ab ea populo Romano illata sit, cognoscere, quod ipsa victoria fortunæque victi sint, atque ab suis superentur: quippe cui illorum ne ipsa quidem virtus tuta esse potuerit, qui pulsi ex Gallia, ne in Italiam transirent, vix ipsa Alpium obstitisset munitio. Quibus rebus cognitis, quod ante videret, Romanas legiones veteranas diffidere, neque in Africam velle transire: deinde, quod ex nuntio in Africa suos milites consuetudine victoriæ, fidelis item sibi effecisset maximo auxilio auxilia habere Numidarum, equitumque levis armaturæ, præterea ex fuga, prælioque Pompeianos, quos secum ex Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex Hybridis, libertinis, servisque conscripserat, armaverat, equoque frenato vel consuerat, præterea vasta auxilia, elephantos CXX, equitatúque immenso, deinde legiones conscriptas ex reliquis quæ erant civitatibus complet XIII millibus. Hac fretus, ea maxime hostium Labienus cæli tempestate

Cæsar celeriter iubet equitatum vniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atq; ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. iamq;, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit, XXX. cohortium, cum equitibus CCCC. & sagittarijs, & hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensauerant, vt procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter paucitatē: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistróq; cornu opponit: & ita præcipit, vt prouident, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur, existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie instructa, dimicaturum. cum vtrimque expectatio fieret; neque Cæsar se remoueret; & cum suorum paucitate contra magnā vim hostium artificio magis, quàm viribus decertandum videret; subitò aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collésque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simul q; ad circumeundum cōparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægrè sustinebant acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subitò ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cū equi-

equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijciunt. hic cum Cæsariani in eos impetū fecissent; illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus, concursu renouato, peditibus suis succurrerent. Cæsar, nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret ordines suorū in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longiùs à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis sæculis vulnerabantur, equites autem hostiū pilum militis cursu facilè vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longiùs procederet. equitatus interim Labieni, suorū multitudine confisus, Cæsaris paucitatē circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostiū defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostibus magis, magisque instare. ita, punctō temporis omnib. legionarijs ab hostiū equitatu circumuentis, Cæsarísq; copijs in orbē compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnari cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquā legionarios Cæsaris ita appellare: quid tu, inquit, miles tyro, tam ferox ulus es? vos quoq; iste verbis infatuauit, in magnū mehercule vos periculum impulit. misereor vestri. Tum miles, non sum, inquit, tyro Labiene, sed de legione decima veteranus. Tum Labienus, non agnosco, inquit, signa decumanorū. Tum miles tum me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, vt cognosci ab eo posset; atq; ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit; & ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen

animi in terrorem coniecti, & maximè tyronum; circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, vt vna post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistróq; cornu mediam diuidit; & vnam partem ab altera exclusam, equitib. intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit; neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditúmq; Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratísque, ad sua præsidia sese, vt erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis M. C. electis, peditatúq; eiusdē generis satis grandi, ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. at cohortes, suis ex terrore firmatis, rursúsq; renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cœperunt, quò minùs se in castra recíperent. hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium. cum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec comminus ad manus rediretur; Cæsariſq; equites, iumentáq; ex nausea recenti, siti, langore, paucitate vulneribus defatigata ad insequendū hostem, perseuerandúmq; cursum tardiorem haberent; dieíque pars exigua iam reliqua esset; cohortibus, equitibúſq; circumdatis imperat, vt vno ictu contenderent, neque remitterent, donec vltra vltimos colles hostes repulíssent, atq; eorum essent potiti. itaq; signo dato, cum iam hostes languidè, negligentérque

terque tela mitterent, ſubitò immittit cohortes, turmáſq; ſuorum: atq; puncto temporis, hoſtibus nullo negotio campo pulſis, poſt collémque deiectis, nacti locum, atq; ibi pauliſper commorati, ita vt erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones: itémq; aduerſarij, malè accepti: tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt. Interim, ea re geſta, & prælio dirempto, ex aduerſarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hoſtiũ complures equites, peditéſque, ex quibus cognitum eſt hoſtium conſilium, eos hac mente, & conatu veniſſe, vt nouo, atque inuſitato genere prælij tyrones, legionarijque pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixiſſe pro concione; tantam ſeſe multitudinẽ auxiliorum aduerſarijs ſubminiſtraturũ, vt etiam cedendo in ipſa victoria fatigati vincerentur, atque á ſuis ſuperarentur: quippe non illorum ſibi conſideret. primùm, quòd audierat Romæ legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire: deinde, quòd triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos, fideles iam ſibi effeciſſet; maxima autem auxilia haberet Mumidarum, equitúmque leuis armaturæ. præterea ex fuga, prælioq; Pompeiano, quos ſecum à Brundiſio tranſportauerat, equites Germanos Gallóſque, ibíque poſtea ex Hybridis, libertinis, ſeruíſq; conſcripſerat, armauerat, equóq; frenato vti conduxerat, præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatúſq; innumerabilis, deinde legiones conſcriptæ ex cuiuſque modi generis amplius XII millibus. Hac ſpe, atq; ea audacia inflãmatus Labienus cũ equitibus

Gallis, Germaniſque DCCC. Numidarum ſine frenis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus M C. peditũ ac leuis armaturæ quater tantũ ſagittariis, ac funditoribus, hippotoxotiſq; compluribus, his copijs pridie non. Ian. poſt diem tertium, quàm Africã attigit, in cãpis planiſſimis, puriſſimiſq; ab hora diei quintã uſq; ad ſolis occaſum eſt decertatum, in eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receſſit. Cæſar interim caſtra munire diligentiùs, præſidia firmare maioribus copijs, vallúmq; ab oppido Ruſpina vſq; ad mare deducere, & à caſtris alterum eodem; quo tutiùs vltro, citróque commeare, auxiliáque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela, tormentáq; ex nauibus in caſtra comportare, remigum partem ex claſſe Gallorum, Rhodiorúmq; epibatarúmq; armare, & in caſtra euocare; vti, ſi poſſet, eadẽ ratione, qua aduerſarij, leuis armatura interiecta inter equites ſuos interponeretur; ſagittariiſq; ex omnib. nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiuſq; generis ductis in caſtra compluribus, frequẽtabat ſuas copias. audiebat enim Scipionem poſt diem tertiũ eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias ſuas cũ Labieno, & Petreio coniungere, cuius copia legionum octo, & equitum quatuor millium eſſe nunciabantur. officinas ferrarias inſtruere; ſagittáſq; & tela vti fierent complura, curare, glandes fundere, ſudes comparare; literas in Siciliam, nunciósq; mittere, vt ſibi crates, materiémq; congererẽt ad aritetes, cuius inopia in Africa eſſet: præterea ferrum plumbúmque mitteretur. etiam animaduertebat, frumento ſe in Africa niſi importato vti non poſſe: priore enim anno,

propter

propter aduersariorum delectus, quòd stipendarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnémq; regionem Africæ exinanisse frumẽto: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coẽgisse commigrare, agros desertos, ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blãdè appellando, aliquantulum frumenti numerũ in sua præsidia cõgesserat; & eo parcè vtebatur. opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostiũ multitudinẽ. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atq; castrorum suorum: quos singulas scaphæ aduersariorũ cõplures adortæ incẽderant, atq; expugnauerant. hac re nunciata Cæsari, classes circũ insulas, portúsq; disposuit; quo tutiùs cõmeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filiũ multis verbis, assiduéq; obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater istius ætatis cum esset, & animaduertisset remp. ab audacibus, sceleratisq; ciuib. oppressã, bonósq;, aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitatéq; carere, gloria, & animi magnitudine elatus priuatus, atq; adolescẽtulus, paterni exercitus reliquijs collectis, pæne oppressã funditus, & delatam Italiã vrbémq; Romanã in libertatẽ vẽdicauit: idémq; Siciliã, Africam, Numidiam, Mauritaniã mirabili celeritate

armis recepit. quib. ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima, notissimáq, conciliauit: adolescentulúsq, at q eques Romanus triumphauit, atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisque claritate præditus, in remp: est ingressus, tu contrà, & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiáque præditus, nonne eniteris, & proficiscéris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reiq, publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His verbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cũ nauiculis cuiusq, modi generisq; XXX, inibi, paucis nostratis profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnúmque Bogudis est ingressus: expeditóque exercitu, numero seruorum, liberorum duorum millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cæpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adueniente, oppidani vsque eò passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subitò eruptione facta, prostratos perterritósque Pompeianos in mare passim, nauésque compulerunt. ita, re malè gesta. Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit; classémque ad insulas Baleares versus conuertit. Scipio interim cum ijs copijs, quas paulo antè demonstrauimus, Vticæ grandi præsidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit; deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreij & Labieni copijs se coniungit: atq, vnis castris factis, III millia passuum longè considunt. equitatus interim

eorum

eorum circum Cæſaris munitiones vagari, atq; eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progreſſi eſſent, excipere, & ita omnes aduerſarios intra munitiones continere. quare Cæſariani graui annona ſunt conflictati; ideo quòd nondum neq; ab Sicilia, neq; ab Sardinia commeatus ſupportatus erat; neque per anni tempus in mari claſſes ſine periculo vagari poterant; neq; amplius millia paſſuum ſex terræ Africæ quoquò verſus tenebant; pabulique inopia premebantur. quæ neceſſitate coacti veterani milites, equitéſq;, qui multa terra, marique bella confeciſſent, & periculis, inopiáque tali ſæpe eſſent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis eſurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæſaris difficultatibus, copiarúmque paucitate, non eſt viſum dari ſpatium conualeſcendi, augendarúmque eius opum: itaque, comparatis equitum magnis, peditúmque copijs, ſubſidio ſuis, egreſſus è regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, iunctis ſuis copijs, cognito regis Iubæ egreſſu, proximus eius regnum copias ſuas admouere: Cirtámque, oppidum eius regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Gætulorum, quibus cũ condicionem ferrent, vt oppido excederent, ídque ſibi vacuum traderent, condicionémque repudiaſſent, poſtea ab eis capti, interfectique ſunt omnes. inde progreſſi agros, oppidáque vexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longè à Scipione, atque eius ducibus abeſſet, capit conſilium, ſatius eſſe ſibi, ſuóque regno ſubſidio ire, quàm, dum

alios adiuturus proficisceretur, ipse suos regno expulsus forsitan vtraq; re expelleretur. itaque rursus se recepit, atq; auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisq; rebus timens; elephantisque triginta relictis, suis finibus, oppidisq; suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in prouincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cũ copijs in Africam venisse; conscriptis literis circum prouinciam, omnes ciuitates facit de suo aduẽtu certiores. interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitatéq; cõmemorare cœperunt. quorum lacrymis, querelisq; Cæsar commotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita cunctis copijs, auxiliisque coactis, bellum cũ aduersarijs suis gerere instituit; literisque celeriter in Siciliam ad Alienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per catascopum missis, vt sine mora, aut vlla excusatione hiemis, ventorúmq; exercitus sibi quã celerrime transportaretur, Africam prouinciam perire, funditúsque euerti à suis inimicis: quòd nisi celeriter socijs foret subuentũ, præter ipsam Africam terrã nihil, ne tectũ quidem, quò si receperent, ab illorum scelere, insidiisq; reliquum futurũ. atq; ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, vt postero die, quàm misisset literas, nunciúmque in Siciliam, classem, exercitúmq; morari diceret, noctes, diésq; oculos, mentémque ad mare dispositos, directósque haberet. nec mirum. animaduertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidarique, oppida, castelláque dirui, deserique, princi-

pésque

ſéſque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſeruitutem abripi: ſe miſeris, ſuámque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. milites interim in opere exercere, caſtra munire, turres, caſtella facere, moléſque iacere, in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere inſtituit. duas inſtruxit acies, vnam funditorum contra elephantos, que quaſi aduerſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduerſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos conſtituit. poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit; vt, cum ab aduerſariis lapides mitti cœpiſſent, & elephanti perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent, rurſus à ſua acie lapidibus miſſis eos conuerterent aduerſum hoſtem: quod ægrè, tardéque fiebat. audere enim elephanti multorum annorum doctrina vſúque vetuſto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruſpinam ab vtriſque ducibus adminiſtrantur, C. Vergilius Petronius; qui Tapſo, oppido maritimo, præerat, cum animaduerteſſet naues ſingulas cum exercitu Cæſaris, incertas locorum, atq; caſtrorum ſuorum, vagari, occaſionem nactus, nauim, quã ibi habuit actuariam, complet militibus, & ſagittarijs eidem ſchaphas de nauibus adiungit; ac ſingulas naues Cæſarianas cõſectari cœpit: & cùm, plures adortus, pulſus, fugatúſq; inde diſceſſiſſet, nec tamẽ deſiſteret periclitari, forte incidit in nauẽ in qua erant duo Titi Hiſpani, adoleſcẽtes, tribuni legionis V, quorũ patrem Cæſar in ſenatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiuſdem, qui M.

Meſſallam

Messallam legatum obsederat Messana, & seditiosissima oratione apud eum est vsus idémque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has causas timebat sibi hic, propter conscientiam peccatorũ suorũ, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seséq; Virgilio traderẽt. itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem tertium sunt interfecti. qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à centurionibus, vti se priorem, quàm fratrem, interficerent; idque ab eis facilè impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab vtriusque ducibus quotidie mutuis prœlijs inter se pugnare nõ intermittunt. nonnunquam etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebãtur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidũ, cui præerat Saserna cum cohortibus tribus, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorũ multitudinem facilè, & sine periculo defendebatur. quod vbi eius facere equitatus sæpius non intermittebat; & cũ forte ante portam turma densa astitisset; scorpione acturatius misso, atq; eorum decurione percusso, & ad decumanã defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt, quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus CCC instruere aciem, ac, maiore diei parte cõsumpta, rursus se in castra recipere, quod cum sæpius fieret, neq; ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque

propius

propius eius copias accederet; despecta patienta Cæsaris, exercitúsq; eius, vniuersis copijs productis, elephantisq; turritis XXX. ante aciem instructis, quàm lentissime potuit porrecta equitum, peditúmque multitudine, vno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerãt, quíq; pabulandi, aut lignãdi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæq; ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modestèq; sine tumultu, aut terrore se recipere, atq; in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, vt vsq; eò locum obtinerent, in quo paulò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quòd si propius accederetur, quàm honestissimè se intra munitiones reciperent. Alij quoque equitatus edicit, vt quisque suo loco paratus, armatúsq; præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. animaduertebat enim, quanquã magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatu, pulsis, perterritúsq; & concessam vitã, & ignota peccata. quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiáq; animis victoria fiducia, vt castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen, auctoritásq; magna ex parte, eorũ exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorũ, & valli, fossarúmq; altitudo, & extra vallum stylicæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum aduersarijs

sarijs prohibebãt, scorpionum, catapultarũ, ceterorúmque telorũ, quæ ad defendendum solent parari, magnã copiam habebat. atq; hæc propter exercitus sui præsentis paucitatẽ, & tyrocinium præparauerat: non hostiũ vi, & metu commotus. sapientem se, timidúmq; hostiũ opinioni præbebat. neq; idcirco copias, quanquam erant paucæ tyronúmq;, nõ educebat in aciem, quòd victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq; exercitibus deuictis, tot tam claris victorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam, itaq; cõstitueret gloriam, exultationémque eorum pati. donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper, vt antè dixi, in eo loco commoratus, vt quasi despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra; &, concione aduocata, de terrore suo, desperationéq; exercitus Cæsaris verba facit; &, cohortatus suos, victoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, &, per causam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Gætuliq; diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quòd ipsi, maiorésq; eorum beneficio C. Marij vsi fuissent, Cæsarémq; eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus illustriores Gætulos, literis ad suos ciues datis cohortatus, vt manu facta, se, suósque defenderent, & ne suis inimicis,

inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera, etiam vndique ad Cæsarem veniunt; sēque paratos quæcunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantùm orare, & petere ab eo, vt sibi præsidium daret, quò tutiùs, id & sine periculo facere possent: se & frumentum, &, quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidióq; dato, C. Messium, ædilitia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumenti cum duabus legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidij relicta, cū octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celeriùs itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Cōsidius interim, cū ad vrbē cum copijs accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis pòst diebus, equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitatos, castris positis, obsidere cœpit. Per id tēpus C. Salustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cū classe demōstrauimus, Cercinnā peruenit, cuius aduentu C. Decius, quæstorius vir, qui ibi cū grandi familiæ suæ præsidio præerat cōmeatus, paruulum nauigiū nactus cōscendit, ac se fuga cōmendat Sallustius interim prætor á Cercinnatibus receptus, magno numero frumēti inuento, naues onerarias, quarū ibi satis magna copia fuit, complet, atq; in castra ad Cæsarem mittit. Alienus interim pro cōsule è Lilybæo

in

in naues onerarias imponit legiones XIII, & XIIII, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariúmque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues ventum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, vbi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. ita Cæsar, duplici lætitia, ac voluptate vno tempore auctus, frumento, auxilijsque tandem suis exhilaratus animo, atque leuata sollicitudine, deponit legiones; equitésque ex nauibus egressos, iubet ex languore, nauseáque reficere; dimissos in castella, munitionésq; disponit. Quibus rebus Scipio, quíque cum eo essent comites mirari, & requirere: C Cæsarem, qui vltro consuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subitò cõmeatum non sine magno cõsilio susipicabantur. itaq; ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmijs, pollicitationibúsque propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt, qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, vt sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, sæpenumero, inquiunt, imperator, complures Gætuli, qui sumus Clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta, & sexta, ad te voluimus, in tuáque præsidia confugere; sed custodijs equitum Numidarũ, quod id sine periculo minùs faceremus, impediebamur. nunc, data facultate, prospeculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè venimus, vt perspiceremus, num qua fossa, aut insidiæ elephantis ante castra, portáq; valli factæ essẽt; simúlq; consilia vestra cõtra eas dẽ bestias, compara-

tio-

rationémq; pugnæ cognosceremus, atq; ei renunciaremus, qui collaudati à Cæsare, stipendióq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobauit. námq; postero die ex legionibus ijs quas Gætuli nominauerunt, milites legionarij complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum denique, & cuiusq; modi generis, hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant habere, atq; sub manū Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quo tritici modia millia CCC comportata fuerant, è negotiatoribus Italicis, aratoribúsq; ad Cæsarem venêre; quantáq; copiæ frumenti apud se sit, docent; simúlq; orant, vt sibi præsidiū mittat, quò facilius & frumentum, & copiæ suæ conseruẽtur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiúmq; breui tẽpore se missurū dixit; cohortatúsque ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim, cũ copijs Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba, belli gerẽdi gratia, & frumentum, & res cæteras, quæ ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando, est potitus. Cæsar postquã legionib. veteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura copias suas ex secũdo cõmeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lylibæum ad reliquum exercitum transportandũ proficisci; ipse VI cal. Febr. circiter vigilia prima. imperat. speculatores, apparitoréſq; omnes vt sibi præsto essent. itaq; omnibus insciis, neq; suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex cas-

tris educi, atq; se consequi ad oppidum Ruspinã versus, in quo ipse præsidium habuit; & quod primum ad amicitiam eius accessit. inde paululam procliuitatem digressus, sinistra parte cãpi, propter mare legiones educit. hic campus mirabili planitie patet millia passuum XV. quem ingum ingens a mari ortum, neq; ita prealtum, velut theatri efficit speciem. in hoc iugo colles sunt excelsi pauci; in quib. singulæ turres, speculæq; singulæ perueteres erant collocatæ: quarum apud vltimam presidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad iugum, de quo docui, ascendit; atq; in vnumquemq; colle turres, castellaq; facere cœpit; atq; ea minus semihora efficit; & postquam non ita longe ab vltimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorũ, in qua docui esse præsidium, stationémq; Numidarum; pauliſper commoratus, perspectáque natura loci, equitatu in statione dispoſito, legionibus opus attribuit; brachiúmque medio iugo ab eo loco ad quem peruenerat, vsq; ad eum vnde egressus erat, iubet dirigi, ac munire. quod postquam Scipio Labienúsq; animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, aciéq; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus mille progrediũtur; pedestrem copiam in secunda acie, minus passus CCCC. à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neq; aduersariorum copijs moueri, iam, cùm nõ amplius passuum mille quingentis inter hostiũ aciem, suásq; munitiones esse animaduertisset; intelexisſetq; ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesſeq; haberet legiones à munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum,

79

vt ad proximum collẽ propere occurrerent, præsidiúmque inde deturbarẽt, locúmq; caperent; eodémq; iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas aduorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt; locoq; sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quò celeriùs ijs auxiliũ ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrũ cornu auertit, atq; suis fugientibus suppetias ire contendit. quod vbi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copijs longiùs abscessisse; equitatas sui alam sinistriã ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, vbi ea res gerebatur, villa permagna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi: itaq; non priùs vidit turmas Iulianas, quàm in suos cædi à tergo sensit. ex qua re subitò in terrorẽ conuerso equitatu Numidarum, tectã in castra fugere cõtẽdit. Galli, Germaniq;, qui restiterãt, ex superiore loco, & post tergum circumuẽti, fortitérq; resistẽtes cõciduntur vniuersi. quod vbi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterũt: metu, ac terrore obcæcatæ, omnib. portis in sua castra fugere cœperũt. Postea, Scipione, eiúsq; copijs cãpo, collibúsq; exturbatis, atq; in castra cõpulsis, cum receptui Cæsar canì iussisset, equitatúmq; omnẽ intra suas munitiones recepisset, cãpo purgato animaduertit mirificæ corpora Gallorum, Germanorúmque, qui partim eius auctoritatem erãt ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibúsq; adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatiq; parem

gratiam in fide partienda præstare voluerant. horum corpora, mirifica specie, amplitudinéq; cæsa toto campo, ac prostrata diuerse iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes deduxit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis malè acceptis, occisis vulneratisq; intra suas cõmunire se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit, iámq; minus mille passuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ; cum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, vnde aquari, reliquisq; rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisq; turritis interpositis armatisq; suppetias ire comẽdit. quod vbi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem, ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quẽ paulò antè commemorauí, ante oppidum constitit; suámq; aciem mediam eo oppido texit. dextrũ, sinistrúmq; cornu, vbi elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cùm iam propè solis occasum Cæsar expectauisset; neq; ex eo loco, quo constiterat, Scipionẽ progredi propius se animaduertisset, locóque se magis defendere, si res coëgisset, quàm in campo comminus consistere auderet; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostésq; mediam aciem suam oppido texisse; sibíq; difficile factu esse intellexit, simul & oppidum vno tẽpore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & sinistrum ex iniquiore loco, pugnare, præsertim

ſertim cùm milites à mane diei ieiunij ſub armis ſtetiſſent defatigati. itaq; reductis ſuis copijs in caſtra, poſtero die propius eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones. Interim Cõſidius, qui Acillam, & octo cohortes ſtipendiarias Numidis, Gætuliſq; obſidebat, vbi C. Meſſius cohortibus præerat, diu, multúmq; expertus magniſq; operibus ſæpe admotis, & ijs ab oppidanis incenſis, cum proficere nihil, ſubitò nuncio de equeſtri prælio allato commotus, frumento, cuius in caſtris copiam habuerat, incenſo, vino oleo, ceteriſq; reliquis quæ ad victum parari ſolent, corruptis, Acillam, quam obſidebat, deſeruit: itaq; itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetũ ſe recepit. Interea ex ſecundo commeatu, quẽ à Sicilia miſerat Alienus, nauis vna, in qua fuerat Q. Comminus, & L. Ticida eques Rom. ab reſidua claſſe, cum errauiſſet, delataq; eſſent vento ad Thapſium, à Virgilio ſcaphis, nauiculiſq; actuarijs excepta eſt, & ad Scipionẽ deducta. Item altera nauis triremis ex eadẽ claſſe, errabunda, ac tẽpeſtate ad Aegimurum delata, à claſſe Vari, & M. Octauij eſt capta: in qua milites veterani cum vno centurione, & nonnulli tyrones fuerunt: quos Varus aſſeruatos ſine contumelia deducendos curauit ad Scipionem, qui, poſtquam ad eum peruenerunt, & ante ſuggeſtum eius conſtiterunt, Non veſtra, inquit, ſponte vos, certò ſcio, ſed illius ſcelerati veſtri imperatoris impulſu, & imperio coactos ciues, & optimũ quemq; nefario conſecturi. quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem, ſi id, quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoq; defenditis, certum eſt vobis vitam & pe-

cunium donare quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actũ iri, potestatẽ ijs decendi fecit. Ex eis centurio legionis XIIII. Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitã incolumitatémq; , belli iure capto, polliceris. & forsan isto vterer beneficio, si nõ ei summum scelus adiũgeretur. Ego ne contra Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiúsq; exercitum, pro cuius dignitate, victoriáq; amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus, armatúsq; cõsistã? neq; ego istud facturus sum: & te magnopere, vt de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minùs antea expertus es, licet nũc cognoscas. elege ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmissimam, & cõstitue contra me. ego autem ex meis cõmilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X. sumam. tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus; ira percitus Scipio, atq; animi dolore incensus, annuit centurionibus; quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interfecit; reliquósque veteranos à tyronibus iubet secerni: abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cæde ciuium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. tyrones autem iubet inter legiones dispertiri, & Commium cum Tricida in conspectum suum prohibet adduci. quæ ex re Cæsar Commius, eos, quos in stationibus cum longis nauibus

bus apud Thapſum cuſtodiæ cauſa eſſe iuſſerat, vt ſuu onerarijs, longiſque nauibus præſidio eſſent, ob negligentiam ignominiæ cauſa dimittendos ab exercitu, grauiſſimúmque in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus ferè Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. námque, Vigiliarum ſigno confecto, circiter vigilia ſecunda noctis, nimbus cum ſaxorum grandine ſubitò eſt exortus ingens. ad hoc autem incommodum acceſſerat, quòd Cæſar non, more ſuperiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, ſed in tertio, quartòque die procedendo, propiúſq; hoſtem accedendo, caſtra communiebat: operéq; faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatẽ. præcepta ita ex Sicilia exercitum tranſportauerat, vt, præter ipſum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem, quæ vſui militi eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modò ſibi quidquam non acquiſierant, aut parauerant, ſed etiam propter annonæ caritatem, antè parata conſumſerant. quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant. reliqui, ex veſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, corýſque contectis, permanebant. itaque, ſubito imbre, grandinéque conſecuta, grauati pondere, tenebris, aquáque omnes ſubruti, diſiectiq; nocte tempeſta, ignibus extinctis, rebúſque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagantur, ſcutiſque capita contegebant. eadem nocte Vlegionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt. Rex interim Iuba, de equeſtri prælio Scipionis certior factus, euocatúſq;

ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, vt secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris cum tribus legionibus, equitibúsq; frænatis DCCC, Numidis sine frænis, pedibúsq; eius armatura grandi numero, elephantisq; XXX egressus è regno, ad Scipionem est profectus. postquam ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas cõmemorauit, haud ita longè à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; &, expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. postquam verò castra castris contulit; despectu eius copijs, omnem terrorẽ deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatẽ, eam omnẽ præsens dimiserat. quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum, fiduciámq; regis aduentu. nam postero die vniuersas suas regisq; copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm speciosissimè potuit, instruxit; ac paulò longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire; propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collu occupandi gratia Labienus consilium ceperat, &, quo propriore loco fuerat,

eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis spelunce in modum subruptis: quæ erat transeunda Cæsari antè, quàm ad eum collem quem capere volebat, peruenirentur; vltráq; eam conuallem oliuetum vetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animaduertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, olinetum transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuique armatura consedit: & præterea post montem, collémque equites in occulto collocauerat; vt, cùm ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet; & re duplici perturbatus Cæsar, eius q; exercitus, neq; retrò regrediendi, neque vltrà procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar, equitatu antè præmisso, insciis insidiarum, cùm ad eum locum uenisset, abusi, siue obliti præceptorũ Labieni, sibi veriti ne in fossa ab equitib. opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. quos Cæsarius equites consecuti partim interfecerunt, partim viuis sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atq; eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione oppidi Vzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planitie positum erat, tenebatúrq; à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, vt ad angulum dextrum, sinistrúmq; eius oppi-

oppidi conuenirent. is hac ratione opus instruebat, vt, cum propius oppidum copias admouisset, oppugnaréq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur. præterea, quò facilius colloquia fieri possent, etsi qui perfugere vellent, id quod anteà sæpè accidebat, magno cum eorum periculo, tum facile, & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberétne in animo dimicare. accedebat etiam ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, putéique ibi nonnulli fieri poterant. aquatione enim longa, & angusta vtebatur. Dum hæc opera, quæ antè dixi, fiebant, à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. equites barbari, leuisq; armaturæ, prælijs minutis comminus dimicabant. Cæsar ab eo opere cum iam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu, leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. equites Cæsariani, ex vi vniuersa, subitæque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt. quæ res aliter aduersarijs cecidit. namque Cæsar, ex medio itinere copijs reductis, equitib. suis auxilium tulit. equites autem, aduentu legionum animo addito, cõuersis equis in Numidas cupidè insequentes, dispersosque impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in castra regia reppulerunt, multósque ex ijs interfecerunt. quòd ni in noctem prælium esset coniectum; puluisq; vento flatus eminium prospectibus offecisset: Iuba cum Labieno capti in protestatem Cæsaris venissent, equitatúsq; cum leui armatura funditùs ad interne-

ternecionem deletus esset. interim incredibiliter ex legionibus quarta, & sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itémque equites Curiani, diffisi Scipioni, eiúsque copijs, complures se eódem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab vtrísque ducibus administrantur, legiones duæ, nona, & decima. ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cùm iam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti ne inaduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altũ dederunt; ac diu, multúmq; iactati, tandem multis post diebus siti, inopiáque confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, parmulam modò causulam nactus Cæsar, quòd Auienus tribunus mil. decimæ legionis nauem commeatu familia sua, atque iumentis occupauisset, neq; militem vnum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis, centurionibúsque, Maximè vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis aliquando finem fecissent. meæq; lenitatis, modestiæ, patientiæq; rationem habuissent. sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; ecomet ipse documentum more militari constituam. C. Auiene, quòd in Italia milites populi R. contra remp. instigasti; rapinásq; per municipia fecisti; quódq; mihi rriq; pub. inutilis fuisti; & pro militib. tuã familiam iumentorum

Missionis ignominiosæ formula.

iumentáque in naues imposuisti: tuáq; opera, militibúsque tempore necessario resp. caret, ob eas res, ignominiæ causa, ab exercitu meo te remoueo: hodiéq; ex Africa abesse, &, quantum potes, proficisci iubeo. itémque te, A Fontei, quòd tribunus mil. seditiosus, malúsque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Aliene, M. Tyro, C. Clusiane, cùm ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neq; pace boni, aut vtiles fueritis; & magis in seditione, concitandísque militibus, aduersariorum imperatoris, quàm pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missósque facio, &, quantùm potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaq; tradidit eos centurionibus; &, ad singulos non ampliùs singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Gætuli interim perfugæ, quos cum literis, mandatísque à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facilè adducti, Cæsarisq; nomine persuasi, à rege Iuba disciscunt; celeritérq; cuncti arma capiunt; contráq; regem facere non dubitant, quibus rebus cognitis, Iuba destentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copijs, quas contra Cæsarẽ adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos. Cæsar, brachijs perfectis, promotisq; eò vsque, vt telum ex oppido abijci non posset, castra munit: balistis, scorpionibúsque crebris ante frontem castrorum, contráq; oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eóque quinq; legiones ex superioribus castris deducit. qua facultate

oblata

oblata, illustriores, notissimique cõspectum amicorum, propinquorúmque efflagitabant, atque inter se colloquebantur: quæ res quid vtilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitúmque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, eiusque beneficio agris finibúsque donati, post Syllæ victoriam sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibúsque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè vrbi locata: quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognouerunt, cùm commoti ex tali incommodo essent, ferè id tempus per M. Aquinum cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinum, nil attinere, eum cum aduersarijs colloqui, cùm nihilo minus eius sermonem nuncius ad se referret, diceréque, vt reliqua, quæ vellet, perageret. viator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, vetat te ex colloqui. quo nuncio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit regi. vsu venisse hoc ciui Romano miror, & ei, qui à populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut, cæsis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinum, hominem nouum, parumque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribúsque præstantem. nam, cùm Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum ei egisse, non oportere illum eadem vti vestitu, atq; ipse vtere-

vteretur. itaque factum est, vt Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ, homini superbissimo, inertissimóque, obtemperaret. Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt; & supercilium quoddam excelsum nacti, non longè à Cæsaris castris aciem constituunt; atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeritérq; ijs instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constituit, sine dubio existimans vltrò aduersarios, cum tam magnis copijs, auxiliisque regis essent præditi, promptiúsq; prosiluissent, ante se cõcursuros, propiúsque se accessuros, equo circumuectus, legionésque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim à suũ munitionibus longiùs non sine ratione non procedebat, quòd in oppido Vzita, quod Scipio tenebat. hostiũ erant cohortes armatæ. eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum, verebatúrque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent præterea hæc quoq; eum causa tardauit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vltro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. collocabat in fronte suas, & Iubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, vt procul simplex esse acies à legionarijs militibus videretur. in cornibus autem duplex esse existimabatur. elephantos dextro, sinistróque cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis,

teriectis. post autem elephantos armaturas leues, Numidásq; substituerat auxiliares equitatum frenatum vniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minùs mille passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiúsque ab aduersariorum, suisq; copijs promouebat: id hoc consilio, vt, cùm acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paulò longiùs eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis contegeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die prœliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. Habuit legionem nonam, septimam in sinistro cornu, trigesimam, vigesimamnonam, tertiamdecimam, quartamdecimam, vigesimamoctauam, vigesimamsextam in media acie. ipsum autem dextrum cornu secundam aciem ferè in earum legionum parte cohortium collocauerat. præterea ex tyronum paucas adiecerat. tertiam autem aciem in sinistrũ suum cornu contulerat, & vsq; ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, vti sinistrum suum cornu triplex. id eo cõsilio fecerat, quòd suum dextrũ latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem, equitatus hostiũ multitudini resistere posset. eòdémq; suum omnẽ cõtulerat equitatum: &, quòd ei parum cõfidebat, præsidio his equitib. legionẽ quintã præmiserat; leuémq; armaturã inter equites inter-

interpoſuerat. ſagittarios variè, paſſimque, locis certis maximèq; in cornibus collocauerat. Sic vtrorumq; exercitus inſtructi, non plùs paſſuum trecentorum interiecto ſpatio, quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à mane vſque ad horam decimam diei perſtiterunt. iámque Cæſar dum exercitum reducere intra munitiones ſuas cœpiſſet; ſubitò vniuerſus equitatus vlterior Numidarum, Getulorúmq; ſine frænis ad dextram partem ſe mouere, propiúſque Cæſaris caſtra, quæ erant in colle, ſe conferre cœpit. frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionéſq; diſtinere: cum ſubitò pars equitatus Cæſaris cum leui armatura cõtra Getulos iniuſſu, ac temere longiùs progreſſi, paludémq; trãſgreſſi multitudinẽ hoſtium ſuſtinere pauci non potuerũt; leuiſq; armatura deſerti, ac pulſi, conuulneratiq; vno equite amiſſo, multis equis ſaucijs, leuis armaturæ viginti ſex occiſis, ad ſuos refugerunt, quo ſecundo equeſtri prælio facto, Scipio lætus in caſtra nocte copias reduxit. quod proprium gaudiũ bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque poſtero die Cæſar cum parte equitatus ſui Leptim frumenti gratia miſit, in itinere prædatores equites Numidas, Getulóſq; ex improuiſo adorti circiter centum partim occiderunt, partim viuorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallúmq;, & foſſam per medium campum ducere, aduerſariorúmque excurſionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, & in ingo, ne à Cæſare excluderetur adproperare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilominus

minùs equestribus prælijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Vticæ, hiemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibiq; & Gætulis remigibus, epibatisq; cõplet; insidiandiq; gratia progressus, Adrumetũ cum quinquaginta quinq; nauibus peruenit, cuius aduentus insciis Cæsar L. Cispiũ cum classe XXVII. nauium ad Thapsum versus in stationem, præsidij gratia commeatus sui, mittit: itémq; Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispius, quò erat missus celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit: atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longiùs à prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimq; in litore vagantibus, partim in oppido, victus sui mercandi gratia, progressis, vacua à defensoribus stabat. quibus rebus, Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus primo mane Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quæ longiùs à portu in salo stabant, incendit, & penteremes duas, vacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI. equo admisso, omissis omnib. rebus celeriter peruenit Leptim, ibique moratus, omnes vt se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi cæpit. Interim

rim Varus, celeritate Cæsaris, audaciáque motus cum vniuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum versus fugere contendit. quem Cæsar in millibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis expibatis, atq; etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum, epibatarúmque cepit. reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se vniuersæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibíque nauibus onerariis, quæ erant extra cothonem incensis, omnibúsque reliquis aliis, aut subductis, aut in cothonem compulsis, pauliſper commoratus, si fortè vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. in ea naue captus est P. Vestrius, eques Romanus, & P. Ligarius Afranius; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africámque ad Varum venerat. quem ob perfidium, perfidiámque Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quòd eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quòd ipse suam causam Cæsaris probauerat, se Nasidij classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, vt in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clàm habeant, atque id propter bella maximè, hostíumque subitum aduentum

uentum præparent. qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit à castris suis millia passuum decem; atq; inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. quibus rebus cognitis, Labienus, progressus à suis castris millia passuum VII. per iugum, & collem per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi sese quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuique armatura insidiaturus, locis idoneis consedit. Cæsar interim, de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subitò mane imperat porta decumana legiones sex veteranas cum parte equitatus sequi: atq; equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subitò, in conuallibus latentes, leui armatura cõcidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius vim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copijs ostendit. quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conduxit, atque præsidio Lepti, Russinæ, Acylle relicto, Cissio, Aquilæq; classe tradita, vt alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris insensis, quarta noctis vigilia,

acie

acie ſtructa, impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur, & peruenit ad oppidum Agar; quòd à Gætulis ſæpe antea oppugnatum, ſummaque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. ibi in campo caſtris vnis poſitis, ipſe frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, ſici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redyt in caſtra. Scipio interim, cognito Cæſaris diſceſſu, cum vniuerſi copyis per iugum Cæſarem ſuoſequi cæpit; atque ab eius caſtris millia paſſuum VI. longè trinis caſtris diſpartitis copijs, conſedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia paſſuum decem, ad eius regionem, & partem caſtrorum collocatum, à Cæſare autem diuerſum, ac remotum, quòd erat ab eo longè millia paſſuum XVIII. huc Scipio legiones duas, frumentandi gratia, miſit. quod poſtquam Cæſar ex perfugis cognouit, caſtris ex campo in collem, ac tutiore loco collocatis, atque ita præſidio relicto, ipſe quarta vigilia egreſſus præter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copyis, & oppido potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: & cum eo contenderet cognoſceretur, animaduertit copias hoſtium yis legionibus occurrere ſuppetias. quæ res eius impetum retardauit. itaque capto C. Biotio Regino, equite R. Scipionis familiariſſimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticenſi, & camelis XXII. regis adductis, præſidio ibi cum oppido legato relicto, ipſe ſe recipere cæpit ad caſtra. cum iam non longè à caſtris Scipionis abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi; Labienus, Afraniúſque, cum omni equitatu leuiq; armatura

tura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerũt, atque ex collibus primis existunt. quod postquam Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atq; celeriter signa hostibus inferre. quod postquã cœptum est fieri; primo impetu legionis, equitatus & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. cum iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritósque finem lacessendi facturos; & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuísque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabãt, & vnà, paritérq; cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant. cum hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ vterentur; eósque iaculis conuulnerare satis esse crederent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, vt se cogerent castra in eo loco ponere, vbi omnino aquæ nihil esset; vt exercitus eius iniunus, qui à quarta vigilia vsque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent, cum iam ad solios occasum esset, & non totos centum passus in horis quatuor esset progressus, equitatu suo, propter equorum interritum, extremo agmine remoto legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita vim hostium, placidè, lenitérque procedens, per legionarium militum commodius sustinebat. interim equitum Numidarum copiæ dextra, sinistráque per colle. per-

currere,

currere coronæque in modum cingere multitudine suæ Cæsaris cõpias, pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut quatuor milites veterani, si se conuertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duorũ millium ad vnum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequabantur, & iacula in legionarios conijciebant, ita Cæsar, modò præcedendo, modò resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad vnum in castris incolumes, saucijs X sactis, reduxit. Labienus, circiter CCC amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones produxit cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocauerat, reduxit in castra. Cæsar contra eiusmodi hostium gentra, copias suas, non vt imperator exercitum veteranũ, victoremq; maximis rebus gestis, sed vt lanista tyrones gladiatores conductos faceret, quo pede reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarentúrq; impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atq; sollicitũ habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum; quòd eos iaculis interficiebant; & legionarijs militem defatigabãt, propter velocitatẽ. grauis enim armaturæ miles simulatq; ab his infectatus cõstiterat, in eósq; impetum fecerat, illi velocicursu facilè periculũ vitabant, quibus ex

ex rebus Cæsar vehemẽter commouebatur. quia, quodcumq; prælium, quoties erat cõmissum, equitatu suo, sine legionariis militibus, hostium equitatui, leuíq; armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quòd nondum hostium legiones cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuíq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quòd elephantorum magnitudo, multitudóque militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen inuenerat remedium. namque elephantos in Italiam transportari iusserat: quo & miles noster speciémque, & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facilè adigi posset; ornatúsq; ac loricatus elephãtus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela cõijcerentur; præterea, ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent. quibus ex rebus largiter erat consecutus. nam & milites bestias manibus pertractabãt, earum tarditatẽ cognoscebant: equitésq; in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas suprà commemoraui, sollicitabatur Cæsar, tardiórque, & cõsideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritate que excesserat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, miniméque insidiosos: qui per uirtutem, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos,

insidias,

insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret. itaq; quo hæc celerius cõciperent, dabat operam. vt legiones non vno loco continerent, sed per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret: idco quòd hostium copias ab se, suóque vestigio non discessuras existimabat. atque post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, veniunt; petunt, & obsecrant, vt sibi præsidium mittat, se res complures, quæ vtiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate, studióq; erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cum copijs suis, antequàm Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidum accurrisse, atq; aduenientem multitudine circumdata, eo potitũ; omnibúsq; eius oppidi incolis ad vnum interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendúmque militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu, ad XII. kal. Apr. postero die productis vniuersis copijs, processit à suis castris millia passuum V. à Scipione circiter duũm millium interiecto spatio, in acie constitit. postquam satis, diúq; aduersarios à se ad dimicãdum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. postero die castra mouet, atq; iter ad oppidum Sarsuram, vbi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comparauerat, ire contendit. quod vbi Labienus animaduertit, tum equitatu, leuique armatura agmen

eius

ius extremum carpere cœpit : atque ita lixarum, mercatorúmque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciúsque accedit ad legiones; quòd existimabat, milites, sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. quæ res Cæsarem non fefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus trecentos milites esse iusserat. itaq; eis in equitatũ Labieni immissis, turmis suorum suppetias mittit. tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissimè cõtendit fugere, multis eius occisis, complurib⁹ vulneratis. milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atq; iter inceptũ ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquã Cæsar ad oppidũ Sarsuram venit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cùm suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque, à multitudine circumuento, interfectóque; oppido potitur; atq; ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohortéq; sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atq; inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum quatuor, ad aquã fecit castra; atque, inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. idem facit Scipio, atq; in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legates

ad

ad Cæsarem mittunt; rem malè gestam docent; petũ, orántq; vt suis fortunis præsto, quòd bene meriti essent, auxiliũ ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cũ cohorte, & sagittarijs, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cũ signis non potuerãt antè transire in Africam, ad millia quatuor, equites CCCC, funditores, sagittariiq; mille vno commeatu Cæsaris cucurrerũt, itaq; tumbis cepijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum à suis castris, ab Scipionis verò quatuor millibus passuũ, longè constitit in campo. Erat oppidũ infra castra Scipionis nomine Tegea, vbi præsidium equestre circiter CCCC habere consueuerat. eo equitatu dextra, sinistráque directò ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atq; in iugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. postquam diutius in vno loco Scipio commorabatur; & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitibus turmas sueris iubet in hostiũ equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; leuémq; armaturã, sagittarios, funditoréſq; eodẽ submittit. quod vbi cœptũ est ficriz & equis concitatis, Iuliani impetũ fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, vt haberent facultatẽ turmas Iulianus circumfundere, & nihilo minùs fortissimè, acerrimèq; pugnare. quod vbi Cæsar animaduertit trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat ex proxima legione, quæ ei prælio in acie consti-

terat,

mat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisq; defatigatis integros, recentioribúsq; viribus equites suministrare. Postquam equites Iuliani CCCC vim hostium, ad quatuor millia numero, sustinere non potuerunt, & à leui armatura Numidarum vulnerabãtur, mutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, nisi agentibus celeriter occurrerent. quo facto sui sublati vniuersi in hostes impressione facta in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. insecuti per tria millia passuum, vsq; in colles infimos adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam Xcommoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius graniter pilo per cassidẽ caput ictus, complurésque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratiq; sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, vt in æquum locum descenderent, legionúmq; periculum facerent; neq; ipse propius hostem castra ponere, propter aquæ penuriã, se posse animaduerteret, aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquariã inopia fretos, despicere se intellexit. pridie non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI millia passuũ nocte progressus, ad Thapsum, vbi Virgilius cũ grãdi præsidio præerat, castra ponit, oppidúmq; eo die circummunire cœpit, loca; idonea, opportunaq; compiura præsidijs occupare, ne hostes intra ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris cõsilijs, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summũ dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret, cõfestim

Cæsarem

Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo à Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. namq; pridie, in eo loco castello munito, ibiq; trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis castris Thapsum oppidum circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cælo albescente non longe à castris, præsidioque, quod suprà commemorauimus, mille quingentis passibus, ad mare versus consedit, & castra munire cepit. quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate pro consule cum legionibus duabus relicto: ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quam maximè ad litus appelli, signumque suum obseruare; quo, signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem; vt perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. quo postquam Cæsar peruenit, & animaduertit aciem pro vallo Scipionis castris, elephantisq; dextro sinistróq; cornu collocatis, & nihilo minus partem militum castra non ignauiter munire; ipse, acie triplici collocata, legione decima, secundáque dextro cornu, octaua, & nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in veris q; cornibus dispositis, leuiq;

...ique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus ...cũ milites concursans, virtutésq; veteranorum, præ...ique superiora commemorans, blandéq; appellans, ani...mus eorum excitabat. tyrones autẽ, qui nunquã in acie ...ticassent, hortabatur, vt veteranorum virtutem æ...mularentur, eorúmq; famam, nomen, locúmq; victoria ...rta cuperent possidere. itaq; in circumeundo exerci...tum, animaduertit hostes circa vallum trepidare, atq; ...ltro, citroq; pauidos concursare, & modò se intra por...tas recipere, modò inconstanter, immoderatéq; prodire. ...úmque idem à pluribus animaduerti cœptum esset; ...subitò legati, euocatiq; obsecrare Cæsarem, ne dubita...ret signum dare: victoriam sibi propria à dijs immor...talibus portendi. dubitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatiq; resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere calamitate, & etiam atq; etiam aciem sustentante, subitò dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen à militibus coactus canere cœpit. quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum centuriones pectore aduerso resistente, vique cõtinerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquã proficerent. quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse: signo felicitatis dato, equo admisso, in hostẽ contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittarijque concita tela in elephantos frequẽtes inijciunt. quo facto bestiæ, stridore fundarum, lapidúmque perterritæ, sese conuertere, & suos post frequentes stipatósq; proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. item Mauri equites, qui in eodem cornu cũ elephantis erant,

præsidio

præsidio deserti, principes fugiunt. ita, celeriter bellū circuitus, legiones vallo hostium sunt potitæ: &, pauū acriter repugnātibus interfectis, reliqui cōcitati in castra, vnde pridie erāt egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendū de virtute militis veterani quinta legionis. nam, cum in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eúmq; sub pede subitū, deinde genu innixus, ponderesuo, proboscide erecta, vibrantiq;, stridore maximo premeret, atq; enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatū bestiæ offerret, quem postquā elephantus ad se telo infesto venire animaduertit; relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatū. qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quātum viribus poterat, nō destitit, quo dolore adductus elephātus, milite abiecto, maximo cū stridore, cursúq; cōuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapsenses, qui erat præsidio ex oppido eruptionem pertæ maritimæ faciunt, & siue vt suis subsidio occurrerēt, siue vt, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediūtur: atq; ita per mare vmbilici sine ingressi, terram petebant: qui a seruitūs, puerisq; qui in castris erāt, lapidibus pilisq; prohibiti terram attingere, rursus se in oppidū receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, passíque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones cōsequi, spatiúmq; se nō dare colligendi qui post quam ad ea castra, quæ petebāt, perfugerūt, vi, refectis castris, rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quē respicerent, cuius

auctō-

auctoritate, imperioq; remoueretur. qui postquã aduerterũt, neminẽ sibi esse præsidio, protinus, armis obiectis, in regia castra fugere cõtendunt. quò postquã perneniũt, ea quoq; ab Iulianis teneri uidẽt. desperata salute, in quodã colle cõsistunt, atq; armis dimissis, salutationẽ more militari faciunt. quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. namq; milites ueterani, ira, & dolore incensi, nõ modò, ut parcerent hosti, nõ poterãt adduci, sed etiã ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, cõplures aut uulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui, pilo traiectus cõsultò à milite, interijt. itẽ Pompeius Rufus, brachiũ gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset quo facto, cõplures equites R. senatoréq; perterriti ex prælio se receperunt. ne à militibus, qui ex tãta uictoria licentiã sibi assumpsissent immoderatè peccãdi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoq; interficerentur. itaq; omnes Scipionis milites, cũ fidẽ Cæsaris implorarẽt, insp. clãte ipso Cæsare, et à militibus deprecante, ei ut parcerent, ad unũ sunt interfecti. Cæsar, trinis castris potius, occisisq; hostium decem millibus, fugatisq; compluribus, se recipit, quinquaginta militibus amissis, paucis saucijs, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum cõstituit; elephantósq; sexagintaquatuor ornatos, armatósq; cum turribus, ornamẽtisq; capit, captos ante oppidũ instructos constituit: ad hunc consilio, si posset & Virgilius, quique cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitque ad deditionem; suámque len-ta-

lenitatem & clementiam cõmemorauit, quem postquã animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata into. spectu oppidanorũ milites collaudat: totúmq; exercitũ veteranorum donauit præmijs, ac fortissimo cuique, & bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebillo pro consule cum tribus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cũ duabus Tisdræ, vbi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticã ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cũ Vticã versus iter facerẽt, perueniunt ad oppidũ Paradam, vbi cũ ab incolis non reciperentur, idq; quòd fama de victoria Cæsaris præcurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibúsq; rebus eorum congestis, ignẽ subijciunt, atq; eius oppidi incolas cuiúsq; generis, ætatisq; viuos, constrictósq; in flammã conijciunt, atq; ita acerbissimo afficiunt supplicio, deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quòd Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido iecerat, & ante portam, belli causa, castra, fossaque paruula duntaxat munierat, ibíque custodijs circumdatis, habitare coegerat: senatum autem oppidi custodia tenebat. eorum castra ij equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eo partibus Cæsaris fauisse sciebant, vt, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum vlciscerentur. Vticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus, fustibúsq; equites repulerunt: itaq; postquam castra pro-

potuerant potiri. Vticam se in oppidum coniecerunt; atq; ita multos Vticenses interfecerunt; domósq; eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, vt secum oppidum defenderet, & cæde, rapinisque desisterent &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HS C diuisit. idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: vnáq; cum ijs ab Vtica proficiscitur, atq; in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, vnà cum trecentis, qui pecuniam Scipionis ad bellum faciendum contulerant, hortatur, vt seruitia manumitterent, oppidúmq; defenderent. quorum cùm partem assentire, partem animum, mẽtémq; perterritam, atq; in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauésque ijs attribuit, vt in quas quisq; partes vellet, proficisceretur. ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione. vultu, atq; sermone quo superiore tempore vsus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clãm in cubiculum tulit, atque ita se traiecit. qui dum, anima nondum expirata, concidisset; impetu facto in cubiculum, ex suspicione medicus, familiaréq; continere, atq; vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime diuellit, atq; animo præsenti se interemit. quem Vticenses, quãquam oderant partium gratia, tamen, propter eius singularem integritatem, & quòd dissimilimus reliquorum ducum fuerat, quódq; Vticam mirificis operibus munierat, turrésq; auxerat,

sepul-

sepultura afficiunt. quo interfecto, L. Cæsar, vt aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. itaq;, portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari imperatori obuiã proficiscitur. Messalla, vt erat imperatũ, Vticano peruenit, omnibúsq; portus custodias ponit. Cæsar interim, à Thapso progressus, Vsceta peruenit; vbi Scipio magnum frumenti numerũ, amorum, telorum, ceteraríque rerũ cum paruo præsidio habuerat. hoc aduenies potitur: deinde Adrumetũ peruenit. quò cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniáq; cõsiderata, Q. Ligurio, C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Liuineio Regulo, ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obuius L. Cæsar, subitóq; se ad genua proiecit, vitámq; sibi, nec amplius quicquam, deprecatur. cui Cæsar facilè, & pro sua natura, & instituto concessit. item Cecinnæ, Ceteio, P. Atrio, L. Cellæ patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippóq; liberis ex sua consuetudine tribuit; circitérque noctem luminibus accensis Vticam peruenit. atq; extra oppidum ea nocte mansit. postero die mane oppidũ introijt; concionéq; aduocata Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; ciues autẽ Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerãt: Varo, & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, vt sine metu prodirent, edicit: se eis duntaxat vitam concessurum, bona equidem eorum se venditu-

rum,

rum, ita tamen, vt, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem indicturum, & pecuniam, multa nomine relaturum, vt incolumitatem retinere possent. quibus metu exanimatis, de vitâ & ex suo promerito desperantibus, subitò oblata salute, libentes, cupidiq; conditionem acceperunt; petierúntq; à Cæsare, vt vniuersis trecentis vnò nomine pecuniam imperaret. ità q; bis millies sestertium his impositò, vt per triennium sex pensionibus populo R. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, vt ex prælio fugerat, vnà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atq; ad oppidum Zemam, vbi ipse domicilium, coniuges, liberósq; habebat, quò ex cuncto regno omnẽ pecuniam, carissimáq; res comportauerat, quódque inito bello operibus maximis munierat, accedit. quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd, bello cõtra populum R. suscepto, in oppido Zama, lignis congestis, maximam in medio foro pyram constituxerat; vt, si fortè bello foret superatus, omnib. rebus eò coacervatis, deinc ciuib. cunctis interfectis, eodémq; proiectis, igne subiecto, tum demũ se ipse insuper interficeret, atq; vnà cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctàq; gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multũq; primò minis, pro imperio, egisset cum Zamensibus; deinde cùm se parum proficere intellexisset, precibus quoq; orasset, vt se ad suos penates admitterent; vbi eos in sententia perstare animaduertit, nec

manis, nec precibus suis moueri, quò magis se reciperent; tertio petit ab eis, vt sibi coniuges, liberósq; redderent, vt secum eos asportaret. postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduerti, nulla re ab ÿs impetrata, ab Zama discedit, atq; ad villam suam cum M. Petreio, paucisq; equitibus se confert. Zamenses interim legatos de ÿs rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petúntq; ab eo, vti antè, quam rex manum colligeret, seséq; oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse sibi, quoad vita suppeteret, oppidũ séq; ei reseruare, legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænunciare. ipse, postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regÿs copÿs duces complures ad Cæsarem veniunt, orántq; vt sibi ignoscat. quibus supplicibus venia data Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiáq; propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem; ab eóq; sunt metu, periculóq; liberati. Dum hæc vtrobiq; geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua gladiatoria manu, Gætulisq; præerat, cognita rede suorum Domicilioq;, & legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, séq; clam cum paucis barbaris, pecunia onustus subducit, atq; in regnum fugere contendit, quẽ Gætuli, sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seq; in quascunq; potuere partes conferũt. Caius interim Virgilius, postquam terra, mariq; clausus, se nihil proficere intellexit, suósq; interfectos, aut fugatos, M Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regem vagum à suis desertum, ab omnib. aspernati

nari Saburam, etúſq; copias ab Sitio eſſe deletas, Vtica Cæſarẽ ſine mora receptum, de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi, ſuiſq; liberis prodeſſent, à Caninio pro conſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeq; & ſua omnia, & oppidum pro conſuli tradit. Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus excluſus, deſperata ſalute, cum iam conatus eſſet cum Petreio, vt per virtutem interfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnãt: (atq; firmior imbecillioré Iuba Petreium facilè ferro conſumſit) deinde, ipſe ſibi cum conaretur gladio trajicere pectus, ne poſſet, precibus à ſeruo ſuo impetrauit, vt ſe interficeret; idq; obtinuit. Dum interim Sitius, pulſo exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipſóq; interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæſarem faceret, forte incidit in Fauſtum, Afraniúmq; qui eam manum habebant qua Vticam diripuerant, itérque in Hiſpaniam tendebant. & erant numero circitur M.D. itaque celeriter nocturno tempore, inſidijs diſpoſitis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionẽ accipit; Africanum, & Fauſtum vinos capit cum coniuge, & liberis. paucis pòſt diebus, diſſentione in exercitu orta, Fauſtus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Faſti liberis Cæſar incolumitatem, ſuáque omnia conceſſit. Scipio interim cum Damaſippo, & Torquato, & Pletorio Ruſtiano, nauibus longis diu multúmque iactati, cum Hiſpaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, vbi claſſis P. Sitij per id tempus erat, à qua pauciora ab amplioribus circũuenta nauigia deprimuntur. ibi q; Scipio cum ijs quos

paulò antè nominatu, interit. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum venditis, qui ciues Romani contra populum Karma tulerant, præmissq; Zamensibus, qui de rege excludendo consiliũ ceperunt tributis, vectigalibúsq; regijs abrogatis, ex regnóque prouincia facta, atq; ibi Crispo Sallustio prætore, pro consule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. ibi bonis venditis eorum qui sub Iuba, Petreióq; ordines duxerant, item Thapsitanis HS viginti millia conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, cõuentui eorum HS quinquaginta millia, multæ nomine imponit. ciuitates, bonáq; eorum ab omni iniuria, rapinisq; defendit. Lepitanis, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos, atq; arbitris à senatu datis, sua receperant, triginta centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo quòd initio, per dissensionem principum, societatẽ cum Iuba inierant, eúmq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, idibus Iun. Vticæ classem conscendit, & post diem tertium Caralem in Sardiniam peruenit. ibi Sulcitanos, quòd Nasidium, eiúsque classem receperant, copijsque iuuerant, HS centum millibus multat; & pro decumis octauas pendere iubet: bonáque paucorum vendit: & antediem III. Kal. Quinct. naues conscendit, & à Caralibus secundum terram prouectus, duodetrigesimo die, ẽ quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.

A. HIRTII, AVT OPPII DE BELLO HISPANIENSI COMMENTARIVS SEXTVS.

PHARNACE ſuperato, Africa recepta, qui ex iis præiis cum adoleſcente Cn. Pompeio perfugiſſent, cum & vlterioris Hiſpaniæ potitus eſſet, dum Cæſar, muneribus dandis, in Italia detinetur; quò facilius præſidia contrà compararet Pompeius, in fidem vniuſcuiuſque ciuitatis confugere cæpit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vaſtare cæpit, quibus in rebus nonnullæ ciuitates ſua ſponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas claudebant. ex quibus, ſi qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritus ciuis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſa, vt, eo de medio ſublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita, paucis commodis hoſte hortato maiores augebantur copiæ. ideóq; crebris nunciis in Italiam miſſis, ciuitates contraria Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant. C. Cæſar dictator tertiò, deſignatus quartò, multis itineribus antè confectis, cum celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniam conueniſſet, legati Cordubenſes, qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obuiam venerunt: à quib. nunciabatur, nocturno tẽpore oppidum Cordubam capi poſſe:

quòd, nec opinantibus aduersarijs eius, prouincia potitus esset: simúlque, quòd tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnib. locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent. multa præterea verisimilia proponebant. quib. rrbus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, vt, quem sibi equitatũ ex prouincia fecissent, præsidio mitterent, ad quos celeriùs, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atq; vt ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. erat per idem tẽpus Sex. Pöpeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciæ caput esset existimatur. ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllã oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mẽsibus ibi detinebatur. quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati, clam præsidio Cn. Pompeij, Cæsarim cùm adissent, petere cœperunt, vt sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo. R. meritam esse sciebat, sex cohortes secunda vigilia iubet proficisci, parîq; equites numero: quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecũ. qui cùm ad Cn. Pompeij præsidia venisset; incidit idẽ temporis, vt tempestata aduersa, vehementíque vento afflictaretur. qua vi tempestatis ita obscurabatur, vt vix proximum cognoscere posset. cuius incommodum summam vtilitatẽ ipsis præbebat, ita cùm ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & rectà per aduersariorum præsidia ad oppidum contendere, mediísq; ex præsidijs cũ quareretur, qui essent, vnus ex nostris re-

spondit,

ſpondit, vt ſile at verbum facere, : nam id temporis conari ad murum accedere, vt oppidum capiant. & partim tempeſtate impediti vigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſponſo deterrebantur, cùm ad portam appropinquaſſent; ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepit; & pedites, equitéſque, clamore facto diſpoſitis ibi partim, qui remanſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt. ſic illud cùm inſcientibus accidiſſet, exiſtimabat magna pars hominum, qui in caſtris fuiſſent, ſe propè captos eſſe. Hoc miſſo ad Vllam præſidio, Cæſar, vt Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: éxque itinere loricatis viros fortes cum equitatu antè præmiſit. qui ſimul in conſpectum oppidi ſe dederunt, in equis recipiuntur. hoc à Cordubenſibus nequaquam poterat animaduerti appropinquantibus, ex oppido benè magna multitudo ad equitatum concidendum cùm exiſſet; loricati, vt ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, & magnum prælium fecerunt; ſic vt ex infinita hominũ multitudine, pauci in oppidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri miſit vt celeriter ſibi ſubſidio veniret, ne priùs Cæſar Cordubam caperet, quam ipſe illò veniſſet. ita Cn. Pompeius, Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæſar, cùm ad flumen Betim veniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit. ita, inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartitò traduxit. Tenebant aduerſus oppidum è regione pŏtis trabes, vt ſupra ſcripſimus, bipartitò. huc cùm Pompeius cũ ſuis

copijs

copijs venisset, ex aduerso pari ratione castra ponit Cæsar, vt cum ab oppido, commeatúq; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. pari idem conditione Pompeius. hic inter duces duos fit contentio, vter prius portem occuparet. ex qua contentione quotidiana minimæ prælia fiebant, vt modò hi, modò illi superiores discederent. quæ res cum ad maiorem contentionem venisset, ab vtrisq; comminus pugna iniqua, dum cupidius hi cum stident tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hic alteri alteris non solùm mortem miseram exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. in dieb. complurib. cupiebat Cæsar, si qua cõditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. cùm animaduerteret aduersarios minimè velle; quos ideo à via retraxerat, vt in æquum deduceret; copijs flumen traduci iussit, ignes fieri magnos. ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. id cum Pompeius ex perfugis resciisset, ea die per viarum angustias carra complura, multósq; lanistas retraxit, & ad Cerdubam se recipit. Cæsar munitionib. Ateguã oppugnare, & brachia circumducere cœpit. cuius rei Pompeio cùm nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. cuius in aduentum, præsidij causa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim vt pedestres copiæ instatione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, vt matutino tempore nebulasset crassissima, itaque in illa obscuratione eum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equi-

quites, & concidunt. sic, vt vix in ea cæde pauci essu-
erent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompei-
us, & trans flumen Salsum per connubes castra inter
duo oppida, Ateguam & Vcubim, in monte constituit.
Cæsar in munitionibus, ceteriſq; quæ ad oppidum op-
pugnandum opus fuerunt, aggerem, vineásq; agere in-
stituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rē
militarem, quæ planitie diuiduntur Salso flumine pro-
ximè tamen Ateguam, vt ad flumen sint circiter pas-
suum duo milia. ex ea regione oppidi in montibus ca-
stra habuit posita Pompeius in conspectu vtrorum q;
oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. A-
quilas habuit, & signa tredecim legionum. sed, ex qui-
bus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ
fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, &
ma facta ex colonys, quæ fuerunt in his regionibus.
quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secū adduxe-
rat, reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam,
de leui armatura, & equitatu, lōgè & virtute, & nu-
mero, nostri erant superiores. Accedebat huc, vt longi-
us bellum duceret Pompeius, quòd loca sunt edita, &
ad castrorum munitiones non parum idonea. nam ferè
totius vlterioris Hispaniæ regio, propter terræ fœcun-
ditatem, inopem, difficilémq; habet oppugnationem, &
non minùs copiosam aquationem. Hîc etiam propter
barbarorum crebras excursiones omnia loca quæ sunt
ab oppidis remota, turribus, & munitionib. retinētur,
sicut in Africa, vidēre, non tegulis teguntur: simúlq;
in his habent speculas, & propter altitudinem, longè,
latéque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius

prouin-

prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, vt simul aditus, ascensúsque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: vt ciuitates Hispaniæ non facilè ab hostib. capiantur, quod in hoc contigit bello. nam vbi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida suprà sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in cõspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum quatuor, grumus est excellens natura. qui appellatur, castra Postumiana. ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quòd remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Cæsarem, vt in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. ita fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cæpit, vt laborantibus succurreret. nostri, cum appropinquassent, clamore repentino, telorúmque multitudine iactus facere cæperunt, vt magnam partem hominum vulnerib. afficerent. quo peracto, cùm ex castello repugnare cæpissent, & maioribus castris Cæsari nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus: & cùm ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus multi præterea armis exuti fugerunt: quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent, ea mente

Pom-

Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à vernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabãt. ex ijs capti quinquaginta cum sumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Martius tribunus mil. qui fuisset Põpeij, ad nos transfugit. & noctu tertia vigilia in oppido acerrimè pugnatum est: ignémq; multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques Ro. ex castris aduersariorũ ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse, cùm venirent. cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio, & Pætio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfectu sunt. Eodẽ tempore capti tabellarij, qui à Cordub a ad Pompeium missi erant, perperámq; ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt ad illi. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorúmque multitudinem iactando, beneficium magnum tempus consumpserunt, compluréſq; vulneribus affecerunt. Præterito noctu tempore, eruptionem in legionem sextam fecerant, cùm in opere nostri dispersi essent, acritérq; pugnare cœperunt, quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cùm eruptionẽ facere cœpissent.

tamen

tamen virtute militum nostrorũ, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij benè multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & cùm nostri equites pauci in statione fuissent, à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. eo die A. Valgius, Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta quo die ad oppidum capiendum accederent, sese secutũ esse positurum. Qua spe nõnulli, dum sine periculo murum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murũ opus facere cœperũt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent conseruati, missos fecère loricatos: quiq; præsidij causa prepositi oppido à Pompeio essent, orabant. quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, consueuisse. qui cùm in oppidum reuersi essent, relato respõso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissimè. simúlque balista missa à nostris turrem deiecit: quà aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque à

nostris

nostris prohibitus: falsaq; illa opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die, eadē consuetudine, dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt iectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simúlq; leui armatura inter turmas aduersariorū prorita. Hoc in cōspectu vtrorumq; castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exultabant gloria, longiúsq; nostris cedentibus prosequi cœperant. qui cùm aliquo loco à nostris recepti essent, vt consuessent, ex simili virtute clamore facto auersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cùm eques ad dimicandum, demisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine, cùm pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantib. venissent; idq; in prælio animaduersum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, vsq; eò, vt eādem proximè à vallo fecerint. in quo prælio aduersariorum ceciderunt cētū viginti tres, cōpluréſq; armis exuti, multis vulnerib. affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt tres, saucij XIII pedites, & equites quinque. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Cùm bene magnam multitudinem telorum, ignémq; nostris defendentibus iecissent; nefandum, crudelissimúmque facinus sunt aggressi, in conspectúque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperūt, sicut, apud barba-

barbaros, quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeiana clam ad nostros tabellarius est missus, vt ea nocte turres, aggerémque incenderent, & tertia vigilia eruptionem facerent. ita igne, telorúmq; multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portã, quæ è regione & in conspectu Pompeÿ castrorum ferat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad cæsas, quæ stramentis ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & vestimẽta, vt dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeÿ se reciperent. nam, quòd existimabat eos potestatum efficere, nocte tota vltra ibat flumen Salsum in acie. quod factum licèt nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti repulsos, multisq; vulneribus affectos, oppido repressérunt, prædáq;, & armis eorum, sunt potiti, viuósq; aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodémque tempore transfuga nunciauit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, jugulationem oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerẽtur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent; eósq; hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse. ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit. Vtinam quidem dij immortales fecissent, vt tuus potius miles, quam Cn. Pompeÿ, factus essem; & hanc vir-

tutis

tutũ constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. cuius funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, vt ciues R. indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedimur hostium numero: qui neq; in illius prospera acie primam fortunam, neq; in aduersa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiorum ictus, telorúmq; missus expectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati, salutem à tua clementia deposcimus, petimúsq;, vt qualem te gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cùm ad portam venisset Ti. Tullius, cùm eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit. quod Tiberius, cùm fieri animaduertit, simúlque pugionem eduxisset, manum eius incîdit. ita refugerunt ad Cæsarem. Eodémque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciauit quo die equestre prælium factum esset, suo signo periisse homines triginta quinque, neque licere castris Cn. Pompeÿ nunciari, neque dici periisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, vxorémque, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæsaris præsidijs in Pompeÿ castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. ita literis acceptis, cùm in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset. quoniam oppido

subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare versum: vnum respondisse, vt potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum literas Cæsar oppidanis obiecit, & qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: si id feciſſet, ei se promisit omnia concessurum. quòd difficile erat factu, vt eam turrem sine periculo quis incenderet. ita factum de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorũ indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turrim lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, vsq; ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrimè, & turrim nostram, vt superiorem incenderunt; idcirco quòd ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce mater familias de muro se deiecit, & ad nos transilijt, dixítque se cum familia constitutum habuisse, vt vnà transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum. L. Minucius Cæsari, similiũ vitam tribuit, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, se se insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse,

esse fidē̃q; præstaturum. ita ante diem XI. kalendarum Martij oppido potius, imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cùm deditionem oppidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciauit Pompeium oppidanos Vcubē̃ses conuocasse, eisq; imperauisse, vt diligentia adhibita perquirerent, qui essent suarum partium, itémque aduersariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominum iugulasse; is viuus est combustus. eodémque tempore centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres & vnus ex legione vernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter vndecim equites ad aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vnos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. Insequenti die Pompeius securi percussit homines septuaginta quatuor, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriis; reliquos in oppidum iussit deduci; ex quibus effugerunt centum viginti, & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursanolenses

lenses capti sunt. legati profecti sunt cum nostris, vti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cùm viderent hospites iugulari; præterea multa scelera ab ijs fieri, qui præsidij causa ab his reciperentur. qui cùm ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui eius ciuitatis fuissent. quorum responsis vltro, citróque acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. qui cum certum compertissent legatorum responsa, ita esse gesta quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se periisse. ita vix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, vt ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satis facturum. Potestate data, cùm inde esset profectus præsidio comparato, cùm bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit; principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nunciauerunt oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi vllam spem victoriæ propositam habere, vt si quis ex nostris transfugerit,

fugerit, in leuem armaturam conijci, cúmque non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent complures ex superiore loco aduersariorum decurrerent. nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, vt ait Ennius, nostri cessere parumper, itaque præter consuetudinem, cùm à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acritérque eximia virtute plures, cùm agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita cùm is compar prælium facere cœpisset, & cùm vndique se circumueniri animaduertisset, paruuper ingressus, pedem offendit, huius concidentis viri casu passim audito, cùm complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad vallum agere cœperunt. ita, dum cupidius intra præsidia illorum student eædem facere, à turmis, leui armatura sunt intercluſi, quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent. nam & munitione præsidij ita coangustabantur, vt equites spatio intercluſo vix se defendere possent. ex vtroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita comminus est pugnatum, vt ex nostris præter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria vtræque conuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt, Pompeius,

cum animaduerteret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum quinq; distat, hæc res necessariò vocabat, vt ad dimicandum descenderet, neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, vsque eò, vt necessariò cogeretur iniquum locum subire. quo facto, cum vtrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectique planitie. quæ res secundum nostris efficiebat prælium: vndique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde versabantur. quibus mons, non virtus saluti fuit, qui subitò tunc, nisi aduesperasset, à pauciorib⁹ nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti viginti quatuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorũ arma, & spolia sunt allata. Ita pridie duorum Centurionum interneciobat aduersariorum pœna est litata. in sequenti die pari cõsuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo vtebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. simúlque vociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili cõualle bene longe sunt egressi, & planitie in æquo loco constiterunt. illi tamen proculdubiò ad cõgrediendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter vnum Antistium Turpionem, qui fidens viribus ex aduersarijs sibi parem esse neminẽ cogitare cœpit (vt hic fertur) Achillis, Memnonisq; cõgressus, &

Pom-

Pompeius niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est, quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum; acies sunt dispositæ. nam inter bellatores, principésque dubia erat posita victoria, vt propè videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita auidi, cupidíque suarum quisque partium, expertorum virorum, fautorúmque voluntas habebatur. quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorúmque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset propè profectò dirempta, nisi propter equitum concessum, vt supra demonstrauimus, leui armatura præsidij causa non longè ab opere castrorum cõstitissent, vt nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt aduersarij cupidiùs sunt insecuti, vniuersi clamore facto impetum dederunt. ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII. & præfecto torques aureos II. & leui armaturæ millia X. hoc die A. Babius, & C. Flauius, & A. Trebellius equites Rom. Astenses argento propè tecti equites ad Cæsarem transfugerunt, qui nunciauerunt equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, vt transitionem facerent, serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus occasione capta, se transfugisse. item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius s. u. g. e. u. etsi, prout nostra felicitas ex sententia aduersarios adhuc profligatos habemus, tamen si quo loco sui potestatem facerent,

cerret, celeriùs, quàm vestra opinio est, bellũ confeciſſem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, noſtríſq; adhuc freti præſidijs bellum ducunt nam ſingulas ciuitates circumſident, inde ſibi commeatus capiunt. quare & ciuitates noſtrarum partium cõſeruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam, cohortes animo habeo ad vos mittere. Profectò noſtro commeatu priuati neceſſariò ad dimicandum deſcendent. Inſequenti tempore cùm noſtri temerè in opere diſtenti eſſent, equites in oliueto, dum lignarum, interfecti ſunt aliquot. ſerui transfugerunt, qui nunciauerunt ad III. nonarum Martij prælium affore ad Soritiam, quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum, & Aceium Varum circum caſtella præeſſe. eo die Pompeius caſtra mouit, & circa Hiſpalim in oliueto conſtitit. Cæſar prius, quàm eódem eſt profectus, luna hora circiter ſexta viſa eſt. ita caſtris motis Vcubim præſidium, quod Pompeius reliquit, iuſſit vt incenderent, & deuſto oppido in caſtra maiora ſe reciperent. Inſequenti tempore Ventiſponte oppidum cùm oppugnare cœpiſſet deditione facta, iter fecit in Carructam, contra Pompeij caſtra poſuit. Pompeius oppidũ, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit. miles q, qui fratrem ſuam in caſtris iugulaſſet, interceptus eſt à noſtris, & fuſte percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem cum eſſet ventum, caſtra contra Pompeium conſtituit. Sequenti die cùm iter facere Cæſar cum copijs vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus Pompeium de tertia vigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nũcio allato, vexillum propoſuit. Idcirco enim copias

eduxerat,

eduxerat, quòd Versaonenſium ciuitati fuiſſent fautores, antea literas miſerat. Cæſarem nolle in conuallem deſcendere, quòd maiorem partem exercitus Tyronum haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione vbi caſtra habuit conſtituta. Namque vt ſuperius demonſtrauimus, loca excellentia tumulis continere, interuallum prouinciam diuidit. ſed ratione nulla placuit taceri id quod eo incidit tempore. Planities inter vtraque caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum quinq;, vt auxilia Pompeÿ duabus defenderentur rebus. Oppidi excelſi, & loci natura hinc dirigens proxima planities æquabatur, cuius decurſum antecedebat riuus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem. Nam paluſtri, & voraginoſo ſolo currebat ad dextram partem, & Cæſar, cùm aciem directam vidiſſet, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum aduerſarÿ procederent. hoc erat in omnium conſpectu. huc accedebat, vt locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, ſolíſque ſerenitas, vt mirificum, & optandum tempus propè ab dÿs immortalibus illud tributum eſſet ad prælium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortunæque omnium deducerentur, vt quicquid poſt horam caſtris fieret, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt, id, quod aduerſarios exiſtimabamus eſſe facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille paſſibus lon-

longiùs non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum, cùm appropinquasset aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. erat acies XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cũ leui armatura millibus sex. præterea auxiliares, accedebãt prope alterum tantum Nostra præsidia LXXX. cohortibus, & octo millibus equitum. Ita cùm in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, nequid temerè culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit quod cum hominum auribus esset obiectum, molestè & acerbè accipiebant, se impediri quominus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat. Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. hic decumani suum locum cornu dextram tenebant, sinistrum tertia, & quinta legio, itémque cetera auxilia, & equitatus. prælium clamore facto, committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab vtrisque clamor telorúmque missus concursus, sic vt prope nostri diffi-

derent

derent victoriæ, cõgressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, incollatis pari erant conditione. itaque ex vtroque genere pugnæ, cùm partem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa curvulatur, & concidit aduersariorum multitudo. dextram demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd suo loco hostes vehementer premere cœperunt, vt ad subsidium, ne latere nostri occuparentur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum. quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit; at ij eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus inacie ad subsidium veniendi non daretur. in cœlum clamor, intermixtus gemitus, gladiorúmque crepitus auribus obiatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, vt ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariósque vehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt. quibus oppidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locũ confugissent, ex quo erant egressi. in quo prælio ceciderunt millia hominũ circiter triginta, & si quid amplius; præterea Labienus, Accius Varus, quibus occisis, vtríque funus est factum. Itémque equites Romani, partim ex vrbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditũ, partim equitum, saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatæ XIIII. & signa, & fasces. Prætereà duces belli XVII. capti sunt. hos habuit res exitus, ex fuga hac,

cùm

cùm oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumuallare, ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro vallo, insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa. Vniuersa hostium timorem, virtutisque insignia proposita viderent, & vallo circumcluderentur aduersarij, ita Galli tragulis, iaculisque oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset rem gestam refert: Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisq; peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam quod oppidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quò cum ad octauum milliarium venisset, P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius verbis nuntium mittit, cùm minùs belle haberet, vt mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset, literis missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quo erat delatus, qui arbitrati sunt clanculum venisse, vt ab eo quæ vellent, de bello requirerent. cum frequentia conuenissent, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam venit, qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt. cum eò esset ventũ, conuiciari cœperunt, nos ex prælio pau-

cos

cos superesse, quò confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumẽ traiecit, & castro posuit. Scapulatotius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cùm venisset, familiam, & libertos conuocauit. pyram sibi extruxit, cœnam afferri quàm optimam imperauit. item optimis superadditis vestimentis, pecuniam, & argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cœnauit, vinum & nardum identidem sibi infundit. ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui suisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simulac Cæsar castra contra id oppidum posuit, discordare cœperunt vsque eò, vt clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Cæsarianos, & inter Pompeianos erant. hîc legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partium oppidanorum serui, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. Legio XIII. oppidum defendere cœpit: nam, cùm iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cùm animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt. qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII. præterquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hîc detinetur ex prælio, quos circummunitos superiùs demonstrauimus, eruptionem fecerunt: & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cùm contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset,

dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. ipse castra ad oppidum ponit. Erat benè magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clàm cuidam Philoni, illi qui Pompeinarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. hic, clam præsidio in Lusitania proficiscitur, & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lemum cõuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium, vigiléscque iugulant, portæ præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quòd Pompeium in potestate haberent, quòd antè Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalem oppugnare nullo tempore desistebant. quòd Cæsar cùm animadverteret, si oppidum capere contenderet, vt homines perditi incenderent, & mœnia delerent. ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consultò non existimabant fieri. ita irrumpendo, naves quæ ad Batim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. quo facto oppido recuperato Hastam iter facere cœpit; ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt. Mundenséque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, cùm diutius circumsiderentur, benè multi deditionem faciunt, &, cùm essent in legionem distributi, conuerant inter sese, vt noctis signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent. Illi eadem in castris administrarent

sarent. Hac re cognita insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra valum omnes sunt conciti Mũdenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant. pars erat quæ legatos ad Cæsarem miserunt. pars erat quæ Pompeianarum partium essent fautores seditione cõcitata, partes occupant, cædes fit magna. fanctius Pompeius naues XXX. occupat longas, & profugit. Dedius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter facimus. Item quarto die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. dum aquantur, Didas classe occurrit, naues incendit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quendam munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad persequendum misse essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat sanctus. huc accedebat, vt etiam talum introrsisset; quæ res maximè impediebat. ita lectica à turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cùm à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibúsq; circumluditur. Erat accessus loci difficultas. nam idcirco, quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura cœperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. quibus cedentibus, cupidiùs

pidius insequabantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebantur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit: pari autẽ, & celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, vt æquo pede cum aduersarijs cõgredi possent. à quibus cùm animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, vt supra demonstrauimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itémq; propter loci difficultatẽ, neq; æquo, neq; vehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris vndiq; administrabatur. Exclusa munitione, amissisq; auxiliis, ad cõuallem autem atq; exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, vt à nostris non facilè inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. cùm Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie iduũ Aprilis caput allatũ, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente. Didius, quẽ suprà demõstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recipit castello, nonnullásque naues ad reficiendũ subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & benè magna manu cõparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamẽ nõnunquã ex castello propter eorum crebras excursiones, eijcebatur: & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuũt. erãt parati qui naues incẽderent, incensísq; qui subsidium repeterent. ij sic dispositi erãt, vt à nullo cõspectu omnib ad pugnã cõtenderent. Ita cùm ex castello Didius ad propellendũ processisset, cũ copijs signũ à Lusitanis tollitur, naues incenduntur,

simúl-

simúlq; qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. quæ res eorum vitæ subsidio fuit, Lusitani præda potiuntur, Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad prædium oppugnandum reliquerat operibus assidue, hostèsq; circumsese intercluſi, inter se decernere, facta cæde bene magna eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, sic, vt ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnãdum hostem appeteret. Hoc accideret, quòd aqua, præter quam in ipso oppido, non erat; nam, circumcirca riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum octo. Quæ res magno erat adiumẽto oppidanis. tum præterea accedebat, vt agger, materiesq;, vnde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum sex non reperiebantur. ac Pompeius, vt oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congesſit. Ita necessariò diducebantur nostri, vt à Munda, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent: Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsaonẽ, Cæsar cùm à Gadibus ad Hispalim se recepisſet, insequenti die, concione aduocata, cõmemorat, initio quæ-

sturæ suæ eam prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem sibi constituisse, &, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à senatu petisse, & eis pecuniis prouinciam liberasse: simúlque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in senatum inductis, simul publicas, priuatásque causas, multorum inimicitijs susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda prouinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores, & ingratos in se, & in populum R. hoc bello, & in prætorio tempore cognosse, vos iure gentium, inquit, & ciuium R. institutis cognitis, more barbarorum populi R. magistratibus sacrosanctis manus sæpè & sæpius, & luce clara Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, vt nullo tempore legiones desint populi R. in hac prouincia haberi. apud vos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. ita neq; in otio concordiam, neq; in bello virtutem vllo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces, imperiúmque sibi arripuit. multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum R. comparauit, agros, vestrámque prouinciam vestro impulsu depopulauit. In quo vos victores existimabatis? an me deleto, non animaduertebatis, decem habere legiones populum R. quæ non solùm vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? quarum laudibus, & virtute

VETE-

VETERVM GALLIÆ LOCORVM, POPVLORVM, VRBIVM, MONtium ac fluuiorum alphabetica descriptio, eorum maximè, quæ apud Cæsarem in Commentarijs sunt; & apud Cornelium Tacitum.

AVCTORE

RAYMVNDO MARIANO viro clarissimo & sui temporis eruditiss.

A

CÆSAR, in Commentarijs Galliam in tres partes diuidēs, loca Galliæ prouinciæ, à Romanis tunc possessæ, Britanniæ vlterioris, quam Angliam dicimus. Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transque Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibúsque inter se etiam tunc differebant.

Aduatici, Belgarum populi regni Eburonum (nunc Leodiensium) finitimi; ac Neruijs (nunc Tornacensibus) proximi: habebant amplum & in altissimis rupibus oppidum. Fortè nunc, vt quibusdam videtur, est oppidum appellatum Beaumont, vicinum Theduino in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione vocabuli cōplures credunt esse eos qui Douacum, Atrebatensis diœcesis oppidum, non longè à Cameraco vrbe distans, incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris, Theutonisque prognati erant, qui Transhonani fuerunt. Sed magis [illegible]

isse eos qui hodie Gallicam Brabantiã, vbi oppidum Niuella est, partemque Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida Cameracensis diœcesis, finitimaque his loca extra Francorum regnum inhabitant, vbi locus quidem in vici formam redactus est ferè desertus. Cuius nomen Gallica lingua veteri satis alludit, & monumenta adhuc quædam præclara vetustatis visuntur. Hi Bossè ducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem.

AEdui, populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Secusianis, inter Celtas. Hi adhuc nomen priscum Latinè retinent, inter Burgundos nunc nominati. nec citra Ararim flumen (qui nunc Saona appellatur) aliquos habent fines, nec hodiè sunt Sebusianis finitimi. In Ducatu Burgundiæ, & Francorum regno siti. Ciuitas horum AEduorum Episcopalis est, in Prouincia Lugdunensi.

Agendicum inter Celtas oppidum, Senonibus, Parisijs, Velaunoduno oppido Senonum, Cenabo, Carnutũ oppido, & Nouioduno, Auaricóque Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm, *Prouins* Gallicè.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum vrbem ad ripas Rheni citerioris sitam, non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Agrippinam, Claudij Cæsaris coniugem Neronisque matrem natam esse, ac veteranos, & coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorúmque gentem Rheno transgressam, auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam vrbem fatali igne paulò pòst consumptam refert; in qua Capitolium & loca ac ædificia fuêre, & ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduasdusius, Celtarum est fluuius, Gallicè, *le Doux*, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetijs diuidens, lapsúsque per comitatum Burgundiæ, montem Bellicardum; Insulam, ac clarauallè castella perluit, ac vrbem Bisuntinam nũc intersecat; dehinc Dolam oppi-

dum

dum præterfluens, circa Viredunum castrum non longè à Cabillonensi vrbe Arari fluuio, cui nunc Saona nomẽ est, miscetur, & Dubius nũc vocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Alexia, inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibus; AEduorum, non longè à Lingonibus, in vici formam redactum, nomen retinens, a quo etiam hodiè, vt plerisque placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur, nec longè distat à vico qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, vt ipse scribit, factæ sunt.

Allobroges, erant populi citra Rhodanum fluuium, & Lemani lacus ripas extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Geneuam oppidum vbi solemnes nundinæ nostra ætate celebrantur in Sabaudia, locáque finitima incolentes; qui etiam fuére finitimi Vocontijs populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasijs, ac trans Rhodanum vicos, & possessiones habebant circa regionem, quæ hodiè Bressa dicitur, ad ducem Sabaudiæ spectantem, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis satyra prima, & Sallustius in Catilinæ historia; referuntúrque in epistola Planci inter Familiares Tullij, quæ incipit, Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ, prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulò antè bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse, tunc ex parte Galliæ prouinciæ, quæ Romanorũ erat, cùm esset finitima Allobrogibus. Fuisse item partem Axobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis, secundum Strabonem. Hi sunt hodiè Sabaudienses appellati, quibus dux præest, vetustate imperij, & nobilitate generis longè clarissimus. Caput gentis Taurinum. Nam Vercellas in dotem eius maiores à Viceconitibus habuere, pacis admodum studiosi.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Ita-

lia in Galliam V. legiones transduxit per fines Centronum, qui hodiè Tarentasij nominantur. Hæ Graiæ dicuntur, quibus vulgò Mons Cinesius, seu Cinetum nomen est; quæ & Pœninæ, vt quidam volunt, dicuntur; quòd Hannibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summas Cæsar appellat, quòd inter omnes magis eminent, quarum iter patefieri volebat, quò magno cum periculo, magnisque cum portorijs mercatores ire consueuerant, proximæ Veragris populi, quorum vicus erat Octodorus, nunc D. Mauritius dictus. Harum vnam diœcesis Augustensis, D. Bernardi montem vulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Birga nomen est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & veteres dixere maritimas. Hæ in prouincia Hedredunensi, locisque Ligustico mari finitimis consistent: quâ ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem prouinciam Alpes item fuere, quas idem Tacitus, & prisci dixere Rheticas, à Rhætis populis, qui ex Tuscia profecti, duce Rhæto, ea loca tenuere, forsan dictæ. Hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi quibus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illæ ex quibus Rhenus interfines Sedunenses, & Curiensis diœcesium oritur, quas Lepontias Cæsar, & alij scriptores appellauere. Nunc D. Gottardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanóque finitima ex Italia aditus est. Iulias prætereà alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhætis, quâ fortè ex Italia per Trauisinam vrbem in Stiriam & Austriam iter est.

Ambatri, inter Celtas, necessarij erant, & consanquinei Æduorum, quos quidem opinantur esse Borbonienses. Nonnulli autem, quòd fuerint Niuernenses Aliduis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione vocabuli quo ætas nostra vtitur. Ambatros etiam (aut potius Ambactos) dicimus ciuitatum clientes, seu adhærentes. Oppidum Ambatrorum pagus Senatius, siue mõs Barri dicitur.

dicitur.

Ambiani *Amiens* vulgò, in Picardia posita. Hanc Rex à Duce Burgundiæ repetit.

Ambibareti, erant populi in quos Cæsar hiemandi causa C. Antistium Rheginum cum legione vnâ in VII. Commentarij fine misisse commemorat. & fortè erant Ambianenses, vel aliqui his proximi, vt eos, Atrebatésque, & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est verisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, vt superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibarij populi Celtarum, inter Armoricas ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam, in regno Francorum siti.

Ambiliates, populi inter Celtas, Lexobiis, Nannetibus, Diablintribus, & Osismis proximi in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum siti, *Daurances* Gallis.

Ambiuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas, populi erant, citra Rhenum, & Mosam flumina. Ad quos prædandi, frumentandique causa partem equitatus miserant Vsipetes Germani, & Tenchteri populi, qui eis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde coniectura est, hos Ambiuaritos incoluisse eam ducatus Brabantiæ partem, in qua Buseusducis, Breda, & Bergæ oppida, Leodiensis diœcesis, & Antuerpiæ oppidum, Cameracensis diœcesis exrât, Nussiáque, & Geldria citerior sitæ sunt. Circa quæ loca per Campaniam Brabantiæ, vsq; Tungros oppidum propè vsque Leodium, vt plerisque placet, Mare Oceanum protendebatur.

Anartij, populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac Hercyniæ siluæ, quæ ingens erat silua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, vt plerisque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Ancalites populi in Anglia, Trinobantibus, Bibrocis, Cassijs, & Cenimagnis proximi.

Andes populi, inter Celtas Curiosolitis, Veneris, Cornutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanóque proximi, quos Ligeris flumen alluit. Ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti. in Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam regni iura deuenerunt quæ mox reges Erancorum ex testamento Rhenati vltimi sibi asciuerunt.

Ansuarios, Germaniæ inferioris populos, proximos Phrisijs, pulsos à Caucis, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Antona, in Anglia fluuius, Tacitus.

Antuates, populi citra Rhodanum extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum Proximi. Huius nominis adhuc extat vicus, & præfectura quædam Monachorum inter Geneuam, & Delphinatum, qui est Geneuensis diœcesis. Videntur tamen secundum Cæsaris descriptionem, Antuates magis fuisse inter Allobroges, & Vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est. Hos quidam hodiè Vautuates appellant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est: hanc Garumna flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earúmque suffraganeæ; pars item aliarum Metropolum extra terminos eosdem sitarum. Qui tamen Aquitaniæ attibuuntur. Guiennam hanc Galli hodiè nuncupant. Hæc cùm solum à regibus Francorum Ducibus Normanniæ tradita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cùm illam post varias contentiones C. & LX. amplius annos Angli tenuissent, Caroli VII auspicijs tandem ad Francos redijt. In hac cùm alij Principatus celebres sunt, tùm Fuxensis, quorum Princeps nepos ex sorore Ludouici XII. qui nunc rerum in Gallia potitur, victis apud Rauennam Hispanis

memorabili

memorabili prœlio, vitam cum Principatu, amisit. Sicque eius oppida ad Regem, nullis relictis hæredibus, rediere, sorore superstite, Ferdinando Regi nupta.

Arar, Celticæ fluuius est. nunc *la Saone*. Oritur in Diœcesi Tullensi, finibúsque Burgundiæ, Lotoringiæ, non longè à monte Vogero, quo Mosa flumen profluit. Intersecat tùm eam Burgundiæ partem quæ imperatoria; tùm eam quæ Regia dicitur. Illi comes, vt hodiè loquuntur; huic Dux à Francorum rege institutus, præerat; qui tamen, mortuo Carolo Philippi, ab Heluetijs occiso apud Nanseum, ad supremum ius regium adscriptus est, vt nullus adhuc Burgundiæ Dux sit sed comes tantum. Intersecat Gabillonem, ac Matisconem ciuitates, tunc Æduorum oppida. Prolapsus ad Lugdunum vrbem, Rhodanum influit, : quem fluuium Virgilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus Elegia sua VII. memorant

Arduenna silua omnino in Belgis torius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (nunc Tornacenses) & initium Rhenorum pertinens, millibus passuum amplius D. in longitudinem patet. Attingit enim Menapios, (nunc Iuliacenses) Aquisgranum oppidum, Eburones, (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucemburgensem, Bullionensem, Barrensem, Lotoringum, Limburgensemque Ducatus; Eiflam, & comitatum Namurcensem, Metensium, Moguntinorum, Confluentiæ, & Vbiorum (nunc Colonienſium) & Catalaunæ Diœcesis fines, in qua sunt vici, castella, & oppida multa, ac complures insignes Abbatiæ præsertim ordinis diui Benedicti, scilicet Diui Huberti, Leodiensis, diœcesis ; Diui Cornelij, Colonienses diœcesis : cuius siluæ extrema pars versus Belgas sunt Mosa, & Scaldis fluuij. Scaldis verò Mosam influit; qui fluuij & Silua nomen retinent priscum hac etiam tempestate.

Aremici,

Aremici, populi, vel Artomici, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longè à Gaballis, Auerni-, Heluiis, Ruthenis Massilienſibus, & Cadurcis. Hos coniectura eſt fuiſſe Artomicorum populos, quorum ciuitas eſt epiſcopalis, & Prouinciæ Viennenſis, in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos Auracenſes dicimus, vbi principatus eſt, Francorum Regi non ſubditus, Armeniacus vulgò dictus. Horum princeps, Iacobus nomine, cùm à Florentinis in Italiam accerſitus eſſet aduerſus Ioannem Galeatium, Mediolanenſem Ducem, apud Alexandriam magno prælio victus & cæſus eſt.

Arenaci, inter Coloniam, & Traiectum, vrbes Epiſcopales, locum vltra Noueſiam, Rheno adiacentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Armoricæ ciuitates poſitæ erant in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curioſolites, Rhedones, Ambibati, Cadetes, Oſiſſini, Lemouices, Venelli populi, oppoſiti Angliæ, Britannia citerior eſt, & Britonans appellata, cui Dux olim, Regi ſubditus, præfuit; nunc ex matrimonio Annæ, Ducis olim filiæ, ad Regem redacta.

Auerni, populi, inter Celtas, finitimi Aeduis, Biturigibus, nomen retinent. Ducatus eſt, cuius titulus Duci Borbonii adſcribitur. In Francorum regno ſiti. Hos memorat Lucanus in primo.

Aſciburgiub, oppidum Germaniæ, non longè à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, & vetera Caſtra ſitum, Nuſcie, & Cliuenſi Ducatui proximum non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Aſtvpergion olim ab Veliſſe, quorundam opinione, nuncupatum.

Atrebates, inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacenſibus, & Morinis, partem Picardiæ continent. Ciuitas eſt, nomen adhuc retinens in Prouincia Rhemenſi, Regem agnoſcit. Arras hodiè vulgò nuncupatur. In hac laudatiſſima texuntur aulæa.

Auaricum, erat oppidum Celtarum maximum, munitiſſimúmque, in finibus Biturigum, agri fertiliſſima regi-

on-

one ferè ex omnibus partibus flumine, palude perpetua circumdatum, trans Ligerim fluuium, habens vrum, & perangustum aditum, proximum Nouioduno, oppido Biturigum, ac Genabo oppido Carnutum, & Veladuno, oppido Senonum: in Francorum regno situm *Bourges*, vel *Varoms* à Gallis appellatum.

Auenticum, Helueticorum caput fuisse, testis est Tacitus. Ammianus Marcellinus scribit, suis quidem temporibus desertam ciuitatem, sed non ignobilem quondam, ex ædificijs semirutis colligi. Hodiè latè patentes ruinæ visuntur, & retinet patria priscum nomen *Auenche*. Vicus in agro Vantuatum.

Aulerci, populi erant, inter Celtas, Æduorum clientes, de Ange dicun, siue Rhoanum.

Aulerci, item populi, inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sesuuijs, Curiosolitis, Osismis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis. In prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur. Sed alij prouinciæ sunt Senonensis.

Aulerci, item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexouijs, ac Velocassijs.

Ausci, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti, quas coniectura est fuisse Ausitanos, seu Auxitanos. Ciuitas est Metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarissimi, quorum vrbi opulentissima Heluiumbertum, vt refert Pomponius Mela.

Auxona, inter Belgas fluuius est, in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus vado transitus est. *La Disne* vulgo dicitur. In huius fluminis transitu Germani abinsequentibus Gallis magnum incommodum accepere, ferè IIX millibus passuum vltra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem Diœcesim partiens. Gallicè *Auaix* nunc dicitur, propè oppidum quod vocatur Gallicè *Latuzio*.

BACENIS, silua ingens trans Rhenum, Suenos à Cheruscis pro natiuo muro diuidit: nunc, vt opinio est, Nigra silua dicitur, non longè à Friburgo oppido & Badensi agro, inter Athesim, Rhenum, Necharum, Moganum, & Danubium, Germaniæ flumina, Hercyniamque siluam, & Hassiæ regionis Germanicæ montes.

Baraui, populi inter Belgas. nam Mosa flumen parte quadam ex Rheno receptà longè ferè ab Oceano LXXX. millibus passuum, quæ appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum, in Oceanumque influit. Hi hodiè, vt plerisque placet, Hollandi dicuntur, dicœcesis Traiectensis, propinqui Frisiæ, & ducatui Geldriæ, ac Mari Oceano finitimi. Hos memorat Lucanus lib. 1. Hi à Cattis populis transihenanis, Cheruscis, & Ligijs Pannoniæ populis vltra Hercyniam siluam finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsi, extrema Galliæ oræ vacua cultoribus, simúlque insulam inter vada sitam, occupauere. Quam Mare Oceanum à fronte, Rhenus tergum, ac latera circumluit, vt refert Cornelius Tacitus; dicens: apud Batauos fuisse olim fucum sacrum, qui, vt coniectura est, hodiè in finibus vici Haghæ ducis in Hollandia extat. nec longè, secundum Tacitum, est insula, nomine Mona, vnde fortè Monachiam oppidum, vel Monasterium ciuitas episcopalis est.

Batauodurum, inter Colonienſem, & Traiectenſem vrbes Episcopales, locum vltra Noueſium, in finibus ducatus Cleuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Belgæ, populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis, Rhenum antiquitus transductis, Gerlos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt valdè culti, humani, & satis effeminati, continuéq; sunt apud

eos

tos mercatores, quo per ætates, commerciáque mores hominum mutari constat. In his sunt metropoles, Treuerensis, Colonienſis, Maguntina, Rhemensis; cum earum suffraganeis, intra Oceanum Mare, ac eadem tria flumina constitutis: item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldriæ, ac Frisiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio, silua Arduenna vniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis: & plerique Principes, tum profani, tum sacri, Ducésque, & comites, ciuitatésque, quarum multæ liberæ, suóque iure agunt, aliæ Francorum regi obtemperant. Quod superest, Imperatorias partes sequitur. In his sunt tres Imperatorum electores, sunt & Francorum reges, quos Pares vocant, fermè omnes. Imperator certè, & rex in Belgis coronatur, & consecratur, & inungitur: alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarissimi erant Treuiri, quorum vrbs opulentissima Augusta vt refert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæsare vsque in tempus inclinantis Imperij Legatum Romani diutius habuerunt. Nunc verò vice Proconsulum, & Legatorum Romani pontificatus Monarchia extat, & Legatos natos, & Primates habet, quibus subsunt Episcopi, ad instar Præsidis Prouinciæ instituti. Sunt & collectores, quos prisca ætas Quæstores appellauit, atque reges, Principes, qui, velut Censores, decreta Pontificis maximi, & censuras reuerenter exequuntur. Huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assiduè deferunt.

Belgium, erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atq; hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hiemauit ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere. nomen adhuc retinet. Dictum etiá videri potest Belgium, pro Belgarum regione: vt apud Liuium Samnium, pro Samnitium regione.

Bellocassi, populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos opinio est esse Baiocēses. Eorū ciuitas est Episcopalis in pro-

prouincia Rothomagensi, Ducatu Normanniæ, & regno Francorum sita.

Beliouaci, ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensi ac Francorum regno sita Hodiè *Beauuoisin.*

Bethasios, Germaniæ populos, inter Belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad vtramque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos in diœcesi Leodiensi. Hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bitracte, oppidum Æduorum in Celtis, longè maximum, ac copiosissimum, & maximæ apud Æduos auctoritatis: in quo totius Galliæ Concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpè hiemauit: In Francorum regno situm, in formam rùris redactam; & in radicibus montis, non longè ab Ædua ciuitate, positum, nomen retinet.

Bibrax, oppidum Rhemorum, in Belgis, vltra Axonam flumen, nec longe ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorum regno situs; nunc naui & interdum vado transijcitur. Portus priscum oppidi nomen Latinè retinet.

Bibroci, populi in Anglia, Mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis.

Bigerrones, populi in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti, comitis de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est, in Vasconia consistens. Nomen retinent, vbi Tursa est, & castrum Begora, & Episcopatus Bicterensis Prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus vir fortis, Eneccus nomine, regnum Nauarræ constituit; pulsisque inde Mauris, successoribus suis, regnum pe r manus reliquit.

Bingiam nunc Pingiam, Germaniæ oppidum, Belgis adscribendum, inter Maguntiam vrbem, & Confluentiam oppidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bituriges, populi inter Celtas. Eorum fines ab Æduis, quorum erant in fine, Ligeris fluuius diuidit, pro-

mi sunt Aruernis XXI. vrbes eorum vno die incenderunt, vt Cæsarem commeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est Metropolis, retinens nomen. Carolus VIII. qui, pulsis, Francorum regnum restituit, cùm nihil fermè aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur. in regno Francorum siti. Hos memorat Lucanus libro primo.

Blannouij, (Brannouij magis legitur) populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Æduis, quorum clientes erant; qui fuerunt fortè & Brannouices, qui dicuntur à Gallis *de Blano*.

Boij, populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis Austrialibus, ac Danubio flumini proximi: qui in agrum Noricum transiuere. Noretámque oppugnarunt, expulsis, vt coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars, trans Danubium, non longè ab ortu eius, & Athesi fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars, Æduis Cæsarem deprecantibus, deuictis Heluetijs, quorum in societate domo excesserant, in finibus Æduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergodiam ciuitatem exiguam, & infirmam, non longè ab Auarico, oppido in finibus Biturigum sito, eis per Æduos attributam, habitarunt: Boij primùm, pòst Boiarij & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, vbi Norimberga est oppidum, in mediterranea Germaniæ situm in Augustenses protenduntur. cum quibus, & alijs finitimis Transrhenanis vsque ad Brissiam vrbem, & terras, quas hodiè Sigismundus, Austriæ dux, possidet, ac in fines Tridentinos sæpè tunc, & continuè vsque nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. Hi Borbonij hodiè dicuntur.

Bonnam, oppidum ad citeriores Rheni ripas situm, & Colonienſi vrbi, ac Confluentiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Brannouices, populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaricis, ac Æduis, quorum clientes erant. Hos

diè *la Moriane*, ijdem fortè, qui & Brannouij.

Bratuſpantium, oppidum Bellouacorum inter Belgas finitimum Sueſſionibus, in Francorum regno ſitum.

Brigantes, in Anglia populos, Silurum, gentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Britanniæ maioris, cui nomen eſt Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in inſula ipſe memoriæ proditum dicunt. Maxima pars ab his qui prædæ ac inferendi belli cauſa ex Belgis tranſierunt, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanſerunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio eſt, eorum linguam ex populorum diuerſitate compoſitam, intellectu ſcientiáque loquendi difficiliorem eſſe, quódque Germanos præ ceteris charos habeant, quia plerique Belgæ orti ſunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum tranſiuerunt, à quibus poſteà Angliæ pars maritima originem ſumpſit. Hos refert Lucanus vltra Oceanum eſſe, & toto diſcretos orbe, continet tota Anglia Inſula in circuitu bis mille millia paſſuum. Apud hos erat, & eſt magnus pecorum numerus. Hæc inſula Angliæ, Germaniæ populis in eam claſſe ſæpius irruentibus, victis veteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius quæ magis ad Septentrionem vergit, ſcoti, & ipſi Germani, Pictis admiſtis, occuparunt, hodiéque tenent, Francis amiciſſimi, Anglorum regi maxime ſemper infeſti, populi moribus inconditi, efferi, nullas propè vrbes habent, nemora, & ſiluas bellis ingruentibus petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit vt auctor eſt Tacitus, Germaniæ inferioris populos Tenchtheris, & Friſijs proximos, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

C

CABILLONVM, oppidum Æduorum, inter Celtas quod

quod coniectura est fuisse oppidum Cabillonem, ad ripas Araris fluuij, vbi rei frumentariæ, commerciique, & commeatus causa sæpè Romani negotiabantur. Maiſconæ oppido finitimum, in Prouincia Lugdunensi, Ducatu Burgundiæ, & Francorum regno situm, nomen retinens, *Challons ſur Saone.*

Cadetes, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomanis, in regno Francorum siti.

Cadurci, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellaunijs, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum sub imperio esse consueuerant: ciuitas Episcopalis in Prouincia Bituricensi, ac regno Francorum sita. nomen retinent. Hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longè erant a finibus prouinciæ Romanorum.

Caletes, populi inter Belgas, Morinis, Oceanóque mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. Ab his breuiſſimus in Britanniam (nunc Angliam) transiectus. nomen retinent. Morinensis sunt Diœcesis in regno Francorum siti, Anglorum regi subiecti.

Camulodunum, in Anglia oppidum, seu Colonia. Nihil de hoc Cæsar, sed Tacitus; quem post Cæsarem ferè C. & XX. annis Historiam scripsisse, constat; præsertim ex libro quem de Oratorum & Poëtarum collatione edidit.

Caninefates, populos Batauis finitimos, & eandē Insulam colentes qui origine, virtute, lingua pares Batauis, numero superantur, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cantium in Anglia, ad mare est in angulo imi minorisque lateris ex tribus eius insulę lateribus, contra Galliam, quo ferè omnes Gallicæ naues appellunt, & ad Orientem solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Huic maritimæ Regioni IV. Reges præerant quibus Cæsar, quidquid in annos singulos vectigalis populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc

Regia Angliæ, ex voto Henrici Regis, vectigalis Romano Pontifici facta est, quæstorq; à Romano pontifice in Angliam mittitur, qui censum annuum exigat, non dissentiente Rege. In Cantio ciuitas est metropolis, nomen retinens. Fere habet omnes Episcopos Angliæ sibi suffraganeos. Eius Archiepiscopus Legatus natus est. Similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas metropoles solùm habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quòd omnes olim Episcopi Scotiæ, quæ nullum habet Archiepiscopum, illi subijcerentur.

Cantabri, populi ciuitatum citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Nocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocosatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, vnà cum patre, à Parthis interemptus est; Finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuio.

Cargali, populi transrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum, ac AEduorum, ab Arionisto, Germanorum Rege, transportati, quos non ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso rege similitur translatis.

Carnutes, populi inter Celtas, Andegauensibus, Turonibúsque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media à qua tamen extra Regnum Francorum biduo iter expedito patet. Ciuitas est Episcopalis, nomen Latinè retinens, in Francorum regno sita.

Cassi populi Angliæ, mari proximi, & Cenimagnis Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis.

Cattos, populos Germaniæ trans Rhenum flumen, Ligijs Hungariæ populis, Cheruscis Hercyniæ que siluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro flumine finitimo sale secundo pugnabant, & in æternum discordabant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Catuaci, populi inter Belgas, Neruijs, Caletibus, Veromanduis, ac Condrusis proximi, quos fortè Douaci

oppi

oppidi incolas, diœcesis Atrebatensis opinari licet.

Caturiges, populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, qua iter erat ab Alpibus Graijs ad oppidum Geneuam, Lacum Lemanum, & Rhodanum fluuium, quos verisimile est, fuisse Diœcesis, vel saltem prouinciæ Tarentasię, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Celtica & quæ Gallia olim à Romanis dicebatur, Vesontinam, Senonensem, Bituricensem, Lugdunensem, ciuitates metropolicas earumque suffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina sitas complectitur. In hac sunt Ducatus Bituricensis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Valesij, à quo recentiores Francorum reges à Philippo scilicet Valesio, cognominantur, & Normanniæ, quoad citra Sequanam se extendit. Comitatus etiam Burgundiæ, Niuernensis, Altissiodorensis, montis Belicardi, Ferretensis, Carolotensis, Matisconensis, Elesensis, Bellouacensis, de Iouigni, Principatus Aurasiccæ, multique alij & pars Comitatus Campaniæ. Celtarum clarissimi sunt Ædui. Horum vrbs opulentissima Augustodunum, vt refert Pomponius Mela, cui Gallica lingua alludit *Autum* appellando, cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallijs viguit, Rhodanus fluuius præfiniebat, vt nonnulli scripserunt. Hi propriè Franci dicuntur.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi: & Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, Pibrocis, ac Cassis.

Centrones, populi finitimi Garocelis, & Caturigibus non longè à Vocontijs, & Allobrogibus erant inter Alpes Graias, quæ hodiè dicuntur mons Cinerum, siue Cinesius, & vrbem Geneuam, Lacumque Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarentasij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Subaudia ciuitas est metropolis. Quidam & Centrones legunt.

Centrones, item Belgarum populi, qui sub imperio Neruiorũ (nunc Tornacensium) erant proximi Grudijs, Leuaci, Fleumosijs, & Gordunnis Fortè sunt nunc Cortracenses, in Flandria Tornacensis diœcesis.

Ceracates, Germaniæ Transrhenanæ populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Chamauos Germaniæ inferioris populos, pridem Frisiæ partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacus attingentem, paludibus, ac saltibus vberrima incolentes quam mox Tubantes populi, pòst Vsipij (Germanica itidem gens) inhabitârunt, nõ memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cheruſci, populi Germani gente, nomine, & numero appellati; cis Rhenum fluuium inter Belgas, Eburonibus, qui hodiè Leodienſes, & Condruſis proximi. Hos coniectura eſt fuiſſe inter populos Leodienſis diœcesis.

Cheruſci, Germaniæ populi, Transrhenani, quos Bacenis, ſilua Germaniæ ingens, (nunc Nigra; vt pleriſq; placet; dicta) à Sueuis pro natiuo muro diuidit. Hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligijs, Hungariæ populis.

Cimori, populi Rhenum fluuium tranſeuntes, depoſitis (vbi poſtea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam vexando & occupando, ſolis Bellouacis reſiſtentibus, itérq; per Gallam, Prouinciam Romanorum, facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus lib. primo, quos à Dacia, quæ Dania dicitur, veniſſe, opinio eſt. Hi Zelandiam hodiè tenent, Zelandique nuncupantur.

Binaronem, oppidum proximum Hiſtræ flumini, Vocontijs populis, montique Cineſio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Cæſar, ſed Plancus inter epiſtolas familiares Tullij, in illa quæ incipit, Nunquam mehercule. Quibus in locis opinio eſt Cæſarem initio Gallici belli V. legiones ex Italia tranſduxiſſe, & Veriſimilius eſt, quàm quòd per Eporediam, vrbem Epiſcopalem, & Auguſtam Prætoriam, ac montem cui Coloniæ iugum vulgò nomen eſt, inter Cineſium, & Sancti Bernardini montes iter fecerit, cùm hoc impeditius, ac prolixius videretur.

Cocoſates, populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus, Vocatibus, Tacuſatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac

Hiſpaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio: in Francorum regno ſiti.

Condruſi, Belgarum populi, inter Eburones, (qui nunc Leodienſes ſunt) Segnos & Treuiros (quorum erant clientes) Menapijs, Moſæ fluuio, & ſiluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos eſt ad ripas Moſæ oppidum ab Antonino Pio, vt quidam ſcribunt, conditum, & Benafacta appellatum, nomen retinenr. Diœceſis ſunt Leodienſis, & vſq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius Antiſtiti etiam ſubiacent; nunc, Ducatui Luxemburgenſi, ac comitatui Namurcenſi, & Moſæ fluuio finitimi.

Confluens Moſæ, & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Geldrenſes) ad Menapios, (nunc Iuliacenſes) vt olim ſe ipſi Menapij protendebant, eſt longè ab Oceano ferè LXXX. mille paſſibus, proximus Nouiomagio, Geldrenſium oppido diœceſis Traiectenſis, Prouinciæ Colonienſis, inter Buſcumducis, & Hoeſdem oppida Ducatus Brabãtiæ: in quorum Sicambrorum fines equitatus Vſipetum, & Tenchtherorum poſt prœlium, & fugam ſuorum ſe trans Rhenum recepit; inter quem Confluentem, & Colonienſem ciuitatem (quæ poſt Vbiorum fuit) ponte facto, Cæſar, primò tranſiecit exercitum.

Curioſolitæ, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauenſibus, Seſuuijs, Oſiſmis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Coriſopitenſes eſſe, pleriſque placet. Quæ ciuitas eſt Epiſcopalis, in prouincia Turonenſi, Britanniæ Ducatu, regnóq; Francorum ſiti: *Corno ualle*, Gallis

D

DACI, populi erant Tranſrhenani, Danubio fluuio, & Anartibus, ſiluæque Hercyniæ finitimi, quos olim Hungariæ partem habitaſſe, plerique tradunt, & poſt in maritima loca Norvegiæ proxima ceſſiſſe, Lucanus lib. 2.

Danubius, fluuius Germaniæ, ex monte qui ab aliis Iarcus

Iraneus dicitur; non longè à Rhæticis alpibus. Atheſiſq;, & Rheni, Germaniæ fluminum, fontibus inter Tridentinam, & Curienſem diœceſes oriens Germanos ſiniſtra, & Hungaros, ac Theutones dextra alluens. Poſt Iſter dictus, ac iterum Danubius. Euxino mari pluribus oſtijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhætia oriri, quidam tradunt.

Diablintres, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curioſolitis, Venetis, & Seſuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppoſiti Angliæ in prouincia Turonenſi, & regno Francorum ſiti, *Leondoul*, Gallicè.

Diuodurum, inter Belgas oppidum Metenſis ciuitatis, quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter eſt, non memorat Cæſar, ſed Tacitus Fortè Theonas villa nunc dicta.

Duracij, populi in finibus Pictonum, qui perpetuò in amicitia remanſerant Romanorum, propinqui oppido Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis; inter Celtas, in regno Francorum ſiti. Hinc Duraciorum familia, inter Gallos præcipua. Imo verò Duracius proprium viri nomen magis fuiſſe, ex Cæſaris textu colligitur.

Durocotorum, (quod & Durocortum legitur; &, Durocortorum) oppidum Rhemorum, inter Belgas in regno Francorum ſitum.

E

Eburones, populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condruſis, Menapijs, Adnaticis, Treuiris, quorum clientes erant, & Siluæ Arduennæ finitimi, nunc Leodienſes dicti, apud Gallos *Liege*. Horum maxima pars inter Rhenum, & Moſam, qui ſcilicet Moſa fluuius eos alluit. His Sicambri (qui Celtenſes erant Tranſrhenani) ſunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis atque humilis; proximi Oceano, & Siluis, continentéſque paludes habebant. His II. Reges præerant, quo magis conſtat, eos fines quàm la-

tiſſimos

tissimos extitisse, quibus coniectura est Ducatum Luxemburgensem, & Lotharigensem, ac Iuliacensis partem, & Comitatum Namurcensem, vrbémque Aquisgranum, vbi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum diœcesis ipsa Leodiensis vsquequaque se extendit, reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli magni in vico, Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Pipinósque, & Carlomanos, Belgas, simúlque Germanos fuisse, ficque in Germanos, Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, à Græcis, non in Transrhenanos est translatum Imperium. Ciuitas nunc est Episcopalis prouinciæ Colonien sis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in vita Iulij Cæsaris, quem refert cladem Cottæ, & Aurunculeij ægerrimè tulisse. Hanc ciuitatem Carolus, Dux Burgundiæ vltimus, solo æquauit, omnésq; puberes, & sacerdotes interfecit, quòd Episcopo, consanguineo suo, infestiores aliquãto fuissent.

Eburouices, inter Celtas populi, Aulercis, Lexouijs, Vnellis, & Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorũ, quæ est Episcopalis, in prouincia Rothomagẽsi, Ducatu Normanniæ, & Francorũ regno sita.

Elaver, fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam oppidum, in altissimo monte positum præterfluens qui serè antè Autumnũ vado transiri non solet, in regno Francorum situs, nomen adhuc retinens; Gallicè, *Allier*.

Essui, populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuitatibus quæ Armoricæ appellantur, remoti a Belgis vltra C. millia passuum. Hos inter Celtas fuisse coniectura est, fortè in Normannia, aut Britannia cetteriore, & regno Francorum siti. Galli *Reteloù* appellant.

F

FLVSTATES, populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consistens, ad Comitem de Fuxo pertinens. nomẽ

retinet etiam nunc.

Frisios, Oceano, & Betauis finitimos, pleráque loca, & Traiectensem vrbem, ac ostia quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitantes, non memorat Cæsar, sed Tacitus, referens eos Transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

GABALLI, populi inter Celtas, proximi Heluijs, & Cadurcis Vellaunijs, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Bituricensis olim, nunc Arelatanensis, in regno Francorum sita, nomen retinens.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi, Carnutum autem fines, regio totius Galliæ media. Galli virtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, vt vltrò eius bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agrique inopiam trans Rhenum Colonias mitterent, & quòd à Dite patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita vt noctem dies subsequatur; coniectura est, horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirensis scilicet, Colonienſis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura est, vt Christi fortè fidem faciliùs introducerent apud Germanos, eorum finitimos.

Garites, populi in Aquitania, proximi Auscis, Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc Lectorenses. ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita.

Garoceli, populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, vltra alpes Graias, quibus hodiè nomē est mons Cinesius, siue Cinerum Hac Hannibal, auctore Liuio, non sine ingenti difficultate, exercitum in Italiam transduxit. Hi non longè à Centrionibus, qui Tarentasij sunt, nec ab Hisara fluuio extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in

Sabaud

Sabaudia constituti sunt.

Garumna, flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen montésq; Pyrenæos, ex quibus oritur. & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur.

Garumni, populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Gebenna, mons qui Heluios ab Aruernis separat, vt lib. VII. Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum à Geneua oppido. Meminit huius & Plinius.

Geldubam, Germaniæ locum, propè Rhenum, Maguntinam, & Coloniam vrbes metropoliticas, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Genabum, inter Celtas, Carnutum oppidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunodano, & Agendico, oppidis Biturigum, in regno Francorum situm.

Geneua, oppidum Allobrogum, proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons, super Rhodanum fluuium situs, ad Heluetios pertinebat; vbi à lacu Lemano (quem *Lausane* dicunt) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finitimum Antuatibus, & à Gallia prouincia Romanorum, non longè distans: Nunc duci Sabaudiæ, siue eius ciuitatis Antistiti proprio comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Viennensi, nomen præsertim Gallicè retinens. Hanc memorat Lucanus lib. 1.

Gergobina, inter Celtas, Boiorum oppidum, quos Heluetico prælio victor Cæsar ibi collocauerat, Æduisque attribuerat, vt suprà descripsimus, in finibus Æduorum, proximum Auarico, & Nouioduno, Biturigum oppidis, in regno Francorum situm.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer, in altissimo monte positum, fortè nunc Claramontensis, ciuitas Episcopalis, in prouincia Bituricensi, & Francorum regno sita.

Germania, vt plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum

Rhenum flumina protenditur, omnésque illic habitantes populos à fontibus eorum vsq; ad maria, in qua ambo influunt, complectitur, necnon & eos qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani vrbem, & plerósque Belgas ortos à Germanis, cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam transductos. Superior Germaniæ pars, quæ Alta dicitur, ab Alpibus Italiæ imminentibus vsque ad Maguntinam vrbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde vsq; in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos lõgissimè expellere.

Gordunni, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Grudijs, *Gaston* Gallicè.

Grinnes, inter Colonienſem, & Traiectenſem vrbes locum vkra Noueſium oppidum Rheno adiacentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus: qui vt coniectura aſſequi poſſumus, Cleuis eſt, vnde Cleuenſis Ducatus dicitur, cui ſatis vocabulum alludit. Hinc mater Ludouici XII. Francorum regis, Maria nomine.

Grudij, populi inter Belgas, ſub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumoſijs, & Gordunnis, Gallicè *Lanuois*.

Gugernos, Germaniæ populos, propè Rhenum fluuium, & Geldubam, Batauis proximos. non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Sunt qui Cugernos malint.

H

HARVDES, populi Tranſrhenani ſunt, in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Æduorum ab Arioniſto, Germanorum rege, tranſportati.

Heleuteri, populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, & Aruernis, quorum ſum imperio eſſe conuenerant, in Prouincia Bituricenſi, & regno Francorum ſiti. Nonnulli Heluēteri corruptè legunt.

Heluetij inter Celtas populi ſunt, bonitatem agri habentes, finitimi Conſtantienſi, Baſilienſi, Sedunenſi, ac

Geneuenſi, & Veſontinæ diœceſibus, ac vltra Lauſanenſem agrum protenſi, hiq; ex maxima parte Veſontinæ Prouinciæ ſunt, atque ad Sabaudiæ Ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curienſem, & Sedunenſem diœceſes, montéſque Brigam, & Sancti Bernardi, vſque ſeré in Bellicenſem diœceſim, cuius populi, vt coniectura eſt, olim Sebuſiani ſunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Baſilienſem & Conſtantienſem agros, vſque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde vſque in finem lacus Lemani, vbi pons eſt, & ciuitas Geneuæ, anguſtior fiebat. Quibus limitibus adhuc XII. Heluetiorum pagi, vt tempore Cæſaris conſiſtunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus, &c. dicebantur, qui ſæpè vltra Rhenum tranſeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs Tranſchernanis finitimis, (quos altos Almanos nominamus) ſeu cum his qui nunc loca illa incolebant, quæ nunc Conſtantienſis Curienſis, Tridentinæ, & finitimarum ſunt diœceſum gerebant. Hos cùm per Galliam, prouinciam Romanorum, tranſire prohibiti eſſent à Cæſare, anguſto, & difficili itinere, vix quà ſinguli carri ducerentur, per loca, vbi claues, & Iouigni caſtella nunc ſunt in extremis Subaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc Comitatum Burgundiæ habitant, penetraſſe creditur, & ad Ararim fluuium circa Suregium, & Viredunum, caſtella il flumen attingentia, ac in Aeduos, vbi nunc Ducatus eſt Burgundiæ, contendiſſe. Hi à pleriſque Suitenſes, non illis Fœderati dicuntur: agróſque & vicos poſſident in Italia citra montem qui ſancti Gottardi dicitur: in diœceſi Mediolanenſi. Contra hos Cæſar ſuo, ac ſuorum equis amotis ſe prælium commiſiſſe refert, & cum VI. legionibus, equitatúque, & auxiliaribus copijs, duobus prælijs, vno ad Ararim fluuium, altero in Aeduis, Heluetios ad CCLXIII. millia, eorum qui ferre arma poterant, fudiſſe: & tamen anciſiti prælio pugnatum diu, atque acriter, vt toto prælio, cùm

ab

ab hora diei VII. vsque ad vesperam pugnaretur, auersum hostem nemo videre potuerit. Hi cum sæpè in Italiam erumperent, Carmaniola, Duce Philippi, Mediolanensis Principis, prœlio victi, intra fines se suos postea continuêre. Nostra demùm ætate à Carolo IIX. Francorum rege, in terra Italia cogniti, magnum sibi nomen comparârunt, vt nullus prædicatus melior esse censeatur. Quod superiore anno XXX. millia eorum à Venetis euocatis, (id, quod nunquam antè acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multò magis comprobatum est. Atq; hoc anno fugatis eisdē ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnū sibi nomen cōparârūt.

Heluij, populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & regno Francorum sita, nunc Albienses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse, Eusebius, & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ Transrhenanæ silua est, fortè ab Hercyno monte Germaniæ, dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, rectáque fluminis Danubij regione pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitasse. Hinc constat Numetes, qui Spitenses vocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse. Quæ silua multo longior, atque latior est, quàm Italia, vel Gallia tota.

Hermunduros, Transrhenanos Germaniæ populos, Ligijs Hungariæ populis, Cattisque, Cheruscis, ac siluæ Hercyniæ, & vltra illam proximos, memorat Tacitus.

I

Ibernia Insula est ad Hispaniam, occidentémque solem sita, qua medium Angliæ latus vergit, dimidio minor, (vt existimatur) quam Anglia. Sed pari Spatio transmissis XXX. millibus passuum in Iberniam appelles, vt in Britan-

Britanniam. In hac sunt plures Metropoles, & ciuitates Episcopales, quàm in Anglia. Eam quidam nominant Hirlandiam.

Icenos, in Anglia populos, ab Ostorio, Romano Duce subactos, memorat Tacitus, qui fortè Itij Portus accolæ fuerunt.

Iosedum, inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas citeriores attingens, suprà Melodunum oppidum ci finitimum, & Lutetiæ (quæ Parisiorum est) proximum, non longè à Senonibus, in Francorum regno situm. Hodiè *Corbeil* nominatur, vt quidam existimant.

Itius, portus inter Belgas, Morinis, Oceanóque mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à continenti Britanniæ (quam Angliam dicimus) X X X. millia passuum distans, & transiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia Insula, Hollandia, & Flandria; ad sinistram autem, Comitatus qui dicitur Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ Ducatus. Ex oppositio verò Angliæ consistit. oppidum est illic populorum, quibus Caletum nomen est. Id adiecto Itij Portus nomine, vt quibusdam placet, Calitium nuncupatur. Morinensis diœcesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum regis situm. Hunc Portum memorat Lucanus in primo. Dictus autem videtur Itius ab Itando, vt innuit Paulus Æmilius.

Iura, mons, Sequanos ab Heluetijs diuidit; incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensium, protensus ferè in Sebusianos, nunc Bellicenses, Prouinciæ Vesontinæ, quà Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illàc enim Cæsarem ex Allobrogibus in Æduos ad Ararim contra Heluetios legiones transduxisse opinio est: ciuitates námque, oppida, & vici sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, vt plurimum, eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus.

L

Latobrigi, finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas non longè ab Allobrogibus, quos Lausanēses fuisse, coniectura

coniectura est. Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Vesontinæ, in Ducatu Subaudiæ sita, ac eius proprio Antistiti subdita.

Lemanus Lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliámque, Prouinciam Romanorum, ab Heluetijs diuidit, qui hodiè Lausanæ lacus dicitur, per quem Rhodanus ad pontem Genevæ vrbis effluit. Lucanus in 1.

Lemouices, item populi inter celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexouijs, in prouincia Turonensi, regnóque Francorum siti. *Λεμοβικες*, Gallicè.

Lepontij, populi sunt Germaniæ, qui alpes incolunt, inter sedunensem & curiensem diœceses. Hos quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur. Fortè hodiè Suitenses dicti, inter fontem Rhodani fluuij, & Rhætias Alpes siti.

Leuaci, inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Grudijs, Pleumosijs, Gordunis, & Centronibus, hodiè Louanium.

Leuci, populi finitimi Lingonibus, & Sequanis (qui Burgundi sunt) ac Mediomatricibus (qui Metenses hodiè dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuirensi prouinciæ. Hodiè Tullenses dicti, ciuitas est Episcopalis, in Lotharingia regione. Hos memorat Lucanus lib. 1.

Lexouij, qui & Lexobij, populi inter Celtas, sunt proximi Osismis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintibus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos quidam opinantur esse accolas ciuitatis Lexoniensis, quæ est Episcopalis in prouincia Rothomagensi, Ducatu Normaniæ, & Francorũ regno sita Gallicè *Lisieux*.

Ligeris, siu Liger flumen non longè ab Aeduorum finibus, in Celtis oritur, eos à Biturigibus diuidit in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multíque obliquis gyris, Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit dignum memoria refertur, à Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos,

vadum hic primum inuentum, cum antea nunquam vado transiri potuisset. Gallicè *Loire* dicitur.

Ligios, populos in Hungaria, non memorat Cæsar, sed Tacitus, primos Hermonduris, & Cattis.

Lingones, inter Celtas populi finitimi Æduis, Sequanis, ac Tullensibus, (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. *Langres*, ab indigenis. Hos memorat Lucanus lib. primo. Hinc Statium Poëtam, qui Thebaida, & Achilleida, heroico versu scripsit, ortum tradunt: quamuis Statij nomen Seruum significat, vt scribit A. Gellius.

Londinum, oppidum in Anglia insigne copia negotiationum, & mercatuum maximè celebre, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Ciuitas est Episcopalis, in qua Angliæ Reges, Principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in Prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Cauciscque propinquos, inferioris Germaniæ populos, Tacitus refert: quos nonnulli Vuestfalos fuisse opinantur, non longè a Caninefatibus, ac Frisijs. Quidam verò eos Pannones fuisse, tradunt. Hi sunt, qui cùm Italiam fermè omnem occupassent per CC. & IV. annos, tandem a Gallis à Rege Carolo pulsi sunt, ita tamen, vt Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

Lucum, municipium Vocontiorum, propè Caturiges, Carocelos, Cœtrones, & Allobroges; Tacitus memorat.

Lugdunum vrbem ad Rhodani ripas, & Viennæ finitimam Seneca in epistola ad Lucilium refert, fatali igne suo tempore exustam. quàm inter Celtas adscribere, quibusdam placet, quoniam omnes eius suffraganei, & pars vrbis, ecclesiáque ipsa matrix in Celtis sunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ Rhetoricam docuit Latinam, ortus est: à quo Romæ se puerum, cum Q. fratre, Latinè primum doctum esse, Cicero refert. Oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post C. incensum Romani instituere.

Lutetia, inter Celtas est, Prouinciæ Senonensi adscri-

bitur,

bitur, oppidum erat Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influit, proximum Bellouacis, Agendico oppido, ac Senonibus, & Meloduno oppido finitimum; nunc vrbem Parisiensem esse dicunt. Ciuitas est Episcopalis, in Francorum regno sita, in quam Cæsar se concilium transtuliſſe,& Patrum ſuorum memoria Parisios cum Senonibus ciuitatem coniunxiſſe ſcribit.

M

MAGETROBIA, locus in Celtis,in quo Arioniſtus, Germanorum rex, copias Gallorum prælio vicit, non longè à paludibus; quem Rheno flumini proximum,& circa ipſum fuiſſe,coniectura eſt Gallicè *Toaut*.

Maguntiacus,inter Belgas Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à Druſo, ad remorandum Rhenum fluuium refert, & à Paulino Pompeio, Romanorum legionum in Germania Duce,ſub Nerone Imperatore perfectam.

Mandubii, populi erant inter Celtas, incolæ oppidi cui nomen Alexia,inter fines Lingonum, & Aeduorum proximi vico quem Flauiginium dicimus. Nunc in Ducatu Burgundiæ,regioneque Auſtrum,ab Aleſia, vt quibuſdam placet,dictà,quibus vocabulum alludit,in diœceſi Aeduenſi,& regno Francorum ſiti.

Marcodurum, Vbiorum vicus, procul à Rheni fluminis ripa,vt coniectura eſt,Transrhenanus Tacitus.

Marcomani, populi Germaniæ ſunt, qui cum Arioniſto, Germanorum Rege, à Cæſare ſunt prælio ſuperati,quos cõiectura eſt fuiſſe Transrhenanos. Sic & Harudes,& Arioniſtus ipſe Germani fuerũt,cuius ferè omnes reliquas copias cis Rhenum incoluiſſe videmus, vt ſunt Triboci,(hodiè Argentinenſes)& Nemetes, (nunc Spitenſes) ac Vangiones,(qui Vuormacienſes appellantur)ac Seduſij quos fortè Sedunos prope montes Brigã, & ſancti Bernardi opinari poſſumus niſi quis fortè Matcomanos conijciat eos eſſe, qui vallem Heluetijs finitimam incolunt, cui nomen eſt Marecomana, Sequanis

&

& monti Iuræ proximam. Cum his Mareus Antonius, cognomento Philosophus, periculosissimũ & diuturnum bellum gessit. Tandem, Christianorum precibus, qui pluuiam à Deo impetrarunt, cum exercitus Romanus siti laboraret, victi, & in deditionem accepti.

Marsacos, Germaniæ populos, Batauis, Caninefatibus, Tuguríscque proximos, &, vt coniectura est, Cisihenanos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Matiscon inter Celtas oppidum, tunc in Aeduorum finibus ad Ararim fluuium, qui Saona nunc dicitur, inter Lugdunensem, & Cauillonensem vrbes. ciuitas est nunc Episcopalis Prouinciæ Lugdunensis, nomen retinens, in comitatu Matisconensi, & Francorum regno sita.

Matrona, fluuius est, Celtas à Belgis diuiniens, in finibus Lingonum, & prope Tullensem agrum, nec longè à fonte Mosæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem Episcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem vrbem Sequanæ fluuio miscetur.

Mediomatrices, populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullensibus & Tribocis (hodiè Argentinentibus) Hos Metenses esse, constat, ciuitas est Episcopalis prouinciæ Treuirensis.

Melodunum, inter Celtas oppidum, in Insula fluminis Sequanę positum, Ageneico oppido, Senonibusq; proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Parisiensis est) & Iosedo, ad ripas Sequanæ posito, finitimum. Olim ciuitas Episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum regno; nomen retinens Gallicè, *Melun*.

Menapii, populi Galliæ, inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennæ siluæ, Rhenóque finitimi, densissimas siluas, perpetuasque paludes, & ad vtramque Rheni ripam, agros, ædificia vicósque habebant; proximi Vbijs, Eburonibus & Sicambris, qui hodie Geldrenses sunt. Hi scilicet Sicambri, ad confluentem Mosæ, Rhenique, Oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacensis ducatus est, Colonienſis diœceſis; angustior satis, vt videtur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent.

Meitosedum. Vide Iosedum.

Mœlios, trans Danubium flumen populos, Pannonibus finitimos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona, Insula est, sic nominata, in medio cursu inter Angliam, & Iberniam, ferè ab vtraq; xv. millia passuum distans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca etiam complures minores subiectæ Insulæ esse existimantur; vbi multò breuiores sunt noctes, quàm in continenti; sicut etiam, quantò magis ad Occidentem vergimus, breuiores æstate noctes, & hieme longiores manifestè videmus.

Monam Insulam in Rheno fluuio Hollandiæ, Frisiæ, ac Geldriæ proximam, vnde fortè dicti sunt Monasterienses, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini, populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, Oceanóque mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam, est transiectus. continentes siluas, & paludes habebant. eorum finibus comprehenditur Comitatus, cui nomen est Pontus, ad Abbatiam sancti Bertini directo iure pertinens, veteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisque describitur. Ciuitas est Episcopalis, quæ Latinè nomen retinet, Gallicè verò Terouana nuncupatur, in prouincia Rhemensi, & regno Francorum sita.

Mosa, flumen, profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouimagium Ducatus Geldriæ oppidum, longè ab Oceano ferè Lxxx. millia passuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, Insulam effecit Batauorum, (qui hodie Hollandini dicuntur) Oceanúmque influit; & sic in celtis oriens immergitur Belgis.

Mosellam, fluuium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuirensem vrbes præterfluit, & Confluentiam, Germaniæ Cisrhenanæ oppidum, intersecat illicque Rhenum influit, non memorat Cæsar, sed Tacitus: referens, L. Verum, Nerone Imperante, Romanarum legionum in Germania Legatum, Mosellam,

atque Ararim flumina, facta inter vtrúmq; fossa, parasse connectere, vt copiæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare subuectæ per eam fossam, mox flumine Moscua in Rhenum extra Oceanum decurrerent; sublatisq; itineris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Septentrionisq; litora fierent, cui operi Aelium Gracilem, Belgicæ Legatum, inuidisse dicit; deterrendo Verum, ne legiones alienæ prouinciæ assuescerent studia Galliarú affectare, formidolosum id Imperatori dictitãs, qua plerunque prohibentur conatus honesti. Tacitus.

N

NABALIAE flumen, trans Rhenum, Geldrensem, & Frisium agrum alluens, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Nannetes, populi inter Celtas, Osissinis, Lexobijs, Ambiliatibus, Diablintibusque proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanũ attingentibus, oppositi Angliæ. Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Turonensi, ac Britania citeriore Britonante, & regno Francorum sita, nomen retinens, & Comitatus titulum habens, qui semper Ducis Britanniæ primogenito adscribitur. *Nantes* hodie dicti.

Nantuates, qui à quibusdam Antuates dicuntur, populi Germaniæ citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequanis. Hos Constantienses nunc esse, satis cõstat. Ciuitas est Episcopalis Maguntinæ Prouinciæ. *Nantuatum* meminit Plinius lib. 3. cap. 20. & Strabo lib. 4.

Narbona, Galliæ ciuitas Prouinciæ Romanorum, finitima Tolosatibus, & non longè à Sontiatibus, populis Aquitaniæ. Ciuitas est Metropolitica, nomen retinens. In hanc cùm C. Cæsar Dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est.

Nemetes, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormaciensibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciæ Maguntinæ, Alsatiæ adscribitur, nũc Spirensis dicta. Est & alia Alsatia

maritima prope Insulam quandam Phrisiæ. Alsatia autem in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, vt quidam opinantur, nomen indidit Regioni illi Ducatus Burgundiæ, in qua Alsetum Regio est sita. atque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant, quasi, Arionistus, Germanorum Rex, qui Alsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit.

Nemetocerna in Belgio, vbi interdum hiemauit Cæsar, inter Belgas, dicta, fortè à Nemetibus, nunc Spirensibus.

Neruij, populi inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocassibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, patiebantur inferri, ne eorum animi clanguescerent, virtúsque remitteretur. magnæ virtutis homines maius in discrimen, quam vsquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, vniuersum Cæsaris exercitum deluxerunt; ita vt Neruiorum prœlio rem in angustos, vidisse, neque vllum fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto à nouissimis vni militum detracto in primam aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis Imperatori licet, Cæsar ipse testetur. nunc Tornacenses dicti. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum regni sita.

Nitiobriges, populi inter Celtas, proximi Ruthenis & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliæque Prouinciæ Romanorum, in Bituricensi Prouincia, & Francorum regno siti, *Montpellier* hodie à Gallis dictum.

Noricus ager, trans Rhenum non longè à Danubio, & Athesi, Germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac Constantiensem, & Curiensem diœceses, satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quē Boij, oppugnata Norica, transierant. Inde Tacitus affirmat, quòd Noricos, Rhætosque, Rhenus, fluuius interfluit, quibus Rhætis Leponrij fuēre proximi. Norimber-

gz,nunc à Germanis.

Nouesium, oppidum Germaniæ,nunc Nussia dictum, Colonienſis diœceſis, Rhenóque fluuio,& Cleuenſi ducatui proximum, citeriores Rheni ripas attingens, non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

Nouiodunum, inter Belgas oppidum, finitimum Sueſſionibus,& Veromanduis, proximum Pariſijs: nunc ciuitas Epiſcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemenſi,& Francorum regno ſita Gallicè,*Noyon*.

Nouiodunum,item Celtarum oppidum vltra Ligerim fluuium, in finibus Eiturigum, proximũ Auarico Eiturigum oppido, ac Genabo,Carnutum oppido,& Vallaunoduno,& Agendico, Senonum oppidis, in regno Francorum ſitum.

Nouiodunum,item inter Celtas Aeduorum oppidum, ad ripas Ligeris fluuij, proximum Bibracti, oppido Aeduorum,in eorum finibus,& Francorum regno ſitum.

O

OCELVM (quod & Oſcellum,ſeu Oſcella) citerioris Prouinciæ extremum, à quo per Alpes in vlteriorem Galliam,Centronéſque,(nunc,Tarentaſios)ac Garocelos,Caturiges, Vocontios,& Allobrogas tranſitus eſt Auillanæ, & Secluſæ vicis proximum. nunc, vt coniectura eſt,Noueleſium nuncupatur.Secluſa autem,vt nonnullis placet, dicitur quaſi citeriorem Galliam ab vlteriori ſecludens. Diœceſis eſt Taurinenſis. Tres enim legiones in Aquileia hiemantes poterat Cæſar per Rhæticas, vel Lepontias alpes breuius vltrà montes, & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum tranſducere ſed intendens in vlteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in agro Aeduorum conſiſtentium proficiſci, vt opinio eſt,in agrum Cremonæ paulò antè ædificatæ,dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, quà proximum inter vlteriorem Galliam erat, per Alpes legiones tranſducturus.

Oſtodorus, vicus Veragrorum, hodie dicitur ſancti

Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planitie, altissimis montibus vndiq; continetur, in duas partes Rhodano fluuio diuisus. diœcesis Sedunensis.

Ordouices, populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius, Dux Romanus, Caractacum in Anglia imperantem prostrauit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Osissini, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, regnóque Francorum siti. Horum litora Britannico sunt mari aduersa, vt refert Pomponius Mela.

P

PAEMANI, populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi. Hos coniectura est fuisse inter populos diœcesis Leodiensis.

Pannones, trans Canubium fluuium populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Parisij, populi inter Celtas, qui Senonensi Prouinciæ attribuuntur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Melodunо oppido finitimi, Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem Episcopalem vrbem inhabitant, positam in Insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in regno Francorũ siti.

Petrocorij, quos Petragorios dicimus, populi in Aquitania, proximi Pictauis ac Santonibus. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen retinens in Prouincia Burdegalensi, & Francorum regno siti.

Pictones, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolismensibus, & Petragorijs proximi. Eorum ciuitas est Episcopalis in Prouincia Burdegalensi, regnóq; Francorum sita; nomen retinens, Comitatus titulo insignit. Nõ

longè

longè ab his, Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edoardo Britanniæ Rege, memorabili pugna victus est. *Poictiers*, Gallorum lingua.

Pleumosij, populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Gordunis, Leuncis, Grudijs, ac Centronibus, in diœcesi Tornacensi siti. Flamingi vulgo.

Prætiani, populi in Aquitania proximi Bigerronibus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispaniæ citerioti, in regno Francorum siti.

Primigenos, in Anglia populos, Antonæ, & Sabrinæ fluminibus propinquos, socios aliquando Romanorum, memorat Tacitus.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac Prouinciæ, seu Metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur; licet Viennam vrbem Strabo Allobrogibus adscribat.

Pyrænei, montes altissimi, maximique diuidunt vlteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

R

RAVRACI, populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno flumini, in Prouincia Vesontina, quos esse Basilienses, coniectura est, quia per Heluetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est Episcopalis, quam Rhenus ipse intersecat. Bernenses appellantur.

Rhedones, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Sessuijs, Curiosolitis, Osismis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno sita, nomen retinens, in Britanniæ Ducatu consistit.

Rhemi inter Belgas, proximi Celtis; fratres, & consanguinei, proximique Suessionibus, cum quibus eodem iure, & ijsdem legibus vtebantur, vnũ imperium, vnúmq;

magistratum cum eis habentes; finitimi quoque Veromanduis, Treuiris, Metensibus, Catalaunensi,& Laudunensi diœcesibus,ac siluę Arduennę. Ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Belgica, nomen retinens, in qua Francorum Rex vngitur,& consecratur, in regno Francorum sita.

Rhenus, Germaniæ fluuius, non longè à Danubij,& Rhodani fluminum fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepontiis, qui nonnullis Sarmatæ dicti, alpes incolunt, inter fines diœcesium Curiensis, & Tridentinæ, non longè ab Italia, longóque spatio per fines Nantuatium, qui hodie Constantienses esse creduntur, Heluetiorum,& Sequanorum,(ex quibus sunt Basilienses)& comitatus Ferretensis, Mediomatricum(hodie, Metensium,) qui tunc vsque ad Rhenum extendebantur, Tribocum, (nunc, Argentinensium) & Treuirorum citatus fertur, ac vbi Oceano proximus est, in plures diffluit partes, multis ingentibúsque *I*nsulis effectis, quarum tres ferè à Frisiis, ac reliquæ à Sicambris, nunc Geldrensibus & Hollandis, qui olim Batuui dicebantur, ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc & Danubium in Rhætia oriri tradunt,& non longè à locis vbi vina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum, circa Basilicam vsque in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinæ metropolis. Inde est, quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diœcesim Prouinciæ Maguntinæ, vsque in fines Basilienssium circa ipsa flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui Veteres R. in militaribus signis imitati, capita boum, aprorum, vrsorum, & similium in vexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros Allobrogas,& Galliam,Prouinciam Romanorum,à Celtis dispartiens, oritur non longè à Danubij, & Rheni fluminum fontibus, circa fines Diœcesis Sedunensis,propè montem cui nunc Briga nomen est;& ad Sedunũ,Germaniæ vrbem,

degur-

decurrens, vicum Veragrorum, qui hodie ſanctus Mauritius dicitur, interſecat; lacuíque Lemano, quem accolæ Lauſanenſem nominant, admiſtus, & ad pontem Geneuæ, vrbis cundē lacum egreſſus, in Lugdunum, Viennam, aliáſque vrbes, & inſignia loca ad Volcas, nunc Arenionenſes, prolapſus, Liguſticum mare tribus oſtijs influit. *Roſne*, Gallis hodie.

Rigodulum, locū inter Belgas, ſuprà Moſellam fluuium, non longè à finibus Treuirorum æditum, vbi Petilius Cerialis, Romanus, copias Treuirorum & Germanorum, magis caſu, quàm prudentia, fudit, proximum Metenſium finibus, montibus & Moſella fluuio ſeptum, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Rutheni, populi Prouinciales, non longè ab Aruernis, & Santonibus, Narbona ac Toloſa, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Eorum ciuitas eſt Epiſcopalis, nomen Latinè retinens, in prouincia Bituricenſi ſita. Hi Comiti Armeniaci ſubijciuntur, & *Rhodes* dicti. Hos Lucanus in primo memorat.

S

Sabis, inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Moſam fluuium penes Condruſios, ſed Namurcum, oppidum Leodienſium, influit. Hodie Sambram vulgus nominat.

Sabrinam, in Anglia fluuium, Tacitus memorat.

Samarobrina, locus inter Belgas, vbi Cæſar Gallorum concilium indixit, & aliquando hiemauit, ac impedimēta exercitus, obſides ciuitatum, literáſque publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracenſem eſſe vrbem, quibuſdam placet. Sabis enim fluuius eam interfluit. & his Gallica lingua ſatis alludit vocabulum éſtque ferè locus ipſe in medio Belgarum ſitus, fertilis, ac ſolo opportuno conſtitutus. Ciuitas eſt Epiſcopalis, & Imperialis, prouinciæ Rhemenſis, forſan ab Eburouicibus populis ciuitatum Oceanum attingentium, qui inter Celtas erant orti; vel à Segnis, Belgarum populis. In hoc oppido, v. ab hinc anno fœdus inter omnes Chriſtianos

anos Principes, ad internecionem Veneti nominis, ictum est, auctore Pontifice Iulio 11. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen, qui sancti Quintini oppidum malint.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocorijs, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliæ prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinens.

Sarmatas, Germaniæ populos, qui contra Suevo Vannio, Suevorum Regi, ab eis expulso, opem tulere, Tacitus refert.

Scaldis flumen, inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte, Arduennæ siluæ, nec longè ab Aduaticis, Nerijs, & Tornacensem vrbem intersecat, nomen retinés. vbi Sabin legendum putant, non Scalden, quòd ille in Mosam influit, iuxta Namurram; hùc non item.

Secusiani, populi inter Celtas, extra Galliam, Prouinciam Romanorum, trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Aeduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem diœcesim sitæ; quos Bellicenses esse, coniectura est. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Vesontina, Duci Sabaudiæ subdita, siue eius Antistite. Per horum fines, ad loca, vbi nunc vicus, cui Sanctus Amor nomen est, in Comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Saona dicitur, vbi Pagum Heluetiorum Tigurium deleuit, Cæsar peruenit circa Viredunum, & Tuegium castella illius fluminis citeriores ripas attingentia.

Seduſi, vel Seduni, populi Germaniæ, si pro Sedunum vrbem incolentibus capiantur, vt coniectura est, Heluetijs, & pro parte Celtis annumerantur, vel saltem eis sunt finitimi, ipsósque Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiam sunt Veragus, inter montes quibus nunc Briga, & sancti Bernardi nomen est, non longè ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte vtentes. Ciuitas est Episcopalis, Tarentasiæ Latinè nomē retinēs, in cuius finibus Rhodanus oritur; nec longè abeis

tersus Curiensem, & Tridentinam diœceses, Rhenus exoritur.

Segni inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi fuit inter Eburones, & Treuiros, Comitatui Namurcensi, Ardennæ siluæ, & Ducatui Lucemburgensi, Mosæo; fluminiproximi: nomen retinent. Eorum oppidum diœcesis Leodiensis, illius Episcopo subijcitur.

Segontiaci, populi in Anglia, mari proximi, & Cassijs, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, nunc fortè Eboracenses dicti; cui satis alludit vocabulum. Ciuitas est Metropolis.

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Parisijs, ac Carnutibus. fuerant antiquitùs ante Cæsarem in fide Aeduorum. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica in regno Francorum sita, retinens nomẽ, quam in Burgundia sitam vulgus vocitat. Forsan enim, id inoleuit à primis Burgundionum Regibus; quos Senones, Lugduni, ac Viennæ, post natum Christum per multa secula regnasse in Celtica, plerique tradunt.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno, Celtas, postquam Matrona fluuius sibi immistus est, a Belgis definiens. Oritur prope fines Aeduensis, ac Lingonensis diœcesium, in Ducatu Burgundiæ in Alseti regione, non longè à vico Abbatiæ, & monasterij sancti Sequani; ac per Trecensem agrum, & Parisiensem vrbem delapsus, Rothomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen adhuc retinens.

Sequani, populi inter Celtas, hodie Burgundiæ Comitatum incolentes, quos a Gallia prouincia Romanorũ, Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Aeduis, Lingonibus ac Rheno: per fines Comitatus nunc Ferretensis, nihil, vt videtur, de his quæ in Ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quòd illa omnia speciali nomine Aeduis, & Lingonibus, adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solùm, qui a Rhodano prope Bellicẽsis vrbis diœcesim, vsq; ad Vesontinã ciuitatẽ maximam Sequanorũ, & ab inde vsq; in fines comitatus Ferretẽsis,

ac

ac diœceſis Argentinæ, Rhenúmque fluuium portendebantur. Inter quos fluuios Rhodani & Rheni per ciuitatem illam Veſontionem, quæ quaſi in medio eſt, v. dierum iter expedito, patet ſpatium ijſdem. Vltra quoqueArarim fluuium non longè poſt eius ortum, Sequanorum fines, quos ipſa Veſontina diœceſis complectitur, protendi videbantur.

Seſuij, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curioſolitis, Rhedonibus, Oſiſmis, Vnellis & Venetis. Hos quidam putant eſſe Exiſinos, quæ ciuitas Epiſcopalis Prouinciæ Turonenſis, in Regno Francorum ſita.

Sibuzates, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auſcis, Vocatibus, Taruſatibus, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in Francorum Regno ſiti.

Sicambri, populi Germaniæ, olim ex toto Tranſrhenani, proximis Vbijs trans Rhenum nunc ſitis. Siluas, & ſolitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni tranſitu, maximè vbi ipſe, & Moſa confluunt, breuis eſt aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem vlteriores incolebant; nunc oppida, vicos, & agros, Sicambri, quos Geldrenſes appellamus, etiam inter Moſam, & Rhenum poſſident, quorum pars eſt diœceſis Leodienſis.

Silures, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sontiates, populi inter Aquitanos, finitimi Vocontijs & Tarusatibus populis, Aquitanis, & Toloſæ ac Narbonæ, ciuitatibus Galliæ, prouinciæ Romanorum, & Hiſpaniæ citerioi: habentes oppidum, natura loci, ac manu, munitum; in regno Francorum ſiti.

Sueſij, populi Germaniæ, quos coniectare licet fuiſſe Conſtantienſi, Baſilienſi, ac Sedunenſi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetioſque annumerari: ſiue fortè Suitenſes eſſe, qui cum Turicenſibus quondam Heluetijs noſtra memoria bella geſſere; vel Sueſſi, id eſt Sueuinam, cùm ſingulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuerſas ſibi ad habitandum Regiones

legerunt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi, qui Dacię, & Norwegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhætósque habitant; idem ferè nomen Sueuorum habentes; à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum vsque promontorium magno aditu protenditur, fortè dicti.

Suessiones, populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisque attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno, quod hodie est ciuitas, Bratuspáóque erant finitimi, agros feracissimos, & latissimos fines habebant, apud quos Rex fuerat totius Galliæ potentissimus, qui etiam Britannię regnum obtinuerat, XII oppida in Suessionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba; multique Gallorum Reges vsque post magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Suessiones accepisse, legantur. Ciuitas est episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi prima suffraganea, & in regno Francorum sita.

Sueuorum gens, trans Rhenum, Bauaris & Franconibus finitima, plus quam c. pagos habens, maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitatésque, & loca insignia multa. Bauaria vetus est Principatus, & Austriæ Ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de Wittenberg, aliisque Principibus ecclesiasticis & sæcularibus subiecta, qui, vt olim, referente Cæsare, Principes regionum atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt; controuersiásque minuunt.

T

TAMESIS, fluuius in Anglia, fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens, a mari circiter passuum mil. octoginta. Id vno omnino loco pedibus, atq; ægrè, transiri potest, & in mediterraneis illius locis insulæ oriens, nauigabilisque Oceanum influit. Tamisa vulgò.

Tarbelli, populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Son-

Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Tarbiacos, in finibus Agrippinensium populos non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tarusates, populi Aquitaniæ, proximi Vocontijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori. Hos coniectura est, fuisse populos Turiæ, quæ ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana, & Francorum regno sita.

Tasandrum, oppidū in Leodiensi diœcesi, cui D. Trudo nomen fecêre.

Tauciaci, (aliàs Rauciaci) populi Germaniæ, proximi Nemetum, & Heluetiorū finibus, à quibus silua Hercynia oritur. & fortè Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Basilienſium fines habitant: Hi tamen Hercyniæ siluæ non erant proximi, sed Baceni siluæ, quæ Nigra dicitur, interfluente tamen Rheno. Vide, Rauraci.

Tectosages, populi olim Galli, fertilissima Germaniæ loca circa Hercyniam siluam occupauerunt, atq; ibi cōsederunt, summam iustitiæ & bellicæ gloriæ opinionem habentes, in ea inopia, egestate, & patientia, qua Germani, permanentes; eodem victu, & cultu corporis vtentes. His fortè Francones, Germaniæ populi, eisdem locis proximi succesſerunt; à quibus Franconibus postea eis Rhenum transeuntibus, & Galliam occupantibus, velut priscum, propriumq; solum repetentibus, citráque Parisios populos sedem eligentibus, Francia dicta est, vt plerisq; placet. Ex his Tectosagibus erant hi quos Manlius, Romanorum Dux, in Gallogræcia strauit, & vicit, triumphúmque retulit.

Trenchtheri, Germaniæ populi, Transrhenani qui cum Vsipetibus, & magna multitudine hominem, à Sueuis diu agitari, & triennio vagantes, Rhenū fluuium transierunt, non longè ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit, Menapiorum agros, vtramque fluuij ripam incolentium, occuparunt. Quo satis constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multo, quàm nunc, maiores extitisse. Hæc gens postea Rheno discreta, sol-

Iicitauit

licitauit Vbios, nunc Agrippinenſes, vt à Romanis deficerent initio imperij Veſpaſiani. Tacitus.

Teutoni, populi vltra Rhenum fluuium fuerunt, ex quibus, & Cimbris Aduatici fuere prognati. Apud quorum loca, cùm id flumen in Galliã venientes tranſijſſent, impedimenta cum vnius ferè legionis præſidio reliquerunt. Vſus autem Teutonos credit, qui Franconiam & Bauariam, Germaniæ regiones, eiſq; finitimas terras inhabitant: vulgus vero omnes citra, & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi fortè ſuis finibus quõdã pulſi à Sueuis, qui quã latiſſimè agros deſertos poſſidere gloriabantur, ſeſe Cimbris ſociarunt, cũ quibus à Romanis, Duce Mario, cæſi ſunt, quos Põponius Mela Albi flumini, Cabríſq;, Hermonibus, & Sarmatis propinquos tradit, Teutonos tamen eos eſſe, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant, plures ſcripsêre, inter alpes ſcilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueum incolentes. Dicti autem fortè ſunt à Tuiſcone, eorum rege Manni filio, vt ſentit Tacitus lib. de ſitu Germaniæ, Italica ac Gallica lingua alludunt.

Tigurinus, pagus, & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant. Inde fortè cõiectura eſt, eos eſſe, qui nunc Turegium cum agro adiacenti apud Sulenſes, Baſilienſes, Conſtantienſes, incolunt.

Toloſates, populi Galliæ Prouinciæ finitimi Narbonenſibus, & Santonibus, nec longè à Sontiatibus, populis in aquitania, nomen retinent. Ciuitas eſt metropolis, Francorum Regi ſubdita.

Treuiri, populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatribus, id eſt, Metenſibus, & Rheno flumini vſque in pontem quo Cæſar tranſiecit exercitum; quæ pars nunc eſt Colonienſis diœceſis. Ferè autem omnes Treuiri Germanica lingua vtuntur; &, niſi exercitu coacti, imperata non faciebãt. Nam ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multũ à Germanis differebat. Horum inter Gallos

virtutis opinio erat singularis; & plurimum equitatu, peditatúque valere existimabantur: nomen retinent, situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis Præsul, vnus ex Electoribus Imperatoris est, qui proximis his armis Legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos veniens, vna cum Cardinali Lucemburgensi, re infecta abijt.

Triboces, seu Triboci, populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum finitimi Tullensibus, Basiliensibus, Spitensibns, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinenses Latinè dicti, quibus vulgaris sermonis cum veteri satis alludit vocabulum. Hi sunt in regione Alsatia, olim, vt quibusdam placet, Heluetia.

Trinobantes, populi in Anglia, propè firmissimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, & Seguntiacis, Ancalitibus, Pibrocis, Cassijs, Angliæ populis.

Tubantes, Germaniæ populos, qui Frisiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio, ac lacubus proximam, saltibus, & paludibus abundantem, incoluerunt, quâ antea Manni populi habitarant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus; &, vt quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios siti, quod forsan tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum Regum: & Tulingos ctedunt nunc Lotaringos esse dictos, nomine cõposito, ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe.

Tungros, Belgarum populos Tacitus facit. Hi cis Rhenum, & Mosam, inter Eburones numerantur. oppidum est, nomen retinens. olim ciuitas Episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem vrbem translata, vsque ad cuius oppidi mœnia, vt pleriq; volunt. Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic vetustatis adhuc monumenta

numenta videntur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Turones populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitica, cuius omnes Suffraganei sunt in Celtica. & ex maiore parte in Britanniæ citerioris Ducatu, nomen retinens, in Regno Francorum sita; quam & Andegauensem vrbem D. Ludouicus Francorum Rex, Britanniæ Ducatui detraxit: cuius tamen prouinciæ omnes aliæ Britannæ etiam Britonantis, ciuitates remanserunt.

Tygenos (quin potius, Icenos) populos Angliæ, quorum rex Prasutagus Neronem Imperatorem hæredem instituit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

V

VADAM, inter Colonienſem, & Traiectenſem vrbes locum vltra Noueſium Rheno fluuio, & cis eum adiacentem, in Ducatu Cleuenſi ſitum, Cæſar non memorat ſed Tacitus.

Vangiones populi Germaniæ, inter Belgas numerantur, finitimi Tullenſibus, Metenſibus, Spirentibus, Maguntinis, ac Rheno fluuio, omnes fetè Germanica lingua vrentes. Ciuitas eſt Epiſcopalis, prouinciæ Maguntinæ, nunc Vuormacienſis dicti, Alſatiæque (olim Heluetiæ, tunc Gallici, nunc autē Germanici iuris (adſcripti) quo magis ipſi, & Spirenſes, ac Argentinenſes, quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemanniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores ſiti, viderentur inter Celtas forſan collocandi, niſi quis rectè à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus à Belgis diſpartiat; quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ ciuitas eſt Epiſcopalis prouinciæ Treuirenſis, in Ducatu Barrenſi conſiſtens, adſcribitur.

Vaſcones, in Aquitania populos, Tacitus memorat.

Vataſticam Inſulam, in fluuio Rheno, finitimam Batauis, & Friſijs, quæ eſt diœceſis Traiectenſis, non memorat Cæſar, ſed Tacitus Batauos autem, quos Hollandos dicimus, longè alios eſſe, certum eſt, ab illis Hollandis, qui propè Balticum mare, ac Daciam habitant, ſic ue

& alia est circa id mare, & Daciam Zelandia.

Vacuta, seu Ratuca, inter Belgas castellum, quasi in medijs Eburonum finibus, non longè a colle vno, siluis, & tumulo, ac magna conualle, vbi Austurius, & Aurunculeius Romani hiemantes cum legione vna, & v. cohortibus, à 11. Eburonum Regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longè ab Aquisgrani vrbe, verisimile est. Forsan eo loco, vbi est nunc castellum cui Valcatus mons nomen est. Vatucæ tamen castello, vt Cæsar ipse describit, suberat Rhenus fluuius, propterea nonnulli credunt, Vatucam castellum fuisse, vbi nunc est Iuliacum oppidum, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam, Germaniæ vrbes Cisrhenanas, quòd à Iulio Cæsare denominari putant, vbi adhuc plura insignia vetustatis monumenta apparent.

Vbij, Germaniæ populi, olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, vt est captus Germanorum; qui paulò sunt eiusdem generis, & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multúmq; ad hos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu & sæpè bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi vectigales fecerunt, multóq; humiliores, & infirmiores reddiderunt. in quorum fines Cæsar primò trans Rhenum exercitu, per pontem in Menapijs factum, ducto, vastatis agris Sicambrorum, se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum quò antè exercitum transduxerant, pontem in finibus Treuirorum fecit, legionésque transduxit; cuius pontis vltima pars Transrhenanas ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare, Agrippinæ viro, acceptos plerisq; placet: qui, vt verisimile est, à Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, vrbem condere, & habitare cœperunt. quæ ciuitas paulò pòst cùm Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, vt Tacitus scribit, consumpta est, & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse constat, vt in Epistolis

refert.

refert Seneca. Vbij igitur, Cæsaris tempore, vt coniectura est, loca, vbi Marchiæ Comitatus, à Duce cleuensi nunc possessus, & Westfaliæ oppida sunt, pársque Ducatus Montensis incoluisse præsumuntur; quorum adhuc magna pars ad Colonienſem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus, Transrhenanos etiam suo tempore fuisse, scribit, quod fortè ad vtramque Rheni ripam vicos, agros, possessionésque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapii tunc ad Rheni vtramque ripam, sic & Frisii, & Geldrenſes nunc, ad ipsius Rheni ambas ripas, vicos, agros, possessionésque habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando vsque ad Rhenum fluuium protensos Saxones fuisse, quibuſdam placet. quod facile est, cùm quis origine Saxo illic fortè, aliquid possederit, vt sæpe Principibus alienigenis hoc diuerso iure contigit.

Vellauni, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, seu Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Biturcenſi, nomen retinens; à multis tamen sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum, inter Celtas, oppidum Senonum, propinquum Agendico, Senonum oppido, ac Genabo, oppido Carnutum; quod Genabum oppidum pons Ligeris fluminis continebat, nec longè ab Auarico, & Nouiodu-no, oppidis Biturigum, in Francorum regno situm.

Velocasses, populi inter Belgas, Morinis, Neruiísq; finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi hodiè Caſletenſes dicti, in Comitatu Flandriæ, & Francorum regno, Morinenſiq; diœcesi siti, instar pagi sunt. Hanc prouinciam repetit rex Franciæ nunc a Duce Burgundiæ.

Veneti, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanũ attingentibus, quæ Armorice, appellãtur, proximi Vnellis, Osiſſinis, Curioſolitis, Seſunijs, Aulercis, Rhedonibus. hi, vt quibuſdam placet, etiam Vanes dicti sunt, in prouincia Turonenſi, & regno Francorum sit. ciuitas est Episcopalis, cuius ampliſſima erat auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, in Britannia Britonãte.

Sunt præterea alij quidam populi, Auenionenſibus proximi. Venuxinum Comitatum incolentes, patrimonio beati Petri ſubditi. Hos partem Galliæ, Prouinciæ Romanorum fuiſſe quibuſdam placet.

Veragri, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, montéſque ſancti Bernardi, & Brigam, & quos Veragros Rhodanus fluuius interlabitur. Caput gentis eſt vicus, vbi abbatia, qui ſanctus Mauritius dicitur, diœceſis Sedunenſis, quidquid tamen agri trans Rhodanum poſſidebant, Celtis adſcribitur. Per hos ad montes illos, quos Cæſar ſummas alpes nominat, ex Gallia in Italiam venientibus aditus eſt. Veragri ſunt Plinio.

Verbigenus, pagus Heluetiorum, inter Celtas.

Veromandui, populi inter Belgas, Rhemis, Attrebatibus, Neruiiſque finitimi, nomen retinent, in Francorum regno ſiti, at ex magna parte in diœceſi Laudunenſi, ac Sueſſionenſi, & ex toto in prouincia Rhemenſi, inſtarq; prouinciæ habentes, inter quos ſunt incolæ oppidi ſancti Quintini, quos rex repetit. *Vermandois*, à Gallis, mutata aliquantulum nominatione dicti.

Veſuntio, oppidum, maximum Sequanorum, natura loci munitum, inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiæ circumſeptum. Ciuitas eſt Imperialis, ac Metropolitica, nomen retinens, mutata litera V, in B, vt Romanis, & Vaſconibus pronuntiandi mos eſt, ſitum habet, qualem Cæſar in Commentarijs deſcripſit, præterquam quòd nunc eam idem fluuius ex magna parte interſecat. In illa ſunt loca vetuſta, qualia Romæ, quæ Pantheon, Campus Martius, Campúſque Mineruæ, vulgò ſemper Latinè dicta ſunt, multáque alia priſcæ vetuſtatis monumenta conſiſtunt.

Vetera caſtra hibernorum Romanorum, locum citra, & propè Rhenum fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exurgens pars equo aditur. Vbi oppidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu volutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectenſem, & Coloniẽſem, quibus hibernis obſideri,

fideri, premiq; Germanias Cæsar Aug. crediderat, non Cæsar, sed Tacitus, refert. In C euensi Ducatu situm.

Vienna, ciuitas metropolis in Gallia, prouincia Romanorum, nunc Delphinatus extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima Aruernorum finibus, dipartiente Rhodano Aeduorum finibus Cæsaris tempore, ad quos Matisco oppidum, nunc ciuitas pertinebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, benéque sita.

Vindonissæ, locum propè Maguntiam, vrbem Cisrhenanam, non Cæsar, sed Tacitus refert.

Vnelli, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Osismiis, Lexobiis, Curiosolitis, Lesuuijs, Anleticis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti.

Vocates, inter Aquitanos proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti, ab his fortè Vascones dicti. Hos, coniectura est, fuisse Vesaticos. Ciuitas est Episcopalis, in Prouinciæ Auscitana, in Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Vocetius, mons in Heluetijs, quem Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vocontij, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, id est, Tarentasijs, finitimi, & Allobrogibus, vltra alpes Graias, quibus hodiè mons Cinerum, siue Cinesius nomen est. Hos Isara fluuius alluit, *Vasatium* Gallicè.

Volgæ, populi prouinciales, non longè ab Artomicis, seu Arecomicis, qui nunc Aurasienses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Massilienſibus, Gabalis, Cadurcis, Heluijs, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticũ mare influit. Aremici aut Arecomici, pridem à nonnullis; nunc Anenioſenſes dicti, ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Arelatensis olim, nunc verò Viennensis, maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri, emptionis titulo ad-

dita. Hic Romani pontifices ſedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore vrbis Romæ, tenuêre, lxx & ampliùs annos, donec fœliciſſimo euentu Italiæ reſtituti Pontifices, ad hanc diem manſêre.

Voſegus, mons in finibus Lingonum, à quo Moſa fluuius profluit, non longè á fonte Matronæ fluuij, in Francorum regno ſitus.

Vſipetes, Germaniæ populi Tranſrhenani, qui cùm Trenchtheris & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & trienmio vagantes, Rhenum fluuium tranſierunt, non longè ab oſtio vbi in mare influit, & Menapiorum agros vtramque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc conſtat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenſes fuiſſe, multò latiores, maioréſque extitiſſe, & agros Ducatus Montenſis Rheni ripis vltenoribus adiacentes, ac etiam Cleuenſis poſſediſſe.

Vualis, ſeu Vacalos, eſt pars fluuij Rheni, quam Moſa fluuius recipit antequam in Batauos, & mare Oceanum fluat, & eſt diœceſis Traiectenſis, propè Nouiomagum oppidum, & Traiectenſem vrbem Epiſcopalem, nomen retinens.

Vxellodunum, oppidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longè á Gallia, Prouincia Romanorum, monte egregiè loci natura munito, ſitum; cuius partes omnes præruptiſſimis ſaxis difficili adſcenſu, & flumine infimam vallem diuidente, totum pænè montem cingente, præmunitæ erant. ſub cuius etiam muro magnus fons aquæ perumpebat, ab ea parte qua ferè pedum ccc. interuallo fluminis circuitus vacabat. Vide Cæſarem de bello Gallico lib. VII.

ATQVE hæc de Gallorum, Galliſq; qui aut proximi, aut finitimi ſunt populis, ita perſtrinximus, vt quamuis vetuſtatem illuſtrare pro virili conſilium fuerit, multa tamen inſerta quoq; ſint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & viros, ac res preclarè geſtas ab ijs explicent. Nec tamen ſingula perſecuti ſumus, ſed ſummas rerum, & ex his illuſtriſſima quæq; libauimus. Nam ſi aliarũ quoq; gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ varietates, mores, locorũ diuerſas appellationes, aut fluminũ, vires, res geſtas ad hanc normã dirigere voluiſſem; id ſanè & operoſum nimis, ac immenſi pæne operis fuiſſet, & conſilij obliti noſtri videremur: quippe qui ab initio Cæſarẽ tantum, aut Tacitũ, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc noſtro Indice complecti voluerimus, reliquũ operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admoniſſe diligentem lectorem volo, multa illũ ex varia hiſtoriarũ lectione collecturũ, quæ Europã, & Aſiam, ac Africã, ſaltem oram litoralẽ, notiora nobis factura ſint. Nam, vt vlterius penetres, hæc legis Mahometanę diuerſitas à Chriſtiana pietate prohibet: ſed & ipſa orbis parens, gentium omnium Regina, Italia, tantas mutationes ſenſit, vt vix nomen vllum retineat, quod olim habuit. Quis enim neſcit, eam Italiæ partem, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani olim tenuêre, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiiſſe: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam; quæ Gallia Ciſalpina, in Lombardiam; quæ Venetia, in Marchiam Tarviſinam; quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam eſſe mutatã. Iam, quæ priſcis illis temporibus clariſſima oppida fuerant, aut penitus concidêre, aut in vicos abiêre, ſucceſſêréq; omnino cùm aliæ gentes, tùm aliæ quoq; nominationes diuerſiſſimæ. Litim enim á vetenibus amnem dictum, iam DCC. ab hinc annos à Gariliano caſtello, quod Saraceni munitiſſimum propugnaculũ ſibi conſtruxerant, Garilianum appellamus. Ticinũ olim, nunc Papiam, à Papio quodam Gallorũ duce. Fregellæ ipſe in Campania in pontẽ Curium mutatæ. Egnatia Apuleiæ. Iunenatiũ à nobis dicti-

Anienem ipsum patrem, Tiberonum accolæ vocant. Sipus illa sepiarũ captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia vulgò, à Manfredonio, Frederici II. Imperatoris filio, dicitur, verũ longiùs, quàm par forsan erat, euagati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

GAL-

GALLIÆ POPVLORVM, VRBIVM, FLVVIORVM ET MONTIVM, QVO NOMINE ET OLIM, ET *HODIE, DICANTVR, INDEX* LOCVPLETISS. LATINO-GALLICVS.

Ordine Alphabetico digestus.

In quo A. Archiepiscopatum; E. verò Episcopatum indicat.

BELGICVS INDEX.

ABbatisuilla, *Abbeville*
Aduatici pop. *le pays a l'entour de Bosleduc*
Aeria, *Ayre*
Agrippinenses pop. *ceulx de Coulongue*
Alduasdubis, & Dubis, *siue* Dubius fl. *le Doux*
Aldenardum, *Aldenarde.*
Alemanni, *Alemans en la Franche conté sur Pötarlez*
Alexia, *Leuxeu en la Frãche cont.* A nonnullis, *Alexie en la Duché de Bourgogne*
Allobroges pop. *Sauoyens*
Amantium, *Amance*
Ambiani pop. *le pays à l'entour d'Amiens.*
Ambianus, *Amyens*, E. *Ambianen*
Ambiuariti, siue Ambuariti, & Beuuij, qui & Brabanti, *Brabansons*
Ambrones pop. *le payx d'Ambrun*
Amsterdamum, *Amsterdame*
Amurcum, *S. Amour*
Asigelio fl. *Angelon*
Antenacum, *Andernach* op. inter Confluentes & Agrippinenses
Antuacutum, Antuerpie, *Anuers, Antwerpe*
Aquisgranum, *Aix*
Arantum, *Aranto*
Arar fl. *la Saone*
Arbosium, *Arboix*
Arduenna silua, *la foreſt d'Ardaine*
Argentoratum, & Argentina, *Strasburg*
Argentuaria, *Horburg* opp. quondam primæ Germaniæ nunc vicus, iuxta quem est Columbaria, *columbier en Elsas*

Argu-

Argua, *Argue*
Arlum, *Arlez*
Arna, *Arne*
Asna, *Asne, sur Salins*
Asprenciacum, *Asprenay*
Atrebatum, *Arras*, vnde Atrebates po. E. *Atrebaten*
Audomarus, *Omer*
Auenna, *Auenne*
Auenticum, *Auenche, au pays de Vaul*
Augusta Rauracorum, *Auguste sur Basle*
Augusta Romanduorum, *Luxemburg*
Augusta Treuirorũ, *Triars*
Augusta Soissonum, *Soissons*
Axona fl. *la Disne*, nunc *Aisaix*, prope oppidum Latomio
Bacenis silua nigra, *le forest noire*
Balma, *Baulme*
Bapalma, *Bapaulme*
Barrum, *Bar*
Basilea, *Basle*, E. *Basilen.*
Batani, *Hollandou, & Geldrois*
Belgæ pop. & Belgica pars Galliæ, *la Gaule Belgique*
Belgium, *Beauuois*
Belua, *Beaulne*
Bellouaci po. *le pays à l'entour de Beauuois*, E. *Bellouacen*, siue *Belnacensis*
Berga, *Bergues*
Berna, *Berne*
Bethunia, *Bethune*
Beuium, *Beuoye en la Franche conté*
Ebracte pop. *Beaulne en la duché de Bourgongne*, hodie *Belna*
Bibrax, *Bray en la conté de Rhetel*
Bisontium, *Besançon*. A. *Bisuntinen*
Bingiũ, *Bingen*, in ripa Rheni infra Maguntiacum
Bleterum, *Bleterans*
Bodobriga, *Poppart* Treuirorum, non procul, à Confluentibus
Bolonia, *Boulongne*
Bonna, *Bonne pres Coulõgne sur le Rhin*
Borbetomagus, vulgò, *Vuormachia*, Vangionum caput, vulgò, *Worms*
Bouina, *Bouine*
Brabantia, *Brabant*
Bregantia, vel Confluentes, Breganti vetus op. ad Acronium lacum
Briclis, *Bryele*
Brugæ, *Bruges*
Bruxellæ, *Bruxelles*
Burgum, *Bourg pres Nozereth*. Vnde Burgũdi, Burgundiæ Ducatus, & Comitatus, *duché & Frãche conté*
Buscumducis, *Bosleduc*.
Cabillonum, & Catalauniũ, *Chalons, sur Marne, &*

vng aultre ſur Sone. E. Cabilon, ſiue Carthalanenſis
Cæſaromagus, *Beauuois*
Calcar, *L'eſperon*
Caleti pop. *le pays à l'entour de Calais pres Mer.*
Caletum, *Cales*
Caluus mons
Calx, *la Chalx*
Cambetis, *Kemps*, pagus ad nemus Rauracorum, infra Baſileam
Cameracum, *Cambray*. E. *Cameracenſis*
Campania, *Campaigne*
Campignola, *Campignole*
Caniueſates, *le pays de Gorchem en Hollande*
Caſtellio, *Chaſtillon*
Caſtellana, *Chaſtellaine*
Caſtellum oppr. quondam Menapiorum, iuxta Moſam, nunc pag. *Keſſel*
Caſtrum Caroli, *Chaſtelcharlon*
Caſtrum Thericum, *Chaſteaul Tierri*
Caruaci, *Ceulx du pays de Douuay*
Celeræ, *Celieres*
Cæpina fl. *Ougnon*
Caſtrum villicum, *Chaſtelvillain*
Centrones, *Centron, au pays de Liege*
Chemnicæ, ſiue Chemnicium, *Chemnites*
Chamberyacum, *Chambery*
Cheuannæ, *Cheuannes*
Clarauallis, *Clereual, ſur la Doux, & vng aultre ſur le riuiere Dain*
Clarum, *Cleron*
Clarus mons, *Clermont*. E. *Claromonten*
Claudianum, *S. Claude*
Cleuia, *Cleues*
Colonia Agrippenſium, *Colongne ſus le Rhin*
Compendium, *Compeigne*
Concordia Romanorum quondã monumentum, nunc ſpecula Argentorarenſium
Condruſi, *ceulx d'empres Aix, entre Traict, & Iuliers*
Confluentia, *Confluence*
Conſtantia, *Conſtance*. E. *Conſtantienſis*
Corbua, *Corbie*
Creolium *Creul*
Croteum, *Crotoy*
Curtacum, *Courtray*
Danus fl. *Dain*
Dieppa, *Diep*
Dinantum, *Dinant*
S. Dioneſius, *S. Denis*
Diuodurum, *Theonuille en Luxemburg*
Dola, *Dole*
Dordracum, *Dordra*
Dorlenum, *Dorle*
Duacum, *Douay*
Durocotorum, *Reins in Champagne*

Duro-

Duromagus, *Durmegen*, Vbiorum op.
Eborodunum, *Embrun*
Eburones pop. *le Liege*
Elsebus, *Scheltat en Elsas*
Eisatia, *Elsasse*
Embrica, *Embric*
Enna fl. *Enne*
Equestris ciuitas, *Neufchastel, en Suisse*
Fauernum, *Fauerne*
Fiscanus, *Fescamp*
Fitignum, *Fitigny*
Flandria, *Flandres*
Fonssena, & Fonsseni, *Fonssenters*
Fraxinum, *Fraigue*
Friburgum, *Fribourg*
Gandauum, *Gand*, Gessoriacum nauale
Geneua, *Geneue*
Gessoriacum, *Bolonge, sur le mar*, vel Calctium
Gium, *Gy*
Gorduni, *Gantois*
Grauellina, *Grauelines*
Granuallis, & Granuallenses, *Granualliers*
Grennes pop. *Cleuoys*
Greum, *Grey*
Grudij pop. *le pays à l'entour de Louain*
Gueldria, *Gueldres*
Hage, *l'Haye*
Hannonia, *Haynault*
Harla, *Harle*
Hareflorus, *Harfleur*
Harudes po. *le pays à l'ẽtour de Constance en Almaigne*
Hastalum, *Hastale*
Hellum, *El*, Tribonorũ vicus
Heluetia, & Heluetij pop. *Suisses*
Hippolytum, *Hippolyte*
Hisara fl. *Lisere*
Hisdinum, *Hesden*
Hollandia, *Hollande*
Hoyum, *Hoye*
Iouis portus, *Huissant*
Isara fl. *Aise*
Itius portus, *Calais port de mer*
Iuliacum, *Iuliers*
Iulianum, *Juliain*
Iuniæ, *Jougnes*
Iunuilla, *Junuille*
Iussum, *Iussey*
Iura mons, & Iurassus, *mont Ioux*
Ypræ, *Ypre*
Latobrigij, *ceulx du pres Lasanne*
Laurentianum, *S. Lautens*
Laudunũ, *Laõ. E. Laudunon*
Ledon, siue Lonsalinum
Lemanus lacus, *le lac de Losanne, & de Genesue*
Leodium, *Liege*
Lepontij, *Grisons*
Leydis, *Leyde*
Lignium, *Ligny*
Lila, *Lisle sur le Doux, vng-aultre en Flandres*
Lysa fl. *Lysè*
Losanna, *Losanne*, E. Losanensis
Lotharingia, *Loreine*

Loua-

Louanium, *Louain*
Lucemburgum, *Lucemburg*
Lucerna, *Lucerne*
Luxouium, *Luxeul*
Maguntia, *Mayence*
Maillotẽſis, *Vaulx de Malloit, en la Franche conté*
Marchia, *le Marche.*
Marnecum, *Marney*
Matrona fl. *Marne, ſeparant en partie auec Sene les Belges d'auec les celtes, ſelon Cæſar*
Mechlinia, *Malines*
Meldeburgum, *Meldeburg*
Mediomatricum, *Metz.* vnde Mediomatrices pop. *le pays à l'entour de Metz en Loraine* Metæ nunc. E. Metenſis *Cleues*
Menapij pop. *Geldres &*
Migienſes, *Vaulx de Mieges*
Mirebellum, *Mirebel*
Moguntiacum, & Moguntia, *Mayence ſur le Rhin, A. Moguntien*
Monetum, *Monnet*
Momboſium, *Momboſon*
Mombiliardus, *Mombiliard*
Mons in Hannonia, *Mons en Heynault*
Mondiderium, *Mondidier*
Monfloridus, *Monſteur*
Mons acutus, *Montagu*
Mons iura, *Mont Joux*
Mons maior, *Mont Maieur*
Monaſteriolum, *Monstereul*
Montani, *ſur les Mons en Franche conté*
Montroucum, *Montronc*
Mons rotundus, *Montrond*
Morantium, *Morans*
Morellum, *Morel*
Morinum, *Terouenne.* vnde Morini pop. *E. Morinenſis*
Mortu, Mortuenſes, *Mortual*
Moſa fl. *Meuſe*
Moſella fl. *Moſelle*
Mota, & Motenſes, *Mote,*
Namurcum, *Namur*
Nancum, ſiue Nanſium, *Nancy en Loreine*
Nantuates, ſiue Antuates, rectiùs Vantuates, *le pays de Vaulx*
Nauatia, *Campen* in Hollandia
Nazarethum, *Nazareth,* vnde Nozerethenzes
Nemetum, *Spire,* vnde Nemetes, *ceux d'alentour de Spire, ſur le Rhin.*
Nemij pop. *ceulx d'alentour de Tournay.*
Nouefium, nunc Nuſſia non longè à Colonia.
Nouiomagum, *Noymage*
Nouiom^a, *Noyõ, E. Nouiomẽ*
Nouus mercatus, *Marcheneuf.*
Nouiodunum, in prouincia Rhemenſis. *Noyon*
Nuithlandia, *Deſert.*
Orchie, *Orchia*
Orgelium, *Orgelet*

Orna,

Ornatum, *Ornans*
Ostenda, *Ostende*
Pæmani pop. *pres de Liege*
Pæma, *Pemes*. Inde Pæmani, siue Pæmenses, *en la Franche conté*
Palma, siue Balma, *Baulme les nonnes sur le doux*
S. Paulus, *S. Paul*
Pæninsula, *Peninsle*
Perna, *Perne*
Peronna, *Peronne*
Phrysia, *Phrysse*
Picardia, *Picardie*
Pleumosii, *Flandroù*, in diœcesi Tornacensi
Polichnion, *Polichni*
Pontarlum, *Pontarlez*
Pontisara, *Pontoise*
Portusona, *Port sur Sone*
Quenayum, *Quesnoy le conté*
Quingium, *Quingey*
Quintinum, *S. Quintin*
Rauraci, *Basloys*
Reamonenses, *Reamonois*
Regiacum, *Arras*
Remis, *Reins*: vnde Rhemi, *A. Rhemensis*
Res, *Rees*
Rhena, *Renes pres Salins*
Rhenus fl. *le Rhin. separant la Gaule & Alemaigne*
Richarium, *S. Riquers*
Rigomagus, *Reinmegen*, Vbiorum op.
Riparia, siue Riuia, *Riuiere*
Rochofortis, *Rochfort*
Roya, *Roye*
Rothomagus, *Roen, chef de Normandie, ou ya parlement. A. Rhotomagen*
Rubi mons, *Rouge mont*
Ruphacum, *Ruffey en la Franche conté, & vng aultre en Alsas*
Rupis Ioannis, *Roche Jan*
Ruremonda, *Ruremonde*
Sabris fl. *Sambre pres Namur*
Saletio, *Selz*, ad Rhenum infra Argentoratum
Salinæ, *Salins*
Sandiserium, *Sandisier*
Samarobriga, seu Samarobrina, *Cambray, ou S. Quintin*
Sangona fl. *Sone*
Sanctio, *Seckingen*, in ripa Rheni supra Basileam
Schaldis fl. *l'Eschault*
Secluſa, *L'escluse*
Sebusieni, & Segusiani pop. *Bresse*
Sebusium, *Vuessemburg*. op. infra Argentoratum, iuxta montes
Seduſij, & Seduni, *le pays à l'entour de Siõ en Valloy*, incolæ Vallis Pæninæ iuxta Veragros, quorum oppidum est Sedunum, *E. Sedunen*
Segni pop. Namureis vicini
Sena fl. *Sinne*

Seque-

Sequana fl. *Seine, separant les Belges en partie auec Marne de Celte, selon Cæsar.* Vude Sequani dicti sunt Burgundi, *Bourguignons*
Serpentina fl. *Serpentine*
Sicambri, *Geldroys*
Siluanectum, *Senlis*. E. *Siluanectẽn*
Sirodum, *Siroz*, vnde Sirodani
Somma, *Somme*
Sorlinum, *S. Sorlin*
Solodurum, *Soleure*
Spira, *Spire*
Stauia, *Estauier au pays de Vaud*
Suessio, *Suessons*, vnde Suessiones pop. *le pays à l'entour de Soissons*. E. *Suessionenses*
Sueuia, *Suuabe*
Sunici pop. *pres Colongne*.
Tarbiaci pop. *pres Colongne*.
Tasandro, S. *Tandron au Ligeois*
Teneramunda, *Tendremõde*
Tiguriuus pagus, Tigurum, *Zurich en Suisse*.
Tornacum, *Tournay*. E. *Tornacensis*
Traiectum, *Vtrecht*, inferius in Hollandia
Traiectum superius, ad Mosam, *Maestrich*
Trauium, *Traues*
Treueris, *Triers*. vnde Treueri pop. *A. Treuerensis*
Tribotes seu Triboces, *Le pays à l'entour de Straubourg* Alsates nunc dicuntur.
Tullum, *Toul*, à quo Tullingi pop. E. *Tullen.*
Turmaya, *Turmay.*
Vadan, *Vadans en la Franche contè*, & in Batauia
Valdrum, *Valdrè*
Valempoliere, *Valempolieres*
Valentinæ, *Valenciennes*
Vangiones, *le pays, à l'entour de Wormes sur le Rhin*
Vellaudunum, *Villeneufue en Loraine*
Vercellæ, *Vercel*
Vernum, *Vers*
Vessalia, *Vessalie*
Vesontio, *Besançon*
Vesulium, *Vesou*
Verbigenus, *Orbe au pays de Vaud*
Verocasses, nunc Casletenses, *Calais*
Veromandui pop. *Vermandois en Picardie*
Vertodunũ, *Verdũ en Lorain*
Villephanum, *Villauphane*
Virodunum, *Verdum, sur Sone*. E. *Virdunenſis*,
Vosauia, vel Viselia, *Vueſel Treuirorum*
Visio, *Veſey*
Vogesus mons, *les monts de Voge en Loraine*
Wormacia, *Worms*
Vsiperum, *Vſier.*

CEL-

ABrincæ, *Aurenches*, E. *Abrien.*
AEduum, *Autun*, vnde AEdui pop. *le pays à l'entour d'Autun en Borgogne*, E. *Aeduen.*
Agendicum, *Sens ou Prouins. A.*
Alenconicum, *Alençon*
Alexia, nunc Alsetum, *Alesie en la duché de Bourgonge*
Altissiodorum, *Auxerre*, E. *Antissiodoren.*
Ambibarri pop. *le pays à l'entro de Nerues*
Ambiliates pop. *à l'entour d'Aurenches*
Andes, & Andeganenses pop. *le pays d'Aniou*
Ansa, *Anse*
Antricum, *Chartres*
Aprea, *Apres*
Apten, E. *Aptens.*
Arusium, nunc Anrengiæ, *Aurenges, en la Franche conté*, E. *Auraicensis.*
Aremici, & Artomici. seu Arecomici pop. *le pays de Agmignac*
Argentonum, *Argenton*
Argilia, *Arge*
Armoricæ ciuitates, *les villes qui sunt en Bretaigne Britonans* appellata.
Auaricon, *Chasteaulneuf, ou Varron en Berry*
Auerni, *le pays d'Auergne*
Audomatum, *Langres*
Auenio, *Auignon. A. Auenionen.*
Augustodunum, *Autun*
Augustomenetum, *Neuers*
Aulerci, *Roan, ou Orleans*
Aulerci pop. Æduorum clientes, *Roan*, siue *de Ange.*
Aureliæ, *Orleans*. E. *Aurelianensis*
Baiocæ, *Bayeux*, E. *Baucen.*
Bellocassij po. *le pays à l'entour de Bayeulx*
Bellicen, E. *Bellicen.*
Biannouij po. *le pays à l'entour de S. Iehan de Morienne*
Boij, *Bourbounou.*
Bonuallis, *Bonneual*
Blannouices, *le val de Morienne, ou Briansons*
Braccata Gallia, *la Prouẽce*
Cabillonũ, & Catalaunium, *Chalon sur Sonc*. E. *Cathalaunensis, siue Cabillonen*
Cadetes pop. *le pays à l'entour de Chasteaul, Briant en Bretaigne*
Carduci popul. *le pays de Quercy, ou est Cahors*
Cadomum, *Caen*
Canalicum, *Canali*, E. *Canalinen.*
Carnutum, *Chartres*, E. *Carnoten.*

Carnu-

Carnutes pop. *le pais à l'entour de Chartres. E. Charnoten*
Carpentoracte, & Carpentoractum, *Carpentas E. Carpentraten siue Carpentoractensis*
Castillo, *Chastellon.*
Celtæ pars Galliæ, *selon Cæsar tout le pays qui est entre la Belgique & l'Aquitaine*
Cemmenij montes, *les montaignes d'Auergne. E. Cesturicen vel Cestrarien sis*
Cluniacum. *Cluny*
Centrones pop. *le pays de Tarentaise*
Comata Gallia, *toutes les Gaulles excepté la prouẽce qui estoit dicte Braccata*
Cõdate, *Rẽnes en Bretaigne*
Condiuicum, *Nantes ville capitale de Britaigne*
Constantia, *Constance. E. Constantien*
Curiosolitæ pop. *le pays de Cornoaille en* Bretagne
Delphinatus, *Daulphiné*
Diablintres pop. *le pays à l'entour de Leondoulen Bretaigne*
Diena, *Diees*, E. *Dien. Valentinensi coniunctum*
Dinia, *Digne en Prouence. E. Dignensis*
Diuio, *Digeon*
Druentia flu. *Druence en Prouence*
Druidum ciuitas, *Dreux per de Chartres*
Ducona, *Cahors en Quercy*
Duriorigum, *Vannes en Bretaigne*
Ebrodunum, *Embrun. E. Ebredunen*
Eburonice, *Eureux*, Vndè Eburonices, *E. Ebroicen*
Elauer fl. *Aller.*
Essui, *Rotelois oultre Tournoir*
Fallisia, *Fallaise*
Foronitiensis episc. *Forins*
Forum Claudij, *Tarantaise*
Forum Secusianorũ, *Bourg en Bresse*
Fossæ Marianæ, *Aigues mortes*
Gaballi, *ceux de Lodeue*, nunc *Lodeua*, etiam in Aquitanico Indice. B. *Gabinen.* aliàs *Vapicen*
Garoceli, *ceux d'empres Tarentaise*
Garumna fl. *Garunna, separante les Aquitains des Celtes, selon Cæsar*
Gebenna mons, *la Montagne de Geneue & aucuns les mons d'Auergne*
Genabum, seu Mediolanæum, *Orleans*
Geneua, *Geneue. E. Gabanẽ.*
Gengolphus, *S. Gengou*
Gergobia, *Clairmont ex Auergne*
Germonna, *Germonne. E.* Glaudatensis

Grassa, *Grasse E. Granssen*
Gratianopolis, *Grenoble, E. Gratianopolitanus*
Heluij pop. *le pays d'Albegeou*
Herculis portus, *ville Franche*
Honneflorus, *Honnefleur*
Ianuilla, *Januille*
Iatinum, *Meaulx*
Iosedum, *Corbeil*
Iuliobona, *Honfleur en Normandie*
Iuliomagus, *Anguiers*
Lanellum, *Launay*
Lexobium, & Lexouium, *Lasieux*, vnde Lexobij, *E Lexouien*
Ligeris fl. *Loyre*
Lingones pop. *le pays a l'entour de Langres E. Lingonensis*
Lugdunum, *Lion, E. Lugdunen*
Lutetia & Lucotetia, *Paris, chief & court souueraine de France*
Magetrobia, locus in Celtis, *Toaut*
Mandubij pop. *le pays a l'entour d'Alexu en la Duché de Bourgongne*
Massilia, *Marseille. E. Massiliensis*
Matiscon, *Mascon, sur Sone. E. Matisconom*
Matrona fl. *Marne separant en partie auec Seine les Belges d'auec les Celtes selon Cæsar*
Maurianen, E.
Moritania, *Mortaigne*
Medonta, *Mante*
Melaniam, *Meulam*
Meldæ & Meldenses pop. *le pays a l'entour de Meaulx E. Meldensis*
Melodunum, *Meluon sur Seine*
Molinum, *Molins*
Moretum, *Moret*
Monsairgis, *Montargis*
Monstimardus, *Motehcard*
Monspessulanus, *Montpelier*, Agathopolis S.
Morienne, *Morenne, E. Maurianensis*
Nannetes po. *le pays a l'entour de Bretaigne E. Nannaten*
Nemoracum, *Nemours*
Neustria, *Normandie*, vnde Neustrij
Neodunum, *Liondoul en Bretaigne*
Neomagus, *Neogens sur Seine*
Nicia, *Nice E. Niciensis*
Niciobriges pop. *le pays a l'entour de Mõtpelier, Vzes*
Niuernum, *Niuers E. Niuernen.*
Nouiodunum, *Noyon*, vltra Ligerim, & aliud Bibracti proximum *E. Nouiodunensis*

Olbia

Olbia, *Aires in Prouence*
Osini pop. *le pays a l'entour de Ladriguer en Bretaigne*
Oleron, *Oleron. E. Olleren.*
Parisij, *Paris*, vnde Parisij pop. *E. Parisien.*
Pesignianum, *Pesenas*
Pontorsonus, *Pontorsium*
Pyrenæi montes, *les montz de Pyrenee, les montz de Foyz, separans la Gaule des Espaignes*
Ratiastum, *Lymoges*
Regena, *Regena. E. Regenen.*
Rhedones pop. *le pays à l'ẽtour de Reines en Bretaigne E. Rhedonensis, E. Riuensis*
Rhodanus fl. *le Rhosne*
Rhotomagus, *Roen, chief de Normandie ou y a parlement, A. Rotomagen.*
Sagium, *Sees, E. Sagiensis*
S. Spiritus, *S. Esprit*
Sebusiani, & Secusiani *la Bresse*
Salij pop. *le pays a l'entour d'Arlez*
Sedusien, *E. Sedun*
Senonis, *Sens*, vnde Senones pop. vetutiss. Galliæ. *A Senonensis*
Segalani pop. *le pays a l'entour de Valence en Daulphinè.*
Segodunum, *Rhodes*
Sequana fl. *la Seine, separant les Belges en partie auec Marne des Celtes, selõ Cesar*
Sequani, pòst Burgundi pop. *Bourguignous*
Sic courportus, *Lusson*,
Sesuuij pop. *E. Exisnis.*
Siluanecten. *E. Senlis*
Simphorianus, *Saphorim*
Sistarica, *Sistarique, E. Sistaricen.*
Stampæ, *Estampes*
Tarentasia, *Tarentaise. A.*
Tauriscon, *Tarascon*
Taroentium, *Tollon en Prouence*, nunc Tollena. *E. Tollenen*
Tectosages pop. *du Languedoc*
Tholosates, *le pays a l'entour de Tholose ou y a parlement. E. Tholonen.*
Trecæ, *Troye, E. Trecen.*
Triboces, *Cherbourg en Normandie*
Tricastinum, *Tricasto. E. Tricastinen*
Terrascon,
Turones pop. *le pays a l'entour de Tours sur Loire*
Turonus, *Tours. A. Turonem*
Valentia, *Valence, au Daulphinè. E. Valentinem.* Diensi coniunctus
Vapina, *Vapinte. E. Vapincen*, aliàs Gabincen. *Vap.*
Vasio, *Vason, E Vasionen*
Var. fl. *de Var seperãt la Gaule d'Italie pres de Nice*
Velaunij pop. *Vellaye. S. Fleur,*

Fleur.
Vellaudunum, *Villeneufue*; *Vilta noua nunc.*
Veneris portus, ſiue templum, ſeu Aphrodiſeum, *Cap de Creux.*
Veneti pop. *le pars à l'etour de Vannes en Bretaigne*, E. *Venten.*
Veragri pop. *le pays a l'entour S. Maurice*
Verno, *Vernon.*
Vienna, *Vienne, en Daulphiné. A Viennenſis*
Vibiſci pop. *ceux a l'entour de Bourdeaux*
Viuarium, *Viuiers.* E. *Viuarien.*
Vnelli pop. *le pays du perche*
Volcæ pop. *le pays a l'entour de Monpelier, ou d'Auignon.*
Vxellodunum, oppidum, *Cadenac en Quercy*

AQVITANICVS ET BRACCATVS INDEX.

Acuſianorum colonia, *Gratianapolis, Grenoble, ouy a parlement*
Abdura, *Adure.* E. *Adaren. Ayre*
Agathopolis, *Mon ſpeſſulanis, Monpelier*
Agatha, *Agathe.* E. *Agathen. Agede*
Agena *Agen.* E. *Agenen.*
Aginum, nunc Angoliſma, *Angoleſme.* E. *Angoliſmen*
Albauguſta, nunc Albva, *Albey.* vnde Albienſes. *E Albien.*
Antipolis, *Ragney* E. *Andegauen*
Antipolitanus, *vel Senuten.* E. *Angiers*
Anatilloni, *Prouins en Brie*
Anicienſis, E. *le pays en Auergne*
Appamara, *Appamer.* E. *Appimen Pamiers*
Appanen, E. *Apennes*
Aquenſis Epiſcopatus, *in Vaſconia. Aix.*
Aquæ Sextiæ, *Aixen Prouence. A. Aquenſis*
Aquitania, pars Galliæ, *Gaſcongne, & Guienne.* vnde Aquitani pop.
Arlate, col. Ro.
Arles, *Arelaten.* E.
Auaricum, *Biturigum ciuitas, Bourges*
Auerni pop. *le pays d'Auergne.* Celtis à Marliano adſcribuntur.
Auguſta Aſciorum, *Auxen Guienne*, nunc Auſcus. vnde
Auſci & Auxitani pop. *le pays de Aux. A. Auxianẽ*
Auguſtoritum, *Poictiers*, vnde Pictaui, ſiue Pictones

tones
Axona flu. *le Disne en Guienne*
Baguera, *Baguiere.*
Bayona, *Bayone. E. Bayocen,*
Bergeracum, *Bergerac.*
Bliteræ, & Biteræ, *Besiers, en Guienne, E. Biteren.*
Blesa, *Blays*
Bloya, *Bloye*
Bigerrione, *Bierne, Bigorre.*
Bituris, *Burges,* vnde Bituriges. *A. Bituricen.*
Briecum, *Brieur*
Brionda, *Brionde. E. Brioncen S. Brien.*
Burdigala, *Bourdeaulx, ou y a Parlemẽt. A. Burdegalẽ*
Burgum, *Bourg*
Cantabri pop. *Biscaye, ou ceulx a l'entour de Cuse en Guienne*
Carcassio, & Carcasio, *Carcassione. E. Carcassonen*
Castrum, Cordum, *Chasteaul, Cordue, Castres. E. Castren.*
Castrum Darry, *Chesteaul Darry*
Castrum Lerum, *Chasteleraud*
Cathurcum, *Cohors, E. Casturcen*
Cenomania, *le Mans,* vnde Cenomani, *E. Cenamanẽ*
Chino, *Chinon*
Clarusmons, *Clermoni. E. Claromonten.*
Commenarũ, *E. Commingo.*
Condurium, siue Condona, *Condum. E. Condonen. siue Condorien.*
Cognatum, *Cognac*
Conserana, *Conserant. E. Conseranen.*
Conuenæ, *Conues*
Cornubie, *Cornoaille. E. Crisopitensis*
Datij pop. *le pays à l'entour d'Aix en Guienne*
Dinantum, *Dinant.*
Dolla, *Dollen. E. Dolan.*
Dunum regis, *Dun le roy*
Electa, *Elect. E. Electen.*
Elna, *Elne*
Eloicen, siue Eluenen. *E. Eaule*
Elusabertis, *Aux en Gascongne*
Florus, *Fleur. E. Flori*
Fongera, *Fongeres*
Fuxus, *Foyx*
Gaballi pop. *ceulx de Lodesine*
Garites, *le lays de Agenois en Guienne*
Galiacum, *Galace*
Garumna fl. *Garumne, seperant les Aquitains de Celtes, selon Casar*
Glauden, *E. Glaudennes*
Hottesion, *Hortois.*
Io. Angelicus, *S. Jehan d'Angeli*
Laguieria, *la Guerche*
Lamballa, *Lamballe*

Lascura, *Liscure. E. Lescurem. Lescat*
Lebretum, *Allebret*
Lectorium, *Lectore E. Lectorem*
Lemouice, *Limoges, E. Lemouicen,*
Læona, *Leon E. Leonen.*
Liburna, *Libourne*
Lisigniacum, *Lisignan*
Lodesua, *Lodesue E. Lodeue. Gabali ceulx de Lodesue*
Lombaris, *Lombers E. Lombarien*
Lomella, *Lomelle*
Ludum, *le Lude*
Luxiona, *Luxon E. Luxonien*
Maclouius, *S. Malo E. Maclouien.*
Magalonium, *Magalone E. Magalonen.*
Magdunum, *Mauge*
Malcaca, *Malesaix E. Maleacen*
Mediolanum, & Mediolanium Xanthonum, *Saincles*
Mimatum, *Mende E. Mimaten.*
Miranda, *Mirande*
Mirapisce, *Mirepoix E. Mirapicensis*
Moneta, *Monete*
Monlionus, *Moulion*
Monsinarsanus, *Monsmarchant*
Montalbanum, *Montaulbā. E. Montis Albani*
Morlanum, *Morlaix.*
Narbo, *Narbonne. A Narbonen.*
Nannetum, *Nantes E. Nanneten.*
Nemausum, Narb. *Nimes E. Nemausen*
Nimatum, *Nimay.*
Olorensis, *E. Oloren*
Pertenaicum, *Partenay*
Petra Buffyera, *Pierre Buffiere*
Petragoricum, *Perigort*, vnde Petrocorij *Perigueulx E. Petragoricen.*
S. Paulus, *S. Paul E. S. Pauli*
Pictenes pop. *le pays a l'entour de Poictiers*
Pictaui, *Poictiers E. Pictauen.*
Podium, *le Puy E. Anicien. S. Flore, S. Fleur. E. S. Flori*
S. Pontius, *S. Pons. E. S. Ponty*, Themotiacum, *S. Poul de Thommiers*
Preciani, *Precins.*
Rhedonis, *Renes E. Rhedonen.*
Rigena, *Rigena*
Riuiena, *Riuienna E. Riuiensis, Rieux*
Rocomadorus, *Rochemadou*
Rupella, *la Rochelle*
Ruthenum, *Rouergue.* vnde Rutheni *E. Rutben. Rhodez.*

Rhodes
Santones pop. *Xantonges*
Santonum portus, *la Rochelle*
Sarlatum, *Sarlat. E. Sarlaten.*
Senecten, *E. Senes*
Tailleburgus, *Tailleburg*
Tarbelli pop. *le pays a l'entour de Tarbo en Bigorre, ou ceulx de Bayonne*
Tarba, *Tarbe E. Tarbiensis* E. Tarniensis, *Terne*
Tarusates, *le pays a l'entour de Turse*
Tholosa, *Tholose*, *Tholosanen E.*
Touarsus, *Touars*
Trecorum, *Triquot E. Trecorensis*
Trigay, *sive Tiriguier*
Turonus, *Tour. A. Turonensis*
Tutela, *Tules E. Tutelensis*
Vabra, *Vabre E. Vabrensis*
Vasura, *Basas*, E. *Vasatens. Basas*
Vacien, E.
Vannetæ, *Vannes E. Vannetensis*
Varena, *Vaurent E. Vaurēsis Vaubour. sive la Vaur*
Villa regalis, *Ville Roy*
Vindocinum, *Vendosme*
Vtica, *Vsees E. Vticensis*
Vsson, *Vsson*
Xanthona, *Xainthes E. Xanthonensis*

NOMINA CIVITATVM CVM INTERPRETATIONE GERMANICA ET PROPRIA.

Abudiacum, *Happing, iuxta Rosenheym*
Abudiacum, *Danubianum. Abach*
Abusiacum, *Puessen*
Abusina, *Abenspurg*
Alcimoēns, *Vverd, vel Eystiauia, aut Albus Burgus*
Ambra, *Amper, apud lacum & flu. eiusdem nominis*
Agrippinensis, *Colonia*
Aær flauiæ, *Nordling vel potius Heydenheym*
Arbor felix, *Arben*
Aredata, *Linz*
Argentoratum, *Strasburg*
Artobria, *iam Veltenburg Monasterium supra Ratisponam, ex magnis ædificiorum ruinis*
Atuacum, *vel* Atuacutum, *Mardricht*
Auenticum, *Tibesspurg*

Auguntum, *Neuuenſtat, vel prope, quia nomen repugnat.*
Auguſta, *Acilia, Straubing nempe ciuit. antiqua, quæ & hodie Azelburg*
Auguſta rauracorum, *Auguſt. pagus nunc ſuprà Baſileam miliaria duo*
Auguſta Vindelicorum, *Augſpurg*
Auriſium, *Rot*
Atilia, *Altenburg non longè à Neuburgo iuxta Danubium*
Autunaco, *vel* Autuniacum, *Andernech*
Baeodurom, *vel* Bocodurum, *vel* Bolodurum, *vel* Barabis, *Ptolem. Pœdicum, Paſſau, propter cõfluentiam Aeni in Danubium*
Bedacum, *Burckhauſen*
Beganum, *Bagenheym*
Berbecomagus, *Speir*
Bidaio, *Lauffen*
Bingium, *vel* Vingio, *hic Naus fluuius in Rhenum exit, Pingen*
Bodobriga, *Poparten*
Bonna, *Bon, ex cuius oppoſito Geneſia eſt, vbi Druſus teſte Flor. Rhenum ponte coniunxit*
Bracodurum, *Pfeu'endorff*
Bregetium, *Rab. propter confluentiam Rabonis, vel Arabonũ in Danubium*
Bregetium, *Bregnitz*
Brigantinus lacus, *lacus Cõſtantiæ*
Mons Briſacus *vel* Brevcomachus, *Breyſach*
Caſarea, *Reſchnig, non longè ab Ingolſtadio*
Calkiaci, *Calcar, Tacitus*
Cambodunum, *Remmat*
Campodunum, *Kempten*
Carnini regio, *nunc ducatus Vuirtemburgenſis*
Carnus, *Preisburg*
Caſtellũ, *Keſſel, iuxta Moſam oppidum dirutum*
Cetio, *Zeyſſelmaur*
Claudionum, *Melck*
Colonia Traiana, *Keyſerwerd*
Confluentes, *Coblentz, ibi Rigodolium eſt oppidum*
Corionalum, *Ach*
Cornuto, *Peternel*
Carrodunum, *Kreynburg, iuxta Vuaſſenburg*
Curia, *Cur*
Dauantria, *Deuenter*
Diedenhouen, *in ripa Moſellæ, à Francũ Theodonis villa vocata, regia Caroli magni*
Dracuina, *Ehingem*
Druſomagus, *Memmingen*
Durocotorum, *Arent, iuxta portum S. Nicolai*
Duronagus, *Durmegon*
Epona, *Epenburg, ſupra no-*

nam ciuitatem
Fruxinum, *Fryſing*
Ganamodum, *Brunow*
Ganmodurum, *Conſtantia*
Geſhadunum, *Ips*
Geſſoriacum, *Gent.*
Hermonactus, *Kilia*
Icius portus, *vel* Geſſoriacum, *Calez*
Irutrium, *Mittenwald*
Iſnica, Iſen, *iuxta Fryſingã*
Iuliacum, *Iulich*
Iuliobona, *vel* Vindobona, *ſeu* Vindomana, *aut* Faiuiania, *Vienna*
Iulium Carnicum, *Villach.*
Iuuauinier, *Saltzburg*
Lauriacum, *Lorch, monaſterium iuxta ciuitatem Ens.*
Legio Traiana, *Drechſhuſen, quaſi Traiana domus*
Leodium, *Lutich*
Leuphona, *Mollen, vel Hanoſer*
Lirimeris, *Lubeck*
Legedunum, *Seuenberg*
Lugdunum, *Vuorckem, vel mons S. Gertrudis*
Marcoduum, *Duren*
Matreio, *Matran*
Matricorum, *ſiue* Dinodurum
Medullum, *Melding, apud Muldorff*
Melara, *Vilack*
Mecenia, *Metzing*
Magontiacum, *Mentz*
Muriola, *Mereck*
Namurcum, *Namur*
Naſium, *Nanſe*
Nemeri, *Spirenſes*
Neomagus, *Neumegen*
Neomagus, *Oppenheim, vel Spira potius*
Noueſium, *Neuſſ*
Nouiodunum, *Laybach, & ſub Norico Pannoniæ, Emona, Clemonæ*
Nouiomagum, *ſuperius Nymag, pagus circa Bercaſtel.*
Oſcella vallis, *Eſchental*
Ouillabis, *Lumbach, monaſterium iuxta ſuper flumen Ens*
Parthanum, *Parthenkirch*
Pedicum, *Pruch, ſuper flumen Mura*
Petouium, *ſiue* Patauium, *Petau*
Pheniana, *Laubing*
Piſonium, *Vuiſchelburg, inter Struhingham, & Deckendorff*
Portus Manarmanis, *vel naualia, Campen*
Pontes Oeni, *Oeting*
Pontes Sarini, *Sarpruck*
Pontes Scaphonij, *Schefflern, nunc monaſterium ſuper fluuio Iſara*
Quinctianis, *vel* Quinctianorum, *colonia, Kuntzung iuxta Fliſshouen.*
Regium, *Docking, non longè à Ratiſpona*

Rimo-

Rimogagus, *Reinmagen*
Rinſiana, *Grengen*
Riſtronomanicè, *Mundelhaym*
Rufiana, *Vrms.*
Sabaria colonia Diui Claudij, *Stain amanger*
Salinum, *Oſen.*
Samobrina, Cameracum, *vel potius S. Quintinus*
Sequani, & Ædui, *eſt Burgundia, & Sotharingia*
Sirmium, *Simach*
Solaturum, *Soleurn*
Sublauia, *Brixen*
Suollis, *Suol*
Sumontorio, *Hohenuuari monaſterium*
Tabernæ, *Zabern*
Targetium, *Stulingen*
Taradunum, *Riedang*
Teruana, *Teruuan*
Taururum, *Alba Græca, propter confluentiam Danubij, & Saui*
Teutoburgium, *Senna Erdt, propter confluentiam Darrin Danubium*
Teurum, *vel* Berunum, *Perneu, apud lacū Remſeo*
Tiberiacum, *Berick, vel Bergheyn*
Tigurina metropolis Norici, *vel* Auguſta Tiberij, *ſeu* Regino, *Regenſpurg*
Tollium, *Doll*
Tongeren, *ciuitas*
Tornacum, *Tornach*
Traiectū inferius, *Vtricht*
Treua, *Heymburg*
Treurorū Auguſta, *Trier*
Turegum, *vel* pagus Tigurinus, *Zurich.*
Vacoriū, *vel, vt aliqui putant,* Sacaragantia, *Gretz*
Vagenum, *Vuagenheim*
Vallatum, *Feilenbach*
Vangiones, *ſunt Spirenſes*
Veſpi, *nunc Marchionatus Badenſis*
Vetera, *Santen*
Vetera caſtra, *Pfeteren*
Voſauia, *alias* Ficelia, Oberuueſel, *ibi cæſa & ſepulta eſt Mammea mater Alexandri imperatoris*
Viana, *Vueyſenhorn*
Vindoniſſa, *vel* Vindonis, *Vuindiſch, apud monaſterium Kuniggiſeldē, in quo eſt ſepultura Comitum de Halſtburg*
Vimundria, *Agram*
Virunnum, *Iudenburg*
Viſontium, *Biſantz*
Vitodurum, *Vvinterduer.*
Zarmis, *Gethuſa domus vationis Zarmidis regū nunc corona apud Septem, caſtra*
Zelia, *Cili*
Zeugma, *Clauſenburg*

NO

NOMINA PROPRIA QVIBVS CÆS. ET ALII VTVNTVR,

GERMANICÆ SONANTIA.

AMbiorix, *Emberich, vel Heinrich*
Arioniſtus, *Ernſt*
Autanicus, *Hauptrich.*
Belloues, *Baldnuiff*
Bernhardus, *Bernhert*
Bituit, *Butuinit*
Britomarus. *Barimar*
Caromandus, *Garman*
Caſtugo, *Caſtunig*
Catamantaledus, *Calteumantel*
Catiuulc, *Gotuolck*
Cauarinus, Cauacus, & Cauarillus *idem, Gaber, vel Geuuer*
Cincibulus, *Zinſubel*
Cingentorix, *Sinnentrich*
Combolomarus, *Cuenuolmar*
Commanus, *Cunman.*
Corolanus, *Curlman*
Cutruacus, *Gatrat, vel Conrad*
Dumnorix, *Dumerich*
Diuico, *Duffuuig*
Epore dorix, *Fridrich*
Induciomarus, *Huſſmar*
Latiuic, *Lutuuig*
Lomnorius, *Lonherr, vel Lœuenherr*
Lotharius, *Luthar*
Mœnicaptus, *Manſhaupt, vel Menſchenkopff.*
Numeius, *Neumey*
Olouic, *Aluuig*
Orgetorix, *eſt Horderich. vel Erentrich*
Ortiago, *Hortiag, vel Hertuuig*
Othmarus, *Othmeyer.*
Vercingetorix, *Verſintrich, vel Seerſintrich*
Verodoctius, *Vardhock*
Vertico, *Vuerduuig*
Volmarus, *Volmeyr.*
Senanus, *Sunman*
Sigones, *Siguigs.*

NO-

NOMINA VRBIVM QVARVNDAM ET LOCORVM HISPANIAE.

Hiſpanicis vocabulis relata.

ANas fl. *Guaciana*
Auſtures, *Aſturia*
Batica, *El regno de Granata*
Barcinon, *Barcelona*
Batis fl. *Guadachiber*
Baleares, *maior, & minor.*
Caſarea Auguſta, Saragoſa
Caſtu'on, *Caſtiglia*
Calpe, *Gibraltierra*
Cinga flu. *Ringa*
Cartheia, *Tariffa*
Corduba, *Cordoua*
Carpentani montes, *I monti de Segouia*
Calleci, *Gallicia*
Dertoſa, *Tortoſa*
Durias flu. *El Duore*
Emporiæ, *Empurias*
Ebuſus, *Euiza.*
Girunda, *Girona.*
Hibernus fl. *Hibore*
Hiſpalis, *Sibilia.*
Ilerda, *Lerida.*
Malaca, *Malaca*
Numantia, *Soria*
Nerium promontorium, *&. Maria de finibus terræ.*
Oſcenſes, *Oſca*
Olyſippo, *Lubona*
Ophiuſa, *Frumentera.*
Pompeiopolis, *Pompalona en Nauarra.*
Rhoda, *Roſes.*
Saguntum, *Mõ vedro*
Sicoris fl. *El. Segro*
Setabum, *Satiua.*
Sacrum promontorium, *Capo S. Vincentio.*
Tarraco, *Aragon*
Tagus fl. *El Tago*
Turdetani, *Andaluſia.*
Valentia, *Valenza.*

DE GALLIÆ DIVISIONE,

ALDI MANVTII PAVLI F. ALDI N.

Commentarius ad FRANCISCVM Morandum Sirenam.

SÆPE legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, nouere. quod ostendere, breui definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominũ cultu: à regione sic. Gallia vel transalpina est, quæ vlterior etiam dicitur; vel cisalpina, quæ citerior. vtraq; diuiditur in duas, transalpina in Narbonensem, & comatã, cisalpina in transpadanam, & cispadanam. Rursus à cultu definitur hoc modo. Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. comata est, omnis transalpina, præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta; togata, cisalpina omnis, de comata probat Plinius lib. IIII. cap XVII. Gallia, inquit, omnis, comata vno nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur; amnibus maximè distincta. à Scalde ad Sequanam Belgica, ab eo ad Garumnam Celtica; eademque Lugdunensis: inde ad Pyrenæi mõtis excursum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Aparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III. cap. IIII. iam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnẽ transalpinam comatam fuisse; postea verò Narbonensem, in qua fuêre Allobroges, prouincia à Romanis facta, Romanorum hominum consuetudine alere comas desijsse. Intonsas enim gentes vocat Plinius alpinas quoq; gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partẽ fuisse lib. XI cap XXXVII. Nomina, inquit, ex eo capillatis alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoq; Gallia à C. Cęsare in prouincię formã est redacta:

qua

quia tamen Narbonensis prãis prouincia facta fuerat; ideo prouinciæ nomine, quod hodiè quoq; retinet semper appellata, reliqua verò Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit, propterea nec Agrippa, cum Gallia longè latéq; metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi prouinciæ separatæ: scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa vniuersarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum atque Oceanum, ac montes Genebennam, & Iuram, quibus Narbonensem Galliam excludit longitudinem cccxxx. ∞ passuum latitudinem cccxiii. computauit. & Catullus Comatam appellauit Galliam à Cæsare perdomitam.

Quid hoc potest videre qui potest pati?
Mimurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnia, vltima & Britannia?

Quis porrò dubitet, quin transalpina Gallia non cisalpina, significetur in ijs Antonij verbis, quæ recitat Cicero Philip. iix. Galliam togatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonii cõsilium, vt cisalpinam Galliam D. Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret, transalpinam autem, à L. Planco tunc administratã, quæ longè erat firmior, sibi assumeret, quò posset deinde, superatis alpibus, in Bruti prouinciam, quæ togata Gallia à Romanis vestitu vocabatur, impetum facere, Brutóq; ejecto, vrbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare quod Ciceronem non fugit subiecit enim in eo loco: Otiosus videlicet esse mauult. Tu Philippica v. Est, inquit, animi decreturum aliquem Antonio illam vltimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: togata verò cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos iurisdictionis non spectauit; nam ita Anconem Italiæ adiudicasset. sed Gallorum, veterum incolarum, rationem habuit, quis autem Anconem eis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem

autem Dionis verba recitare ex libro XLVI. quæ Galliarum distinctionem ostendant, adiuncta nomiuis causa & Togatæ, & Comatæ. Λιπίδῳ τῆ Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τῆ Γαλατίαν τῆ Ναρβονησίαν, Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῆ ἄλπεων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς οὖσαν ἀρχεῖν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγατα, ὅτι τὰ εἰρηνικατέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη. αὐτὴ δὲ Κόματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιέντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.

Brachata restat hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plin. lib. III. cap. IIII. Narbonēsis prouincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur, brachata antè dicta, amne Varo ab Italia discreta, alpiumq; saluberrimus Romano imperio iugis: à reliqua vero Gallia, latere septentrionali, montibus Gebenna, & Iura. Et Mela lib. II. cap. III. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod auus eius maternus trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio. Segatos, brachatósq; vocat Gallos, qui fonteium accusabant: cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius præfuisset. Quo patet; licet ea Galliæ pars nomen mutauerit; Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen brachas non esse depositas. Bracha autem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: comata tamen potius, quam à brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem, recitabo illud Suetonij, quod in C Cæsaris vita scriptum est: Iidē in curia Galli brachas deposuerunt, latum clauum sumpserunt. Latus enim clauus tunica Senatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

FINIS.